

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და
ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

ვაჟა კვიციანი

საქართველო XIV საუკუნეში

„მეცნიერება“
თბილისი
1989

მონოგრაფიაში განხილულია საქართველოს ისტორია XIII ს. 90-იანა წლებიდან ვიდრე XIV საუკუნის მიწურულამდე. როგორც ცნობილი, ასევე ააქედნა-ერო მიმოქცევაში პირველად ავტორის მიერ შემოტანილი პირველწყუაობის ახლებური ინტერპრეტაციის საფუძველზე შესწავლილია XIV ს. საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის კარდინალური პრობლემები. მათ შორის: საქართველოში მონღოლთა უღლის დასასრული, ქვეყნის პოლიტიკური მთლიანობა აღდგენა. საქართველო-საილხანოს ურთიერთობა, მიზნები, რომლებმაც ხელი შეუწვეს ქვეყნის სუვერენიტეტის მოპოვებას და ა. შ. შრომანი განხილულია მთელ რიგ პოლიტიკურ მოღვაწეთა ზეობის წლები (მაგალითად, გიორგი V ბრწყინვალის, გიორგი VI მცირის, ვახტანგ III-ის და სხვათა). კრატულადაა გაანალიზებული, აგრეთვე, უცხოელ ქართველოლოგთა შრომები, რომლებიც აღნიშნულ ეპოქას ეხებიან. ნაშრომში ცალკე თავები ეძღვნება ამ საუკუნის კულტურის ისტორიას და XIV საუკუნის ანონიმი მემატიანის, ეამთაღმწეოლის, ვინაობის საკითხს.

ნაშრომი გათვალისწინებულია სპეციალისტებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, პროფ. მ. დუშაძე

რეცენზენტები: ისტ. მეცნ. დოქტორი, პროფ. დ. კაციტაძე,
ისტ. მეცნ. კანდიდატი თ. ენუქიძე.

შენსავალი

Ne quid falsi audeat, ne quid veri nom
audeat historia.

„დაე, ისტორია ტყუილს შეუშინდეს,
მაგრამ არ შედრკეს არანაირი
სიმართლის წინაშე“.

ც ი ც ე რ ი ნ ი.

XIV საუკუნე მნიშვნელოვანი ხანაა ქართველი ხალხის ისტორიაში. ეს ის პერიოდია, როდესაც საქართველოში მონღოლ-თათართა საუკუნოვან ბატონობას ბოლო ედება და ქვეყანა გარკვეული დროით პოლიტიკურად კვლავ ერთიანდება.

XIV ს. დამდეგისათვის, ერთი მხრივ, საქართველოში და, მეორე მხრივ, მის სიუზერენ ქვეყანაში — საილხანოში, ამ მიზნების განსახორციელებლად სავსებით ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა. ამ პერიოდში საილხანო დაცემისა და დაქუცმაცების გზაზე დგას. 1335 წ. მონღოლთა ეს სახელმწიფო ფაქტობრივად, დაიშალა კიდევ. რაც შეეხება ქართველ ხალხს. შეიძლება ითქვას, დღიდან მონღოლთაგან დაპყრობისა მას არ შეუწყვეტია დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა. XIV ს-დან კი ამ ბრძოლას ისეთი გამოცდილი პოლიტიკოსი ხელმძღვანელობდა. როგორც გიორგი V ბრწყინვალე (1318—1346) იყო გიორგი V-მ, კ. მარქსის სიტყვები რომ მოვიშველიოთ, რომელიც ივანე III-ის პოლიტიკას შეეხებოდა, „ერთ თათარს მეორის დახმარებით სძლია“. ყენის ხელისუფლება თავისი სასარგებლოდ გამოიყენა და „ამ საშუალებით განთავისუფლდა თავისი ყველაზე საშიში მეტოქეთაგან, დასძლია ყოველი წინააღმდეგობა“¹.

შუა საუკუნეებში, როგორც ცნობილია, ძლიერი სამეფო ხელისუფლება პროგრესული საწყისის მატარებელია. აქედან გამომდინარე, გიორგი V-ის გამარჯვება სამეფო ტახტის სხვა პრეტენდენტებზე და მის მიერ ურჩი ფეოდალების დამორჩილება, ქვეყნის ინტერესე-

¹ K. Marx, Secret diplomatic history of the Eighteenth century, edited by El. Marx. London, 1899, p. 79—80.

ბის თვალსაზრისით. დადებით მომენტად უნდა მივიჩნიოთ. სახელდობრ, ეს იმის წინაპირობა იყო, რომ ძლიერ სამეფო ხელისუფლებას წარმატებით ეწარმოებინა ბრძოლა დამპყრობლის — მონღოლთა წინააღმდეგ.

სამწუხაროდ. საქართველოს ისტორიის ეს მნიშვნელოვანი ხანა დოკუმენტაციის მხრივ ძალზე ღარიბია. სხვა საბუთებს რომ თავი დავანებოთ, ეპოქის ძირითადი მოვლენების გადმოცემისას წყდება ქართული ნარატიული წყაროს — „ქართლის ცხოვრების“ თხრობა. უცნობი მიზეზების გამო XIV ს. პირველი ნახევრის ანონიმი მემატინის ე. წ. უამთაღმწერლის თხზულება მხოლოდ 1317—18 წლამდეა მოყვანილი. მონღოლთა წინააღმდეგ და ქვეყნის გაერთიანებისათვის ბრძოლა კი, ძირითადად, სწორედ ამ პერიოდის შემდეგ იგულისხმება. ასეთმა ვითარებამ დაღი დაასვა ეპოქის შესწავლის საქმეს. ამიტომაცაა, რომ არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელსაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის მართებულ გაგებისათვის, დღესაც დავას იწვევს და საბოლოოდ გადაჭრილი არ არის.

სადღეისოდ ამ საუკუნის კარდინალური მოვლენების შესასწავლად ძირითად წყაროს ფაქტობრივად ვახუშტი ბატონიშვილის XVI ს. შუა წლებში დაწერილი თხზულება — „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ წარმოადგენს. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ როგორც დამატებითა კვლევა-ძიებამ გვიჩვენა, ვახუშტის უმთავრესი დებულებები XIV ს-თან დაკავშირებით სავსებით დასაბუთებულაა და ხშირად სხვა უცხოური წყაროებითაც მოწმდება.

წყაროთმცოდნეობითი ბაზისის აღნიშნულმა თავისებურებამ ამ ეპოქის განსხვავებული შეფასება გამოიწვია ქართველ და უცხოელ ავტორთა მხრიდან. ნაშრომში სხვა საკითხებთან ერთად კრიტიკულად გვაქვს განხილული ქართულ და უცხოურ ისტორიოგრაფიაში წამოყენებული ყველა ძირითადი მოსაზრება. ეს მით უფრო აუცილებელია, რომ დღემდე არ არსებობს ნაშრომი, რომელიც მონოგრაფიულად შეისწავლიდა აღნიშნულ ეპოქას.

შრომში მოხმობილი გვაქვს მთელი რიგი ახალი. ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობი მასალები, მათზე დაყრდნობით უკეთ წარმოჩინდა საქართველოს აქტიური საგარეო ურთიერთობანი აღნიშნულ ეპოქაში.

ახლებურად ვიხილავთ აგრეთვე არსებულ ქართულ წყაროებს, მაგ., უამთაღმწერლის ტექსტს და ამ ასწლიანი მატინანის ანონიმი ავტორის ვინაობის საკითხს. დოკუმენტურად დავადგინეთ ზოგი წყაროს (მაგ., „ძეგლი ერისთავთა“-ს) შექმნის თარიღი, ამ პერიოდის

პოლიტიკურ მოღვაწეთა გამეფების რთული წინაპირობები, ზეობის წლები და ა. შ.

ნაშრომში განხილული გვაქვს არა მარტო საქართველოს ისტორიის შესაბამისი პერიოდი, არამედ მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული დამპყრობელი სახელმწიფოს — მონღოლ-ილხანთა ისტორიის ძირითადი მომენტები და საქართველოსთან მისი ურთიერთობა. ამ მხრივ ნაშრომში დასმული საკითხები საინტერესო და აქტუალურია მონღოლთა მიერ დაპყრობილი სხვა ქვეყნების ისტორიისათვისაც.

ლიტერატურა და წყაროები

ლიტერატურა. საქართველოს ისტორიის აღნიშნული მონაკვეთი ყველაზე საფუძვლიანად შესწავლილია აკად. ივ. ჭავჭავაძის მიერ. მან პირველმა წამოაყენა და მეცნიერულად დაასაბუთა XIV საუკუნის ისტორიასთან დაკავშირებული ძირეული დებულებები². ავტორმა არსებული ქართული და უცხოური წყაროების შესწავლისა და ღრმა ანალიზის შედეგად დაასკვნა, რომ საქართველოში მონღოლთა მფლობელობას ბოლო ედება XIV ს. 30-იან წლებში. მისივე დასკვნით, ამავე პერიოდში აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველო პოლიტიკურად გაერთიანდა. ცენტრალურმა ხელისუფლებამ თავისი გავლენა გაავრცელა აგრეთვე სამხრეთ საქართველოზე — სამცხე-საათაბაგოზეც.

ივ. ჭავჭავაძის განსაკუთრებით მაღალ შეფასებას აძლევდა გიორგი V ბრწყინვალის მოღვაწეობას და უყოყმანოდ აყენებდა მას დავით IV აღმაშენებლის (1089—1125), ბაგრატ III-ისა (975—1014) და თამარ მეფის (1178—1207/12) გვერდით³.

ეს ეპოქა წარმოდგენილია ავტორთა კოლექტივის მიერ შედგენილ საქართველოს ისტორიის დამხმარე სახელმძღვანელოში⁴. ჩვენთვის საინტერესო თავების ავტორი ნ. ბერძენიშვილი მთლიანად იზიარებს ივ. ჭავჭავაძის დასკვნებს საქართველოს ისტორიის ამ მონაკვეთის შესახებ.

² ივ. ჭავჭავაძის, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქტორობით, თბ., 1966, გვ. 251—274, 395—407; იგივე, თხზულებათა კრებული 12 ტომად, ტ. III, მ. დუმბაძის რედაქტორობით, თბ., 1982, გვ. 162—180; აგრეთვე: კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ივ. ჭავჭავაძის ფონდი № 261, ფურც. 1221—1380; ფონდი № 262, შეკვრა III, ფურც. 1—45.

³ ივ. ჭავჭავაძის, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1966, გვ. 251.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე, გ. მელიქიშვილი და სხვ., საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX ს-მდე (დამხმარე სახელმძღვანელო), თბ., 1958, გვ. 241—253.

უკანასკნელი პერიოდის გამოკვლევათაგან აღსანიშნავია ვ. გაბაშვილის სტატია, რომელიც ინგლისელი ავტორის დ. ლანგის საპასუხოდაა დაწერილი და საქართველოში მონღოლთა მფლობელობის ხანგრძლივობის საკითხს შეეხება⁵. ამ შრომაში, პირველად ქართულ ისტორიოგრაფიაში, დაყენებულ იქნა ზოგიერთი საკითხი, რომლებიც XIV ს-ის შესახებ ადრე მიღებული შეხედულებების გარკვეულ კორექტირებას ახდენენ. აქ განხილულია დ. ლანგის დებულებები და მოტანილია მათი საპასუხო არგუმენტები. ვ. გაბაშვილი ასკვნის, რომ საილხანოს დაშლის შემდგომ (1335 წ.) ამ სახელმწიფოს შემკვიდრების ურთიერთობა საქართველოსთან იმ რიგის მოვლენა ველარ იქნებოდა. როგორც ეს მანამდე იყო. ამასთან ერთად, ვ. გაბაშვილი არ უარყოფს დ. ლანგის რიგ დებულებებს. მაგალითად, საქართველოს განვითარების ეკონომიკურ და კულტურულ-პოლიტიკურ დაქვეითებას XIV ს. 30-იანი წლების ბოლოსათვის. იგი აღიარებს აგრეთვე დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდგომ საქართველოს მიერ ილხანათვის ხარკის გადახდის ფაქტსაც. ავტორის აზრით. ამ ხარკს ეპიზოდური ხასიათი ჰქონდა და წარმატებით დამთავრებული ლაშქრობის შედეგი იყო⁶. ეს დასკვნები მეტ-ნაკლებად გაზიარებულია დღევანდელ ქართულ ისტორიოგრაფიაში⁷.

განსხვავებულ აზრს გამოთქვამს ხარკის გადახდის შესახებ რ. კიკნაძე. 1976 წ. გამოქვეყნებულ სტატიაში იგი დაასკვნის, რომ 1330-იან წლებში საქართველოს მიერ, თითქოს, ხარკის გადახდის ფაქტი სინამდვილეს არ შეესაბამება. ამ აზრს ასაბუთებს იმ წინააღმდეგობით. რაც ამგვარი ცნობის შემცველ სპარსულ წყაროს (ჰამდალახ ყაზვინი) ახასიათებს⁸.

XIV ს. საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა ასახულია აგრეთვე ავტორთა კოლექტივის მიერ შექმნილ მრავალტომეულ გამოკვლევაში — „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“ (ტ. III). ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთის ავტორი ბ. ლომინაძე აღიარებს

5 ვ. გაბაშვილი, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხისათვის, აღმოსავლური კრებული — I, თბ., 1960, გვ. 121—145.

6 იქვე, გვ. 143—144.

7 იხ. მაგალითად, ი. ს. ხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის XIII—XIV სს., თბ., 1967, გვ. 97—99; ა. აბდლაძე, სომხური ანდერძნამაგების ცნობები საქართველოს შესახებ (XIV—XV სს.), თბ., 1978, გვ. 114 და ა. შ.

8 რ. კიკნაძე, XIV ს. I ნახევრის საქართველოს ისტორიიდან (ჰამდალახ ყაზვინის ერთი ცნობის განმარტება), ძეგანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976, გვ. 204.

გიორგი V-ის დროს მონღოლ-თათართა უღლის გადაგდებისა და ქვეყნის პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენის ფაქტს. ავტორი მისაღებად მიიჩნევს აგრეთვე ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობებს იმ დროინდელი საზღვრებისა და პოლიტიკური გავლენის სფეროების შესახებ⁹. ამასთან ერთად, ბ. ლომინაძე იზიარებს დ. ლანგისა და ვ. გაბაშვილის დებულებას საქართველოს განვითარების მკვეთრი შეფერხების შესახებ XIV ს. 40-იანი წლების დამდეგიდან. მაგრამ იგი დ. ლანგის საპირისპიროდ აღნიშნავს, რომ საქართველოში მონღოლთა მფლობელობა უნდა დაიყოს ფაქტიურ და ფორმალურ პერიოდებად¹⁰.

ჩვენთვის საინტერესო ეპოქა მეტ-ნაკლები სისრულით და სხვადასხვა ასპექტით განხილული აქვთ აგრეთვე: დ. გვრიტიშვილს¹¹, ნ. ურბნელს¹², მ. ჯანაშვილს¹³, თ. ჟორდანიას¹⁴ და სხვებს.

აღსანიშნავია აზერბაიჯანელი მეცნიერის ა. ალი-ზადესა და სომეხი მკვლევარის ლ. ბაბაიანის შრომები, რომლებიც XIII—XIV სს. აზერბაიჯანისა და სომხეთის ისტორიას იხილავენ¹⁵. მათ შრომებში გაშუქებულია საქართველოს ისტორიის მთელი რიგი აქტუალური საკითხებიც. აქვე აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ ლ. ბაბაიანის შრომა ბშირად სცოდავს უზუსტობითა და ტენდენციურობით. ამ დებულებას საილუსტრაციოდ მოვიტანთ წყაროს (ყამთააღმწერლის) ტექსტს ავტორისეული ციტირების მხოლოდ ერთ მაგალითს: «Во время этой смуты все князья по ту и по эту сторону Грузии собрались на края Кожгы: (Шахиншах) Шанше, Егарслан. Цотне, Дадян. Ваграм (Варам) Гагечи, Гваргварен, Шота Купри... Торечи Гамрекелн, Саргис Тмогвацн...»¹⁶. შეადარეთ რეალურ

⁹ ბ. ლომინაძე, საქართველო XIV ს. I ნახევარში, საქართველოს ისტორიის ნ. კვლევები, ტ. III (XI—XV სს.), თბ., 1979, გვ. 623—629; 663—669.

¹⁰ იქვე, გვ. 628.

¹¹ ვ. გვრიტიშვილი, ნაკვევები საქართველოს ისტორიიდან, ტ. I (XIII—XIV სს.), თბ., 1962, გვ. 305—332.

¹² ნ. ურბნელი (ხიზანაშვილი), გიორგი ბრწყინვალე — მეფე საქართველოსი, თბ., 1899.

¹³ ჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 194—210.

¹⁴ ჟორდანიას, ქრონიკები, ტ. II, თბ., 1897, გვ. 177—184; ტ. III, თბ., 1967 (დამატება I), გვ. 556—595.

¹⁵ Али-Заде А. А., Социально-экономическая и политическая история Азербайджана в XIII—XIV вв., Баку, 1956; Бабаян Л. О., Социально-экономическая и политическая история Армении в XIII—XIV вв., М., 1969.

¹⁶ Бабаян Л. О., Социально-экономическая и политическая история Армении в XIII—XIV вв., М., 1969, с. 131.

ტექსტს: „ამათ შფოთთა შეკრბეს ყოველნი მთავარნი საქართველოსა-
ნი კობტას თავსა იმერნი და ამერნი; (შანშე) (მხოლოდ ვახტანგ VI-ის
შემდეგდროინდელ ნუსხებში, რაც ავტორს არ აღუნიშნავს. — ვ. კ.),
ეგარსლან, ცოტნე დადიანი. ვარამ გაგელი, ყუარყუარე, კუპარი შო-
თა, თორლაი, ჰერ-კახნი, ქართველნი, თორელ-გამრეკელი, სარგას
თმოგუელი, მესხნი და ტაოელნი“¹⁷.

გაუგებარია, რა პრინციპით სვამს ავტორი ფრჩხილებში საკუთარ
სახელებს (პირველ შემთხვევაში შახინშახს, მეორეგან ვარამს). ამას-
თან, მას „ცოტნე“ და „დადიანი“ ერთმანეთისაგან რატომღაც მძიმათ
გაუმიჯნავს და ცოტნეს გარდა მივიღეთ ახალი პირი — „Дадян“.
აუხსნელია, რატომ გადმოსცემს იგი ტექსტის „თორელს“ — „ტო-
რეცი“-ს ფორმით და ამგვარადვე სხვა საკუთარ სახელებს: ან რას
ნიშნავს „გვარგვარენ“? ნუთუ ავტორს არ გაუგია სახელი ყვარყვა-
რე? ან კიდევ რა მოსაზრებით ავლებს წყაროდან ლ. ბაბიანი თორ-
ლაის, ჰერ-კახთ, ქართველთ (ქართლელთ). მესხთა და ტაოელთა სა-
ხსენებელს? და ა. შ. ეს ვრცელი მაგალითი იმისთვის დაგვჭირდა,
ცხადი გახდეს, რაოდენი სიფრთხილით უნდა მოეკიდოს მკითხველ
დასახელებულ შრომას. მსგავსი მაგალითების მოტანა ხომ წიგნის ყო-
ველი გვერდიდან შეიძლება.

ეს უცხოელი ავტორებიდან პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს მარი
ფელისიტე ბროსეს შრომა „საქართველოს ისტორია“. „ისტორიის“
შესაბამის ნაწილში მ. ბროსე აღწერს საქართველოს მდგომარეობას.
XIV ს-ში. კერძოდ, იგი აღნიშნავს, რომ მონღოლ-თათართა დასუს-
ტებამ 1327 წლიდან საშუალება მისცა გიორგი V-ს საგრძნობლად
გაეფართოებინა თავისი სამფლობელო¹⁸. საყურადღებოა მისივე გამო-
ცემული „ქართლის ცხოვრება“, რომლის ფრანგულ თარგმანს დარ-
თული აქვს მრავალრიცხოვანი განმარტებანი და შენიშვნები¹⁹.

ინტერესს იწვევს ინგლისელი და ამერიკელი მეცნიერების
უ. ალენის, კ. თუმანოვიც და დ. ლანგის შრომები, რომლებიც აღნიშ-
ნულ ეპოქასაც ეხებიან.

უ. ალენი იზიარებს ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულ
აზრს საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდის შესახებ. მართალია, იგი
უჩივის XIV ს. წყაროთა ნაკლებობას, მათი განზოგადებების „მა-
ღალფარდოვნებასა“ და „ბუნდოვანებას“, მაგრამ ძირითადად სან-

¹⁷ ე ა მ თ ა ა ლ მ წ ე რ ე ლ ი, ქართ. ცხ., ტ. II, თბ., 1959, გვ. 215

¹⁸ მ. ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, ფრანგულიდან თარგმნა ს. ლო-
ბობერიძემ, თბ., 1895.

¹⁹ M. Brosset, Histoire de la Géorgie, trad. du Géorgien, t. I, S/Pg.
:850.

დოდ მიიჩნევს მათ. ამასთან ერთად, იგი კონკრეტულად არ აღწერს მონღოლთა ულლის გადაგდების ვითარებას საქართველოში და ამ საკითხზე ზოგადი დასკვნით კმაყოფილდება. იგი წერს: „ირანის მონღოლ-ილხანთა ძალაუფლების დაცემა XIV ს-ის I მეოთხედში შესაძლებლობას უქმნიდა იმ ქვეყნებს, რომლებიც ხმელთაშუა ზღვიდან — კავკასიის მთებამდე მდებარეობდნენ, მოეპოვებინათ ან აღედგინათ თავიანთი დამოუკიდებლობა“²⁰.

იგივე უნდა ითქვას კ. თუმანოვის შესახებაც. მისი გამოკვლევის მიზანს არ შეადგენდა საქართველოს ისტორიის ამ მონაკვეთის დაწვრილებითი გადმოცემა, მაგრამ XIV ს. შესახებ იგი აღნიშნავს: „საქართველოს გაერთიანება განხორციელდა XIV ს. I ნახევარში, გიორგი V ბრწყინვალის მიერ. ამასთან, აბაზგო-იმერეთის სამეფოსაგან ჩამოშორებული გამგებელნი ჩამომცრობილ იქნენ ვასალების დონემდე. საქართველოს, ჩანს, კვლავ ოქროს ხანა უდგებოდა, მაგრამ მან ერთხელ კიდევ და ამჯერად საბედისწერო დარტყმა მიიღო თემურ-ლენგის შემოსევებისგან“²¹.

რაც შეეხება ინგლისელ ქართველოლოგს დ. ლანგს, მან გიორგი V-ის მოღვაწეობას, ე. ი. XIV ს. საქართველოს ისტორიას სპეციალური სტატია უძღვნა²². აღნიშნულ შრომაში დ. ლანგი ქართულ ისტორიოგრაფიაში აღიარებული დასკვნების დიამეტრალურად საწინააღმდეგო დებულებებს აყალიბებს. მნიშვნელოვანწილად ეს გამოიწვია ავტორის უნდობლობამ XVIII ს. ქართული წყაროებისადმი, ხოლო XIV ს. მცირე რაოდენობით არსებული დოკუმენტური მასალის თითქმის მთლიანად უგულვებელყოფამ. მის დებულებებზე ვრცლად გვექნება მსჯელობა ჩვენი შრომის ძირითად ნაწილში.

უცხოელ ავტორთა შრომებიდან უნდა აღინიშნოს აგრეთვე გერმანელი ორიენტალისტის ბერთოლდ შპულერის გამოკვლევა „მონღოლები ირანში“. ამ შრომაში ზოგიერთი საყურადღებო მასალა საქართველოსაც ეხება. მაგალითად, მონღოლთა მფლობელობის დასასრულის დროისა და ვითარების შესახებ ბ. შპულერი (ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით) ასკვნის, რომ XIV ს. 30-იან წლებში საქართველო მონღოლებს მხოლოდ და მხოლოდ გარეგნულად ემორჩილებოდა²³.

²⁰ W. E. D. Allen, A History of the Georgian people, London, 1932, p. 121.

²¹ C. Tumanoff, Medieval Georgian Historical Literature (VII—XV centuries), Traditio, v. I, New York, 1943, p. 146.

²² D. M. Lang, Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant, BSOAS, XVII/1, London, 1955, pp. 74—90.

²³ B. Spuler, Die Mongolen in Iran, Berlin, 1955, p. 126.

უკანასკნელ ხანს გამოვიდა თანამედროვე გერმანელი ავტორის ზ. ლიმპერის დიდტანიანი შრომა, რომელსაც ეწოდება „მონღოლები და კავკასიის ქრისტიანი ხალხები“... იგი ეხება XIII-XIV სს. ლამდეგის კავკასიის პოლიტიკურ ისტორიას. შრომაში დიდი ადგილი ეთმობა საქართველოს ისტორიასაც. მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთი (XIV ს.), ავტორს მოკლედ აქვს მიმოხილული. საყურადღებოა, რომ იგი მთელი რიგი კარდინალური საკითხების ინტერპრეტაციაში დ. ლანგის კონცეფციას არ იზიარებს²⁴.

იგივე უნდა ითქვას იაპონელი ქართველოლოგის სეიჩი კიტაგავას შრომათა შესახებაც. ავტორი XIII—XIV სს. საქართველოს ისტორიის გადმოცემისას ქართულ, სომხურ და აღმოსავლურ წყაროებს ეყრდნობა. ძირითადად იგი იზიარებს ქართველ მკვლევართა მოსაზრებებს XIV ს. საქართველოს ისტორიის შესახებ²⁵.

წყაროების მიმოხილვა. ჩვენამდე მოღწეულ XIV საუკუნის ორიგინალურ წყაროთა რიცხვი ძალიან მცირეა. მათ შორის პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ XIV ს. ანონიმი ქართველი ავტორის ე. წ. უამთააღმწერლის თხზულების შემორჩენილი ნაწილი²⁶. სამწუხაროდ, როგორც აღინიშნა, ამ უმნიშვნელოვანესი ნარატიული წყაროს თხრობა წყდება 1317/18 წლებზე. ის, რომ მემეტიანეს 1319 წლის შემდგომი ამბებიც ექნებოდა ასახული. თხზულების შემორჩენილი ტექსტიდანაც აშკარად ჩანს²⁷. კერძოდ, ანონიმი ისტორიკოსი რამდენჯერმე გვიპირდება თვალნათლივ წარმოაჩინოს გიორგი V-ის დიდი ღვაწლი თავისი ქვეყნის მიმართ, მაგრამ შემდგომ ტექსტი მოულონდელად წყდება მისი გამუფების ამბების გადმოცემისას. მსგავსი ვითარება აქვს მხედველობაში წყაროთმცოდნე ვ. პ. აღრიანოვა-პეტერცს, როდესაც წერს: „განა შესაძლებელია წარმოვიდგინოთ ისეთი შუა საუკუნეების მწერალი, რომელიც წინასწარ მოგვეითხრობს (ამა თუ იმ მოვლენის, ვ. კ.) ნიშნებზე და შემდეგ კი გვაჩვენებს, რომ ისინი არ გამართლდნენ“²⁸?. ამგვარად, უნდა ვითქვოდ, რომ ქარ-

²⁴ L i m p e r B., Die Mongolen und die christlichen Völker des Kaukasus... Köln, 1980, s. 190.

²⁵ ს. კიტაგავამ ათამდე სტატია მოუძღვნა XIII—XIV სს. საქართველოს ისტორიას. მათ ორიგინალში გაეცნო და დაამუშავა ნ. გაბაშვილმა. იხ. მისი „საქართველოს ისტორიის საკითხები იაპონელი მეცნიერის სეიჩი კიტაგავას შრომებში“, „მნათობა“, 1987, № 6, გვ. 146—155.

²⁶ უამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება. ტ. II. თბ., 1959, გვ. 151—125.

²⁷ იქვე, გვ. 255, 286, 288, 294, 304, 322, 323, 325.

²⁸ Адрнано́ва-Петерц В. П., «Слово о полку Игореве» и памятники русской литературы XI—XIII вв. см. в книге: Лихачев Д. С., Слово о полку Игореве (историко-литературный очерк), М., 1976, с. 152.

თველ შემატიანეს აღწერილი ჰქონდა (ყოველ შემთხვევაში, განზრახული ჰქონდა აღეწერა) გიორგი V-ის მთელი მოღვაწეობა და მისი წვლილი საქართველოდან მონღოლთა განდევნის საქმეში. დღეისთვის ძნელია იმის თქმა, როდის ან რატომ დაიკარგა ამ საუკუნის შესწავლისათვის ესოდენ მნიშვნელოვანი მონაკვეთი. თავის მხრივ, XVIII ს. დამდეგის ქართველმა ისტორიკოსებმა, რომლებმაც სცადეს ამ დანაკლისის მოძიება, ქამთალაშერლის თხზულების ბოლო ნაწილს უკვე მაშინ ვეღარ მიაკვლიეს²⁹. ანონიმი შემატიანის თხზულების არსებული ნაწილიდანაც ბევრი პირველხარისხოვანი ცნობის ამოკრება შეიძლება. მაგალითად. იგი მოგვითხრობს გიორგი V-ის დროს ჩრდილოეთიდან ქართლში ოსთა მომთაბარე ტომების ჩამოწოლისა და მათი განდევნის შესახებ. გიორგი V-ის მიერ სამცხე-საათაბაგოს დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულის დაქვემდებარების შესახებ და ა. შ. თხზულების მიხედვით. შეიძლება ისიც ვიგულისხმოთ, რომ XIV ს. 20-იანი წლების ბოლოს საქართველოს მონღოლთა უღელი გადაუგდია³⁰. ქამთალაშერლის მოღვაწეობის ზუსტი თარიღის დადგენა ჭირს. მაგრამ, ვფიქრობთ, იმის მტკიცება შეიძლება, რომ მისი მოღვაწეობის ზედა ზღვარი XIV ს. 30-იან წწ. არ გადასცდება³¹.

ამ საუკუნის შესახებ ფრაგმენტული, მაგრამ საყურადღებო მასალა დაუტავს ქსნის ერისთავთა საგვარეულო ქრონიკას, ე. წ. „ძეგლი ერისთავთას“ (XV ს. 20-იანი წლები)³². ქართულ წყაროთაგან მხოლოდ ამ ქრონიკამ შემოინახა ცნობები გიორგი V-ის მიერ ეგვიპტის სულთანთან ელჩების გაგზავნის თაობაზე და მისი თხოვნის აღსრულების შესახებ.

ამ ეპოქის მნიშვნელოვან ძეგლს წარმოადგენს გიორგი V-ის მიერ მთიულთათვის შედგენილი სამართლის წიგნი „ძეგლის დადება“. მართალია, ძირითადად იგი სოციალურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით არის მნიშვნელოვანი ძეგლი, მაგრამ მისი პრეამბულა პოლიტიკური

²⁹ ქამთალაშერელი, ქართლს ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 325 (სქოლიო).

³⁰ იქვე, გვ. 164.

³¹ ვ. კიკნაძე, ენ არის ქამთალაშერელი? ეურნ. „მნათობი“, 1984, № 5. გვ. 156—157. იხ. აგოუვე, აქვე, დამატება.

³² „ძეგლი ერისთავთას“, შ. მესხიას გამოცემა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 318—321; „Памятник Эриставов“ перевод и комментарии С. С. Какабдзе, Тбилиси, 1979; აგრეთვე, ვ. კიკნაძე, ყანაეთის სეინაქსარი და მისი მნიშვნელობა „ძეგლი ერისთავთას“-ს დათარიღებისათვის, კრებულში — ისტორიულ-ენათმეცნიერული შტუდეზა, თბ., 1982, გვ. 51—56.

ისტორიისთვისაც საინტერესო მასალას შეიცავს. „ძეგლის დადება“ შედგენილი უნდა იყოს 1335 წლისთვის³³.

რიგი მნიშვნელოვანი ცნობის ამოკრება შეიძლება ამ პერიოდის მცირე რაოდენობით შემორჩენილი სიგელ-გუჯრებიდანაც³⁴.

გათვალისწინებული გვაქვს აგრეთვე ეპოქის ყველა ეპიგრაფიკული ძეგლი და ნუმიზმატიკური მასალა.

ძირითად წყაროს საკვლევი საუკუნის შესახებ წარმოადგენს ვახუშტი ბაგრატიონის თხზულება — „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“³⁵ (XVIII ს. დასაწყისი). მისი შრომის დაწვრილებითმა შესწავლამ და ანალიზმა დაგვარწმუნა, რომ XIV საუკუნის მოვლენების აღდგენისას ვახუშტი ბატონიშვილი იყენებდა: 1) გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებას“ (შესაძლოა უფრო სრულ ვარიანტს, ვიდრე დღემდეა მოღწეული), 2) გიორგი V-ის სიგელ-გუჯრებს³⁶, 3) მეფე-მთავართა „წარწერებს“ (ე. ი. ეპიგრაფიკულ ძეგლებს)³⁷, 4) ისტორიულ ლეგენდებსა და გადმოცემებს („ხსოვნა-მოთხრობათა“)³⁸, 5) გელათური სამართლისა და გარიგების წიგნს. რომელსაც თან ერთვოდა ქრონიკალური სია³⁹ (დღეს აღარ არსებობს), 6) ე. წ. „დადიანთა ქრონიკას“ (დადიანთა ზეობის თარიღები იყო ფიქსირებული)⁴⁰ 7) უცხოურ წყაროებს და სხვ⁴¹.

XVIII ს. I ნახევარს ეკუთვნის აგრეთვე ე. წ. „ძველი ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის ბოლოს დართული ბერი ეგნატაშვილის (ვახტანგ VI „სწავლულ კაცთა“ კომისიის) ჩანართ-შენიშვნა. ამ მინაწერში საკმაოდ ლაკონურად აღნუსხულია XIV ს. I ნახევრის ძირითადი მოვლენები. XVIII ს. სწავლულთა კომისიისთვის, მაგალითად, ცნობილი ყოფილა, რომ მონღოლებში არეულობა დაიწყო და ამით

33 ი. დოლიძე, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბ., 1957, გვ. 13—15.

34 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1965, გვ. 97—98; ე. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, ტ. II, თბ., 1909, გვ. 8—10; თ. ყორღანია, ქრონიკები, ტ. II, თბ., 1897; მ. ჭანაშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 204—206; Грузинские документы IX—XV вв. перевод и комментарий С. С. Какабадзе, М., 1982, с. 86—93.

35 ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლს ცხოვრება, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1973, გვ. 255—260; 801—802.

36 ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1973, გვ. 255 (შენიშვნა „შაზღე“); გვ. 292.

37 იქვე, გვ. 292.

38 იქვე.

39 იქვე, გვ. 278.

40 იქვე, გვ. 459 (შეადარე: თ. ყორღანია, ქრონიკები, ტ. II, გვ. 181).

41 იქვე, გვ. 12.

კარგად ისარგებლა გიორგი V-მ. ბ. ეგნატაშვილის შენიშვნა გადმოკვეცემს იმასაც, რომ ხელსაყრელ ვითარებაში გიორგი V-მ ურჩი ფეოდალები სიკვდილით დასაჯა, ხოლო ამიერ და იმიერ საქართველო ვააერთიანა⁴².

ამ პერიოდის უცხოური წყაროებიდან პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს არაბი ავტორის შეკვამ ად დინ ალ-კალკაშანდის (1355—1418) კომპილაციის („დიპლომატიური გზამკვლევის“) ერთი ნაწყვეტი, რომელსაც პირობითად ეწოდება „შენიშვნა ქართველების შესახებ“. ამ კომპილაციის წერისას ალ-კალკაშანდი ემყარებოდა თავის წინამორბედ ავტორებს. ესენი არიან: იბნ-ფადლალაბ ალ უმარი (1301—1348/49) და ალ-მუჰიბი (XIV ს. შუა წლები). ალ-კალკაშანდი საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის გიორგი V-ისა და საილხანოს ფაქტიური მმართველის — ჩობან ნოინის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ. აქვე დამოწმებულია მიმართვისა და შესხმის ის ფორმა, რომელსაც ეგვიპტის სულთნები მიმოწერის დროს იყენებდნენ საქართველოს მეფის მიმართ. ამ წყაროს ცნობით, მონღოლებს საქართველოში ამ დროს ჰყოლიათ მხოლოდ 10 000 მეომარი⁴³.

XIII ს. მიწურულისა და XIV ს. დასაწყისის საილხანოს ისტორიის შესახებ მნიშვნელოვანი ცნობები მოეპოვება სპარსული საისტორიო მწერლობის ისეთ ცნობილ წარმომადგენელს, როგორცაა რაშიდ ად-დინი (გარდ. 1318 წ.)⁴⁴. იგი საქართველოს პოლიტიკური ვითარების ზოგიერთ მომენტსაც გვამცნობს. მაგალითად, მასთან დაცულია ვახტანგ III (დემეტრეს ძის) გამეფების თარიღი (1297 წ. 7 ნოემბერი), რომელიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში აქამდე დავას იწვევს. იგი ერთგან პირდაპირ აღნიშნავს აგრეთვე, რომ „ქართველები ყაზანის ხელისუფლებას არ სცნობენ“. რაშიდ ად-დინი დაწვრილებით აღწერს ყაზან-ყაენის მრავალრიცხოვან რეფორმებს და მათ მნიშვნელობას ილხანთა სახელმწიფოსათვის. ამ რეფორმებმა მონღოლთა დამორჩილებული ყველა ქვეყნის და მათ შორის საქართველოს ისტორიაშიც გარკვეული როლი ითამაშეს. საქართველოს შესახებ ასევე საყურადღებო ცნობებს შეიცავს რაშიდ ად-დინის პირადი წერილებიც „მუქათბათი — რაშიდი“⁴⁵.

⁴² ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 325 (ჩანართ-შენიშვნა).

⁴³ Заметка Элькалькашанди о грузинах, перевод на русский язык и издание В. Г. Тизенгаузена, ЗВОРАОб., т. I, вып. 3, СПб., 1886, с. 209—216.

⁴⁴ Фазуллах Рашид ад Дин, Джамн ат-таварих (сборник летописей), персидский текст с русским переводом А. Арендса, Баку, 1957, русск. перевод, с. 15—328.

⁴⁵ რაშიდ ად-დინის [მიმოწერის] ცნობები საქართველოს შესახებ, ცნობები

საყურადღებო. მაგრამ ხშირად ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნობები საქართველოს შესახებ დაცული აქვთ სხვა სპარსულენოვან წყაროებსაც, რომლებიც საილხანოს ისტორიას გადმოგვცემენ. მაგალითად, ჰამდალახ ყაზვინს (1280—1350) „ნუჰჰათ ალ-ყოლუბში“ („გულთა სიამე“)⁴⁶, რაშიდ ად-დინის „მატიანეთა კრებულის“ გამგრძელებელს — ჰაფეზე აბრუს (გარდაიცვ. 1431)⁴⁷, აბუ ბაქრ ალ ყუტბი ალ აპრის (XIV ს. I ნახევარი)⁴⁸ და ა. შ. ამ ავტორთა შრომები აკად. ივ. ჭავჭავიძის სამართლიანი გამოთქმით. „უცხო, თანაც სწორედ მტრისაგან“ დაწერილ თხზულებებს წარმოადგენენ და ამიტომაც განსაკუთრებით ფრთხილ ანალიზს საჭიროებენ.

ამ პერიოდის საქართველოს შესახებ ზოგიერთი ცნობა დაცული აქვთ სომხურ წყაროებსაც, კერძოდ კი ანდერძ-მინაწერებს („ჰიშატა-კარანებს“)⁴⁹.

ტრაპიზონის საკეისროში ქართველთა და ბიზანტიელთა დაპირისპირებაზე და ბრძოლაზე მოგვითხრობენ მიხეილ პანარეტოსი (XIV ს. II ნახ. XV ს. დასაწყისი) და ნიკიფორე გრიგორასი (1291—1360)⁵⁰.

საყურადღებო ეპისტოლარულ წყაროს წარმოადგენს რომის პაპის იოანე XXII-ის (1316—1333) და საქართველოს მეფის გიორგი V-ის (1318—1346) მიმოწერა. ეს მახალა საუკუნის დასაწყისში ვატიკანის ფონდების მიხედვით გამოაქვეყნა მიხეილ თამარაშვილმა (ქართულად 1902 წ. თბილისში, ფრანგულად — 1910 წ. რომში)⁵¹.

ამოკრება, თარგმანა და გამოსცა კ. ტაბატაძემ, ქართული წყაროთმცოდნეობა, II, თბ., 1968, გვ. 79—86.

⁴⁶ Hamdallah Mustoufi of Qazwin, The Geographical part of the Nuzhat al-Qulub, Gibb Memorial Series, vol. XIV/I, Leiden-London, 1919, p. 93.

⁴⁷ H a f i z i — A b r u, Chronique des rois Mongols en Iran, Paris, 1936, pp. 131, 136, 148.

⁴⁸ Tarikhi Shaikh Uwais (History of Sheikh Uwais), ed. and transl. by G. van Loon, Hague, 1954.

⁴⁹ ა. აბდალაძე, სომხურ ხელნაწერთა ანდერძების ცნობები საქართველოს შესახებ (XIV—XV სს), თბ., 1978, გვ. 20—25; 111—119.

⁵⁰ მ. პანარეტოსი, ტრაპიზონის ქრონიკა, აღ. გამყრელიძის თარგმანი და კომენტარები. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 35, 1960, გვ. 16—87; ნ. გრიგორასი, ისტორია „გეორგია“ (ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ), ტ. 7, ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანი და კომენტარები, თბ., 1967, გვ. 143—146.

⁵¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, გვ. 29—36; M. T a m a r a t i, L'Eglise Géorgienne des origines jusqu'à nos jours, Rome, 1910, p. 438—440; იხ. აგრეთვე, ი. ტაბატაძე, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში (XIII—XVI სს.), თბ., 1984, გვ. 93—99, 204—213.

უცხოური წყაროებიდან უნდა აღინიშნოს კიდევ მთელი რიგი ევროპული მასალები, რომლებიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველად ჩვენს მიერ იქნა შემოტანილი. კერძოდ; მხედველობაში გვაქვს სებასტოპოლისის (სოხუმის) კათოლიკეთა ეპისკოპოსის პეტრე გერალდის 1330 წ. ვრცელი ეპისტოლე, რომელიც ეგზავნება კენტერბერის აოქიეპისკოპოსს. ეს წერილი ლათინურ ენაზეა შედგენილი და XIX ს. 50-იან წლებამდე დაცული იყო XIV ს. ვენეციელი ისტორიკოსის მარინო სანუტო უფროსის⁵² პირად არქივში. წერილი შეიცავს საინტერესო და უნიკალურ ცნობებს ამ დროის დასავლეთ საქართველოსა და სოხუმის შესახებ⁵³.

მეტად საინტერესოა აგრეთვე, გიორგი V-ის წერილი, რომელიც მას გაუგზავნია საფრანგეთის მეფის ფილიპე VI ვალუასადმი 1332/33 წწ-ში. წერილი გამოქვეყნებულა ჯ. გოლუბოვიჩის მიერ 1919 წ. ფრანცისკანელთა არქივის მასალების პუბლიკაციისას. წერილში ნათქვამია, რომ გიორგი V მზად არის ევროპელებთან ერთად გაილაშქროს „წმინდა მიწების“ გამოსახსნელად და: რომ ამ მიზნისთვის მას 30 000 ჯარისკაცის გამოყვანა შეუძლია⁵⁴.

ამას გარდა, ჩვენს მიერ სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანილ იქნა კიდევ რამდენიმე ევროპული საბუთი⁵⁵. ამ წყაროთა მნიშვნელობა განსაკუთრებით იზრდება იმის გამო, რომ ყველა ისინი მოვლენათა თვითმხილველებს ეკუთვნიან და ეხებიან ისტორიულ საბუთებით განსაკუთრებით ღარიბ XIV ს. 30-იან წლებს.

⁵² მისგან უნდა გავარჩიოთ ასევე ვენეციელი ისტორიკოსი მარინო სანუტო უმცროსი, რომელიც ერთი საუკუნით უფრო გვიან მოღვაწეობდა.

⁵³ ვ. კიკნაძე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, *ქერნ. „მნათობი“*, 1982, № 9, გვ. 196—160; მისივე, ლათინური წყარო XIV ს. საქართველოს შესახებ, *ოსუ შრომები (ისტორია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოგრაფია)*, ტ. 243, V, ობ., 1983, გვ. 95—104.

⁵⁴ ვ. კიკნაძე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, *ქერნ. „მნათობი“*, 1962, № 9, გვ. 156—160; მისივე, ლათინური წყარო XIV ს. საქართველოს შესახებ, *ოსუ შრომები (ისტორია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოგრაფია)*, ტ. 243 V, ობ., 1983, გვ. 95—104; მისივე, საქართველოს ისტორიის ევროპული წყაროები, *ქერნ. „მნათობი“*, 1983, № 4, გვ. 158—164.

⁵⁵ იქვე.

თავი I

საქართველო და საილხანო XIII—XIV სს. მიჯნაზე

„იქ წამალი ვერ გასჭრის,
სადაც მანკი წესად იქცევა“.

ს ე ნ ე ა

XIV ს. დამდეგისათვის საქართველოს სამეფო ტერიტორიულად დანაწევრებულ და პოლიტიკურად მონღოლ-ილხანთაგან დამოკიდებულ ერთეულს წარმოადგენდა. საქართველო „გურჯისტანის ვილაიეთის“ სახელით უკვე თითქმის ასი წლის მანძილზე იმყოფებოდა მონღოლთა უღელქვეშ, ამას კი არ შეიძლება თავისი კვალი არ დაემჩნია ქართული სახელმწიფოს ცხოვრების ყველა სფეროზე. უპირველესად გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ დამპყრობელი მონღოლები განვითარების დონისა და ტრადიციების მხრივ, ქართულ ფეოდალურ სახელმწიფოებრიობასთან შედარებით, გაცილებით დაბლა იდგნენ.

იმისათვის, რომ სრულად გავითვალისწინოთ ამ დროის საქართველოს პოლიტიკური სიტუაცია, აუცილებელია მოკლედ გადავავლოთ თვალი მისი მფლობელი-სიუზერენის ილხანთა¹ (ანუ ჰულაგუიანთა) მონღოლური სახელმწიფოს აღნაგობასა და მდგომარეობას XIII—XIV სს. მიჯნაზე.

აშკარა რღვევისა და დეგრადაციის ტენდენციების მიუხედავად, XIV ს. დამდეგს საილხანოს საზღვრები უზარმაზარ ტერიტორიაზე იყო გადაჭიმული. მონღოლთა ეს სახელმწიფო თავის ვასალურ ქვეყნებთან ერთად მოიცავდა ტერიტორიებს მდ. ამუ-დარიიდან ხმელთაშუა ზღვამდე² და კავკასიონის მთავარი ქედიდან სპარსეთის ყურემ-

1 „ილხანი“ ნიშნავს „ხალხის ბელადს“. ასე უწოდებდა ჰულაგუ ყაენს დიდი ყაენი ყუბილაი.

2 იხ. მაგ., ყაზან-ყაენის ფირმანები; რაშიდ ად-დინი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 248, ფირმანში ვკითხულობთ, რომ ბრძანებები დაგზავნილია „მდ. ამუ-იედან (ამუ-დარია) მისრეთის (ეგვიპტის) საზღვრებამდე“.

დე. საყურადღებოა, რომ ვასალურ საფუძველზე ილხანებს ემორჩილებოდა კ. კვიპროსი, კილიკიის სომხეთი და შესაძლოა, ფორმალურად ბიზანტიაც კი³.

ამ უზარმაზარი იმპერიის ცენტრი იყო სამხრეთ აზერბაიჯანში — ჯერ მარაღაში, შემდეგ თავრიზში და სულთანიეში და ბოლოს კვლავ თავრიზში. ყმადნაფიც (ვასალურ) ქვეყნებს, სადაც ინიშნებოდნენ ილხანის ნაცვლები — შიჰნა (არაბ.) ან ბასკაკი (მონღ.), შენარჩუნებული ჰქონდათ თავისი მონღოლებამდელი მემკვიდრეობითი მმართველობითი სისტემა. ასეთი ქვეყნების რიცხვი 20-მდე იყო. შიჰნა კონტროლს უწევდა ადგილობრივ ხელისუფალს (მელიქი, ათაბაგი, მეფე) და უზრუნველყოფდა სახელმწიფო ხაზინაში ხარკის დროულ შესვლას. მას ემორჩილებოდა მონღოლთა ჯარის გარკვეული რაოდენობა⁴. დაპყრობილი ქვეყნის შინამმართველობის ენად, ვ. ბარტოლდის მოწმობით, კვლავ ადგილობრივი ენა იხმარებოდა⁵.

ი. პეტრუშევსკის სიტყვით, საილხანოს გაბატონებულ ფენაში შეიმჩნეოდა ორი კარდინალური მიმართულება: პირველ მიმართულებას მხარს უჭერდა მომთაბარე მონღოლური არისტოკრატის უდაბლესი ნაწილი და ნაწილობრივ თურქი ზედაფენა. მათი კრედო დაყობილი თუ დასაპყრობი ხალხების განუკითხავ ძარცვა-ყვლეფაში მდგომარეობდა. მეორე ტენდენციის მომხრეები გაცილებით მცირერიცხოვანნი იყვნენ. აქ იგულისხმებიან ძირითადად ირანის მკვიდრი მოსახლეობიდან გამოსული მოხელეები და მონღოლი დიდებულების მცირე რაოდენობა. ეს მიმართულება მიზნად ისახავდა ძლიერი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნას, რომლის მეთაურს — ყაენს, საშუალება ექნებოდა წარმატებით შებრძოლებოდა ცენტრიდანულ ძალებს. ამ მიზნის მისაღწევად მათ საჭიროდ მიაჩნდათ ქალაქებისა და ხელოსნობის მფარველობა, ირანული ზედაფენის შემდგომი დაახლოვება ყაენის კართან. განადგურების პირობებზე მიყვანილი საწარმოო ძალების აღდგენა-განვითარება და ა. შ. ამ ტენდენციის მომხრეები მწარმოებელი მოსახლეობის განუზომელი და უსისტემო ძარცვის წინააღმდეგი იყვნენ. მათ მიაჩნდათ, რომ ქვეყნის შემდგომი განვითარებისათვის აუცილებელი იყო ზუსტად განესაზღვრათ სოფლის მწარმოებელი ფენების გადასახადებისა და ბეგარის რაოდენობა. ამ ტენდენციის საუკეთესო გამომხატველი იყო ყაზან-ყაენი (1295—

³ См. И. П. Петрушевский, Иран и Азербайджан под властью Монголов, в сборке: Татаро-Монголы в Азии и Европе, М., 1977, с. 235—253.

⁴ ი. პ. პეტრუშევსკი, დასახ. სტატია, გვ. 238.

⁵ В. В. Бартольд, Персидская надпись на стене Анийской мечети Мануче, Сочинения, т. IV, М., 1966, с. 321.

1304). მან ბევრი რეფორმა გაატარა ამ მიმართებით. ცნობილია მისი ღონისძიებანი ფინანსების, ვაჭრობის, გადასახადთა, სამხედრო საქმისა და სოფლის მეურნეობის მოწესრიგებისათვის. იგი ეწეოდა, აგრეთვე, კულტურულ-აღმშენებლობით მოღვაწეობასაც. ყაზანის კარის ისტორიკოსის, რაშიდ ად-დინის ცნობით, მან გაიყვანა დიდი სარწყავი არხები, დედაქალაქ თაერინში ააშენა მრავალი საუცხოო ნაგებობა. აბანოები, ბაზრები, ობსერვატორია. ზრუნავდა ქალაქში უცხო ჯიშის მცენარეთა მოშენებისათვის და ა. შ.⁶ მაგრამ საბოლოო ჯამში მისი რეფორმები გარიყული და ილხანთა სახელმწიფოს საერთო განვითარებისათვის გამონაკლისი გამოდგა⁷. ილხანთა კარის დიდი მოხელეებიდან ამ უკანასკნელი ტენდენციის თავგამოდებული დამცველი და შესაძლოა, ყაზანის რეფორმების სულისჩამდგმელი გახლდათ ცნობილი ვეზირი, კარის ისტორიკოსი და დიდი სპარსელი ფეოდალი რაშიდ ად-დინი⁸. დამახასიათებელია მისი სიტყვები, რომლითაც ის თავის ვაჟსა, საქართველოს ნაცვალს, ფირ-სულტანს მიმართავს. ფირ-სულტანმა არ უნდა დაუშვას, წერს რაშიდ ად-დინი, რომ „თბილისის და მისი ვილაიეთის მკვიდრებს, მცხოვრებლებს და რაიათებს⁹ აშკარა ბოროტება და განუკითხავი ძალადობა მიადგეთ... მონღოლთა ამირები თუ სამართლიანობის გზას თუნდაც ერთი ბეწვით გადაუხვევენ პირადი სარგებლობის მიზნით“, ფირ-სულტანმა სასწრაფოდ ჩვენ შეგვატყობინოსო, დასძენს სპარსელი ისტორიკოსი¹⁰.

საბოლოოდ აღმოჩნდა, რომ საილხანოში ზომიერი ექსპლუატაციის ტენდენციას მცირერიცხოვანი მომხრეები ჰყავდა და განუკითხავი ძარცვა-ყვლეფის მიმართულება გაცილებით ძლიერი და დამახასიათებელი იყო მონღოლთა სახელმწიფოსათვის. გამარჯვებაც სწორედ მტაცებლური ექსპლუატაციის მომხრეებს დარჩათ: ამ უკანასკნელებმა კი სრულ გაჩანაგებამდე მიიყვანეს როგორც თავისი, ისე დამორჩილებული ქვეყნების ეკონომიკა. ამ ვითარებას აღიარებს თვით ყაენი აბუ საიდი ცნობილ ლაზიდარულ წარწერაში. რომელიც ქ. ანისის ერთ-ერთმა მეჩეთმა შემოინახა (მეჩეთი დაინგრა XIX ს. მიწურულს). წარწერაში ნათქვამია: „ამ (ბრძანების) უწინარეს, ქ. ანისში და საქართველოს სხვა მხარეებში (მოსახლეობას) უკანონოდ ახდევინებდნენ ყალანს, ნემერის, ასიგნობებს, თარხს¹¹ და ეწეოდნენ ძალა-

6 რაშ-ად-დინი, და... ნაშრომი, გვ. 206—328.

7 ი. პეტრუშევსკი, უკან. სტატია, გვ. 239—240; 249—250.

8 იქვე, გვ. 248.

9 რაითა აღნიშნავს როგორც საერთოდ „ქვეშევრდომს“, ასევე გლეხს და ქალაქის მცხოვრებსაც.

10 კ. ტაბატაძე, რაშ-ად-დინის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 84.

11 ყალანი — ზუსტი მნიშვნელობა დაუდგენელია. სავარაუდოა, იკრიბებოდა

ლობას. (ამის გამო. ეს ადგილი) თანდათან დაკნინდა, უბრალო ხალხი გაიფანტა. ქალაქისა და მხარის მამასახლისებმა კი ყალანისა და თერნაგირის გადასახადთა გამო თავისი უძრავ-მოძრავი ქონება და ოჯახები მიატოვეს და გაიქცნენ¹².

სანტერესთა, რომ საქართველოს ეკონომიკურ გაჩანაგების ფაქტს უფრო დაბალი თანამდებობის მონღოლი მოხელეებიც აღიარებდნენ, მაგრამ გამოსავალს მხოლოდ ყაენთან ურთიერთდაბეზლებაში ხედავდნენ. ამ მხრივ სანიმუშოა მონღოლთა მხედართმთავარ ყუთლულშაჰის (ქართველი ჟამთააღმწერლის ყუთლუშა, ყუთლუშულა) და საჰბ დივან (ფინანსთა უწყების გამგე) სადრ ად დინის კონფლიქტი 1298 წელს. ყუთლულშაჰის საყვედურზე, საქართველოს არასახარბიელო ფინანსური მდგომარეობის გამო, სადრ ად-დინმა იმით უპასუხა, რომ თავის მხრივ ყაენს მოახსენა: „ყუთლულშაჰის მომხრეებმა საქართველოს მხარე გააჩანაგეს“-ო¹³. შემდეგ ამ კონფლიქტში დასმენის საფუძველზე თვით ისტორიკოსი რაშიდ ად-დინიც ჩაება¹⁴. როგორც ვხედავთ, ილხანთა დიდი და მცირე მესვეურები ზოგადი ვანცხადებებით კმაყოფილდებოდნენ, რეალურად კი მდგომარეობის გამოსასწორებლად არაფერი გაკეთებულა.

თვითნებობისა და ძარცვა-ყვლეფის რა დიდოსტატები იყვნენ მონღოლი მოხელენი, კარგად იცის რაშიდ ად-დინმა. იგი წერს, რომ ჰაქიკები (ნაცვლები) სხვადასხვა საბაბით გადასახადებს დაწესებულზე ბევრჯერ მეტს ართმევდნენ გლეხებს მაგრამ ამ თანხიდან თითქმის არაფერი ხვდებოდა ხაზინაში, მას, როგორც წესი, ითვისებდნენ თვითონ, უნაწილებდნენ გადამწერ მოხელეს (ბითიქჩი), ვეზირებს. ნაიბებს და შიკრიკებსაც კი; „საბოლოოდ ოლქის გაჩანაგების მეტი არა-

კერძებს საპარკებლოდ; ნემერი — დამატებითი გადასახადი, რომელსაც სახელმწიფო მმართველთა გაკერძებთა ეკმა: ასეგნობა (ბერათები) — ამა თუ იმ პირს, ვასამოჩელოს ნაცვლად ხაზინადან ეძლეოდა ასეგნობა, რომლის ძალით თვითონ ამოკლებდა ამ თანხას მოსახლეობიდან. ამ საბაბით ხშირი იყო მოსახლეობის ძარცვა. თარხის — სახელმწიფოს მეორ საქონელს შესყიდვის იძულებითი წესი. თარხის ძალით სახელმწიფო საქონელს იძენდა ან საბაზროზე დაბალ ფასებში, ან პირიქით, პოლუქტებს ვაჭრებსა და მოსახლეობას შესყიდვებდა რეალურზე უფრო მაღალ ფასებში. თერნაგარი — ზუსტი მნიშვნელობა დაუდგენელია. იგულისხმება სალაქო კარის ბაეი.

12 ვ. ბარტოლდი, დასახ. ნაშრომი (თხზ. კრებული, ტ. IV), გვ. 317—318; ევე, ივ. ჯაეახიშვილი, თხზ. 12 ტომად, ტ. III, თბ., 1952, გვ. 156—157 (ტექსტის აღდგენა ფრჩხილებში ჩვენია — ვ. კ.).

13 რაშიდ ად-დინი, ჯამი ათ თავარბ (მატიანეთა კრებული), დასახელებული გამოცემა, გვ. 183.

14 იქვე.

ფერი გამოდიოდა¹⁵ — დასძენს სპარსელი ავტორი. რაც შეეხება შიკრიკს, ეს მოხელე თურმე შიშის ზარს სცემდა მოსახლეობას. ჩანს, მათ დიდი უფლებები ჰქონიათ მინიჭებული, რასაც კვლავ რაშიდის თხრობა ადასტურებს. 1296 წ. ემირ ნოვრუზის ვაჟსა და მის დედას ქ. იეზდის შეძლებული იმამის სახლში დროებით ჩაუყენებიათ შიკრიკი. „იგი (შიკრიკი) იქ ოთხ თვეს იდგა და ამ დროის განმავლობაში სახლში არც ერთი ძვირფასი ნივთი არ დატოვა ხელუხლებელი. როცა იგი გაემგზავრა ქალაქიდან, შემფასებლები მოვიდნენ და იქაურობა აღწერეს. აღმოჩნდა, რომ სახლში, რომელიც 50 ათასი დინარი ღირდა, დამწვარი იყო 2 ათასის ღირებულების მეტად ლამაზი და კოხტა კარები, სახეზე იყო სხვა ნგრევის კვალიც. თუ ასეთი იყო ჩალმოსნის (ე. ი. იმამის. — ვ. კ.) სახლის მდგომარეობა, რომელიც ქალაქის მუფტი იყო და ყადის წოდებას ატარებდა (მოსამართლე, რომელიც შარიათით სჯის საქმეებს—ვ. კ.). შეგვიძლია დავასკვნათ, რა (მდგომარეობაში) იქნებოდა ის სახლები, რომლებიც (უბრალო) მოსახლეობას, ცალკეულ პირებსა და რაიათებს ეკუთვნოდათ“¹⁶ — აჯამებს სათქმელს სპარსელი დიდმოხელე და ისტორიკოსი რაშიდ ად დინი. ადვილი წარმოსადგენია, როგორღა იქცეოდნენ მონღოლი მოხელეები საქართველოში.

აღსანიშნავია ისიც, რომ მონღოლები უკვე დაპყრობილი ქვეყნების ექსპლუატაციით არ კმაყოფილდებოდნენ. მათი სახელმწიფო განუწყვეტლად აწარმოებდა ბრძოლებს მოსაზღვრე რეგიონებში და განსაკუთრებით ეგვიპტის სულთნების წინააღმდეგ (მაგალითად, 1277, 1281, 1291, 1299, 1300, 1306, 1312/13, 1314 წწ. და ა. შ.). ამ ბრძოლებში ქართველთა ჯარიც აქტიურად მონაწილეობდა და ყენის ინტერესებს უმიზნოდ ეწირებოდა. ამ მოვლენის მიზეზ-შედეგებზე საინტერესოდ აქვს ნათქვამი ივ. ჯავახიშვილს: „სამხედრო მოქმედებისადმი მონღოლთა ძლიერი მიდრეკილება და წყურვილი უკვე მოპოვებული დიდი გამარჯვებითა და მთელი ერანისა და საქართველოს აღმოსავლეთი ნაწილის ხელში ჩაგდებათ ვერ იყო მოკლული და ამიტომაც მოლაშქრობა, შემდეგშიც მათს მთავარს მისწრაფებასა და მოღვაწეობას შეადგენდა, მით უმეტეს, რომ ახალ-ახალი ქვეყნების ხელში ჩაგდება და ძარცვა-გლეჯისა და დავლა-წარტყვევის დაუნდობელი სიმკაცრით წარმოებული მონღოლური წესი, ყოველ გადარჩენილ მონღოლ მეომარს, დიდძალი ქონების პატრონად ხდიდა“¹⁷.

¹⁵ რაშიდ ად-დინი, გვ. 256—257.

¹⁶ იქვე, გვ. 260 (ფრჩხილები ტექსტში ჩვენია, — ვ. კ.).

¹⁷ ეს აბზაცი ივ. ჯავახიშვილის შრომების არც ერთ გამოცემაში არ არის დაბეჭდილი. იხ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ივ. ჯავახიშვილის ფონდი

ფეოდალური საკუთრების ფორმები ილხანთა სახელმწიფოში, სხვა მონღოლურ სახელმწიფოთაგან განსხვავებით, ფაქტიურად იგივე დარჩა, რაც მონღოლებამდელი ირანისთვის იყო დამახასიათებელი. საილხანოში მიწის საკუთრების შემდეგი ფორმები არსებობდა: 1) სახელმწიფო („დიენის“) მიწები. ამ მიწებზე ფეოდალური რენტა და გადასახადი ერთმანეთს ემთხვეოდა, 2) კერძო მფლობელთა მიწები, დასავლური ალოდის მსგავსი („მულქი“), 3) რელიგიურ დაწესებულებათა მიწები. გადასახადებისაგან თავისუფალი და გაუსხვისებელი („ვაქფი“), 4) სამხედრო სამსახურის საფასურად გადაცემული, დროებით მიწათსარგებლობაში მიღებული ლენი („იქტა“), 5) ილხანი ყაენისა და მისი ოჯახის წევრთა პირად სარგებლობაში მყოფი სახასო მიწები (არაბ. „ხასი“. მონღ. „ინჯუ“). მიწათსაკუთრების ეს უკანასკნელი ფორმა განსაკუთრებულ როლს თამაშობდა იმდროინდელ საქართველოს ისტორიაში. როგორც ცნობილია, 1266 წლისათვის ხასინჯუდ შეწყალებული სამცხე-საათაბაგოს სამთავრო ფაქტიურად ქართულ სახელმწიფოს გამოეყო და ქვეყნის დეცენტრალიზაციის პირველი მაუწყებელი გახდა. მართალია, ამ სახის მიწები ეკონომიურად გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში იყო, ვიდრე დიენის მიწები, მაგრამ ეს არღვევდა ამა თუ იმ ქვეყნის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ერთიანობას. საერთოდ, საქართველო დიენის მიწად ითვლებოდა, მაგრამ, როგორც რაშიდ ად-დინის მიმოწერიდან ჩანს, აქ იყო აგრეთვე საილხანოს კერძო ფეოდალთა მულქის ტიპის მიწებიც. ასეთად, მკვლევართა აზრით, უნდა მივიჩნიოთ თვით ისტორიკოს რაშიდ ად-დინის ის მიწები (ზაფრანის მოზრდილი პლანტაციები), რომლებიც მას საქართველოს ორივე ნაწილში ჰქონია¹⁸.

მონღოლთა დაბალინტენსიური, მომთაბარე მეურნეობის პირობებში ქართულ განვითარებულ მიწათმფლობელობას და საერთოდ ფეოდალურ ურთიერთობებს დიდი საფრთხე შეექმნათ. უზომო და მოუწესრიგებელი გადასახადების გამო გლეხობა და თვით „ქალაქების მამასახლისებიც“ კი, ხშირად თურმე შეჩვეული ადგილებიდან იყრებოდნენ და სხვაგან გარბოდნენ¹⁹. გაუკაცრიელებულ, პარტახ მიწას მონღოლები გადასახადს მაინც არ უსპობდნენ და იგი უაზრო ტვირთად აწევბოდა მის მფლობელ ფეოდალს. ამიტომ მონღოლთა ხანაში ფეოდალი ცდილობს სწრაფად მოიშოროს ასეთი მიწა. იწყება მისი ინტენსიური ყიდვა-გაყიდვა, ანუ მიწის ამოძრავება. მიწის ფასი ეცემა,

№ 261, ფურც. 380—381; აგრეთვე, ვ. კიკნაძე, მონღოლთა უღლის დასასრული საქართველოში, ურბ. „მნათობი“, № 5, 1987. გვ. 155.

¹⁸ ვ. ტაბატაძე, რაშიდ ად-დინის ცნობები საქართველოს შესახებ. გვ. 81.

¹⁹ ვ. ბარტოლდი, დასახ. ნაშრომი (თხზ., ტ. IV), გვ. 317—318.

შემცირებული ფულისა კი — პირიქით. XIII ს. მეორე ნახევარში ფეოდალი კახა თორელი ჩივის, რომ „ღია ქუეყანანი დაისყიდნეს ჩარკობისაგან; ოქროი ძვირად იყვის და სოფელი იაფად“-ო²⁰.

შედარებით უკეთეს მდგომარეობაშია ეკლესია, რომელიც საერთო მონღოლური წესის მიხედვით. გადასახადებისაგან თავისუფალი იყო (XIII ს. მიწურულამდე, როცა ყაზან-ყაენმა ისლამი მიიღო).

როგორც საერთოდ საილხანოში. ისე საქართველოშიც დაქვეითდა აღებ-მიცემობა, ხელოსნობა. ბევრი განთქმული სავაჭრო გზა დაკნინდა ან მოსპო. ასეთივე ბედი ეწიათ ამ გზებზე მდებარე ქალაქებსაც. ამ დროის ერთ-ერთი დიდი სავაჭრო გზა თბილისიდან სულთანიესკენ, მეორე კი ტრაპიზონისკენ და ბიზანტიისკენ მიემართებოდა. ილხანთა ძლიერების ხანაში ვენეციასთან და გენუასთან (ტრაპიზონზე გავლით) ცხოველი ვაჭრობა მიმდინარეობდა. თავრიზში გენუელთა სპეციალური კომერციული სასამართლოც კი არსებობდა სადაო სავაჭრო საკითხების მოსაგვარებლად²¹. აბუ საიდ ყაენის სიკვდილის შემდგომ სავაჭრო კავშირი ევროპის ქვეყნებთან კარგა ხნით შეწყდა²².

§ 1. საპართველო XIII ს. მიწურულს

„განძლიერდით და ელოდეთ უკეთეს დროებას“.

ვე რ გ ი ლ ი უ ს ი

მონღოლთა ბატონობის პერიოდის საქართველოში პოლიტიკურ ასპექტში სულ უფრო მკვეთრად იჩენდა თავს ცენტრალური ხელისუფლების (მეფის) უფლებათა თანდათანობითი შესუსტება. ეს ხდებოდა ქვეყნის განვითარების პროცესში სავაჭრო ფაქტორის აქტიური ჩარევის შედეგად. მცირე ხნით მონღოლებმა საქართველოში საერთოდ გააუქმეს ტრადიციული სამეფო ხელისუფლება და თავიანთი წეს-წყობილების შესაბამისად სცადეს ქვეყნის მართვა-გამგეობის მოწყობა. მათ საქართველო დუმნებად (საათიათასოებად), დაყვეს²³. მართალია. ასეთი მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელებულა და

²⁰ კახა თორელის შეწირულების წიგნი, ქართული საწარმოების ძეგლები, ტ. II, თბ., 1965, გვ. 57

²¹ W. Heyd. Histoire du Commerce du Levant, t. II, Leipzig, 1935 p. 127.

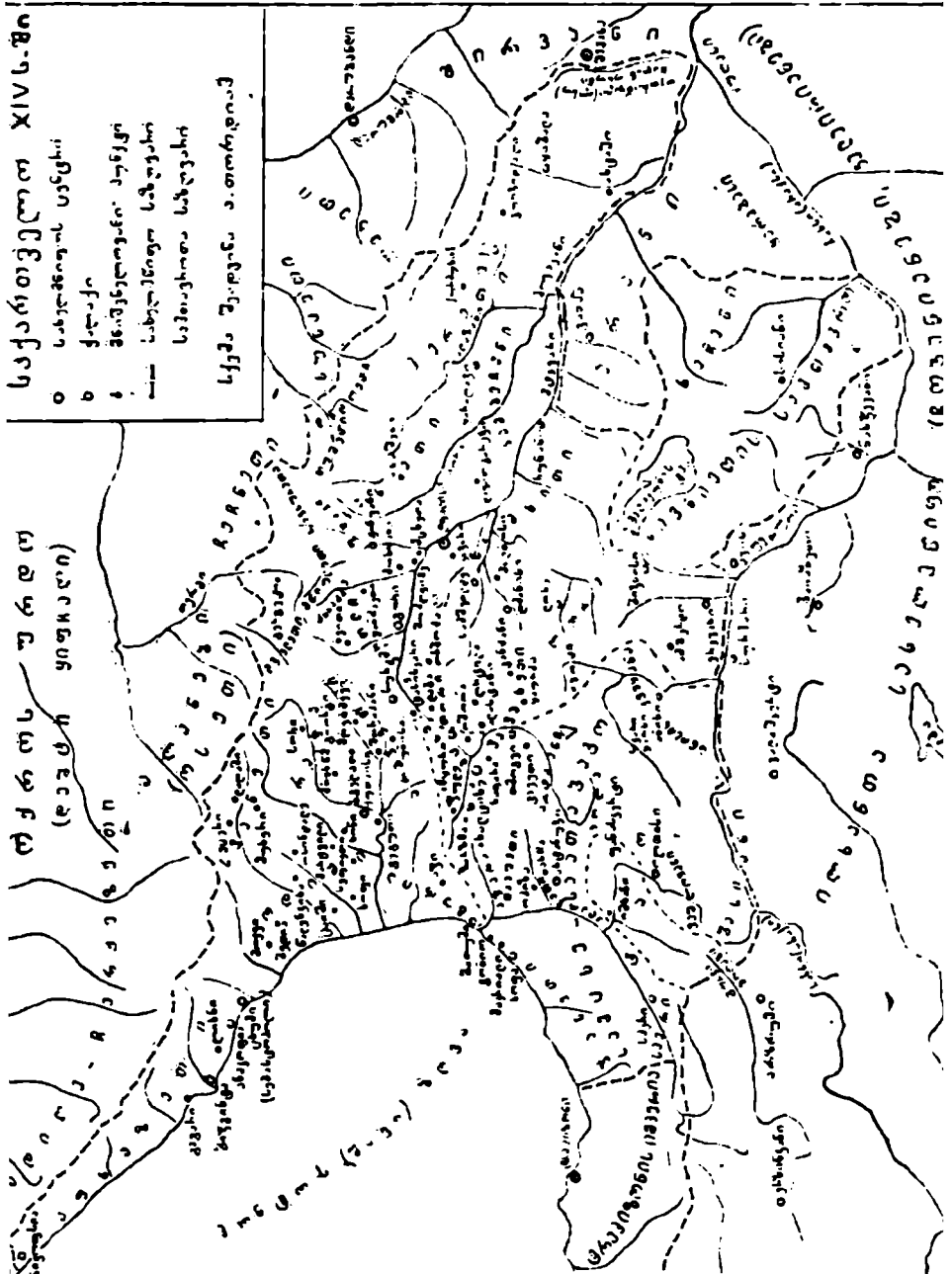
²² იქვე, გვ. 128—129.

²³ უ ა მ თ ა ა ლ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 295. მემბტიანე ჩამოთვლას 7 დუმანა: მკვლევართა ნაწილი მათ რიცხვს 9-მდე ზრდის.

საქართველო XIX ს.

- სახელმწიფო სანჯიკი
- ქალაქი
- მონასტერი
- სახელმწიფო საზღვარი
- საზღვარი საზღვარი

საქართველო XIX ს.

საქართველო XIX ს.
(სახელმწიფო საზღვარი)

საქართველო XIX ს.
(სახელმწიფო საზღვარი)

საქართველო XIX ს.
(სახელმწიფო საზღვარი)

დუმნების სისტემა სწრაფად გაუქმდა, მაგრამ მზადდებოდა ნიადავი ქვეყნის პოლიტიკური დაშლისათვის. ამ პროცესის პირველმა დიდმა ნიშნებმა მონღოლების დროსვე იჩინა თავი. საქართველოს ერთიან სამეფოს გამოეყო სამცხე-საათაბაგო (1266 წ.) და აღმოსავლეთს ჩამოშორდა დასავლეთ საქართველოც (XIII ს. შუა წლები). |

- | საქართველოს სახელმწიფო საზღვრები XIV ს. დასაწყისისათვის ზოგიერთ ცვლილებას განიცდის. ეპითაღმწერლის მიერ ტრადიციული ფორმულის „ნიკოფსიიდან — დარუბანდამდე“ გამეორება, ივ. ჯავახიშვილის სამართლიანი შენიშვნით, უკვე ფორმალურია და კორექტივს საჭიროებს. | საქართველოს აღმოსავლეთი პოლიტიკური საზღვარი, მაგალითად, დარუბანდამდე უკვე აღარ აღწევს და, თვით ეპითაღმწერლის მოწმობით, მდ. ჩალან-უსუნს (ან აღ-სუს — „თეთრ წყალს“) და შემახის მთას მიუყვება²⁴. ამ საზღვრის ერთ-ერთი უკიდურესი ჩრდილო-აღმოსავლეთი პუნქტი იყო წახურის ხეობაში მდებარე „ქართველთა მთა“ („გურჯი-დალი“)²⁵, სამხრეთით კი ქ. აღდაში უნდა ყოფილიყო. მართალია, ამ სახელწოდების ქალაქი ამჟამად მდ. მტკვრიდან დაშორებულია (საზღვარი ამ მონაკვეთში მტკვარზე გადიოდა). მაგრამ XIV საუკუნეში, ჩანს, რომ ქ. აღდაში ამ მდინარის ნაპირზე მდებარეობდა. ამას გვაფიქრებინებს უნიკალურ საბუთში, კირილე დონაურის წარწერაში ნახმარი ფრაზა — „მტუარსა თევზის საბაჟენი ახტაშისანი“²⁶. რაც შეეხება სახელმწიფო საზღვრის ჩრდილო-დასავლეთის უკიდურეს წერტილს — ნიკოფსიას, ძნელი სათქმელია, საზღვარი კვლავ აქედან იწყება თუ არა. მაგრამ, რადგან სხვა საწინააღმდეგო ცნობა არ მოგვეპოვება, უნდა ვივარაუდოთ, რომ საზღვარი დასავლეთით კვლავ ნიკოფსიასთან გადის. ამ დროს ჯიქეთს (საქართველოს მოსაზღვრე ერთეული ამ რეგიონში), ლათინური წყაროს თანახმად, მეფე ვერსახტი უდგას სათავეში²⁷. ამავე დროს, ჩრდილო კავკასიაში ქართული გავლენის ერთგვარ შესუსტებაზე მეტყველებს ის აქტი, რომ ამ პერიოდში როგორც ზევით ნახსენები ჯიქეთის მეფე ვერსახტი, ისევე ალანთა მთავარი მილენი მართლმადი-

²⁴ ეპითაღმწერელი, გვ. 251; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზ. 12 ტომად, ტ. III, თბ., 1982, გვ. 122; იგივე, (ვრცელი ვარიანტი), ტ. III, თბ., 1966, გვ. 206—290.

²⁵ კირილე დონაურის მეორე ანდერძი, წიგნში: მ. ჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 206; აგრეთვე, ზ. ედილი, საინგლო, თბ., 1947, გვ. 49.

²⁶ იქვე.

²⁷ O. R a y n a l d y, Annales Ecclesiastici., t. XV, Rome, 1691, გვ. 447, 450, 468 (1333, № 16, № 37; 1334, № 4).

დებლობის ნაცვლად კათოლიკობას იღებენ²⁸; თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ XV ს-შიც კი ჩრდილო კავკასიაში და კერძოდ დაღესტანში კვლავ გავრცელებულია სახელი „გურგი“, რაც აღნიშნავს როგორც საკუთარ სახელს, ასევე ეთნიკურ კუთვნილებას (ქართ-ველს)²⁹ ეს ფაქტი თავისთავად მეტყველებს ქართულ გავლენაზე. სამხრეთის საზღვარზე ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ ბასიანი და სომხური პროვინციები: სივნიეთის სამთავრო ხაჩენი, ანისის ქვეყანა, ვალაშკერტი ძველებურად საქართველოს პოლიტიკურ საზღვრებში შედიან (XIV ს. I ნახევარში მაინც). ეს უკანასკნელი მიწები (ანისი, ვალაშკერტი) რომ კვლავ საქართველოს შემადგენლობაში არიან. ჩანს. თუნდაც სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავართა და სამწყსოთა სიიდან³⁰. მართალია, ამ მნიშვნელოვანი საბუთის დედანი არ შემონახულა, გამომცემლები კი მას XVI ს. დასაწყისს მიაკუთვნებენ, მაგრამ, ჩვენი აზრით, საბუთი აშკარად XIV ს. დამდგეის სიტუაციას ასახავს³¹, რადგანაც სამცხის სამთავრომ სწორედ ამ საუკუნეში მიიღწია ყველაზე დიდ ტერიტორიულ და პოლიტიკურ ძლიერებას.

საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი საზღვარი ბექა ჭაყელის უზარმაზარი სამფლობელოთი ისაზღვრება. ამ მიმართულებით ბექას სამთავროს და ამგვარად, საქართველოს უკიდურესი სამხრეთი პუნქტია უღელტეხილი „გურჯი-ბოღანი“ („ქართველთა ყელი“) და აქვემდებარე სოფელი ვაშლოვანი („ხენძორეთი“). ბექას სამფლობელოში შედიოდა ქანეთიც, რომელიც ტრაპიზონს ემიჯნებოდა.]

•.

⌈ XIII ს. მიწურულს საქართველოში მეტად რთული შიდაპოლიტიკური ვითარება შეიქმნა. მას შემდეგ, რაც დავით VIII დემეტრეს ძე ილხანთა მბრძანებელ ყაზან ყაენთან არ გამოცხადდა (XIII ს. 90-იანი წლები), შეიძლება ითქვას, „მრავალმეფიანობის“ ხანა იწყე-

²⁸ იქვე.

²⁹ А. Р. Шихсаидов. Эпиграфические памятники Дагестана, М., 1984, с. 238—241.

³⁰ კათალიკოზის ხელქვეშეთი მღვდელმთავარნი და სამწყსონი სამცხე-საათაბაგოში, ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბ., 1970, გვ. 245.

³¹ ამავე აზრისაა მ. ბერძნიშვილიც. იხ. მისი, XI—XV სს. საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა, საქართველოს ისტ. ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979, გვ. 74. უკანასკნელ ხანს ამ საკითხს შეეხო ა. ვ. თორდია. იხ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა XXIII სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბ., 1987, გვ. 15.

ბა.) 1297 წლიდან 1318 წლამდე აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში ათამდე მეფე გამოდის ასპარეზზე და ხშირად ერთდროულადაც კი. კერძოდ, ამ პერიოდის წყაროების მიხედვით, თითქმის ერთდროულად მეფობენ დავით VIII, ვახტანგ III, გიორგი V ბრწყინვალე. უცნობი დიმიტრი ვახტანგის ძე (1311 წ.). გიორგი VI მცირე. ამავე დროს დასავლეთ საქართველოში მეფობენ კონსტანტინე და მიქელ ნარინის ძენი. ეს თავისებური ფენომენი ვერ იარსებებდა, თუ არა მონღოლთა ბატონობა. ყოველი დამპყრობლის მიზანია, რაც შეიძლება დაქსაქსოს. დაანწევროს დაპყრობილი ქვეყნის ძალები. ამ შემთხვევაში სწორედ ასეთ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე. როდესაც სახელმწიფოში რამდენიმე, ხშირად მცირეწლოვანი და რეალურ ხელისუფლებას მოკლებული მეფე იჯდა. ცხადია. ქვეყნის ერთიანობასა და ძლიერებაზე ლაპარაკიც ზედმეტი იყო. ასეთ ვითარებას მიზეზს თვითმხილველი ქართველი ისტორიკოსიც კარგად ხედავდა: „მეფე შემცირებულ არს მძლავრებისაგან თათართასა და კუალად პირნი და თავნი საქართველოსანი განდგომილან“-ო³², წერდა ჟამთა-აღმწერელი.

1289 წ. 12 მარტს მედროვე ხუტლუბულა სადუნის ძის აქტიური ჩარევის შედეგად ურდოში სიკვდილით იქნა დასჯილი საქართველოს მეფე დემეტრე II თავდადებული (1270—1289). ამავე წელს ხუტლუბულასავე წინადადებით მონღოლებმა აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე მოიწვიეს იმიერ საქართველოს მეფის დავით ნარინის ძე ვახტანგი, შემდგომში ვახტანგ მეორედ წოდებული.

ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ, ჟამთააღმწერლის მიხედვით, ვახტანგ II ნარინის ძემ 1289 წლის შემდეგ მხოლოდ სამი წელი იმეფა და. ამგვარად, 1292 წ³³. გარდაიცვალა. მაგრამ, მეორე მხრივ. მისივე სიტყვით, რაშიდ ად-დინი თითქოს გვაძლევს საპირისპირო ცნობას იმის შესახებ. რომ ვახტანგი მეფობს 1295 წლამდე; შემდეგ კი ქელათუ ყაენი მის ნაცვლად დავით დემეტრეს ძეს სვამს ტახტზე³⁴. სამწუხაროდ, „ქართველი ერის ისტორიის“ ე. წ. „მოკლე ვარიანტიშიც“ მდგომარეობა გაურკვეველი რჩება (დაიბეჭდა 1941 წ. და 1982 წ.).

³² ჟამთააღმწერელი, დასახ. გამოცემა, გვ. 312.

³³ ქართველი ერის ისტორიის ტ. III (1966) 236 გვ.-ზე დაბეჭდილია „1293 წ.“ ავტორის ხელნაწერი დედნის მიხედვით გაირკვა, რომ ეს შექანიკური შეცდომა უნდა იყოს. ხელნაწერში ავტორი ივ. ჯავახიშვილის, მაგრამ ამან წიგნში ასახვა ვერ ვხვდებით. იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ივ. ჯავახიშვილის ფონდი № 262. შეკვრა 2, ფ. 484.

³⁴ იქვე, გვ. 236. ივ. ჯავახიშვილი რაშიდ ად-დინს ამ შემთხვევაში იძომებს ჰამერი. შრომის მიხედვით; იხ. Hammer—Purgstall J., Geschichte der Ilchane, II, Darmstadt, 1843, s. 69.

ივ. ჭავჭავიძევილი მართალია, რაშიდ ად-დინის ცნობის გარკვეულ კორექტირებას ახდენს, მაგრამ მაინც ძალაში ტოვებს. ვახტანგ II-ის გარდაცვალებისა და დავით VIII-ის გამეფების თარიღად აქ უკვე 1223 წელია დასახელებული³⁵.

სადღეისოდ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ვახტანგ II-ის გარდაცვალების თარიღად, მართალია, 1292 წელია მიჩნეული. მაგრამ ივ. ჭავჭავიძევილის მიერ წამოჭრილ კითხვას რაშიდ ად-დინის ცნობის თაობაზე პასუხი არა აქვს გაცემული. გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ეს საკითხი, როგორც ჩანს, თავის დროზე მხოლოდ გაუგებრობის შედეგად წარმოიშვა. მართლაც, სპარსელი ისტორიკოსის შრომის („ჩამი ათ-თავარი“) თანამედროვე კრიტიკულ გამოცემებში ვახტანგ II-ის ქელათუს მიერ გადაყენების შესახებ არაფერია ნათქვამი. უფრო მეტიც, რაშიდ ად-დინი საერთოდ არსად არ ახსენებს ვახტანგ II ნარინის ჭეს³⁶. მასთან სახელი „ვახტანგი“ მხოლოდ ერთხელ იხსენიება და ისიც არის არა ვახტანგ II, არამედ ვახტანგ III დემეტრეს ძე. იგი რაშიდ ად-დინს ნახსენები ჰყავს ყაზან ყაენის მიერ დავით VIII-ის ტახტიდან გადაყენებასთან დაკავშირებით 1297 წელს³⁷. ვფიქრობთ, ზეგონ დასახელებული გაუგებრობის ახსნა მხოლოდ იმით შეიძლება, რომ ჰამერ-პურგუტალს, რომელსაც ამ „შემთხვევაში“ ემყარება ივ. ჭავჭავიძევილი, რაშიდ ად-დინის ტექსტის გადმოცემისას არასწორად გაუგია სპარსელი მემკვიდრის თხრობა და ერთმანეთში აურევია ვახტანგ II და ვახტანგ III.

რაშიდ ად-დინის ცნობასთან დაკავშირებული საკითხის გამორიცხვის შემდეგ ვახტანგ II-ის გარდაცვალებისა და დავით VIII-ის გამეფების ზოგიერთი დეტალი მაინც ახსნა-განმარტებას საჭიროებს.

მიეყვით ქამთაალმწერლის ტექსტს. როგორც მისი თხრობიდან ირკვევა, ვახტანგ II-ის გარდაცვალებასა და დავით VIII-ის გამეფებას წინ უსწრებდა საილხანოში მომხდარი ამბები. გარდაიცვალა არღუნ ყაენი (1284—1291) და ჰულაგუიანთა ტახტზე ავიდა ქეილათუ 1291—1295). ქამთაალმწერლის მოწმობით, მისი გაყენებისთანავე რუმის განდგომას ჰქონია ადგილი: „დაჯდა რა ქელათუ ტახტსა ზედა, განდგეს ქალაქი საბერძნეთისა ტუენღუზალო. საბერძნეთით მოსრულ იყო ქელათუ, ჰგონეს უცალობა ყაენისა და განდგეს“³⁸ — გვამცნობს

³⁵ ივ. ჭავჭავიძევილი, ქართველი ერის ისტორია, თბილეთი, ტ. III, თბ., 1982, გვ. 125.

Ф. Рашид ад-Дин, Джамии ат таварих (сборник летописей), персидский текст с русским переводом А. К. Арсена. т. III, Баку, 1957.

³⁷ იქვე, გვ. 182.

³⁸ ქამთაალმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 196 (ხაზი ჩვენია — ვ. კ.).

მემატიანე. ე. ი. „საბერძნეთში“ ანუ რუმში, უფიქრიათ, რომ ქელათუს მათთვის არ ეცლებოდა (გაყაენებამდე ქელათუ რუმის გამგებელი იყო) და გამდგარან. ტუნლუზალოს აჯანყების ეს ამბავი უშუალო კავშირშია ვახტანგ II-ის გარდაცვალებისა და დავით VIII-ის გამეფების საკითხთან. აქ თავს იყრის რამდენიმე საკვანძო მომენტები და ამიტომ მასზე რამდენადმე დაწვრილებით უნდა შევჩერდეთ.]

ტუნლუზალოს განდგომილების ამბავმა ჯერ კიდევ მ. ბროსესა და ივ. ჯავახიშვილის ყურადღება მიიქცია. მ. ბროსე თავის დროზე აღნიშნავდა, რომ 1291 წლის ივლისში ქელათუს გაყაენების შემდგომ სულ ორიოდ თვე იყო გასული. რომ რუმში, მართლაც, განდგომას ჰქონდა ადგილი. მაგრამ ბროსე გაკვირვებას გამოთქვამდა იმის გამო, რომ აღმოსავლურ წყაროებში ეს განდგომა რუმის გამგებელი ტლაჩარის აჯანყებად იხსენიებოდა, ქამთააღმწერელი კი რაღაც ქალაქ ტუნლუზალოს ასახელებდა³⁹. თავის მხრივ ივ. ჯავახიშვილს, შვედი ორიენტალისტის ც. დ. ოსონის შრომაზე დაყრდნობით, აღნიშნული აქვს, რომ ქელათუს გაყაენების სულ ცოტა ხნის შემდეგ რუმში. მართლაც, ტლაჩარის განდგომას ჰქონდა ადგილი და 1291 წლის 1 ენკენისთვის⁴⁰ (სექტემბერში) ქელათუმ მის წინააღმდეგ ვაილაშქრა კიდევ⁴¹. ამგვარად, ივ. ჯავახიშვილიც და მ. ბროსეც სამართლიანად თვლიდნენ, რომ ქამთააღმწერლის მიერ მოხსენიებული ქ. ტუნლუზალოს განდგომა და აღმოსავლური წყაროების ტლაჩარის რუმში აჯანყება ერთი და იმავე ამბავს გულისხმობდა. მაგრამ ორივე გაუგებრად მიიჩნევდა, რას ნიშნავდა ქამთააღმწერლის — „ქალაქი ტუნლუზალო“. ივ. ჯავახიშვილი წერდა, რომ ბროსეს იგი პირის დამახინჯებულ სახელად მიაჩნდა და არა ტოპონიმად; თვითონაც ამ აზრის სასარგებლოდ იხრებოდა და დასძენდა, რომ შესაძლოა: „ტუნლუზალო — ტუნლუზარის აგან ე. ი. ტლაჩარისაგან, ვ. კ) იყოს დამახინჯებით წარმომდგარი“⁴².

მას შემდეგ ეს საკითხი სპეციალური კვლევის საგანი არ გამხდარა. მხოლოდ 1973 წ. რ. კიკნაძემ სხვა ამ რიგის საკითხებზე მსჯელობისას სქოლიოში აღნიშნა, რომ აქ ნამდვილად ქალაქზეა ლაპარაკი

³⁹ M. Brosset, *Histoire de la Géorgie*, livr. I, p. 611, № 2.

⁴⁰ ქართველი ერის ისტორიის ტ. III (1966) გვ. 237-ზე „ენკენისთვის“ ნაცვლად დაბეჭდილია სრულად შეუსაბამო „იანერისთვის“ (მღრ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ჯავახიშვილს ფონდი 262, შეკერა 2, ფ. 487).

⁴¹ ივ. ჯავახიშვილი, *დასახ. ნაშრომი*, 1966, გვ. 237. გამომცემლის კორექტურულ შეცდომას წარმოადგენს, აგრეთვე, ოსონის შრომის გვერდის აღნიშვნა (58). უნდა იყოს 85.

⁴² იქვე, გვ. 238.

და არა პირის სახელზე და რომ ეს ქალაქი მდებარეობს მცირე აზიაში (დღევანდელ თურქეთში)⁴³. ეამთაალმწერელი რომ არ ცდება და აქ ნამდვილად გეოგრაფიული პუნქტია საგულისხმებელი, სადღეისოდ უდავოდ უნდა ჩაითვალოს. მაგალითად, XIV ს. ერთი არაბული წყარო, თითქმის ასეთივე ტრანსკრიფციით გადმოსცემს ამ ქალაქის სახელს („ტუნლუზლუ“)⁴⁴. ამავე პერიოდის სომხური წყარო ე. წ. „სებასტაციის ქრონიკაც“ იცნობს ამ პუნქტს. ამ ქრონიკაში ეს ტოპონიმი „ტონლუზლუს“ ფორმით იხსენიება სწორედ ქელათუს ლაშქრობასთან დაკავშირებით რუმში 1291 წ.⁴⁵.

სხვა საკითხია, რატომ ასახელებს ეამთაალმწერელი დაფინებით ქ. ტუნლუზალს და არცერთხელ არ ახსენებს აჯანყებული რუმის გამგებელ ტაღაჩარს, რომელსაც ის ძალიან კარგად იცნობს. მართლაც, სულ რამდენიმე გვერდით ადრე მის თხზულებაში ხშირად იხსენიება ტაღაჩარ/ტაჩარ ნოინი, დავით უფლისწულის ბედთან დაკავშირებით. გავიხსენოთ ეს ადგილები: დემეტრე II-ის ტრალიკული აღსასრულის შემდგომ, მონღოლებმა „შეიპყრეს ყრმაცა დავით და ნორნა ტაჩარს მიჰუარეს, რომელსა მკედართ-მთავრობა აქუნდა“ (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). მონღოლებმა ეს არ იკმარეს და გადაწყვიტეს ტაჩარის უცნობლად დავითის ღამით მოკვლა. მღვდელ-მონაზონი მოსე⁴⁶, „რომელი არაოდეს განეშორებოდა დავითს“. ტაჩარ ნოინს სთხოვს შუამდგომლობას ყაენის წინაშე. მართლაც, „წარვიდა (ტაჩარ, — ვ. კ.) ყაენს წინაშე და რქუა ყრმის დავითის უბრალოება“. ამასთანავე, ტაჩარს ყაენისთვის უთქვამს: „რად გიკმს შეუტოდრისა ყრმისა მოკლეა, მე მომმადლეო“. ყაენმაც დავითი „მოსცა (ტაჩარს. — ვ. კ.) და (მან. — ვ. კ.) წარიყვანა სახლსა თვისსა და შევედრა ხოჯას თვისსა. რომელი უკანასკნელ საჰიბ-დივან იქმნა“-ო, გვამცნობს მემატიანე. ამის შემდეგ დავითი კარგა ხანს კვლავ ტაჩარის კარზე რჩება „იწროებათა შინა“, თუმცა კი „ტაჩარ თანა-შეეწეოდა“⁴⁷. მოტანილი ტექსტიდან კარგად ჩანს, რომ ეამთაალმწერელი მშვენივრად იცნობს არა მარტო ტაჩარ ნოინს, არამედ მასთან დაახლოებულ ხოჯასაც კი, რომელიც შემდეგ დაწინაურებულია და საჰიბ-დივანის (ფინანსთა მინისტრი) პოს-

43 რ. კიკნაძე, ახალი მასალა XIII ს. II ნახ. საქართველოს ისტორიისათვის, „მაცნე“ (ისტორიის... სერია), 1973, № 2, გვ. 171, შენ. 45.

44 В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, т. I, СПб., 1884, с. 504 (Примечание в сноске).

45 Из летописи Себастаци, Армянские источники о монголах, перевод, предисловие и примечания А. Г. Галстяна, М., 1962, с. 30.

46 ამ მოსეს ვინაობის შესახებ იხ. ვ. კიკნაძე, ვინ არის ეამთაალმწერელი?, „მნათობი“, თბ., 1984, №, გვ. 148—157 (იხ. აქვე, დამატება).

47 ეამთაალმწერელი, გვ. 291, 294, 295.

ტისთვის მიუღწევია. საინტერესოა, რომ ეს ხოჯა გახლავთ სრულიად რეალური პიროვნება. ტაღაჩარ ნოინის ცნობილი „ნაიბი“ — საღრ ად-დინ აჰმედ ალ ხალიდი ანუ ალ ზენჯანი (იგივე ალ-ჩავი)⁴⁸. იგი აღწერილი ამბების (1289 წ.) „უქანასკნელ“ — ანუ 1292 წელს, მართლაც, სპიბ-დივანი გახდა. მასვე ტაღაჩართან ერთად ეკუთვნის ქალაქის ფულის გამოშვების უშედეგო ცდა, რის გამოც შეერქვა სახელი „ალ-ჩავი“⁴⁹.

ამგვარად, სახელთა აშკარა მსგავსების გარდა (ტაჩარ — ტაღაჩარ), ეს ორი პირი ტაღაჩარი და საღრ ად-დინი, მყარად ურთიერთ-გახსახვრავენ ერთმანეთს⁵⁰.

ყველა ზემოთხსენებულის გათვალისწინებით უნდა დავასკვნათ, რომ როდესაც ეამთააღმწერელი ქალაქ ტუნლუხალოს განდგომილებაზე ლაპარაკობს, ეს არ არის გამოწვეული რუმის გამდგარი განკვების ტაღაჩარის ვინაობის უცოდინარობით. საყურადღებოა, რომ რაშიდ ად-დინი, რომლის თხზულება, მკვლევართა აღიარებით და ფაქტიური მონაცემებით, უნდა გამოეყენებინა ეამთააღმწერელს⁵¹. საერთოდ არც ერთხელ არ ახსენებს ქ. ტუნლუხალოს, არამედ სწორედ რუმისა და ტაღაჩარის განდგომაზე ლაპარაკობს⁵².

ასეთ ვითარებაში, ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ საქმე გვაქვს ეამთააღმწერლის მიერ ტაღაჩარის სახელის შეგნებულ და გააზრებულ მოუხსენიებლობასთან. აშკარაა, მემატთანე ჩქმალავს იმ ფაქტს, რომ დავით უფლისწული ილაშქრებს სულ ცოტა ხნის წინ მისი მოამაგისა და ფაქტიურად სიკვდილისაგან გადამრჩენი ნოინის — ტაჩარ/ტაღაჩარის წინააღმდეგ. ამ მომენტს ცოტა ქვემოთ დავუბრუნდებით, ახლა კი ივ. ჭავჭავაძის დასმულ კიდევ ერთ საკითხს უნდა შევეხოთ. ივ. ჭავჭავაძილი გაკვირვებას გამოთქვამდა იმის გამო, რომ ეამთააღმწერლის თხზულებაში ტუნლუხალოს განდგომილების აღწერასას სრულიად ქრება საქართველოს მეფის ვახტანგ II-ის ხსენება. სამაგიეროდ, მემატთანე დაწვრილებით მოგვითხრობს ურდოში მძევლად მყოფი დავით დემეტრეს ძის რუმში ლაშქრობის შესახებ⁵³. მისი კით-

⁴⁸ რაშიდ ად-დინი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 122.

⁴⁹ იქვე, გვ. 135—137; В. В. Бартольд — Гайхату (статья из энциклопедии Ислама), Сочинения, т. VIII. М. 1973, с. 496.

⁵⁰ რ. კენძე ზეით დაახლებულ სტატიაში, სქოლოში, აღნიშნავს ტაღაჩარსა და ტაღაჩარს (თაღაჩარს) იგივეობას; დასახლებული სტატია, გვ. 170. ნიშნა 38.

⁵¹ რ. კენძე ეამთააღმწერლის სპარსული წყაროები, კავკასიურ-აზიის აღმოსავლური კრებულ II, თბ., 1962, გვ. 154—155.

⁵² რაშიდ ად-დინი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 134.

⁵³ ივ. ჭავჭავაძე, დასახ. ნაშრომი, 1966, გვ. 238.

ხვის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ გაუგებარია, რატომ იწვევენ რუმში სალაშქროდ ტახტის პრეტენდენტს და არა საქართველოს კანონიერ მეფეს, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდებოდა ხოლმე.

რ. კიკნაძემ დასახელებულ ნაშრომში ამ საკითხზეც გამოთქვა თავისი აზრი. მისი სიტყვით: „ვახტანგის (II, — ვ. კ.) მოუხსენებლობა, ამ შემთხვევაში, სრულიად ბუნებრივია და იმით უნდა აიხსნას, რომ ქეილათუს საერთოდ არ გაუწვევია საქართველოდან არც მეფე და არც აქაური ლაშქარი... დავითიც, ხუტლუ-ბულაცა და ფარეჯანიც ურდოში იმყოფებოდნენ იმ დროს და სწორედ ისინი იხსენიებიან სათანადო კონტექსტში. დავითი და ფარეჯანი თან წაიყვანა ილხანმა, ხოლო ხუტლუ-ბულას ჩრდილოეთიდან გადმოსასვლელი გზის დაცვა დაავალა“⁵⁴. მართლაც, ამ დროს დავითი და ოსთა მთავარი — ფარეჯანი რომ ურდოში იმყოფებიან, ეს დავას არ იწვევს. სხვა საკითხია, მხოლოდ ამით უნდა აიხსნას თუ არა ტახტის პრეტენდენტ — დავით უფლისწულის ტუნლუზალის დასამორჩილებლად გაწვევა. ვფიქრობთ, ამ მომენტში დავითის ურდოში ყოფნა არ არის განმსაზღვრელი ასეთ მნიშვნელოვან ღონისძიებაში მისი მონაწილეობის მიღებისათვის. დავითი სწორედ იმიტომ იმყოფებოდა ურდოში, რომ მას არ ენდობოდნენ როგორც დასჯილი მეფის ძეს. ამასთან, თუ ყველაფერს დავითის ურდოში ყოფნა წყვეტს, მაშინ რაღად „მოუწოდა“ ქეილათუმ „მთავართა ქართლისათა“⁵⁵ (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). მართალია, შემდეგ ისინი ყაენმა ხუტლუ-ბულასთან ერთად მულანს დასტოვა, ჩრდილოეთიდან ბერქა-ყაენის შემოჭრის შიშის გამო, მაგრამ უცნაურია. რომ როდესაც ქეილათუ აგროვებს „ყოველთა სპათა მისთა“, საქართველოს მეფე საერთოდ განზე დგას და არსად ფიგურირებს. შემთხვევითი არ არის ისიც, რომ ამ ეპიზოდში ეამთაღმწერელი აშკარად გამიზნულად და არაბუნებრივად არღვევს მოვლენების თანმიმდევრობას. კერძოდ, მემატინანე მისთვის ცნობილი მიზეზების გამო, ფაქტიურად თავს არიდებს ვახტანგ II-ის მეფობის უკანასკნელ პერიოდზე ლაპარაკს. იგი ვახტანგს, ასე ვთქვათ, წინასწარ თიშავს სამოღვაწეო ასპარეზიდან. სხვა რითი უნდა ავხსნათ მისი ფრთხილი ფრაზა, რომლის მიხედვით, ვახტანგ II წინდაწინ გარდაცვლილად გვევლინება 1291 წლის ივლისში, ქეილათუს ვაყაენების თანავე. ეამთაღმწერელი ლაკონურად გვამცნობს, რომ ვახტანგ მეფეს ახლად ვაყაენებული ქეილათუ კეთილი თვალით უყურებდა, მაგრამ მას „შეეღვა მცირე რამე სენი... რომლისა მიერ შეისუ-

54 რ. კიკნაძე, ახალი მასალა..., გვ. 172.

55 ეამთაღმწერელი, გვ. 296.

ენაცა“. იქვე მოთხრობილია, რომ ამ ამბის შემტყობი დავით დემეტრეს ძე „განმწარდა სიკეთისა და სიჭაბუქისა მისისათვის (ე. ი. ვახტანგისა, — ვ. კ.) და იგლოვა წესისაებრ და ფრიად პატივ-სცა და წარგზავნა გელათს, სამარხოსა მეფეთასა“⁵⁶ (ხაზი ჩენია, — ვ. კ.).

საყურადღებოა. რომ ამ თხრობისას დავით დემეტრეს ძეს ჟამთა-აღმწერელი არსად მეფეს არ უწოდებს და ერთი შეხედვით შეიძლება არც კი მივაქციოთ ყურადღება იმას, რომ დავითი ამ დროს უკვე აღმოსავლეთ საქართველოს სრულუფლებიანი გამგებელია; ყოველ შემთხვევაში, ცხადია, რომ იგი უკვე საქართველოში იმყოფებოდა და არა ურდოში. სხვა შემთხვევაში თვითონ საყაენოს კარზე „იწროებასა შინა“ მყოფი დავით უფლისწული ხომ ვერ იგლოვდა, „ფრიად პატივს სცემდა და წარგზავნიდა გელათს“ უდროოდ გარდაცვლილ ვახტანგ მეორეს?!

ცხადი ხდება, რომ ვახტანგის გარდაცვალების ამბავი თუმცა ქელათუს გაყაენებისთანავე არის მოთხრობილი, სინამდვილეში მხოლოდ დავითის ტუნლუზალოდან მობრუნების შემდეგ არის საგულისხმებელი. ეს კი 1292 წ. იანვრის შემდეგ მოხდა, რადგან 1291 წ. სექტემბრის დასაწყისში (რაშიდის ცნობით — 31 აგვისტოს)⁵⁷ რუმში გალაშქრებული ქელათუს ტუნლუზალოს ასაღებად ხუთი თვე დასჭირვებია⁵⁸. ამას გარდა, თვით ჟამთააღმწერლის თხრობიდანვე ვიცით, რომ დემეტრე II-ის სიკვდილის შემდეგ (1289) ვახტანგმა სამი წელი იმეფა და ამგვარად, 1292 წელზე ადრე ვერ გარდაიცვლებოდა.

ჟამთააღმწერლის თხრობიდან გამომდინარე, აშკარაა, რომ არღუნის ყაენობის მიწურულს ილხანთა კარზე აზრთა სხვადასხვაობა შექმნილა, რამდენად იყო მიზანშეწონილი ვახტანგ II-ის კვლავაც საქართველოს ტახტზე დატოვება. მემატიანის დახასიათებით, ვახტანგი პრინციპული, სამართლიანი და პატიოსანი პიროვნება ყოფილა. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ვახტანგზე მისი გამეფების ფაქტიური ინიციატორი — მედროვე ხუტლუბუღა საღუნის ძეც შემომწყარალა, რომელიც „ეცადა ნოინთა წინა, რათა წარუღონ მეფობა ვახტანგს“⁵⁹. სამეფო კანდიდატად ხუტლუბუღას ახლა უკვე დავით დემეტრეს ძე დაუსახელებია. დავით უფლისწულს, ქართული ფეოდალური წესისა და ტრადიციების მიხედვით, სამეფო ტახტზე კანონიერი პრეტენზიები უნდა ჰქონოდა. მაგრამ რატომღაც (ამაზე ჟამთააღმწერელი დუმს) ქართველ დიდებულებს მისი სამეფო ტახტზე დასმა გადაჭრით არ

⁵⁶ იქვე, გვ. 295.

⁵⁷ რ ა შ ი დ ა დ-დ ი ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 134.

⁵⁸ იქვე, გვ. 294.

⁵⁹ ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 294.

სურდათ: „მთავართა ქართველთა არა სთნდა მეფობა დავითისი. რამეთუ მტკიცედ დგეს ერთგულობასა ვახტანგისსა“. საქმე იმდენად გამწვავდა, რომ „საბრკოთცა წარდგეს, თუ რომელს მართებს მეფობა“-ო. საქმე მაშინ ვერ გადაწყდა და ვახტანგ II კვლავაც ტახტზე დარჩა. დავითი კი, რომელსაც უფრო მეტად უცხოელები და მათ შორის ზევით ნახსენები ტალაჩარი უჭერდნენ მხარს, საქართველოში მხოლოდ „ალაგ-ალაგ სოფლებით“ უნდა დაკმაყოფილებულიყო⁶⁰.

ამ ვითარებაში დემეტრეს დამსჯელი არღუნ ყაენი მისმა ნოინებმავე დაახრჩვეს. ილხანთა ტახტზე არღუნის ძმა ქელათუ ავიდა. მის გამეფებას, როგორც ვიცით, რუმის განდგომა დაერთო თან. ეს მომენტი ყაენის კარზე სწორედ ზედგამოჭრილად მიუჩნევიან ქართული სამეფო ტახტის პრეტენდენტთა დავის გადასაწყვეტად. ახალი ყაენისათვის უთუოდ ცნობილი იყო ის ღვაწლი, რაც რუმში აჯანყებულ ტალაჩარს დავით უფლისწულის მიმართ მიუძღვოდა (გავიხსენოთ, რომ დავითის აშკარად სიკვდილისაგან გადაჩინის გარდა, ტალაჩარი მას შემდეგშიც მფარველობდა და რამდენიმე წელი თავის კარზე ზრდიდა). მიუხედავად იმისა, რომ ქელათუ პირადად ვახტანგის მიმართ ცუდად არ ყოფილა განწყობილი, მას მონღოლთა შორის უკვე საკმაოდ ბევრი მტერი გაუჩნდა და შესაძლოა ჯანმრთელობაც გაუუარესდა, რადგან ამ მოვლენების შემდეგ იგი საკმაოდ სწრაფად გარდაიცვალა. ასე რომ, დავითისათვის თითქოს გაცილებით ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა, მაგრამ რადგანაც იგი დასჯილი მეფის ძე იყო, მისი გამეფების საკითხი ერთ მომენტს შეეძლო გადაწყვიტა. ეს მომენტი საკმაოდ უხერხული იყო დავითისათვის, მაგრამ მით უფრო დასაფასებელი ყაენის მხრიდან; ქელათუმ გადაწყვიტა აჯანყებული რუმის გამგებლის — ტალაჩარის წინააღმდეგ სწორედ დავითი გაეგზავნა და ამით საბოლოოდ გადაეწყვიტა ტახტის პრეტენდენტობის საკითხი. ამგვარად, დავითს წაუყენეს პირობა — იგი ან გაილაშქრებდა თავისი მოამავე ტალაჩარის წინააღმდეგ, ან უნდა გამოსთხოვებოდა მეფობაზე ფიქრს. როგორც ვიცით, დავითმა პირველი გზა ირჩია. სწორედ აქ ჩანს მისი საკმაოდ მერყევი და არათანმიმდევრული ხასიათი, რაც, შესაძლოა, მონღოლთა კარზე გატარებული მძიმე წლების შედეგი იყო. ალბათ, სწორედ ამიტომ არ უნდოდათ ქართველ დიდებულებს იგი ტახტზე დასასმელად. დავითის ერთგვარ გამამართლებლ გარემოებად უნდა მივიჩნიოთ რუმში ტალაჩარის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ მისი თხოვნა ყაენისადმი, არ დაესაჯა იქაური ქრისტიანები. ჩანს, მანვე უშუალოდ მოლა ტალაჩარს, რადგან ამ განდგომის შემდეგ ტალაჩარი, როგორც

60 ქ ა მ თ ა ა ლ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 294.

აღმოსავლური წყაროებიდან ჩანს, დაუსჯელი დარჩენილან⁶¹. აშგვარად, დავითმა ქელათუ ყაენის ნლობა სავსებით გაამართლა. სწორედ ამით აიხსნება ამ უკანასკნელის მხრიდან მისი ღვაწლის განსაკუთრებული დაფასება: „ვინათგან დასდევ თავი შენი, მსახურებად ჩემთვის და სდგახარ ერთ გულე ბასა ჩემსა ზელა, მომიცემია მეფობა და სამეფო შენთვის“-ო⁶² (ხაზი ჩვენოა.—ვ. კ.). ვფიქრობთ, ამის შემდეგ გასაგები ხდება, რატომ გაიწვიეს რუმში დავითი და არა ვახტანგ II და რატომ ღუშს ამის შესახებ მემატინანე. ამ მომენტის გათვალისწინებით უნდა აიხსნას ქამთაღმწერლის თხრობის თანმიმდევრობის ის გადაადგილება, რასაც თავის დროზე ივ. ჭავჭავიძემ⁶³ მიაქცია ყურადღება. ამ გაუგებრობის ასახსნელად მაშინ მემატინანისაგან წყაროს უხერხული გამოყენება და თხზულების კომპილაციურობა იქნა დასახელებული⁶³. ჩვენი აზრით კი, ქამთაღმწერელმა ეს განზრახ გააკეთა, რომ როგორმე თავი დაეღწია დავითის გამეფების ყველა უსიამოვნო პერიპეტიაზე მსჯელობისათვის. ამავე მიზეზით აიხსნება და უფრო რელიეფურადაც წარმოაჩენს ზემოთქმულს, ქამთაღმწერლის მიერ აჩანყებული ტალაჩარის სრული მოუხსენიებლობა და მის ნაცვლად რუმის იმ ქალაქის დასახელება (ტუნლუზალო), სადაც ტალაჩარ ნოინი იმყოფებოდა.

როგორც ვხედავთ, ტალაჩარ//ტაჩარ ნოინის და მისი ხოჯის (სადრ ად დინის) სახელთან საქართველოს ისტორიის ბევრი საინტერესო საკითხია დაკავშირებული. აქვე დავძენთ, რომ ორივე ეს პირი ყაზან ყაენის მიერ სიკვდილით იქნა დასჯილი; ტალაჩარი — 1296 წ., ხოლო სადრ ად დინი — 1298 წელს⁶⁴.

— ორიოდ სიტყვა უნდა ითქვას თვით ქამთაღმწერლის პოზიციასზე აღწერილი მოვლენების მიმართ. მისი თხრობიდან აშკარად ჩანს მემატინანის სიახლოვე ქართულ სამეფო კართან. ამავე დროს, მემატინანე შესანიშნავად იცნობს მონღოლთა მოხელეებს და შესაბამის პოსტებზე მათი დანიშვნის დროც კი იცის (მაგ. სადრ ად დინი), იცნობს მონღოლთა იმპერიის ისეთ პუნქტებს, რომლებიც ქართველ ისტორიკოსთა ყურადღების ცენტრში არც ადრე და არც მოგვიანებით არ მოხვედრილა (მაგ., ქ. ტუნლუზალო). ამასთან, აშკარად ჩანს მემატინანის

61 იხ. რაშიდ ად-დინი, გვ. 134 და აგრეთვე ივ. ჭავჭავიძე, დასახ. ნაშრომი, 1966, გვ. 237.

62 ქამთაღმწერელი, გვ. 297.

63 ივ. ჭავჭავიძე, დასახ. ნაშრომი, 1966, გვ. 236, 238.

64 რაშიდ ად-დინი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 172, 183. საინტერესოა, რომ ტალაჩარისთვის 1291 წ. რომის პაპსაც კი გაუგზავნია პირადი წერილი. იხ. Б а р т о л ь д В. В., Пизанец Исол, соч., т. V, М., 1968, с. 234:

ნის მიმტევებელი დამოკიდებულება დემეტრე II-სა და მისი ძის დავით VIII-ის მიმართ. არასახარბიელო მდგომარეობის დროს, რომელშიც არაერთხელ ჩავარდნილა დავითი. ეპითაღმწერელი არც ერთი სიტყვით არ კიცხავს მას და მხოლოდ საკითხის კონსტატაციით კმაყოფილდება, ანდა საერთოდ ცდილობს მიჩქმალოს განსაკუთრებით თვალში საცემი უარყოფითი დეტალები (მაგ., დავითის ტალაჩარის წინააღმდეგ ვალაშქრების საკითხი, დავითის გაქცევა მთიულეთში. რასაც დიდი მსხვერპლი მოჰყვა და ა. შ.). ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ ეპითაღმწერელი თვითონაა მოწმე XIII ს. მიწურულის ამბებისა და მოვლენათა აღწერისას ხშირად საკუთარ შთაბეჭდილებებსა და განწყობილებას ეყრდნობა. 7

შემდეგი მომენტი XIII ს. მიწურულის არეული და მშფოთვარე ვითარებიდან. რომელზედაც გვინდა ყურადღება შევაჩეროთ. დავით VIII-ის ყაზან ყაენის მიერ ტახტიდან გადაყენებისა და ვახტანგ მესამის (მისი ძმის) გამეფების თარიღია.

როგორც აღინიშნა, XIII ს. 90-იან წლებში დავით VIII-სა და ყაზანს შორის კონფლიქტი წარმოიშვა. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ის იყო. რომ თუქალ ნოინის შვილის შეფარებისათვის ურდოში დაბარებული დავითი ყაზანის სიტყვას არ ენდო და საყაენოში არ გამოცხადდა⁶⁵. ივ. ჭავჭავიძის დროიდან დავით VIII-სა და ყაზან ყაენს შორის ამ კონფლიქტის საწყისად 1297 წ. 7 ნოემბერი, ხოლო ვახტანგ III-ის გამეფების თარიღად 1302 წელი იანგარიშება⁶⁶. სინამდვილეში. როგორც დავინახავთ, ეს თარიღი (1297 წ. 7 ნოემბერი) არის არა კონფლიქტის დასაწყისი, არამედ კულმინაციური მომენტი. ამ წელს ყაზანმა დავითს მეფობა ჩამოართვა და მის მაგივრად ვახტანგ III დასვა ტახტზე.

ვახტანგ III 1302 წელს რომ არ გამეფებულა, ამაში პირველად სერიოზული ეჭვი შეიტანა თ. ლომოურმა, რომელმაც გამოავლინა და აღწერა ვახტანგის სახელით 1298/99 წწ. მოჭრილი მონეტა⁶⁷, გარდა ამისა, რაშიდ აღ-დინს მოეპოვება ვახტანგ III-ის ტახტზე ასვლის ზუსტი თარიღი, რომელსაც აქამდე სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა⁶⁸. სპარსელი ისტორიკოსი წერს, რომ 1297 წ. 7 ნოემბერს ყაზანს აცნობეს, თითქოს საქართველოში განდგომას ჰქონდა ადგილი (სიტყ-

65 ეპითაღმწერელი, გვ. 299.

66 ივ. ჭავჭავიძე, ქართველი ერის ისტორია, 1966, გვ. 242.

67 თ. ლომოური, დავით VIII-ისა და ვახტანგ III-ის ფულები, საქართველო, სახელმწიფო მუზეუმის „მოამბე“, ტ. XV—B, 1948, გვ. 75—78.

68 აღსანიშნავია, რომ მკვლევარი ი. სიხარულიძე ვახტანგ III-ის გამეფების თარიღად 1297 წ. ასახელებს, მაგრამ დასაბუთების გარეშე; იხ. მისი, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის, თბ., 1967, გვ. 62.

ყვა-სიტყვით რაშიდ ად-დინი სპარსული დიპლომატიის ენაზე ამ ამბავს ასე გადმოგვცემს: „საქართველოში ავრცელებენ ხმებს სიძნელეთა შესახებ“⁶⁹. ყაენმა საქართველოს „წესრიგში მოსაყვანად“ დაუყოვნებლივ ყუთლულშაპ ნოინი გაგზავნა. ამას მოსდევს საყურადღებო ცნობა: ყუთლულშაპ ნოინმა საქართველოდან ყაზანთან წაიყვანა „დავით მეფის ძმა ვახტანგი. მათ მიიღეს (ყაენის, — ვ. კ.) მოწყალება და უკან (საქართველოში. — ვ. კ.) დაბრუნდნენ“⁷⁰, გვამცნობს სპარსელი ავტორი (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.).

ამ ცნობიდან სრულიად აშკარად ჩანს, რომ 1297 წლის ნოემბერში კონფლიქტი არა თუ დაიწყო, არამედ ყაზანის მიერ დავით VIII უკვე გადაყენებულ იქნა და მისი მომდევნო ძმა ვახტანგი, ყუთლულშაპ ნოინითურთ, „მეწყალებული“ ბრუნდებიან საქართველოში. საინტერესოა ამ ტექსტის შედარება ქამთაალმწერლის თხრობასთან. ქართველი მემბტიანე მოგვითხრობს, რომ ვახტანგ III, რომელმაც „ვერ თავს იღვა“ დავით VIII-სთან „უპატიოდ“ ყოფნა, „სთულის ქამს“ ყაზანთან გამოცხადდა, „ხოლო მან კეთილად შეიწყნარა და მოსცა მეფობა და წარმოატანა ხუტლუბუღა (ხუთლულშაპ. — ვ. კ.) ნოინი სპითა უძლიერესითა და მოვიდა თბილისს“⁷¹.

გასაგები ხდება, რომ ქამთაალმწერლის მიერ აღწერილი მოვლენა მომხდარა 1297 წელს 7 ნოემბერს, ე. ი. ვახტანგ III ამ დროს აღის ტახტზე დავითის ნაცვლად, ბუნებრივია, რომ შემდეგ წელსვე იგი უკვე საკუთარ მონეტას კრის⁷²

მეორე მხრივ, ამ კორექტივის შეტანის შემდეგ მთელი რიგი საკითხები წამოიჭრება. მაგალითად, თუ ვახტანგ III 1297 წ. 7 ნოემბერს გამეფდა, როდისღა ავიდა თბილისის ტახტზე მცირეწლოვანი გიორგი V? ქამთაალმწერლის ტექსტის თანმიმდევრობის დღევანდელი მდგომარეობის მიხედვით, „ყრმა მცირე გიორგი“ (ბრწყინვალე) ვახტანგზე ადრე გამოდის გამეფებული⁷³. სადღეისოდ ეს აზრი მიღებულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში⁷⁴. ვფიქრობთ, ეს დებულება აშკარად გადასინჯვას მოითხოვს.

⁶⁹ რაშიდ ად-დინი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 182.

⁷⁰ იქვე.

⁷¹ ქამთაალმწერელი, გვ. 303.

⁷² უკანასკნელ ხანს გამოვიდა ც. ღვაბერიძის წიგნი. ავტორს მიაჩნია, რომ ვახტანგმა მონეტა მოჭრა გამეფების წელსვე, ე. ი. 1297 წ., იხ. მისი, საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჯალაირთა სახელმწიფოსთან (ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით), თბ., 1986, გვ. 14—15.

⁷³ ქამთაალმწერელი, გვ. 304, 308.

⁷⁴ იხ. მაგ. ჯ. ოლიშელი, აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ისტორიისათვის (XIV—XVII) კრებული: XIV—XVIII სს. რამდენიმე ქართული ისტორიული დოკუმენტი, თბ., 1964, გვ. 76—77.

ის ფაქტი, რომ ქამთაალმწერლის თხრობის მიმდევრობის მიხედვით თარიღის ზუსტი დადგენა ხშირად შეუძლებელია, კარგად ჩანს ვახტანგ III-ის გამეფების მაგალითზეც. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში კი საქმე უნდა გვექონდეს ტექსტის მექანიკურ გადასაცვლებასთან მოგვიანო ხანაში. ამ მოსაზრებას ადასტურებს შემდეგი გარემოება: ქამთაალმწერლის დღემდე მოღწეულ ტექსტში, 303 გვერდზე (თხზულების 1959 წ. ს. ყაუხჩიშვილისეული გამოცემა), ლაპარაკია დავით VIII-ისა და ყაზან ყაენის კონფლიქტის ერთ-ერთ მომენტზე. კერძოდ. ნათქვამია, რომ დავითის შუამავალ-მოციქულებიდან (რომლებსაც წარმოადგენდნენ საქართველოს კათალიკოსი (აბრაჰამ), თბილისელი ყადი და ვინმე ივანე ბურსელი) თათრებმა „შეიპყრეს ივანე ბურსელი და მოკლეს. კათალიკოსი და ყადი განუტყვევეს უვნებელი“ (ხაზი ჩვენია, ვ. კ.). იმავე გამოცემის მომდევნო—307, 308 გვერდებზე კი ივანე ბურსელი კვლავაც ცოცხალია და აქტიურ შუამავლობას განაგრძობს. უფრო მეტიც, იგი შუამავალია დავითსა და ვახტანგს შორისაც. ამ უკანასკნელის გამეფების დროს და მხოლოდ გვ. 309-ზე ბურსელი „ხელმეორედ“ მოკლეს. ივანე ბურსელის სიკვდილს პირველი აღნიშვნა არ არის შემთხვევითი ლაფსუსი, რადგან მთელი ფრაზა ადასტურებს ამ აზრს (ასეა ვახტანგ VI-მდეც ნუსხებში). ტექსტის ასეთი მდგომარეობა არ შეიძლება ნორმალურად იქნეს მიჩნეული. ერთადერთი ახსნა აქ ის შეიძლება იყოს, რომ ყაზან-დავითის კონფლიქტის მრავალჯერ გამეორებული. მსგავსი სიტუაციების გადმოცემა — გადაწერისას (დავითი მთიულეთში იხიზნება, მის წინააღმდეგ ხუთლუბულა (ყუთლულშაჰი) იგზავნება, დავითი ყაენთან გამოცხადების პირობას იძლევა, მაგრამ ყოველთვის არღვევს მას) მოგვიანო ხანაში მოხდა ტექსტის მექანიკური გადაადგილება და აღრევა. ეს მით უფრო მოსალოდნელია, რომ გადამწერებს არ ჰქონდათ ქამთაალმწერლის ტექსტის ამ მონაკვეთის გამართვის მყარი საყრდენი (თარიღების არარსებობის ვითარებაში). მცირეწლოვანი გიორგი V-ის და ვახტანგ III-ის გამეფების ამბები კი სწორედ ამ კონტექსტშია ჩართული (გვ. 303-სა და 308-ზე).

მცირეწლოვანი გიორგი V-ის ვახტანგ III-ზე ადრე გამეფების საწინააღმდეგოდ, ჩვენი აზრით, მეტყველებს არა მარტო მისი მცირეწლოვანება (იგი „უმრწემესი“ იყო ძმათა შორის), არამედ ისიც, რომ ვახტანგმა თურმე გამეფების შემდეგ: „დაიპყრა ტფილისი და ყოველი სომხითი, დმანისი და სამშვილდე“⁷⁵ (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). გაუგებარია, თუ „ყრმა მცირე“ გიორგი V 1297 წ-ზე ადრე გამეფდა (მაგრამ, არა უადრეს 1295 წლისა, როცა ყაზანი გაყაენდა), სადღა

⁷⁵ ქამთაალმწერელი, გვ. 310.

მეფობს იგი, როცა, ჟამთააღმწერლის ცნობით, იგი მხოლოდ „ტფა-
ლოსის მეფეა“⁷⁶; ხოლო პირიქით, ესე იგი, დავითის მომდევნო ძმის
ვახტანგის გამეფების შემდეგ მონღოლებს რომ მისთვის თბილისი
ჩამოერთმიათ და გიორგი გაემეფებინათ. საესებით გასაგები იქნებო-
და. ნიშანდობლივია, რომ ვახტანგის შვილებს სამემკვიდრეოდ დმა-
ნისი და სამშვილდე რჩებათ⁷⁷. ამგვარი ვითარება მით უფრო დასა-
შვებია, რომ ვახტანგ III-მ მონღოლთა მიზნები ვერ გაამართლა. რაღ-
ჯანაც „არა წინააღმდეგობდა ძმასა თვისსა დავითს. რამეთუ იყო
ყოვლითურთ სრულ“⁷⁸.

აწეა თუ ისე, რადგანაც მცირეწლოვანი გიორგი V-ის პირველი
გამეფების თარიღის ზუსტი დადგენის შესაძლებლობა არ გავაჩნია,
ამეჟამად, ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ვფიქრობთ. ჟერჯერობათ
ძალაში უნდა დარჩეს ვახუშტის მიერ დასახელებული — 1299 წე-
ლი⁷⁹.

ვახტანგ III-ისა და დავით VIII-ის გარდაცვალების წლებიც სა-
დავოდაა გამხდარი. ამ ხასიათის თარიღიანი ცნობა აგრეთვე მხო-
ლოდ ვახუშტის მოეპოვება (1308 და 1310)⁸⁰. ჯ. ოდიშელის სიტყვით,
ამ თარიღების შემოწმება შეუძლებელია⁸¹. ერთი მხრივ, ეს მართლაც
ასეა. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ თარიღის შემოწმების არაპირ-
დაპირ საშუალებას, მხედველობაში გვაქვს პეტრიწონის (ბაჩკოვის)
ღვთისმშობლის 1311 წლის მყარად დათარიღებული ხატის წარწერა,
გარკვეული დასკვნის გაკეთება აქაც შეიძლება. წარწერა გვაძლევს
იმის სრულ საფუძველს, რომ დავასკვნათ: 1311 წელს არც დავითი
და მითუმეტეს არც ვახტანგი (რომელიც, ჟამთააღმწერლის ცნობით,
ორი წლით მასზე ადრე გარდაიცვალა)⁸² ცოცხლები არ არიან⁸³. ხო-
ლო ის, რომ დავითი 1310 წ-ზე ადრე არ გარდაცვლილა, მტკიცდება
მისი ამ წელს მოკრილი მონეტის საშუალებით⁸⁴.

76 იქვე, გვ. 304.

77 იქვე, გვ. 322.

78 იქვე, გვ. 310.

79 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ.
IV, თბ., 1973, გვ. 252.

80 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 354.

81 ჯ. ოდიშელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 76—77.

82 ჟამთააღმწერელი, გვ. 323.

83 ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ.,
1971, დანართი, გვ. 354—362; ნ. ბერძენიშვილი, „ძღვეთი“, საქართველოს
ისტორიის საკითხები, ტ. V, თბ., 1971, გვ. 25—31.

84 დ. კაპანაძე, ქართული ნუმისმატიკა, თბ., 1969, გვ. 98—99.

„არა ხორციელთა ძალითა, არამედ სიზნითა სულისათა და მოთმინებითა ქრთითა იქმნებინ... მტერთა ძლევაი“.

ბასილი კესარიელი

XIII ს. მიწურულს საქართველოში, როგორც დავინახეთ, რამდენიმე მეფე ერთად აღმოჩნდა ტახტზე. დავით VIII მთიულეთში გამაგრდა/მემატიანის სიტყვით: „ვინაითგან მეფე დავით არა მიენდო თათართა. ზაფხულს მთიულეთს იყვის და ზამთარს ქართლს“ (ე. ი. მთიულეთის მოსაზღვრე დაბლობ რაიონებში). მის მომდევნო ძმას, ვახტანგ III-ს ქვემო ქართლი ერგო, უმცროს ძმას გიორგი V-ს კი თბილისში უნდა ემეფა/(დაახლოებით 1299 წელს). ქართველი მემატიანე ვახტანგ III-ს დადებითად ახასიათებს, მაგრამ ცალკეულ შეტაკებებს 1300-იანი წლების დასაწყისში ვახტანგსა და დავითს შორისაც ჰქონია ადგილი. „არათუ ვახტანგ მტერი იყო ძმისა. არამედ თათართა შიშითა, იძულებით შეება“-ო⁸⁵ დავითს, გადმოგვცემს ქამთაღმწერელი. ეს ბრძოლა ძმებს შორის მახათასთან მომხდარა.

„ძეგლი ერისთავთა“-ს ცნობები. გარკვეული კორექტირების შემდეგ, ავსებენ ქამთაღმწერლის თხრობას დავითისა და ვახტანგის რთული ურთიერთობის შესახებ. მაგალითად. „ძეგლი ერისთავთა“ გვამცნობს, რომ „დავით დაიპყრა მეფობაი და არაჩაი მისცა ძმისწულსა თვისსა ვახტანგს“⁸⁶. ცხადია, რომ ქსნის ერისთავთა მათიანის ავტორი შეცდომას უშვებს, როცა დავითს ვახტანგის ბიძად მიიჩნევს, თუმცა ძმათა შორის ურთიერთდამოკიდებულების შესასწავლად ეს ცნობა ინტერესს მოკლებული არ არის. ასევე, „ძეგლი ერისთავთა“ გვაწვდის ცნობას, რომ იმ დროს, როდესაც ვახტანგი უშუალოდ ილხანებს შიმართავს დახმარებისათვის (უნდა ვიგულისხმობთ მისი ვიზიტი ყაზან ყაენთან 1297 წ. ნოემბერში, რაზედაც ზევით იყო საუბარი). მას თან ხლებია შალვა ქსნის ერისთავი. „წარყვა (შალვა. — ვ. კ.) ძესა მას მეფისა[ა]სა (ე. ი. ვახტანგს. — ვ. კ.) ურდოს“⁸⁷. საინტერესოა, რომ ამის საპასუხოდ: „მეფემან დავით შეკრიბა ყოველი ლაშქარი თვისი და თათარნი შირვანელნი და ყოველნი მყოფნი კახეთს და მუხრანს“. ამავე წყაროს ცნობით, ამ ლაშქრით, რომელშიც კიდევ შედიოდნენ დვალეები, ხადელ-ცხავატელები და „მთიულნი ქუემონი“,

⁸⁵ ქამთაღმწერელი, გვ. 316, 317.

⁸⁶ ძეგლი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 105.

⁸⁷ იქვე.

დავითი შესევია შალვა ერისთავის სამფლობელოს და ცხრაძმის ხევის სულ მოუოხრებია⁸⁸. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ თუნცა ცხრაძმის ხევის ბრძოლას ეამთააღმწერელიც ეხება, მაგრამ სულ სხვა კონტექსტში.

ეამთააღმწერელი წერს, რომ შალვა ქვენიფნეველი ხუტლუბუღა ნოინთან გაქცეულა და მისი ლაშქრის წინამძღოლობა უკისრია — ოსთა მთავარ ბალათართან და მუხნარელ (თუ მუხრანელ?) თათარ ბანთანაღლთთან ერთად⁸⁹. სწორედ ამის გამო: „ჩამოდგა ცხრაძმა ხევსა მეფე დავით და აოხრებდა მამულსა შალვა ქსნის ერისთავისა, ორგულობისათვის“—⁹⁰.

„ძეგლი ერისთავთა“ შალვა ერისთავის ქმედების სულ სხვაგვარ ინტერპრეტაციას გვაწვდის. ამ წყაროს ცნობით, შალვას ძირითადი დანაშაული იმაში მდგომარეობდა, რომ მან ვახტანგის ყრმობიდანვე მისი მუყურვეობა იკისრა და ბოლომდე ერთგული დარჩა: „არ განეშორა; არამედ ზრდიდა ყრმასა მას“⁹¹. თავის მხრივ, დავითი ყოველნაირად ცდილა მის გადაბირებას: „დავით მრავლითა სიტკბოებითა და მრავლისა დიდებისა მინიჭებითა ევედრებოდა შალვას (ელალატნა ვახტანგისათვის. — ვ. კ.)“. მაგრამ შალვამ — „არა ისმინა“⁹². „ძეგლი ერისთავთა“ მოგვითხრობს, რომ შემდგომ მას ძალიან დიდი პატივი მიაგო მეფემ (როგორც ჩანს, ვახტანგმა). ეამთააღმწერელი კი მოგვითხრობს, რომ შალვამ შეიგნო „მეფეთა ორგულობის“ მავნებლობა და თავს ნაცარი გადაიყარა, მხოლოდ ამის შემდეგ „შეუხდო მეფემან (დავით — ვ. კ.) შალვას“⁹³. აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად შალვა-ვახტანგისადმი ამკარა სიმპათიისა, „ძეგლი ერისთავთა“ ვერ მალავს იმ ფაქტს, რომ ძმათა შორის ამ ბრძოლის დროს ეს უკანასკნელნიც არ ერიდებიან მონღოლთა დახმარებას: „მოვიდა ვახტანგ და შალვა სპარსთა (ე. მონღოლთა — ვ. კ.) ლაშქრითა, ურიცხვითა სპითა“⁹⁴.

როგორც ვხედავთ, ამ დაძაბულ და სისხლიან შიდაპოლიტიკურ ორთაბრძოლაში ორივე მხარე აქტიურად ეყრდნობა და იყენებს უცხო ძალას. ზემოთ თქმულის შემდეგ კარგად ჩანს, რომ ქართველი ეამთააღმწერელი მაქსიმალურად არიდებს თავს ასეთ განზოგადებებს. იგი გამოსავალს იმაში ხედავს, რომ მთელი აქცენტი გადააქვს შალვა

⁸⁸ იქვე.

⁸⁹ ეამთააღმწერელი, გვ. 305.

⁹⁰ იქვე, გვ. 307.

⁹¹ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 105.

⁹² იქვე.

⁹³ ეამთააღმწერელი, გვ. 307.

⁹⁴ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 105.

ქსნის ერისთავის „ორგულობაზე“. მაშინ, როდესაც, როგორც „ძველი ერისთავთა“ მიხედვით ირკვევა, ვახტანგი და შალვა ყოველთვის ერთად მოქმედებენ (აქაც თავს იჩენს ჟამთააღმწერლის სუბიექტური, დადებითი დამოკიდებულება სამეფო კარის მიმართ).

საბოლოოდ, ძმათა შორის გარიგებას ჰქონია ადგილი და ვახტანგს დავითისთვის, ჩანს, მისი კუთვნილი ჭავჭავთის საუფლისწულო მამული და სოფელი ალასტანი დაუთმია⁹⁵.

სიტუაციას ისიც აზრთულებდა, რომ/ჩრდილოეთიდან ქართლი ოსთა დამარბეველი და ვამაჩანაგებელი შემოსევების სარბიელი გახდა. მიუხედავად იმისა, რომ ქართლის ერისთავები — სურამელები (ამადა, რატი) თავგამოდებით ებრძოდნენ მოთარეშეებს. ოსებს მოუხეობებიათ და ქალაქი გორი დაუკავებიათ⁹⁶. სამხრეთ-დასავლეთით კი ახალმა მტერმა — თურქ-ოსმალებმა წამოყვეს თავი/ მათი ერთ-ერთი ბელადი ახატ-მოსე XIII ს. მიწურულს ვაშლოვანის მხარეში (ტაოს სამხრეთ ნაწილში) სასტიკად დაუმარცხებია ბექა ჭაყელს⁹⁷.

პერიოდულად ხდებოდა აგრეთვე ყუთლულშაჰ (ყუთლუბულა) ნოინის მიერ ქართლისა და მთიულეთის მორბევა, რადგან დავით VIII ყაზან ყაენის სიცოცხლეში მონღოლებს არ შეურიგდა. აქვე უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ 1304 წ. 9 აგვისტოს, ე. ი. ყაზანის სიკვდილიდან სულ რამდენიმე თვის შემდეგ, ერთ-ერთ სომხურ ანდერძ-მინაწერში საქართველოს მეფედ კვლავ დავითია დასახელებული⁹⁸. შესაძლოა, ეს იმაზე მეტყველებდეს, რომ ამ პერიოდში დავითსა და მონღოლებს შორის ერთგვარი შეთანხმება მოხდა.

ასეთი არეული სიტუაციის გამო XIII ს. მიწურულს, თითქმის ხუთი წლის მანძილზე, თვითმხილველი ისტორიკოსის სიტყვით, საქართველოში — „არა იყო... თესვა და შენება ყოვლადვე“: შედეგად, XIV ს. დამდეგს პურის სასტიკ ნაკლებობას უჩენია თავი და ერთხანს შიმშილობაც დაწყებულა⁹⁹.

ქვეყნის ასეთ ძნელბედობის ჟამს, როდესაც ქართველ მესვეურებს ამდენი შინაგანი წინააღმდეგობა ჰქონდათ დასაძლევნი, ისინი იძულებულნი იყვნენ. კვლავ მონღოლთა დამპყრობლურ ლაშქრობებში მოელოთ მონაწილეობა. უფრო მეტიც, ქართველები ილხანთა ლაშქრის ყოველთვის მოწინავე და აქტიურ ნაწილს წარმოადგენდნენ. ასეთ ლაშქრობებში. მემატიანის სიტყვით, „მოსწყდეს ურიცხვი თა-

⁹⁵ იქვე.

⁹⁶ ჟამთააღმწერელი, გვ. 296, 316—317.

⁹⁷ იქვე, გვ. 310—315.

⁹⁸ ა. აბდალაძე, სომხურ ხელნაწერთა ანდერძების ცნობები, გვ. 17.

⁹⁹ ჟამთააღმწერელი, გვ. 310.

თარი და ქართველნი“¹⁰⁰. ყაზანის გარდაცვალების შემდეგ, ახალმა ყაენმა ოლჯაითუ-ხუდაბენდემ (1304—1316) გადაწყვიტა, კასპიის ზღვის სანაპიროზე მდებარე მიუვალი მხარე გილანი დაელაშქრა, რომელიც მონღოლებს ამდენ ხანს ვერ დაემორჩილებინათ. 1306 წ. გილანელებთან საბრძოლველად ურდოში ლაშქართან ერთად დაიბარეს ბექა სამცხის მთავარი და საქართველოს მეფე ვახტანგ III. ოლჯაითუმ მონღოლთა ლაშქარი ოთხ ნაწილად დაყო, ვახტანგი კი თავის ამაღაში დატოვა. ბრძოლა ამჯერადაც მეტად სისხლისმღვრელი აღმოჩნდა. გილანში დაიღუპა მონღოლთა მხედართმთავარი და მთავარი ემირი ყუთლულშაჰი. მის ნაცვლად ამ პოსტზე დაინიშნა საილხანოს და საქართველოს ისტორიაში კარგად ცნობილი ჩობან ნოინი. ქართველთა შორის თავი განსაკუთრებით უსახელებიათ ბექა ჭაყელს, ვახტანგ III და გამრეკელ-ჯავახიშვილს. ქართველებს აქ დიდი ზარალი უნახავთ და თვით მეფეც დაუჭრიათ. ზარალი განსაკუთრებით საგრძნობი იყო ბექას მესხების ლაშქარში. ერთ-ერთი უკან დახევის დროს ვაკეზე, სადაც მეომრებს უნდა გაევიდნენ. ბრინჯი ყოფილა დათესილი და წინა ღამით წყალი მიეშვათ. ამის გამო: „ესრეთ ღამი შექმნილ-ყო, რომელ ვერცა ცხენი და ვერცა ქუეითი ვერ გაიარდა“-ო, წერს მემატია¹⁰¹. მონღოლთა ინტერესებისათვის წარმოებულ ამ უმიზნო ლაშქრობას იმდენი ქართველი შეუწირავს. რომ მრავალი ოჯახი სულ ამოწყვეტილა, ან „უმკვიდრო“ გამხდარა¹⁰². ასეთი ლაშქრობები შემდეგშიც ბევრი იყო. ქართველთა ჯარი და მისი მეთაური სიმამაცის მაგალითს აჩვენებდნენ აგრეთვე 1314 წ. რუმში. ყარაიმანის სულთნის მაჰმუდ ფარვანეს განდგომილების ჩახშობისას¹⁰³.

როგორც ჩანს, ქართველთა ასეთი საბრძოლო შემართება მონღოლ ყაენტა მოწონებას იმსახურებდა. ამით უნდა აიხსნას ის პატივი. რასაც ილხანთა კარი საქართველოს მესვეურთა მიმართ დროდრო და გარეგნულად მაინც იჩენდა. მაგალითად. 1303 წლისთვის საახალწლო წვეულებაზე ყაზან ყაენის სტუმართა შორის მონღოლ წარჩინებულთა შემდეგ პირველ რიგში საქართველოს მეფე იხსენიება. ერთი სპარსული წყარო გვამცნობს: „ჩვეულებისამებრ, წვეულება სამი დღე გაგრძელდა: მისი უმაღლესობის (ილხანთა ყაენის. — ვ.კ.) ემირები, სახელმწიფოს ვეზირები. საქართველოს. რუმის. სომხეთის (იგულისხმება მცირე სომხეთი, კილიკია, — ვ. კ.) ქვეყნის სულთნე-

¹⁰⁰ იქვე, გვ. 316—317; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი, ტ. III (1982), გვ. 146—147.

¹⁰¹ ქაშთაალმწერელი, გვ. 320.

¹⁰² იქვე, გვ. 319.

¹⁰³ იქვე, გვ. 324.

ში, სხვადასხვა ქვეყნის წარგზავნილები. რიგრიგობით, თავისი წოდებისა და მიხედვით. მართმევედნენ (ყაენს) საჩუქრებს¹⁰⁴.

კმიუხედავად ასეთი სიტუაციისა, საქართველოს მესვეურნი ამ პერიოდშიც ახერხებენ ქვეყნის გარეთ არსებულ ქართულ სავანეებზე ზრუნვას. 1305/6 და 1310 წწ-ში ეგვიპტის სულთანთან გაიგზავნენ საქართველოს მეფის ელჩები¹⁰⁵. მათი მისიის მიზანი იყო XIII ს. 70-იან წლებში „დატყვევებული“ ქართული კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერის — იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის გამოხსნა. ქართველ დესპანთა თხოვნა, მართლაც, აღსრულებულა, მაგრამ წყაროთა ჩვენება ნათელ წარმოდგენას ვერ გვიქმნის, კონკრეტულად რომელ წელს მოხდა ეს. ჯვრის მონასტრის ერთ-ერთი აღაპი, მაგალითად, ამ მონასტრის გამომხსნელად დავით მეფეთ-მეფეს ასახელებს¹⁰⁶. თუ აქ ნამდვილად დავით VIII იგულისხმება, მაშინ სწორი უნდა იყოს დ. გოჩოლეიშვილის აზრი, რომლის მიხედვით, დავით VIII-ს, ჯვრის მონასტერი გამოუხსნია 1310 წელს. ამ წელს იგი მონღოლებთან შერიგებული ჩანს (მისი შვილი გიორგი მცირე აღიარეს ტახტის მემკვიდრედ), 1305 წ. კი იგი მთიულეთშია შეხიზნული და მაშინ ასეთი მნიშვნელოვანი აქციის განხორციელება ნაკლებ სარწმუნო იქნებოდა¹⁰⁷.

ამ დროს კვლავ გამწვავდა ურთიერთობა ოქროს ურდოსა და ილხანებს შორის. არაბი ავტორის ალ მანსურ ბეიბარსის ცნობით (გარდაიცვალა 1325 წ.), 1308 წელს ილხანთა საყარაულო ჯარის ნაწილები შეეჭახნენ ოქროს ურდოს ყაენის თოხთას ჯარებს. ილხანებმა დიდი ზარალით დაიხიეს უკან. მათ დასახმარებლად ოლჯაითუმ ჩობან ნოინი გაგზავნა 10 000 მეომრის თანხლებით¹⁰⁸. სხვა ავტორების ცნობით, ჩობანმა იმავე წლის 2 აგვისტოს საქართველოს გავლით დარუბანდს მიაღწია და ნოემბრის დასაწყისში საქმე მოაწესრიგა¹⁰⁹. ჩობანს შემდეგშიც არა ერთხელ ულაშქრია საქართველოზე გავლით და, რო-

104 Из «Истории» Фассафа Хазрета, см. В. Г. Тизенгаузен. Сборник материалов..., т. II, М.—Л., 1941, с. 84.

105 В. Г. Тизенгаузен. Заметка Элькалькашанди о грузинах. ЗВОРАОб, т. I, вып. III, с. 212—213 (сноска № 3).

106 ელ. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართულ კოლონიის ისტორიისთვის, თბ., 1962, გვ. 106.

107 დ. გოჩოლეიშვილი, საქართველო ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან (XIV ს. I ნახევარი), თსუ შრომები (ისტორიის... სერია), ტ. 184, თბ., 1977, გვ. 265—267.

108 В. Г. Тизенгаузен. Сборник материалов. т. I, с. 120—121.

109 აბულკასიმ ალ ქაშანი, იხ. წიგნში: ბ. შპულერი, მონღოლები ირანში, გვ. 112.

გორც ჩანს, აქ იგი მარაგდებოდა როგორც სურსათით, ასევე მეომრე-ბითაც. მოგვიანებით. 1318/19 წელს, ოქროს ურდოს ახალმა ყაენმა უზბეკმა (1312—1340) კვლავ ილაშქრა ილხანთა წინააღმდეგ და მდ. მტკვრამდე მოაოხრა არანი. სადაც აბუ საიდ ყაენის ჯარი იდგა. ჩობან ნოინი 20 000 მეომრით ამჯერადაც ყაენის დასახმარებლად გაემართა. მან კვლავ საქართველოზე გაიარა¹¹⁰, რათა, როგორც ჩანს, ზურგში მოქცეოდა მტერს. ამის შემდეგ უზბეკის ჯარმა უკან დაიხია და დაკავებული ტერიტორია გაათავისუფლა. აქვე აღვნიშნავთ, რომ 1324 წ. ჩობანმა სასტიკად იძია შური უზბეკის ამ ლაშქრობის ვამო. ამჯერადაც მისმა მარშრუტმა საქართველოზე გაიარა, შემდეგ ჩობანმა. სხვა ემირების თანხლებით, განვლო დარუბანდი და მდ. თურგის ნაპირებამდე მოაოხრა უზბეკის სამფლობელო¹¹¹.

შარტალია, წყაროებში არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, რომ ჩობანის ლაშქარში ქართველებიც მონაწილეობდნენ, მაგრამ. როგორც ზევითაც აღვნიშნეთ, მისი მარშრუტი რომ ყოველთვის საქართველოზე გადიოდა, ვფიქრობთ. შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო. საქართველოს მეფე, რომელიც ჩობანთან პირად კეთილ ურთიერთობაში იმყოფებოდა, ალბათ სათანადო წვლილს იღებდა ამ საქმედრო ღონისძიებებში.

§ 3. ცნობები ქართველების შესახებ ამ დროის საილხანოს კარზე

მიუხედავად საქართველოს მონღოლთაგან ხანგრძლივი დაქვემდებარებისა, ამ დროის და განსაკუთრებით მათი ბატონობის ბოლო პერიოდის შესახებ საბუთები და მოგზაურთა ჩანაწერები უკიდურესად ლარიბადაა შემორჩენილი. ამან განაპირობა ის გარემოება, რომ ილხანთა კარზე ქართველთა შესახებაც აქამდე თითქმის არაფერი არ დაწერილა. მხედველობაში არა გვაქვს მედროვე და „გაურკვეველი“ ეროვნების პიროვნება სადღუნ მანკაბერდელი. იგი დიდ როლს თამაშობდა იმდროინდელი როგორც საქართველოს, ისე საილხანოს სამეფო კარზე. მაგრამ მის შესახებ ბევრი თქმულა და ამიტომ სიტყვას არ გავაგრძელებთ. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ უკანასკნელი გამოკვლევა, რომელიც მას ეძღვნება, დაიწერა იაპონელი ქართველოლოგის სეიჩი კიტაგავას მიერ¹¹².

110 კახეთზე აბრუ, დასახლებული შრომა, გვ. 63—68.

111 იქვე, გვ. 91.

112 სეიჩი კიტაგავა, არწრუნთა გვარის აღორძინება და ილხანთა გამკვებლობა საქართველოში, იაპონიის ისტორიული საზოგადოების გამომცემლობა. ტოკიოს უნივერსიტეტი, ტ. 87, № 6, 1978 (იაპონურ ენაზე, ინგლისური რეზიუმეტი).

საინტერესო საბუთების სიმცირისა და ფრაგმენტულობის მიუ-
ხედავად, მაინც შესაძლებელი გახდა აღმოვსალურ წყაროებში მიმოზ-
ნეული ცნობების მოძიება საილხანოში მოღვაწე ქართველების შესა-
ხებ.

ჩვენი ყურადღება პირველ რიგში მიიპყრო სპარსელი მემატიანის
— ჰაფეზე აბრუს ზოგიერთმა ცნობამ. ჰაფეზე აბრუს (გარდ. 1430/1
წ.), რომელმაც რაშიდ ად-დინის „მატიანეთა კრებული“ გააგრძელა,
დაუცავს ილხანთა ტახტის მოცილეობის საინტერესო ეპიზოდი, ვინ-
მე ქართველი ემირის — „ემირ გურჯის“ მონაწილეობით. ეს ემირი
აქტიურ და, შეიძლება ითქვას, გადამწყვეტ როლს ასრულებს ოლჯაი-
თუ ხუდაბენდეს გაყენების საქმეში 1304 წ. 17 მაისსა და 19 ივლისს
შორის. სპარსელი მემატიანე მოგვითხრობს, რომ ყაზან ყენის გარ-
დაცვალების (1304 წ.) შემდგომ ილხანთა კარზე ტახტის პრეტენდენტთა
შორის ცილობა შეიქმნა. ყაზანის ძმამ ოლჯაითუმ გადაწყვიტა თავიდან
მოეშორებინა თავისი ერთ-ერთი მთავარი მეტოქე უფლისწული ალა-
ფრანგი¹¹³. ამ მიზნის განხორციელება მან თავისი ლაშქრის სამ გა-
ნოციდილ მეთაურს დაავალა. ესენი იყვნენ: ემირი ისენ-ყუთლულა,
ყუთლუბულა და რომელიღაც ქართველი ემირი. უფლისწული ალა-
ფრანგი არ მოელოდა ამ შეთქმულებას და ერთ-ერთი ფარული შე-
ხვედრის დროს იგი ქართველმა ემირმა მოკლა¹¹⁴. ამის შემდეგ
ოლჯაითუმ გადაწყვიტა მოეშორებინა ემირი ხორყუდაყიცი¹¹⁵, რომე-
ლიც ალაფრანგის მომხრედ ითვლებოდა. სწორედ ამ უკანასკნელი და-
ვლების აღსრულებას შეეწირა „ქართველი ემირი, უფლისწულ ალა-
ფრანგის მკვლელი“, გვამცნობს ჰაფეზე აბრუ¹¹⁶.

ასეთია ოლჯაითუ ყენის გაყენების ისტორია, რომელშიც ქარ-
თველ ემირს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. სამწუხაროდ. სპარსელ
ისტორიკოსს მისი სახელი არ დაუსახელებია და არცერთ სხვა წყა-
როში ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი.

საინტერესოა, აგრეთვე, ცნობები ილხანთა კარის მოხელე ქემალ
ად დინ ომარ ტიფლისის შესახებ. ამ შემთხვევაშიც ძალიან ძუნწი
ცნობებია შემონახული. არაფერია მასზე ნათქვამი არც „ისლამის
ენციკლოპედიის“ მრავალტომეულში. მას საერთოდ არსად არ იხსენ-
ნიებს რაშიდ ად დინი თავის დიდტანიან „მატიანეთა კრებულში“.

¹¹³ ალაფრანგი ქელათუ ყენის (1291—1295) უფროსი ძე იყო. იხ. რაშიდ
ად-დინი, დასახელებული შრომა, გვ. 132, 202—203.

¹¹⁴ ჰაფეზე აბრუ, დასახ. შრომა, გვ. 210, ასევე: D'O h s s o n,
Histoire des Mongols, t. IV. La Haye et Amsterdam, 1835, p. 83.

¹¹⁵ ემირი ხორყუდაყი დაწინაურდა ჯერ კიდევ ქელათუსა და ყაზანის დროს,
იხ. რაშიდ ად-დინი, დასახელებული შრომა, გვ. 157, 171—172.

¹¹⁶ ჰაფეზე აბრუ, დასახ. შრომა, გვ. 2—3.

თუმცა გერმანელი ორიენტალისტის ბ. შპულერის მიხედვით, რაშიდ ად-დინთან ქემალ ად დინ ტიფლისი დასახელებული არ არის, მაგრამ იგულისხმება. საქმე ეხება ჰულაგუ ყაენის მიერ 1260 წ. დამასკოს აღებას. ბ. შპულერის მიხედვით, იქ მოსამართლედ დაინიშნა ქემალ ად დინ ტიფლისი და მასთან ერთად სამი სხვა სპარსელი მოხელე¹¹⁷.

ქემალ ად დინ ომარ ტიფლისის შესახებ ცოტად თუ ბევრად საყურადღებო ცნობები შემოუნახავს XIV საუკუნის სპარსელ ისტორიკოსს ქერიმ ალ აღსარაის („მუსამარათ ალ ახბარ ვა მუსაიარათ აღ-ახიარის“ ავტორს). რომლის შრომა თავის მხრივ დაუცავს XVII ს. ავტორს — მუნაჯიმ ბაში ახმედ ეფენდის („ასტრონომთა უფროსს“). მუნაჯიმ ბაშისთან ქემალ ად დინი დახასიათებულია როგორც ილხანთა სახელმწიფოს ორპირი ვეზირი. ავტორი ამბობს, რომ მისი მზაკვრული განზრახვანი მეგობრობის ნიღბის ქვეშ იმალებოდა¹¹⁸. მუნაჯიმ ბაშისთან ქემალ ად დინ ტიფლისი კიდევ ერთხელ იხსენიება. კერძოდ, მუნაჯიმ ბაში აღნიშნავს, რომ მონღოლმა ხელისუფალმა ყაზან ყაენმა რუმი (დღევანდელი თურქეთი) ჩააბარა საგამგეოდ: მოჰამედ ბეი ფერვანეს, ილხანთა ფინანსთა მინისტრს ანუ დეფტერდარს შეირეფ ად დინს, დიდ ვეზირ ქემალ ად დინს და მის ნაიბს ან ქეთხუდს. — ქემალ ად დინ ტიფლისის¹¹⁹. სამწუხაროდ, ამაზე მეტი ცნობების მოგროვება ჩვენთვის საინტერესო პიროვნებაზე ვერ ხერხდება. ზუსტად არ ვიცით მისი ეროვნებაც. მაგრამ ერთი კი ცხადია — იგი წარმომშობით თბილისიდანაა. ამ ასპექტში, ყურადღებას იქცევს ქემალ ად დინის პიროვნების მუნაჯიმ-ბაშის წყაროსეული შეფასება. მართალია, ეს წყარო განმაჭიკებლად ახასიათებს ილხანთა სხვა მოხელეებსაც (მხედართმთავარ ყუთლულშაჰს, საჰიბ დივან სადრ ად დინს და სხვ.), მაგრამ, ვფიქრობთ, შემთხვევითი არ არის მისი სიტყვები ქემალ ად დინის შესახებ, როცა მას ორპირობა და მეგობრობის ნიღაბით მტრობა მიეწერება. შესაძლებელია ასეთი დახასიათება მისი კავკასიურ-ქართული წარმომშობის შედეგი იყოს. მითუმეტეს, რომ ამავე ავტორის ცნობით, არღუნის ყაენობისას (1284—1291) რუმის გამგებლად დანიშნულ ფახრად-დინ მუსტოფეი ყაზვინის (ისტორიკოს ჰამდალახ ყაზვინის ბიძაშვილს) რუმში თან ჩაუყვანია ბევრა სპარსულ-ამიერკავკასიული წარმომშობის მოხელე, რის გამოც, მუნა-

¹¹⁷ B. Spuler, Die mongolen in Iran, Berlin, 1955. S. 356.

¹¹⁸ Бартольд В. В. О некоторых восточных рукописях в библиотеках Константинополя и Каира, Сочинения, т. VIII, М., 1973, с. 237—238.

¹¹⁹ დ. ოსონი, დასახ. ნაშრომ., გვ. 236.

ჯიმ ბაშის წყარო — ქერიმ ალ აღსარაი თავის უკმაყოფილებას ვერ მალავს¹²⁰.

ილხანთა სახელმწიფოში ქართველთა კვალის ორიოდე მაგალითი კიდევ შეიძლება დავასახელოთ.

რაშიდ აღ-დინის პირადი წერილებიდან ირკვევა, რომ ყაზან ყაენს თავრიზთან რამდენიმე სოფელი დაუფუძნებია ვაზისა და ხილის მოსაშენებლად და არხების გასაყვანად. მათ შორის დასახელებულია „გორჯების“ (გურჯების) სოფელიც, სადაც, როგორც სახელიდანაც აშკარად ჩანს, ქართველებს უცხოვრიათ. დამახასიათებელია, რომ მათ მოვალეობას შეადგენდა ვაზისა და ხეხილის მოვლა¹²¹.

ილხანთა კარზე ქართველ ღულამთა (მსახური, მონა) ერთგულე-ბაზეა ლაპარაკი რამდენიმე სპარსელ მემატიანესთან. ჩობან ნონის ერთ-ერთი შვილიშვილი მელიქ აშრაფი ჩრდილოეთიდან შემოსეულმა ოქროს ურდოს ყაენმა ჯანი ბეკმა სასტიკად დაამარცხა 1356/7 წწ. აშრაფმა მიატოვა თავრიზი და მარალისკენ გაემართა, სადაც ოჯახი ჰყავდა. მემატიანეთა ცნობით, ვიდრე იგი ამ ქალაქს მიაღწევდა, აშრაფი ყველას მიუტოვებია ორი ქართველი ღულამის გარდა¹²².

ასეთია ის ცნობები, რომელთა გამოვლენაც მოხერხდა უშუალოდ ილხანთა სახელმწიფოში მოღვაწე ქართველების შესახებ¹²³.

120 ვ. ბ ა რ ტ ო ლ დ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 236.

121 კ. ტ ა ბ ა ტ ა ძ ე, რაშიდ აღ-დინის ცნობები საქართველოს შესახებ, ქართ. წყაროთმცოდნეობა, II, თბ., 1966, გვ. 79.

122 ჰ ა ე ე ზ ე ა ბ რ უ, ზეინ აღ დინი, მითითებულია ა. ალი-ზადეს შრომიან მიხედვით, გვ. 334.

123 ვ. კ ი კ ნ ა ძ ე, ქართველები მონღოლთა კარზე, ეურნალი „მნათობი“, 1984, № 10, გვ. 162—165.

გიორგი V-ის გამეფება და მოღვაწეობის პირველი პერიოდი
(1318—1327)

„და იწყო მთიებმან აღმოქურეებად!“
 ეპითაღმწერელი
 „გიორგი, მთიებრ განუტევნა ნათელი...“

ა ნ ტ ო ნ I

XIV საუკუნე საქართველოში გართულებული საშინაო და საგარეო ვითარებით აღინიშნა. ამ დროს ქვეყანაში ხელისუფლების მოპოვება დაიწყო გიორგი V დემეტრეს ძემ, შემდგომში ბრწყინვალედ წოდებულმა. ეს მომენტი მნიშვნელოვანია იმ მხრივაც, რამდენადაც გიორგი V-ს სახელს უკავშირდება მონღოლ-თათართა საუკუნოვანი ბატონობის დასასრული საქართველოში. ამგვარად, მისი მოღვაწეობის საწყისი შეიძლება მივიჩნიოთ მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლის აქტიური მზადების დასაწყისადაც, მაგრამ, სამწუხაროდ, მისი რეალური, მეორედ გამეფების წელი (პირველად იგი თბილისში ფორმალურად დასვეს ტახტზე XIII ს. მიწურულს) საბოლოოდ დადგენილი არ არის. ამიტომ, ვფიქრობთ, ამ მომენტზე საგანგებოდ უნდა შევჩერდეთ და ფართოდ განვიხილოთ იგი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გიორგი V-ის რეალურად გამეფების ორი ძირითადი თარიღი ფიგურირებს: 1318 და 1314 წწ¹. ამასთან, პირველი გიორგი V-ის გამეფების თარიღად დასახელებულია ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ. 1314 წ. კი XIX ს. 50-იანი წლების დასაწყისში შემოვიდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში, სოფ. დაბის ეკლესიის დაზიანებული სააღმშენებლო წარწერის მიხედვით. წარწერაში მოცემულია გიორგი დემეტრის ძის მეფობის მე-19 ინდიკტიონი. დ. მელვი-ნეთხუცესის² შვილი კითხულობდა ქორონიკონს — „კა“ (21), ე. ი.

¹ საკათხის ისტორიოგრაფია. იხ. ვ. კიკნაძე, გიორგი V ბრწყინვალის გამეფების თარიღის საკითხისათვის, საისტორიო კრებული, VII, თბ., 1977, გვ. 219—231.

1312+21=1333—19; ასე ვიღებთ 1314 წელს. ამ თარიღმა სადღეისოდ მკვლევართა შორის მეტი გავრცელება ჰპოვა, მაგრამ როგორც დავრწმუნდებით. საკითხი არ არის საბოლოოდ გადაწყვეტილი. იმის დასადგენად, რომელია დასახელებულ თარიღთან უფრო მართებული, საჭიროა ყველა დეტალის გათვალისწინება და ღრმად გაანალიზება. აქ შესაძლებელია სამი ძირითადი კომპონენტი გამოიყოს: 1. სოფ. დაბის ეკლესიის წარწერისა და მისი ამოკითხვის ყველა ნიუანსის დეტალურად განხილვა-გაანალიზება; 2. ვახუშტი ბატონიშვილის დასახელებული თარიღისა და მისი წყაროების განხილვა; 3. ამ საკითხთან დაკავშირებული ყამთაღმწერლის ტექსტის ანალიზის მოშველიება.

დაბის ეკლესიის წარწერასთან დაკავშირებით, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღნიშნოს შემდეგი გარემოება: წარწერა პირველად ნახა და მისი ასლი ფანქრით გაღმოიღო მ. ბროსეს ერთ-ერთმა თანაგზავრმა და დამხმარე პირმა საქართველოში დ. მეღვინეთხუცესის-შვილმა 1848 წელს. დაბის წარწერის ასლი მან მ. ბროსეს მიაწოდა, ხოლო ამ უკანასკნელმა იგი გამოაქვეყნა 1851 წელს თავის „მოგზაურობის ანგარიშებში“². ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ამ ეკლესიის წარწერის ტექსტში თარიღის აღნიშვნა პირველად და უკანასკნელად მხოლოდ ამ კორესპონდენციაში იყო მოცემული.

1854 წ. მ. ბროსემ მეორედ გამოაქვეყნა ეს წარწერა იმასთან დაკავშირებით, რომ მიიღო ახალი ასლი ნუმიზმატ ივ. ბარტოლომეისაგან (1814—1870) აქ შესწორებული იყო ტექსტის ზოგიერთი ადგილი და რაც ჩვენთვის ამჟამად განსაკუთრებით საყურადღებოა, ბროსე აღნიშნავდა, რომ ბარტოლომეის საერთოდ არ ჰქონდა მითითებული ქორონიკონი³ (ე. ი. თარიღი).

მოგვიანებით, 1875 წელს. დ. ბაქრაძე დაინტერესდა ამ წარწერით და აღნიშნა, რომ მას ხელთ ჰქონდა წარწერის „პალეოგრაფიულად ზუსტი ასლი. მაგრამ იქ ქორონიკონი საერთოდ არ იყო აღნიშნული“⁴.

განსაკუთრებით სერიოზულ ყურადღებას იმსახურებს ის ფაქტი, რომ ქორონიკონი საერთოდ ვერ აღმოაჩინა აღმოსავლურ სიძველეთა ისეთმა ცნობილმა მკვლევარმა და ნუმიზმატმა, როგორც იყო ივანე ბარტოლომეი. ეს მით უფრო საგულისხმოა, რომ მან დაბის ეკლესია

² M. B r o s s e t, Rapports sur un Voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie exécuté en 1847—1848, VI rapp. S/Pbg 1851, p. 101—102.

³ M. B r o s s e t, Lettres de Bartholomaei relatives aux antiquités géorgiennes, in: Melange Asiatique, t. II, livr. 3, S/Pbg, 1854, p. 266.

⁴ Д. Б а к р а д з е. Кавказ в древних памятниках христианства, Тифлис, 1875, с. 126.

პირადად ინახულა და შეისწავლა დ. მეღვინეთხუცესის შვილის ვიზიტიდან (1848 წ.) მხოლოდ ხუთი წლის შემდეგ—1853 წ. ვიელის⁵. რაც შეეხება თვით მ. ბროსეს, ეს ეკლესია მას საერთოდ არ უნახავს და მხოლოდ დაახლოებით იცის მისი ადგილმდებარეობა⁶. აი, რას წერს ამ საკითხის შესახებ დ. ბაქრაძე: „აკად. ბროსეს ეს ტაძარი (ე. ი. დაბის ეკლესია, — ვ. კ.) არ უნახავს... იმისთვის, რომ მისი (წარწერის, — ვ. კ.) შინაარსი სავსებით სწორად იქნას გაგებულა, საჭიროა მისი ადგილზე ნახვა. ცოტა ხნის წინ (ე. ი. 1875 წლის წინ, — ვ. კ.) იგი მთელი პალეოგრაფიული ხელოვნებით გადმოიღო არქიტექტორმა ზალცმანმა... შევადარეთ რა ზალცმანის ასლი მეღვინეთხუცესის შვილისას, ეს უკანასკნელი ჩვენ არასწორად ვცანიო“. შემდეგ დ. ბაქრაძე წარწერის ქორონიკონს ეხება და გადაქრით აცხადებს: „ქორონიკონი 21 არ არის (წარწერის ბოლოს, — ვ. კ.) და არც ემჩნევა, რომ იგი შეიძლება ყოფილიყო: იგი (ქორონიკონი) არ არის აგრეთვე ბარტოლომეის ასლშიც, რომელიც ფრიად კარგად განირჩევა“⁷. ამის გამო ავტორმა საერთოდ საეჭვოდ მიიჩნია ამ ეკლესიის მიკუთვნება გიორგი V-სადმი და იგი XII ს-ით დაათარიღა. სადღეისოდ, არქიტექტურულმა ანალიზმა უჩვენა მისი კუთვნილება XIV ს-დმი⁸.

ქორონიკონის შესახებ კიდევ მეტის თქმაც შეიძლება. გ. ჩუბინა-შვილის მოწმობით, წარწერის მეღვინეთხუცესის შვილისეულ ფანქარით შესრულებულ შავ ასლში აშკარად თვალში საცემი იყო ის, რომ მთელი ტექსტისაგან განსხვავებით, ყველაზე მკრთალად და გაუბედავად სწორედ ქორონიკონის აღმნიშვნელი ორი ასო („კა“) იყო ჩაწერილი⁹. თუმცა აქედან გამომდინარე გ. ჩუბინაშვილი დასკვნებს არ აკეთებს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს იმაზე მიგვითითებს, რომ თვით მეღვინეთხუცესის შვილი დარწმუნებული არ იყო თარიღის სისწორეში. ასეთი ვითარება მით უფრო მოსალოდნელია, რომ საერთოდ თუ არსებობდა ქორონიკონის აღმნიშვნელი ორი ასო, ისინი მხოლოდ

⁵ M. Brosset, *Lettres de Bartholomaei...*, p. 266.

⁶ M. Brosset, *Rapports...*, VI, p. 101.

⁷ Д. З. Бакрадзе, *Кавказ в древних памятниках христианства*, Тифлис, 1875, с. 126.

⁸ Р. О. Шмерлинг. Постройка моларет-ухуцеса царя Георгия Блжстательного в с. Даба Боржомского района. *Грузинское искусство*, II, Тбилиси, 1948, с. 111—112.

⁹ Г. Н. Чубинашвили. К вопросу о дате в надписи на тимпане церкви близ села Даба Боржомского района. *Вопросы истории искусства*, т. I, Тбилиси, 1970, с. 305; იგივე, საქართველოს მეცნ. აკად. „მოამბე“ ტ. XVII, № 9, 1956, გვ. 864.

საღებავით იქნებოდა დატანილი ტიმპანის ქვაზე იმ დროს, როცა დანარჩენი ტექსტი ქვაშია ნაკვეთი და ზემოდან წითელი საღებავი კჳონდა გადასმული.

ზემონათქვამის შემდეგ გასაგებია, რომ ქორონიკონის კვალსაც ვერ ნახავდნენ ჩვენი დროის მკვლევარები რ. შმერლინგი (1946), გ. ჩუბინაშვილი და სხვ.¹⁰ ამაში პირადადაც დავრწმუნდით.

ყველა ზემოთქმულს თუ შეეჯავებთ, აშკარა ხდება როგორი არასანდო გზით დაიმკვიდრა ადგილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში 1314 წელმა. ამ საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის მ. ბროსეს. პირველად მან დაბეჭდა არასპეციალისტის მიერ მიწოდებული დაბის ეკლესიის წარწერის ერთადერთი ასლი, რომელშიც თარიღი იყო აღნიშნული. 1853 წელს მან კვლავ კოთხვის ნიშნის გარეშე აღნიშნა ქორონიკონი ამ წარწერის ბოლოში მაშინ, როცა ახალ ასლში (ი. ბარტოლომეის მიწოდებულში) თარიღი საერთოდ არ იყო აღნიშნული. ამისდა მიუხედავად ბროსემ უყოყმანოდ გაიმეორა მეღვინეთხუცესისშვილის თარიღი და მხოლოდ გაკვირით აღნიშნა, რომ ბარტოლომეის ასლში ის არ იყო მოტანილი.

შემდეგში კი, თუ არ ჩავთვლით დ. ბაქრაძეს, წარწერის თარიღის მიმართ ეჭვი აღარავის გამოუთქვამს და ბროსეს პუბლიკაციის თარიღი უკრიტიკოდ დამკვიდრდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში¹¹.

ამ მსჯელობის შემდეგ აშკარა ხდება შემდეგი: გიორგი V-ს გამეფების თარიღი (1314 წ.), რომელსაც თითქოს დაბის ეკლესიის წარწერის მიხედვით ვითვლით, სინამდვილეში იანგარიშება არა თუნდაც დაზიანებულ ძეგლზე დაყრდნობით, არამედ XIX ს. ერთადერთი არასპეციალისტი თვითმხილველის ჩანაწერის საფუძველზე, რომლის შავი პირიც კი დღეს დაკარგულია¹². ამასთან, არ მოიპოვება არც ერთი სხვა საბუთი ან მკვლევარის ჩანაწერი, რომელიც დაადასტურებდა მეღვინეთხუცესისშვილის დაკვირვების სისწორეს. პირიქით, ი. ბარტოლომეისა და დ. ბაქრაძის შრომათა გაცნობა საწინააღმდეგო აზრს ბადებს.

ასეთ ვითარებაში მეტი ყურადღებით უნდა მოვეკიდოთ ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ დასახელებულ თარიღს და გავითვალისწინოთ ყველა ის შესაძლებელი წყარო და ცნობა, რომელზე დაყრდნობით ვახუშტიმ მოგვცა 1318 წელი.

თავისი შრომის („აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“) შესავალშივე, სადაც ვახუშტი თავის წყაროებს და მიღწევებს მიმოიხილავს, იგი

¹⁰ P. O. Шмерлинг. Постройка моларет-ухуцеса..., Тбилиси, 1946; Г. Н. Чубинашвили. К вопросу о дате..., Тбилиси, 1956 (1970).

¹¹ იხ. მაგალთაძე, თ. ქორდანია, ქორნიკები, ტ. II, თბ., 1897, გვ. 180.

¹² გ. ჩუბინაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 305.

ერთ ფრიად საინტერესო ცნობას გვაწვდის. მეცნიერი წერს: „ჩუენ ვპოვეთ ბრწყინვალე გიორგისა და ძის ძისა მისისა ბაგრატიის ქორონიკონი (ე. ი. გამეფების თარიღი, — ვ. კ.) ძუელთა ქორონიკონებთა შინა“¹³. მისი ამ განცხადების იგნორირება ყოვლად შეუძლებელია. მითუმეტეს, რომ დადგენილად უნდა ჩაითვალოს რა „ძუელ ქორონიკონებს“ გულისხმობს აქ ავტორი. თავისი შრომის ერთერთი ხელნაწერის აშიაზე ვახუშტის მიწერილი აქვს ამ წყაროს პირდაპირი დასახელება: „ყოველნი აქა წერილნი მეფენი და მთავარნი, თამარიდამ (1184—1207/12, — ვ. კ.) სვიმონის ძის გიორგისამდე (გიორგი X, 1600—1606, — ვ. კ.), დაწერილი არიან ძველს გარიგებისა და სამართლის წიგნსა შინა, იმერეთს, გელათურსა“. ამბობს ვახუშტი და განაგრძობს: „ბრწყინვალის გიორგიდამ — გიორგისამდე ძისა ალექსანდრესა (გიორგი VIII, 1446 — 1464/68. — ვ. კ.) წერს (ეს წყარო. — ვ. კ.) „ეს მეფე მოკულდა, ეს მეფე მოკლეს“ და შემდგომად გიორგისა (VIII-სა. — ვ. კ.) „ქართლას მეფე, იმერთ მეფე, კახთ მეფე“. ამგვარად, გიორგი VIII-ის შემდეგ საქართველოს დაშლის ფაქტი აშკარაა ამ წყაროს მიხედვით, ასეცნა საქართველი ისტორიკოსი¹⁴ (ხაზი ჩვენი. — ვ. კ.).

ვახუშტის ამ ვრცელი მინაწერიდან ცხადი ხდება, რომ არსებულა და ვახუშტის ხელთ ჰქონია დოკუმენტური წყარო — გელათური სამართლისა და გარიგების წიგნი, რომელსაც დართული ჰქონდა „ქორონიკონები“, ე. ი. საქართველოს მეფეთა ზეობის ქრონიკალური სია. ეს ქორონიკონები თანდათან ივსებოდა და დიდ პერიოდს მოიცავდა — XII-დან XVII ს-მდე. ამ წყაროში ჩვენთვის საინტერესო გიორგი ბრწყინვალის შესახებაც რომ იყო ლაპარაკი. ამას თვით ვახუშტი აზუსტებს („ბრწყინვალის გიორგიდამ“). ამავე „იმერულ ძველ გარიგების წიგნს“ ასახელებს ვახუშტი თავისი თხზულების ბოლოს დართული ქრონოლოგიური ცხრილის განმარტებით, საწყის ნაწილში¹⁵.

ეს წყარო (ყოველ შემთხვევაში მისი ქრონიკალური ნაწილი) დღეს აღარ არსებობს და ვახუშტის ცნობა ამ მხრივ ძალიან მნიშვნელოვანია. მეორე მხრივ, ამგვარი წყარო რომ ნამდვილად არსებობდა თავისი „ქორონიკონებით“, ეს დღევანდელ ისტორიოგრაფიაში აღიარებულია¹⁶. ე. თაყაიშვილი ვარაუდობს კიდევც, რომ ვახუშტის ხელთ

¹³ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლას ცხოვრება. ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 10.

¹⁴ იქვე, გვ. 302.

¹⁵ იქვე, გვ. 894.

¹⁶ იხ. მაგ., ს. კაკაბაძე, კვლევა-ძიებანი საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ, თბ., 1920, გვ. 13—21; მისივე, „ვეფხისტყაოსნის“ პრობლემის

ჰქონდა დედანი იმავე „ხელმწიფის კარის გარიგებისა“, რომელმაც დღეს მხოლოდ მოგვიანო პირისა და არასრული სახით მოაღწია ჩვენამდე¹⁷.

შესაძლოა, ამ წყაროს უშუალოდ იცნობდა აგრეთვე იესე ოსეს ძე, რომელიც გიორგი V-ის გამეფების თარიღად 1318 წელს ასახელებს და გარდაცვალებისად — 1346 წელს. იგი თვითონ გვაუწყებს, რომ მისი „ქორანიკონის“ დედანი რუსეთიდან ჩამოუტანია (1738 წლისათვის) ვახტანგ ორბელიანს¹⁸. ამ თვალსაზრისით, ვფიქრობთ, უთუოდ ანგარიშგასაწევია ვახუშტის ის ცნობაც, რომ მის მიერ მოტანილი თარიღების შემოწმება მის დროს კიდევ არსებული „ქორონიკონებით“ შეიძლებოდა: „არამედ ჩუენი ესე ქმნული და აღწერილი ყოველნი. ქორონიკონითა ქმნულ არიან, რომელნი დღესაც იპოვების და იხილვების მაძიებელთაჲვან... ბრწყინვალის გიორგიდამ ვიდრე ქრისტესა ჩღმე-მდე“¹⁹. (1745 წ-მდე) (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.).

ამიტომ აცხადებს ვახუშტი ასეთი დაბეჯითებით მრავალჯერ: „გამეფდა ბრწყინვალე გიორგი ქრისტესსა ჩტიმ (1318. ვ. კ.) ქართულსა ვ“. ამას იგი ორჯერ აღნიშნავს XIV—XVIII სს. საქართველოს ისტორიის შესავალში — „უწყებულება მკითხველთათვის“. სხვაგან წერს, რომ „გიორგი (V. — ვ. კ.)... აკურთხეს ტფილისს მეფედ ქრისტესსა ჩტიმ (1318). ქართულსა ვ“ (1318 — ვ. კ.). ამას გარდა, რამდენიმე ხელნაწერში, გიორგი V-ის გამეფებაზე თხრობისას, აშინვე ვახუშტის მიერ მიწერილია: „აქა ქართული ხუთასიანი ქორონიკონი 13-ჯერ მოიქცა და მეთოთხმეტისა ექვსი წელი გასულიყო...“ (ე. ი. ავტორი კვლავ 1318 წელზე მიგვანიშნებს) და ბოლოს თავისი შრომისადმი დართულ ქრონოლოგიურ ცხრილშიც ვახუშტი იგივე წელს მიუთითებს²⁰.

რაც შეეხება ჟამთააღმწერლის ტექსტს, მისი თხზულების ბოლო

გარშემო, საისტორიო მოამბე, წ. I, თბ., 1924, გვ. 145—146; ლ. მელიქიძე-თბეგი, საქართველოს ისტორიის წერილობითი წყაროების პუბლიკაციები (კატალოგი), ტ. I, თბ., 1949, გვ. 108—109.

17 ე. თაყაიშვილი, ქელმწიფის კარიის გარიგება, იხ. წიგნში ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. IV, თბ., 1967 (დამატება), გვ. 423—424.

18 ქრ. შარაშიძე, იესე ოსეს-ძის „ქორანიკონი“, ენიშკის მოამბე, ტ. XIII, თბ., 1943, გვ. 121—138. მართალია, ქრ. შარაშიძეს მაინცა, რომ იესე ოსეს ძის „ქორანიკონი“ ვახუშტის შრომიდან მომდინარეობს, მაგრამ იგი თვითონვე აღიარებს, რომ „ქორანიკონზე“ სრულიად არ ჩანს ვახუშტის ქრონოლოგიური ცხრილის გავლენა, რაც უპირველესად იყო მოსალოდნელი (იქვე, გვ. 127, შენ. 1).

19 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა..., გვ. 303—304.

20 იქვე, გვ. 296, 297, 255 (შენ. 2), 894.

ნაწილში თხრობა გიორგი ბრწყინვალესა და მის ძმისშვილზე — გიორგი მცირეზე, საკმაოდ ბუნდოვანი ხდება, მაგრამ არა იმდენად, რომ მათი გარჩევა ვერ ხერხდებოდეს. ქამთაღმწერლის თხზულებას ბოლო ნაწილზე დაკვირვება სრულიად აშკარას ხდის ტახტისთვის ბრძოლისა და მოცილეობის სურათს XIV ს. პირველი ათწლეულის გასულს.

1308 წლისთვის, როცა ვახტანგ III გარდაიცვალა, ბექა ჯაყელმა დრო შესაფერად ჩათვალა და გავლენიან ნოინ ჩობანთან გაგზავნა მცირეწლოვანი გიორგი დემეტრეს ძე: „ხოლო ესე გიორგი, წარავლინა ბექამან, ჩოფანს თანა“²¹. თავის მხრივ, ჩობანმა, მცირეწლოვანი ტახტის პრეტენდენტი ყაენ ოლჯაითუს (1304—1316) წარუდგინა. მაგრამ ყაენს გიორგი დემეტრეს ძისთვის რეალური ხელისუფლების გადაცემა მაშინ საჭიროდ არ უცენია. ყაენმა გიორგი პატივით კი მიიღო, მაგრამ მხოლოდ „წინათვე დაუსახვიდა ნიშთა მეფობისათა“. უფრო მეტიც, ოლჯაითუს ამის შემდეგ მოციქული გაუგზავნა დავით VIII-სთან და მისთვის უთხოვია შვილი საქართველოს ტახტზე დასასმელად. გიორგი დავითის ძე, მცირედ წოდებული, მართლაც დასვეს აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე²². იგი ამ დროს იმდენად მცირეწლოვანი ყოფილა, რომ მისთვის „საზღვრად და საქმის მოურავად“ ბიძა — გიორგი დიმიტრის ძე დაუნიშნავთ. რასაკვირველია, აქ მართო მცირეწლოვანებაში არ არის საქმე და ყაენმა ეს ნაბიჯი გამიზნულად გადადგა. 1311 წლის დასაწყისში დავით VIII გარდაიცვალა. ქამთაღმწერლის მიხედვით, საქართველოში ისევ გიორგი მცირე მეფობს „ორ წელ[ს] მეფე ქმნული“. ამავე დროს ქამთაღმწერლის თხრობა ამ ნაწილში, შესაძლოა, შევსებულიც იქნეს. მართლაც, შემორჩა ერთი უნიკალური დოკუმენტური წყარო, რომელიც ამ დროის საქართველოს ვითარებას ოდნავ სხვაგვარად წარმოგვიდგენს. ამ წყაროს მიხედვით, 1311 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე სხვა პიროვნება — დიმიტრი ჩანს²³. ეს დიმიტრი დღემდე არ არის ქართული ისტორიოგრაფიის მიერ იდენტიფიცირებული. თუმცა აზრი მისი ვინაობის შესახებ ა. შანიძემ გამოთქვა, მაგრამ მისი მოსაზრება, ვფიქრობთ, მხოლოდ სამუშაო ჰიპოთეზას წარმოადგენდა. შანიძეს

21 ქამთაღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 322.

22 ქამთაღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 322—223; ძველი ერისთავთა, დასახ. გამოცემა, გვ. 106; ეს წყარო აღნიშნავს, რომ დავითისა და ვახტანგის გარდაცვალების შემდგომ: „დაიპყრა მეფობაი გიორგი, ძემან დავითიანამან“.

23 ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ., 1971, გვ. 354—362 (დანართი რუსულ ენაზე); აგრეთვე, ნ. ბერძენიშვილი, „ძღვეთა“, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. V, თბ., 1971, გვ. 25—31.

შიაჩნდა, რომ დიმიტრი. შესაძლოა კონსტანტინე ნარინის ძის (დას. საქართველოს მეფე 1293 წ-დან) ვაჟი და თანამესაყდრე იყო. იგი იქვე დასძენს, რომ სიტყვა „შესაძლოა“-ს ხმარობს იმიტომ, რომ მასზე სხვა ცნობები არ არის²⁴. ვფიქრობთ, ეს დიმიტრი რომ კონსტანტინეს ძე არ არის, დავას არ უნდა იწვეველს. ვახუშტის, ჟამთააღმწერლისა და „ქართლის ცხოვრების“ ერთი მინაწერის მიხედვით, შესანიშნავად ჩანს, რომ კონსტანტინე უშვილო იყო და ტახტს ძმა მიქელი ეცილებოდა. რასაც მიაღწია კიდევ 1327 წ. კონსტანტინეს სიკვდილის შემდეგ²⁵.

ჩვენი აზრით, ეს დიმიტრი არის ვახტანგ III-ის მცირეწლოვანი ძე, რომელსაც, ჟამთააღმწერლის სიტყვით, მამის სიკვდილის შემდეგ მისი სამფლობელო დმანისი „აქუნდა“²⁶. ასე, რომ პეტრიწონის 1311 წლის წარწერის დოკუმენტური მოწმობით, ამ წელს დასავლეთ საქართველოში კონსტანტინეს (ნარინის ძე) მეფობასთან ერთად, საქართველოში მეფობს აგრეთვე დიმიტრიც: „ხოლო ქართლს (მეფობასა. — ვ. კ.) კონსტანტინესა და დიმიტრისა, ბაგრატონიანთასა“²⁷ — ნათქვამია პეტრიწონის ხატის ქედურ წარწერაში. ზემოთქმულიდან შეიძლება მხოლოდ ერთი დასკვნის გამოტანა — ვახტანგ III-ის და დავით VIII-ის შემდეგ, მცირე ხნით მონღოლებს საქართველოს ტახტზე ვახტანგ III-ის მემკვიდრეც უცვნიათ კანონიერ პრეტენდენტად. ჟამთააღმწერლის დუმილი ამ მოვლენების შესახებ იმით უნდა აიხსნას, რომ დიმიტრის იმდენად მცირე ხანი უმეფია და მისი ზეობა, ჩვენთვის უცნობი მიზეზების გამო, იმდენად ეპიზოდური აღმოჩნდა, რომ მასზე სპეციალურად შეჩერება ჟამთააღმწერელს საჭიროდ არ უცენია. იმ აზრს, რომ 1311 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე სხვა პირი ზის, ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ 1314 წლისთვის (მაჰმუდ ფარვანეს რუმის აჯანყების უწინარეს, რომელიც 1314—1315 წწ. მოხდა)²⁸ საჭირო გამხდარა გიორგი მცირის ხელმეორედ ტახტზე დასმა. მოვეუბნინოთ ჟამთააღმწერელს: „ამან ოლჯათ სულთანმან, წარ-

24 ა. შანიძე. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტაპიონი, თბ., 1971, გვ. 354—362 (დანართი რუსულ ენაზე): აგრეთვე, ნ. ბერძენიშვილი, „ძღვევა“, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. V, თბ., 1971, გვ. 25—31.

25 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 801; ჟამთააღმწერელი, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, გვ. 295 (შენ. I), 325 (ჩანართი).

26 ჟამთააღმწერელი, გვ. 310, 322.

27 ავ. შანიძე. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 358 („ქართლი“ აქ ნახმარია საქართველოს მნიშვნელობით).

28 ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის კომენტარებით, თბ., 1885, გვ. 276, შენ. I, აგრეთვე — C. D'O h s s o n, Histoire des Mongols, t. IV, p. 576.

მოავლინა მცირე გიორგი²⁹ მეფედ და ზაალ მელიქი, ვინმე სპარსი ხუარასნელი და ახრუნჩი, მამის ძმა ჩოფანისა თანა წარმოატანა. რათა ყოველი საქართველო ერთად შეკრიბონ მეფობასა შინა გიორგისა: გიორგი მცირისთვის მოამაგებდად მიუჩენიათ აგრეთვე შანშე- (II) და ზაქარია მხარგრძელები³⁰. კვლავ მეფედ დამტკიცებული გიორგი მცირე ურდოდან ჯერ სამცხეს მისულა. მისი ამაღლა „აწუწევდეს სარგისს და ყუარყუარეს (ჯაყულებს, — ვ. კ.) და (მათ. — ვ. კ.) არა ინებეს“ (გიორგი მცირის შესაგებებლად გამოსვლა. — ვ. კ.)³¹. როგორც ეამთაღმწერლის თხრობიდან უნდა ვიგულისხმოთ, გიორგი მცირეს ახლა გიორგი V-ს მეურვეობა მოუშორებია და ამიერიდან ერთპიროვნულად უნდა ემეფა. სქედან კარგად ჩანს ოლჯაითუ ყაენის შორს გამიზნული მოქმედებაც. იგი გიორგი V-ს თუმცა მთლად არ უსპობს მეფობის იმედებს („წინათვე დაუსახვიდა ნიშთა მეფობისათა“). მაგრამ საქართველოს ტახტზე ზედიზედ სხედასხევა, რეალურ ხელისუფლებას მოკლებულ კანდიდატებს სვამს. ყაენმა იცის, რომ ტახტის პრეტენდენტთა შორის გიორგი V ყველაზე ძლიერი ფიგურაა და ოლჯაითუს სიცოცხლეში, გიორგი V-მ ვერც მოახერხა თავისი მიზნის განხორციელება. მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ.

როგორც აღნიშნული იყო, გიორგი მცირის მეორედ მეფედ დამტკიცების შემდეგ, 1314/15 წლისთვის. ყაენს რუმის („საბერძნეთის“) გამგებელი მაჰმუდ ფარვანე („ფარმანის შვილი“) განუდგა. ამ აჯანყების ჩასახშობად ყაენმა ჩობან ნონი გაგზავნა. მას თან გააყოლეს, აგრეთვე, გიორგი V, როგორც ტახტის საშიში პრეტენდენტი. ამასთან, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდებოდა ხოლმე, გიორგი V-სათვის ეს ერთგვარი გამოცდაც იყო და თავის გამოჩენის საშუალებაც. მართლაც, იგი თავგამოდებით იბრძვის ყაენის ინტერესებისათვის რუმში „ჯავახთა და თორელთა“ თანხლებით³². ამ დროს კი გიორგი მცირემ იღროვა და თბილისში შევიდა თავის ამაღლასთან ერთად³³ (ჩანს, მანამდე, ყაენის ბრძანებისდა მიუხედავად, გიორგი V ეწინააღმდეგებოდა თავისი ძმისწულის ერთპიროვნულ მეფობას და თბილისში შესვლას).

ამგვარად, თუ სერიოზულად დავეუკვირდებით ეამთაღმწერლის ტექსტს, აშკარა ხდება, რომ 1314 წელს გიორგი მცირის

²⁹ აქ რომ გიორგი მცირე, დავითის ძე, იგულისხმება, კარგად ჩანს კონტექსტიდანაც და მისი თანხლები ამლის წვერებს მხედდებოდაც. ასე ესმის ეს ადგილი ვახუშტი ბატონიშვილისაც. იხ. შიხი: დასახ. ნაშრომი, გვ: 254.

³⁰ ეამთაღმწერელი, გვ. 324.

³¹ იქვე, გვ. 324.

³² ეამთაღმწერელი, გვ. 324.

³³ იქვე.

ერთპიროვნული გამეფების წელი ყოფილა და არა გიორგი V-ისა. ამის შემდეგ, როგორც კანონიერ ტახტის მემკვიდრეს, დავით VIII-ის (დემეტრე II-ის პირშოს), ვაჟს, სწორედ გიორგი VI მცირეს უნდა ემეფა. მაგრამ მისმა ბიძამ, გიორგი V-მ ბრძოლა დამთავრებულად არ ჩათვალა მან პირადი, კარგი ურთიერთობა დაამყარა საილხანოს უპირველეს ნოინ ჩობანთან და ცოტა ხნის შემდეგ თავის სასაოგებლოდ შემოაბრუნა ტახტის ბედი. შემთხვევითი არ არის, რომ ჯერ კიდევ ადრე, მცირეწლოვანი გიორგი დემეტრეს ძე, „წარავლინა ბექამ ჩოფანს თანა“³⁴ და არა ყაენთან, შემდეგ, 1313 წლისთვის კი, როცა გიორგი V-მ, ჩანს, თავისი კონკურენტი თავიდან მოიშორა (ამისი ყველაზე თვალნათლივი მაჩვენებელია ჟამთააღმწერლის სიჩუმე და გიორგი VI-ის უეცარი გაქრობა მისი თხზულებიდან) და ყაენი ოლჯაითუც გარდაიცვალა, გიორგი დიმიტრის ძემ თავისას მიალწია.

მოუესმინოთ ჟამთააღმწერელს: რუმიდან მობრუნებული ჩობანი (მაჰმუდ ფარვანეს აჯანყების ჩახშობას წელიწადი დასჭირვებია) შემოდგომაზე ყაენთან გამოცხადდა. „მივიდა ჩოფან ყაენს წინაშე და მცირედლა დაჰყო, ვითარცა თუეცა ერთ, მოკუდა ოლჯათ სულტანი და დაუტევა ძე მცირე... სახელით მუსაით (აბუ საიდი. — ვ. კ.)... ნოლო ესმა რა გიორგი მეფესა სიკუდილი ყაენისა და მის წილ დადვინება მუსაითისა, წარვიდა ურდოსა მეფე გიორგი, განიხარა ჩოფან და შეიტკბო ვითარცა შვილი და მოსცა ყოველი საქართველო და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი და შვილნი დავით მეფისანი და მესხნი, შვილნი ბექასანი.. და იწყომთიებმან აღმოჰკვრებად...“³⁵ (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). ჟამთააღმწერლის ეს სიტყვები იმას ნიშნავს, რომ მონღოლთა კარზე მხოლოდ ახლა დაუმტკიცეს გიორგის ერთპიროვნული გამგებლობა, რეალურ და ერთადერთ ხელისუფლად სცნეს იგი და მთელი საქართველოს (ყოველ შემთხვევაში აღმოსავლეთ საქართველო, სამცხის ჩათვლით) მის სიკატრას დაუმორჩილეს. განა ამას არ ნიშნავს ჟამთააღმწერლის ბატონი გამოთქმა — „და იწყომთიებმან აღმოჰკვრებად“!

ეს ფრაზა სწორედ ისე და იმ ადგილას არის მოტანილი. როცა ჟამთააღმწერელი აპირებს მოგვითხროს უკვე მრავალჯერ დაპირებული („ვითარცა ქუემორე სიტყუამან ცხად-ყოს“-ო გიორგი V-ის მეფობის შესახებ. ჩვენ სწორედ ეს მომენტი გვაინტერესებს, თორემ ტერმინი „მეფე“ მას მთელი იმ დროის განმავლობაში ეწოდებოდა. რაც

³⁴ ჟამთააღმწერელი, გვ. 322.

³⁵ იქვე, გვ. 324—325.

კი პირველად, ფორმალურად დასვეს თბილისის ტახტზე (მაგ. „და იყო მცირე გიორგი მეფე დტფილისისა“)³⁶.

როგორც ჩანს, გიორგის გამეფებაზე ოლჯაითუს გარდაცვალების შემდეგ მიგვანიშნებს ვახუშტი ბატონიშვილიც, როდესაც წერს „არამედ, სიგრძე წელწადებითა ულჯათ-ყეენის გამო. რამეთუ მან ულჯათ ყეენმან იბ წელი (13, ე. ი. 1304 + 13 = 1317, — ვ. კ.) [ი]ყენა და ამ წელთა აღრიცხვათა იქმნებიან ეს ორნი გიორგნი (გიორგი ბრწყინვალე და გიორგი მცირე, — ვ. კ.) ესრეთ“³⁷.

რადგან გიორგი V-ს მონღოლთა კარზე ერთპიროვნული და რეალური პეფობა ოლჯაითუს სიკვდილისა და აბუ საიდის ტახტზე ასვლის შემდეგ მიუღია, ადვილი დასადგენია ამ მოვლენის თარიღიც. მართალია, ჟამთააღმწერელთან თარიღები საერთოდ არ იხსენიება, მაგრამ აღმოსავლური წყაროების მიხედვით ამ ყაენთა მონაცვლეობის წლების დადგენა სიძნელეს არ წარმოადგენს. ცნობილია, რომ ოლჯაითუ ყაენი 1316 წლის 16-დეკემბერს ანუ ჰიჯრის 716 წლის 30 რამაზანს გარდაიცვალა. აბუ საიდი კი საზეიმოდ ტახტზე ავიდა 1317 წლის საფარის თვეში, ანუ აპრილ-მაისში³⁸.

რაც შეეხება იმას, რომ აბუ საიდი ტახტზე 1317 წელს ავიდა. გიორგი V კი 1318 წელს გამეფდა, ეს სხვაობა ადვილი ასახსნელია. ცხადია, რომ გიორგი V-ს ურდოში გასამგზავრებლად ერთი და ორი დღე კი არ დასჭირდებოდა. არამედ არანაკლებ რამდენიმე თვისა (ჰამდალან ყაზვინის მიახლოებითი გამოთვლით, თბილისიდან სულთან-ემედ 900 კმ-მდე იყო³⁹). ამასთან, გიორგი V ურდოში გამეფების ნებაართვის მიღების შემდეგ თბილისში მობრუნდა და აქ საზეიმოდ ეკურთხა მეფედ. აგრეთვე, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ვახუშტის წყარო. გელათური გარიგების ქორონიკონების ავტორი, შესაძლოა წელიწადს საეკლესიო სტილით ე. ი. სექტემბრიდან იწყებს. 1317 წლის აპრილ-მაისიდან კი სექტემბრამდე (ე. ი. 1318 წლამდე) სულ სამიოდე თვეა.

როგორც ზევითაც გვქონდა აღნიშნული, გიორგი V-მ მეფობის დამტკიცება მხოლოდ ოლჯაითუ ყაენის გარდაცვალების შემდეგ მიიღო. რაც შეეხება იმ ფაქტს, რომ ურდოში გამოცხადებული გიორგი V საილხანოს ფაქტიურმა გამგებელმა ჩობანმა დიდი პატივით მიიღო

³⁶ ჟამთააღმწერელი, გვ. 304 (აქ „მცირე“ — მცირეწლოვანებას გულისხმობს; საქმე ეხება XIII ს. მიწურულს).

³⁷ ვახუშტი, გვ. 11.

³⁸ В. В. Бартольд. Абу-Сайд (Статья из энциклопедии Ислама), Сочинения, т. VII, М., 1971, с. 481.

³⁹ იხ. აღ-ზადე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 55 (ჰამდალან ყაზვინი — „ნუხჰათ აღ-ყოლუბ“ — „გულთა სიამის“ მიხედვით).

— „განიხარა და შეიტკბო ვითარცა შვილი და მოსცა ყოველი საქართველო“⁴⁰. შცმთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო. ახლა საქართველოს ტახტის ამ ერთადერთი და ძლიერი პრეტენდენტის მიმართ ჩობანმა კვლავ კარგი ღამოკიდებულების გაგრძელება ირჩია, რადგან ეს მისი მდგომარეობისთვისაც ხელსაყრელი იყო. მართლაც. ეპოქის თანამედროვე არაბულ წყარო მოგვითხრობს (ალ-კალკაშანდი, ალ-უმარიზე — 1301-1349 დაყრდნობით), რომ ჩობანი იყო საქართველოს მეფის „გულწრფელი მეგობარი... და ყველაზე უანგარო გულწრფელ მეგობართა შორის (საქართველოს მეფე. — ვ. კ.) მოუხმობდა მას (ჯუბანს) მნიშვნელოვანი საქმების დროს და სთხოვდა დახმარებას“⁴¹; მაგრამ, მეორე მხრივ, ასეთი დამოკიდებულება თვით ჩობანისა და მისი მემკვიდრეებისთვისაც ხელსაყრელი ყოფილა⁴², რადგან მონღოლ დიდმოხელეთა მუდამ ცვალებადი ბედი ხშირად კეთილმოყვარეთა რიცხვზე და ერთგულებაზე იყო დამოკიდებული. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ გიორგის გამეფების ქამს ილხანებს საქართველოსათვის სრულიად არ ეცალათ. აღმოსავლური წყაროების ცნობით, სწორედ 1318—1319 წწ. ახალგაზრდა ყაენს (ფაქტიურად ჩობანს) რამდენიმე მკაცრი განსაცდელი ერთად დაატყდა თავს. აჯანყდა საქართველოს ნაცვალი ყურამში, განდგა ხორასნის უფლისწული იასაყური, ამასთან ოქროს ურდოს ყაენი უზბეკი და ეგვიპტის სულთანის შვიტრენს საილხანოს ტერიტორიაზე (იხ. ქვემოთ). უეჭველია, ამ ხელსაყრელ მომენტს ხელიდან არ გაუშვებდა გამოცდილი პოლიტიკოსი გიორგი V. მეორე მხრივ, სწორედ ამ კრიტიკული სიტუაციით უნდა აიხსნას ჩობანის ესოდენი „წყალობა“ („მოსცა ყოველი საქართველო და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი“...) გიორგის მიმართ.

ასეთია იმ რთული „მრავალმეფიანობის“ პერიოდის დასასრული, რომელსაც მხოლოდ 1318 წელს გიორგი V-ის ტახტზე ასვლით მოელო ბოლო⁴³.

ამგვარად, ჰაფეზე აბრუს სიტყვით. საილხანოში ამ დროს „აჯანყებებსა და განდგომილებას ცოტა-ცოტა ყველგან ჰქონდა ადგილი

⁴⁰ ქამთაალმწერელი, გვ. 325.

⁴¹ В. Г. Тизенгаузен, Заметка Элькалькашанди..., с. 211—212.

⁴² იქვე.

⁴³ უნდა აღენიშნოთ ის ფაქტიც, რომ გიორგი V უცხოურ წყაროებში პირველად მხოლოდ 1321 წლიდან იხსენიება (აომხური ანდერძ-მანაწერები, რომის პაპის წერილები).

აბუ საიდის სამეფოში⁴⁴. როგორც აღინიშნა, გარდა იმისა, რომ ჩრდილოეთიდან საილხანოს კვლავ უზბეკ ყაენმა შემოუტია, საზღვარი დაარღვია ეგვიპტის სულთანმაც. აჯანყებამ იფეთქა ხორასანშიც. იქიდან აბუ საიდს შემოუტია ჩაღატაელმა უფლისწულმა იასავერუმ. ამ აჯანყების ჩახშობა ისევ ჩობან ნოინმა იკისრა. ამავე წელს განდგა საქართველოს მონღოლი ნაცვალი— ყურმიში აღინაყის ძე (საინჯარესოა, რომ მას უამთააღმწერელიც ახსენებს XIII ს. მიწურულის ანბანებთან დაკავშირებით)⁴⁵. არ ვიცით. ყურმიშის განდგომილებისას რა პოზიცია ეკავა საქართველოს მეფეს გიორგი V-ს. დ. ლანგი ვარაუდობს, რომ გიორგი V აქტიურად დაეხმარა ჩობანს და აბუ საიდს ამ აჯანყების ჩახშობაში და ამის სანაცვლოდ აბუ საიდმა ამოუკვეთა რიგი ვალდებულებანი საქართველოს შემადგენლობაში შენგალ ქ. ანისს⁴⁶. შესაძლოა. გიორგი V-მ ამ ეტაპზე, მართლაც. არ ჩათვალა საჭიროდ ილხანთა წინააღმდეგ გალაშქრება და ლოიალობა შეინარჩუნა, მაგრამ, ვფიქრობთ, ყურმიშის განდგომილებასთან ანისის წარწერას უშუალო კავშირი არ უნდა ჰქონდეს. შესაძარებლად შეიძლება გავიხსენოთ. რომ ცოტა უფრო ადრე ყაენმა ოლჯაითუმ დაახლოებით ასეთივე ბრძანება გასცა და ქვაზე ამოაკვეთინა იგი ქ. ბაქოს („ბაქუიე“) შესახებაც. ამ იერლავშიც საქმე ეხებოდა რიგი ვალდებულების (სოფ-ჩური, ნეფტი. უფრი და ა. შ.) ამოკვეთას ამჯერად ბაქოსა და მდებარე რაიონის მცხოვრებთათვის⁴⁷. ასეთივე შინაარსისაა აგრეთვე აბუ საიდის 1330 წლის ბრძანება, რომელიც ამოკვეთილი იყო მცირე აზიაში, ქ. ანგორის (ანკარის) ერთ-ერთ კარბუქზე (აქაც ლაპარაკია სოფ-ჩურის გადასახადის გაუქმებაზე)⁴⁸.

ყურმიშის შეთქმულება თავდაპირველად წარმატებით დაიწყო, რადგან მთელი რიგი გავლენიანი ნოინები ემირ ჩობანის ერთპიროვნული გამგებლობის უკმაყოფილო იყვნენ. წყაროების ჩვენებით. „ყურმიშშიმ აღინაყის ძემ და რამდენიმე ემირმა შურით დაღწეეს ცქერა ემირ ჩუბანის მდგომარეობას და შემთხვევას ეძებდნენ (რომ რაიმე ევენთ მისთვის, ვ. კ.)“⁴⁹. ემირები განსაკუთრებით აღუშფოთებია იმას, რომ ჩობანმა ყურმიში და ზოგიერთი სხვა პირი აბუ საიდთან დაასმინა და საჯაროდ ჯოხით ცემა მიუსაჯა⁵⁰. დასჯის ეს ფორმა

44 პათეზე აბრუ, დასახ. ნაშრომა გვ. 63.

45 უამთააღმწერელი, გვ. 292.

46 D. Lang, Georgia in the reign of Giorgi the Brilliant, p. 80.

47 Али-Заде А. А., Социально-экономическая и политическая история Азербайджана в XIII—XIV вв., с. 208—209.

48 იქვე, გვ. 209.

49 ჰამდალახ ყაზვინის „ჩრდილო ისტორია“ და მისი გაგრძელება. იხ. В. Г. Тизенгаузен, сборник материалов, т. II, с. 92.

50 პათეზე აბრუ, დასახ. ნაშრომა, გვ. 74.

გათვალისწინებული იყო ჩინგიზ ყაენის კოდექსით, მაგრამ მას უკვე აღარ იყენებდნენ, ამიტომ ჩობანის ამ ახალმა წამოწყებამ განსაკუთრებით აღაშფოთა ნოინები. ემირებმა გადაწყვიტეს, რომ შესაფერისი დრო დადგა ჩობანზე თავდასხმისათვის, მაგრამ შეთქმულთა გეგმები ჩობანს გაუმჟღავნა ემირთა შორის მყოფმა ერთმა მისმა მომხრე. ამის მიუხედავად, შეთქმულებმა პირველ ხანს წარმატებებს მიაღწიეს. იბნინ ქ. თავრიზსაც კი მიაღწენ და სულთანიესკენ აპირებდნენ გალაშქრებას⁵¹. ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ბრძოლას, სპარსული წყაროს ცნობით, ადგილი ჰქონდა გურჯისტანში. გოგჩის ტბის მახლობლად. ციხესიმაგრე დაღ-თან. აქ ჩობანი და მისი მომხრენი დამარცხდნენ. თვით ჩობანი ცხენიდან ჩამოვარდა და ძლივს მოასწრო გაქცევა. გადამწყვეტი ბრძოლა გაიმართა ქ. ზენჯანთან (თავრიზსა და სულთანიეს შორის). სისხლისმღვრელ ომში ყურმიში სასტიკად დამარცხდა⁵². ამგვარად, ამჟერად ჩობანმა გაანადგურა თავისი ბტრები.

საილხანოში ასეთი ვითარება. ცხადია, ხელს უწყობდა საქართველოს ახალ ხელისუფალს მოეგვარებინა თავისი ქვეყნის საშინაო პრობლემები. ამ საქმეში მას დიდად შეუწყო ხელი ჩობან ნოინთან კეთილ ურთიერთობის დამყარებამაც. ჩობან ნოინის — ილხანთა კარის ბეგლარ-ბეგის ანუ მთავარი ემირის, ხელისუფლება თითქმის შეუზღუდავი იყო. 12 წლის ყაენი აბუ საიდი კიდევ დიდხანს თვითონ ვერ შესძლებდა ქვეყნის დამოუკიდებლად მართვას. სპარსული წყარო მოგვითხრობს: „719 წელს (1319/20 წ.), რადგანაც აბუ საიდი ისევ მცირეწლოვანი იყო, ჩობანმა მისი სახელმწიფოს მართვა თავის ხელში აიღო“⁵³.

ჩობანისა და გიორგი V ურთიერთდამოკიდებულება. ცხადია, პოლიტიკური მოტივებით განპირობებული და ორივე მხარისთვის ხელსაყრელი იყო. არაბი ავტორი ალ-კალკაშანდი (ალ-უმარიზე დაყრდნობით) განსაკუთრებით ხაზგასმით აღნიშნავს ჩობანის „ქველმოქმედებასა“ და კეთილგანწყობილებას ქართველთა მეფის მიმართ⁵⁴. ჩვენი აზრით, ჩობანის ასეთი დამოკიდებულება დამორჩილებული ქვეყნის მესვეურისადმი, პირველ ყოვლისა, ილხანთა სახელმწიფოს აშკარა დასუსტების მაჩვენებელია. სხვაგვარად ესმის წყაროს ეს ცნობა ინგლისელ ქართველოლოგს დ. ლანგს⁵⁵. იგი საერთოდ არ აღნიშნავს ამ

51 პ ა თ ე ზ ე ა ბ რ უ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 74—76.

52 ა ბ უ ბ ა ქ რ ა ლ ა ქ რ ი, დასახ. ნაშრომი (ინგლისური თარგმანი), გვ. 52.

53 შეიხ უეყისის ისტორია, იხ. ვ. ტ ი ზ ე ნ გ ა უ ზ ე ნ ი, დასახ. ნაშრომი, ტ. II, გვ. 100.

54 В. Г. Тизенгаузен, Заметка Элькалькашанди о грузинах, с. 211.

55 დ. ლ ა ნ გ ი, დასახ. სტატია, გვ. 80, 83.

ორი მოღვაწის კეთილი ურთიერთობის პოლიტიკურ საფუძველს; სათანადო მნიშვნელობას არ ანიჭებს. აგრეთვე, თავის მხრივ გიორგი V-ის ჩობანისადმი მომხრეობის მნიშვნელობას. ამის „გარეშე კი ისტორიულად გაუმართლებელი ხდება ჩობანის მიერ საქართველოს „უნაგარო მფარველობა“.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არაბული წყარო გიორგი V-ის სახელს რატომღაც ძლიერ დამახინჯებული ფორმით („ბრტლემა“) იხსენიებს. ამის გამო ამ მეფის იდენტიფიკაციისას ზოგჯერ გაუგებრებას აქვს ადგილი. რითაც არ უნდა იყოს გამოწვეული აღნიშნული სახელის ასეთი დამახინჯება, არაბული წყაროს ფაქტიური მონაცემებით ამკარაა, რომ აქ არ შეიძლება გიორგი V-ის გარდა სხვა პირი ვიგულისხმოდ. უკანასკნელ დროს ეს დამაჯერებლად აჩვენა დ. გოჩოლეი-შვილმა⁵⁶.

ჩობან ნონთან ასეთ დამოკიდებულებას გიორგი V იმისთვის იყენებდა, რომ ქვეყანას ძალა მოეკრიბა. შეწყვეტილიყო მონღოლთა პერიოდული შემოსევები და სახელმწიფო ეკონომიკურად მომძლავრებულყო. ყველაფერი ეს მონღოლთა უღლის გადაგდების წინაპირობას წარმოადგენდა.

ზემოთ ნახსენები არაბული წყაროს (ალ-კალკაშანდი, ალ-უმარი) ცნობით, საქართველოში ჯერ კიდევ მოდიოდა ილხანთა ყაენის „იერლაცები“ (ფირმანები, ბრძანებები), მაგრამ წყაროს მიხედვითვე ჩანს, რომ ისინი ფორმალური ხასიათისა იყო. ამავე დროს, საქართველოში მონღოლთა დამსჯელ ლაშქრობებს ბოლო მოჰღებია: („სულთნის) ნაკადი (ლაშქარი) არ იღვრება მასში (საქართველოში) და მხედარნი არ იჭრებიან ქვეყანაში გამანადგურებელი ომის გასაჩაღებლად“⁵⁷ — გვაპცნობს ეს წყარო. [

ამ პერიოდში გიორგი V-მ განახორციელა მნიშვნელოვანი საშინაო და საგარეო ღონისძიებანი. მან ალყა შემოარტყა „ოვსთა გორს მსხდომთა“ და „პბრძოდა სამ წელ“⁵⁸. ეს ბრძოლა „ძეგლი ერისთავთა“-ს გარდა აღნიშნული აქვთ ვახუშტი ბატონიშვილსაც და ქამთა-აღმწერელსაც⁵⁹. ქამთაღმწერელი ხატოვნად წერს, რომ ქ. გორი ოსებს ხელში ჩაუგდიათ XIII ს. 90-იან წლებში, როდესაც „იწვეს ოვსთა ოჯრებად. ჯოცად და რბევად და ტყუენვად ქართლისა“. ქართველებს ქართლის ერისთავის ამადა ბეგას ძის მეთაურობით უცდიათ

56 დ. გოჩოლე-შვილი, საქართველო-ევრაზიის ურთიერთობის ისტორიიდან, თსუ შრომები (ისტორიის... სერია), ტ. 184, თბ., 1977, გვ. 269—270.

57 В. Г. Тизенгаузен. Заметка Элякалышашанди., с. 211.

58 ძეგლი ერისთავთა, ქართულ სამართლის ძეგლები, ტ. 11, გვ. 106.

59 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 256.

გორის გამოსხნა, მაგრამ უშედეგოდ. გარდა იმისა, რომ ორივე მხარე ძლიერ დაზარალებულა, თურმე: „დასწუეს გორი სრულიად“. ალყაში მოქცეულ ოსებს უცხო ძალისთვის — მუხრანში მდგომი თათრებისთვის მიუმართავთ, რამაც იმჟამად იხსნა კიდევაც ისინი. ჟამთააღმწერელი გვამცნობს, რომ ასე გრძელდებოდა მანამ, „ვიდრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან, დიდმან, სახელგანთქმულმან გიორგი განასხნა და აღფხურნა“-ო ოსნი⁶⁰. ამავე ხანებში გიორგი V-მ მნიშვნელოვანი დიპლომატიური აქცია განახორციელა. ეგვიპტეში („მისრეთს“) ძღვნით გაგზავნილმა მისმა ელჩებმა — ჰიპა ქსნის ერისთავის ძემ და დეკანოზმა იოანე ბანდაის ძემ შეძლეს გიორგი V-ის „ყოველი სათხოვარის“ აღსრულება. მათ, მაგალითად, მიუღიათ „კლიტენი იმრუსალიმისანი“, რაც განსაკუთრებით დიდი პატივი იყო, რადგან ქრისტეს საფლავის სალოცავის კლიტეს გულისხმობდა. ამიტომ იყო, რომ „ფრიად განიხარა გიორგი მეფემან, რამეთუ მოეცეს კლიტენი ქართველთა“⁶¹.

სადავოდაა გამხდარი იერუსალიმის ჯვრის ქართველთა მონასტრის მაჰმადიანთა ხელიდან გამოსხნის თარიღი. ზევით დასახელებული წყაროს (ალ-კალკაშანდი, ალ-უმარი) მიხედვით, ჯვრის მონასტერი ქართველებს გიორგი ბრწყინვალემ დაუბრუნა. მაგრამ სხვა არაბული წყაროების (ალ-მაკრიზი, ალ-აინი, მუჯირ ად დინი) მიხედვით, ეს გიორგი V-მდე მოხდა. აქედან გამომდინარე, ელ. მეტრეველი იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აღაპების ცნობების მოშველიების საფუძველზე ასკვნის, რომ ეს მონასტერი ქართველებს დაუბრუნდათ 1305 წელს⁶², მაგრამ საქმე ის არის, რომ ზემოთ დასახელებულ არაბ ავტორებთან — ალ-მაკრიზთან (1364—1462) და ალ-აინისთან (1351—1451) მოცემულია ჯვრის მონასტრის გამოსხნის ორი თარიღი: 1305 და 1310 წწ. ამ უკანასკნელ წელს დასახელებს აბულ-ფადაილიც⁶³. დ. გოჩოლეიშვილი, ელ. მეტრეველისგან განსხვავებით, ჯვრის მონასტრის გამოსხნის უეჭველ თარიღად 1310 წელს მიიჩნევს⁶⁴. ჩვენ ვფიქრობთ, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის გამოსხნის შესახებ ცნობათა ასეთი სიმრავლე იმაზე მიუთითებს, რომ საქართველოს არამყარი პოლიტიკური მდგომარეობის გამო ჯვრის მონასტერი ხელიდან ხელში გადადიოდა და საჭირო გამხდარა მისი რამდენჯერმე გამოსხნა. ამით უნდა აიხსნას მისი გამოსხნის ხელახალი ცდები გიორგი V-ის დრო-

60 ჟამთააღმწერელ, გვ. 296.

61 „ძველი ერისთავთა“, დასახ. გამოცემა, გვ. 107.

62 ელ. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 41—48.

63 დ. გოჩოლეიშვილი, დასახ. შრომა, გვ. 268.

64 იქვე, გვ. 268.

საც. ცხადია, „ძეგლი ერისთავთა“-ს ცნობა პირდაპირ არ იძლევა იმის საბუთს, რომ „სათხოვართა“ შორის ჯვრის მონასტრის კვლავ დაბრუნებაც ვიგულისხმობთ, მაგრამ არაპირდაპირ ამაზე მიგვანიშნებს წყაროში ნახმარი ფრაზა „აღსრულება ყოველისა (ხაზი ჩვენია, ვ. კ.) სათხოვრისაი მისისაი“⁶⁵ (ე. ი. გიორგი მეფისა. — ვ. კ.). აქედან ჩანს, რომ ერთი საკითხი კი არ იყო ეგვიპტის სულთნის კარზე გადასაწყვეტი (მაგ., ქრისტეს საფლავის სალოცავის კლიტის მიღება), არამედ რამდენიმე. გიორგი V-ის დიდ ღვაწლზე ჯვრის მონასტრის მიმართ მიუთითებს ისიც, რომ ამ მონასტერში სულ ცოტა 5—6 ალაპია განწესებული გიორგი ბრწყინვალისათვის და ბევრი მათგანი განსაკუთრებით საპატიო მარხვა-ზატიკის კვირაზე მოდის⁶⁶. ერთი ალაპი კი, რომელიც დღეს აღარ იკითხება, მაგრამ XVII ს-ში თავისუფლად განირჩეოდა, გიორგი V-ს „ჯვარის მეორედ მაშენებელს“ უწოდებდა⁶⁷. ჯვრის მონასტრის გამოხსნა გიორგი V მიერ (ალ-უმარის ცნობა) უდავოდ მიაჩნდა ივ. ჭავჭავიძის⁶⁸. გიორგი V დროს საქართველოდან ეგვიპტეში სულ ცოტა ორი ელჩობა ჩასულა—1316/17 და 1320 წლებში⁶⁹. 1316/17 წ. ეგვიპტის სულთნის ალ მალიქ ან ნასერის (სულთნობა 1293 წლიდან წყვეტილად 1341 წლამდე) კარზე ელჩების განსაკუთრებით დიდ რაოდენობას მოუყრიათ თავი. ამ წელს ეგვიპტეს სწვევიან: უზბეკის (ოქროს ურდოს ყაენი), თოღაის (უზბეკის ნათესავი), ბარსელონის ხელმწიფის, სტამბულის (ე. ი. ბიზანტიის) ხელმწიფის, ნუბიის მეფის და ქართველთა მეფის ელჩობანი⁷⁰ 1320 წლის მ მაისს კი, საქართველოს ელჩებს გარდა, ეგვიპტის სულთანს ჰხლებიან უზბეკისა და ლასკარისის ელჩები⁷¹. 1322/23 წლისთვის, ალ-აინის ცნობით, ოქროს ურდოს ყაენ უზბეკს წერილი გაუგზავნია ეგვიპტის სულთანთან. უზბეკი აღშფოთებული იყო იმის გამო, რომ მის წარგზავნილ შეიხ ნომანს „აუკრძალეს იერუსალიმში აეგო მეჩეთი მაღალი ალაპის თაყვა-

65 „ძეგლი ერისთავთა“, დასახ. გამოცემა, გვ. 107.

66 ელ. მეტრეველი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 126.

67 ვ. ინგოროყვა, რუსთველიანას ეპოლოგი, თბზ. კრებული, ტ. I, თბ., 1963, გვ. 805.

68 ივ. ჭავჭავიძისი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1966, გვ. 269—271.

69 В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов... , т. I, с. 170, 437, 440; აგრეთვე: ბ. სილაგაძე, მასალები საქართველო-ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან, ქართული წყაროთმცოდნეობა, ტ. II, თბ., 1968, გვ. 93—104. შესაძლოა, 1316/1317 წწ. ელჩობა გიორგი VI მცირემ გააგზავნა ეგვიპტეს.

70 აღმაკრიზი, იხ. В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов, т. I, с. 437.

71 აღმაკრიზი, ან ნუვეირი, ალ-აინი, იხ.: В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов, т. I, с. 170, 440, 520.

ნისსაცემად, იმ დროს როცა საქართველოს მეფეს (გიორგი V. — ვ. კ.) ნება დართეს (იქ) ეკლესია აეგო⁷².

ქართველი ელჩების წარმატება საქართველოს გაზრდილი საგარეო ავტორიტეტის მაჩვენებლად უნდა მივიჩნიოთ. ეს კი, თავის მხრივ, ქვეყნის შინაგანი მომძლავრების გამოძახილი იყო. საქართველოს გაზრდილ საერთაშორისო ავტორიტეტზე მეტყველებს, აგრეთვე, ეგვიპტის სულთნების საქართველოს მეფისადმი მიმართვის წესი და ფორმა: „დღეგრძელყოფს ალაჰმა ბრწყინვალეობა მისი უდიდებულესობისა, ხელმწიფისა სახელოვნისა და სახელგანთქმულისა, მამაციისა, უშიშარისა, ძლიერისა, დაუცხრომლად მებრძოლისა, ლომისა, ტახტ-გვირგვინის მპყრობელისა. თავის სარწმუნოების მფარველისა... თავის ქვეშევრდომთათვის სამართლიანისა, ბერძენთა (ე. ი. მართლმადიდებელთა. — ვ. კ.) მეფეთა შორის საუკეთესოსი... რუმის და ერანის ქვეყნების დაძველისა... ქრისტიანობის განმადიდებლისა, იესოს სარწმუნოების საყრდნობისა, წმინდა ადგილთა განმადიდებელისა... რომის პაპის მეშველისა“⁷³ და ა. შ. (ტექსტი მოგვყავს მცირედი შემოკლებით. — ვ. კ.).

XIV ს. 20-იან წლებში გიორგი V ღონისძიებათა შედეგად აღიკვეთა მტრის თარეში, მოისპო „მრავალმეფიანობა“, ქვეყანა ეკონომიკურად მომაგრდა, სამცხე-საათაბაგოს გამდგარ სამთავროში მეფის გაყენა გაიზარდა⁷⁴.

რადგანაც საქართველოში შინავეითარება საგრძნობლად მოწესრიგდა, გიორგი V ახლა საგარეო ხელსაყრელ მომენტს ელოდა, რომ თავისი მიზანი — მონღოლთა განდევნა, განეხორციელებინა. ნიკ. ურბნელის სამართლიანი შეფასებით. ამ პერიოდში „მეფე გარემოებას აკვირდებოდა, დროების შესაფერად იქცეოდა“⁷⁵.

ამასობაში, საილხანოში კვლავ გართულდა სიტუაცია. 1321 წელს აბუ საიდს ყარაბაღში მოახსენეს, რომ საქართველოს ემირები ისევ განდგნენ. ამჯერად ყაენის წინააღმდეგ აჯანყებას მეთაურობდნენ მონღოლი მომთაბარე ფეოდალი არყანაი და ვინმე ყაზან ოღლანი (ოღული).

72 იქვე, გვ. 524.

73 В. Г. Тизенгаузен, Заметка Элькалькашанди о Грузинах... с. 213—214; საინტერესოა, რომ უკანასკნელ ხანს საქართველოს მეფისადმი მიმართვის ეს ფორმულა დაცული აღმოჩნდა XIV ს. არაბი ავტორის ალ-საფადის დიპლომატიური ხასიათის შრომაში. ამ ხელნაწერის დედანი ინახება ქ. ბაქოს ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ცნობა მოგვაწოდა აღნიშნული ინსტიტუტის თანამშრომელმა ა. ფარზალიევმა.

74 ამ პერიოდში გიორგი V-მ თავის ბიძას სარგის II ჩაყელს უბოძა ათაბაგობისა და ამირსპასალარობის სახელოები; იხ. ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 256.

75 ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი, გიორგი ბრწყინვალე — მეფე საქართველოსი, თბ., 1885, გვ. 67.

არყანაიმ თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა და ილხანად „დასვა“ ყა-
 ზან ოღლანი. მათ საქართველოში ციხესიმაგრეები გაუმაგრებიათ და
 ჯარი საბრძოლველად მოუშზადებიათ. ყაენის ჯარებსა და განდგომი-
 ლებს შორის ბრძოლა მოხდა საქართველოში ერთ-ერთ ასეთ გამაგრე-
 ბულ ციხესიმაგრესთან, რომლის სახელი წყაროში დასახელებული არ
 არის. ცენტრალური ხელისუფლების მიერ გაგზავნილმა 10 000 ჯარის-
 კაცმა პულად-ქაბის მეთაურობით აჯანყებულებს 3 დღის ბრძოლის
 შემდეგ სძლია. ამ განდგომილების ჩახშობის შემდეგ ყაენს მოახსენეს,
 რომ საქართველოში მონღოლთა გარნიზონი საკმარისი არ იყო და სა-
 სურველი იქნებოდა მისი გაზრდა⁷⁶. ჯერ ეს ამბავი არ იყო მოგვარებუ-
 ლი, რომ 1322 წელს რუმის მმართველმა, ჩობან ნოინის ვაჟმა თიმურ-
 ტაშმა, თავი დამოუკიდებელ მბრძანებლად გამოაცხადა და დაიწყო სა-
 კუთარი მონეტის მოჭრა. მას სირიასა და ეგვიპტეშიც გაუგზავნია წარ-
 მამადგენლები, რომლებიც მოსახლეობას მოუწოდებდნენ აბუ საიდ
 ყაენის წინააღმდეგ გალაშქრებას. ეს განდგომილებაც მალე სასტიკად
 ჩაახშო თვით ჩობან ნოინმა. აჯანყების ყველა ხელმძღვანელი, თიმურ-
 ტაშის გარდა, სიკვდილით დასაჯეს. ეს უქანასკნელი კი ყაენმა შე-
 იწყალა⁷⁷. გიორგი V-მ, როგორც ჩანს, ამკერადაც ლოიალობა შეინარ-
 ჩუნა აბუ საიდისა და ჩობანის მიმართ, რადგან დამოუკიდებლობისა-
 თვის საბრძოლველად დრო ჯერ შესაფერისად არ მიაჩნდა.

76 ჰაფეზე აბრუ, ჟასახ. ნაშრომი, გვ. 38.

77 იქვე, გვ. 89.

საქართველო XIV ს. 30-იან წლებში

§ 1. მოწოდება ბატონოების დასასრული

*Adversus necessitatem ne dii quidem
resistant.*

„უცილებლობის წინაშე თვით ღმერთებიც
უკან იხევენ“.

ლ ა თ ი ნ უ რ ი ა ნ დ ა ზ ა .

ამრიგად, XIV ს. 20-იანი წლების ბოლოს და 30-იანი წლების დასაწყისში საქართველოში მოწოდება უღლის გადაადგებისათვის საშინაო პირობები მომზადებული იყო. მალე ხელსაყრელი საგარეო მომენტიც დადგა.

საილხანოში მეტად დაიძაბა ურთიერთობა ყოვლისშემძლე გიორგი V-ის მეგობარ ემირ ჩობანსა და ყაენ აბუ საიდს შორის. სრულწლოვანებას მიღწეულ ყაენს უკვე ამძიმებდა ჩობან ნოინის შეუზღუდავი ზღლისუფლება. აბუ საიდს არ მოსწონდა, რომ სახელმწიფოს ყველა მნიშვნელოვან პოსტზე ჩობანის შვილები და ნათესავები იყვნენ დანიშნული. თიმურტაშს რუმე ემორჩილებოდა, შეიხ მაჰმუდს — საქართველო. ჰასანს ხორასანი ეკავა. თალიში (ჰასანის ვაჟი) ფარსისა და ქერმანის ემირი იყო. დიმიშქ-ხოჯამ კი ადერბაიჯანი და ორივე ერაყი (სპარსეთისა და არაბეთისა) თავის კერძო საკუთრებად აქცია. XIV ს. სპარსული წყაროს ცნობით, ამ პირობებში აბუ საიდის ზღლისუფლება ამდენად ფორმალური იყო, რომ მას თავისი სუფრის გაწყობის უფლებაც არ ჰქონდა. ყოველდღიური მისი ნორმა თურმე მხოლოდ ორი ჩიტით განისაზღვრებოდა¹. ამას ისიც ემატებოდა, რომ სხვა ნოინებს შურდათ ჩობანის გავლენისა და ხშირად ასმენდნენ მას ყაენის წინაშე. მდგომარეობა ისე დაიძაბა, რომ აბუ საიდისა და ჩობანის მომხრეთა

¹ აბუ ბაქრ ალ აჰრი, შეიხ უვეისის ისტორია, ჰაგა, 1954 (ინგლისურა თარგმანი), გვ. 54.

შორის შეიარაღებულმა შეტაკებებმა იჩინა თავი. ჩობანის ერთ ერთი ვაჟი — ჰასანი არწმუნებდა კიდეც მამას, დაუყოვნებლივ საერთო აჯანყება მოეწყობოთ ყაენის წინააღმდეგ. ჰასანი დარწმუნებული ყოფილა, რომ როდესაც ამ აჯანყების ამბავს მისი ძმები, რუმისა და საქართველოს გამგებლები თიმურტაში და მაჰმუდი გაიგებდნენ, „ისინი ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ ააჯანყებდნენ საქართველოსა და რუმის ჯარებს“². მაგრამ ჩობანმა ეს წინადადება რატომღაც უკუაგლო.

ზევით დასახელებული სპარსული წყაროს ცნობით, როდესაც ჩობანმა შეიტყო, რომ აბუ საიდი მასთან შებმას აპირებდა, განაცხადა: „მე ვიკისრე ვალდებულემა, არ აღეპართო მახვილი ჰულაგუს ტახტის წინააღმდეგ“-ო. შემდეგ ჩობანმა თავის მოკავშირეს ჰერათის მფლობელ ნასირ ად დინს (ზოგიერთ წყაროში ღრას ად დინი) შეაფარა თავი. მაგრამ მალე, ღიას ად დინმა იგი მოლაღატურად მოკლა ჰერათის ციხესიმაგრეში³. ეს მოხდა 1327 წელს. ჩობანის თითქმის ყველა შვილმა და მახლობელმა იგივე ბედი გაიზიარა. საქართველოს გამგებელი მაჰმუდი, მაგალითად, ოქროს ურდოს ყაენთან გაიქცა, მაგრამ სიკვდილს ვერ გადაურჩა. XIV ს. უცნობი სომეხი ავტორი ამ დრამატულ ამბებს ასე გადმოგვცემს: „775 (1326) წელს ბუსაიდი (აბუ საიდი. — ვ. კ.) სდევნიდა ჩობანს, რომელსაც მანამდე მთელი ქვეყნის მართვა-გამგებლობა ეპყრა ხელთ. ის (ჩობანი. — ვ. კ.) გაქცევისას მოკვდა“⁴. გავლენიანი და ძლიერი პოლიტიკოსის სიკვდილმა საილხანოს დაშლა დააჩქარა. აბუ საიდმა ველარ შეძლო ილხანთა უზარმაზარი სახელმწიფოს დამორჩილება. ირანში არეულობა დაიწყო. ეს სიტუაცია შესანიშნავად იცის ვახუშტი ბატონიშვილმა: „ხოლო შემდგომად სიკუდილისა ჩოფან ნოინისა. იკლეს რაიმე ნოინთა მუსაით-ყეენისაგან, სიყრმისათჳს მისისა“⁵ (ე. ი. ნოინები აღარ ემორჩილებოდნენ აბუ საიდ ყაენს, ვ. კ.). ვახტანგ VI-ის „სწავლულ კაცთა კომისიას“ კი იგივე ამბავი ასე გადმოუცია: „გიორგი მეფის ჟამში ჩინგიზ-ყეენთა (ე. ი. მონღოლებს. — ვ. კ.) მტერობა აღუჩნდათ და წახდნენ“⁶.

| ვახუშტი ბატონიშვილი სწორად აღნიშნავს, რომ თუ ჩობანის სიკვდილის შემდეგ ნოინები ყაენს აღარ ემორჩილებოდნენ. აბუ საიდის

² ვ ა ფ ზ ე ა ბ რ უ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 100—101.

³ ა ბ უ ბ ა ქ რ ა ლ ა კ რ ი, დასახ. გამოცემა, გვ. 55.

⁴ Выдержки из «Хроники» неизвестного автора, Армянские источники о монголах, перевод и комментарий А. Г. Галстяна, М., 1962, с. 86.

⁵ ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 255.

⁶ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 325 (ეგნატაშვილის კომისიის ჩანართი-შენიშვნა).

გარდაცვალებიდან ახლავე საილხანო დაიშალა. „განდგენენ ნოინნი თვისთვისად და რომელთამე დაიპყრეს სპარსეთი, სხუამან—ხუარასანი, სხუამან — ერაყი, სხუამან — აღრაბაგანი (სამხრეთ აზერბაიჯანი, — ვ. კ.) და სხუათა — საბერძნეთი“⁷ (რუმ. — ვ. კ.) — წერს ვახუშტი. ჰაფეზე აბრუს სიტყვით, აბუ საიდი გარდაიცვალა ილხანთა ისტორიის ერთ-ერთ კრიტიკულ პერიოდში, როცა ჩრდილოეთიდან ჰულაგუს ჩამომაველებს კვლავ შემოუტია უზბეკ ყაენმა. აბუ საიდს გადაწყვეტილი ჰქონია. თვითონ დაესწრო მოწინააღმდეგისათვის, მაგრამ იგი მოულოდნელად გარდაიცვალა ყარაბაღში 1335 წლის 30 ნოემბერს⁸. ამის შემდეგ, ჰაფეზე აბრუს მოწმობით, დიდი რაოდენობით მოქმედებდა პრეტენდენტთა ხელში ყაენის ტახტი სათამაშოდ ქცეულა.

ბრძოლა უზბეკის წინააღმდეგ აწარმოა ახალმა, ფაქტიურად მარონეტმა ყაენმა არფამ. მოწინააღმდეგეები ერთმანეთს მდ. მტკვართან შეხვდნენ. მოულოდნელად უზბეკმა დატოვა პოზიცია და უკან დაიხია. აბუ ბაქრ ალ აპრის სიტყვით, იმ წელს ძალიან ცოტა წვიმა მოვიდა და უზბეკის უამრავ ცხენს ბალახი არ ყოფნიდა მოსაძოვად. გაბრაზებულ ჩრდილო ულუსის ყაენს მდ. მტკვრისათვის მახვილი დაუკრავს და უთქვამს: „(ამიტომ) ხართ (თქვენ) გულადად“-ო!⁹. მას განზრახულ ჰქონდა კვლავ ელაშქრა ირანის მონღოლთა წინააღმდეგ, მაგრამ ეს განზრახვა ვეღარ განახორციელა¹⁰.

ილხანთა ტახტს, მართლაც, ბევრი პრეტენდენტი აღმოუჩნდა. რადგანაც ახალგაზრდა აბუ საიდი უმემკვიდროდ გარდაიცვალა. დაძაბული ბრძოლებისა და შეხლა-შემოხლის შემდეგ, რაშიდ ად-დინის ვაჟის, ლიას ად დინ მუჰამედის აქტიური ქმედების შედეგად 1336 წელს ილხანთა ტახტზე აღმოჩნდა არფა-ხანი; იგი ჩინგიზ ყაენის უმცროსი ძის შორეული ჩამომავალი იყო, მაგრამ ყაენის ტახტი მყარად ვერ ეპყრა ხელთ. ის, რომ ახალი ყაენის მდგომარეობა და უფლებები საკმაოდ შეზღუდული იყო, ჩანს მისი საკუთარი სიტყვიდანაც, რომელიც მას გაყაენებისთანავე წარმოუთქვამს. იმ დროს, როდესაც აბუ საიდი და სხვა ყაენები თავის თავს „მსოფლიო მბრძანებლის“ და „უდიდესისა“ თუ „უმალესის“ ეპითეტებით ამკობდნენ, არფა-ხანს განუცხადებია:

⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 256: აგრეთვე, ვ. კ. კ. ნაძე, საქართველოსა და ჩობანიანების ურთიერთობის ერთი ფაქტის შესახებ..., გვ. 501—502.

⁸ ჰაფეზე აბრუს, დასახ. ნაშრომი, გვ. 110.

⁹ აბუ ბაქრ ალ აპრი, დასახ. გამოცემა, გვ. 59. სიტყვასიტყვით წყაროში წერია: „ამიტომ ხარ შენ გულადი!“ (აღდგენა ჩვენია).

¹⁰ ალ-უშარი, იხ. В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов... т. I, с. 235.

„მე არ მივიღტვი დიდებისაკენ, როგორც ჩემი ძლიერი წინამორბედი სულთნები. მე მინდა ოქროს ქამარი კანაფით შევეცვალო, ხოლო გვირგვინის ნაცვლად მხოლოდ წითელი თავსაბურავი ვატარო“¹¹. არფას გაუთავისუფლებია ყველა პატიმარი, რომელიც აბუ საიდის მიერ იყო დატყვევებული. მისი ყაენობა ექვს თვეს გაგრძელებულა. არფას მაშინვე აუჯანყდა აბუ საიდის ბიძა ალი ფადიშაჰი. მან მალე ჩამოაგდო ტახტიდან არფა ყაენი. შემდეგშიც მარიონეტი ყაენები ძალიან სწრაფად იცვლებოდნენ. არფა სულ მცირე ხნით შეცვალა მუსამ (ბაადუს შვილიშვილმა). შემდეგ ყაენი გახდა ჰულაგუს შორეული მემკვიდრე მუჰამედი (1336—1338); ეს უკანასკნელი სათი-ბეგმა (1338—1339) (ოლჯათუს ქალიშვილმა) შეცვალა. შემდეგ ტახტი დაიკავეს სულეიმანმა (1339—1343) და ნუშირვანმა (1343—1355). დამახასიათებელია, რომ ამ უკანასკნელის შესახებ აბუ ბაქრ ალ აპრი დამცინავად აღნიშნავს: მელიქ აშრაფ ჩობანიანი მას ისე ინახავდა, როგორც „ჩიტს გალიაში“.

30-40-იან წლებში მარიონეტი ყაენების ზურგს უკან იდგნენ და ფაქტიურად ქვეყანას მართავდნენ ჰასან დიდი (ბუზურგი) ჯალირი, შეიხ ჰასან მცირე (ქუჩუკი) ჩობანიანი და მისი ძმა მელიქ აშრაფი. ეს უკანასკნელები ჩობან ნოინის შვილიშვილები იყვნენ, ამიტომაც ილხანთა მემკვიდრე სახელმწიფო წარმონაქმნს ჩობანიანთა სახელით მოიხსენიებენ. საილხანოს ტერიტორია გაუთავებელი სისხლისმღვრელი შინა ომების ასპარეზად იქცა.

შეუძლებელია საქართველოს მეფეს გიორგი V-ს არ ესარგებლა საილხანოში შექმნილი ამ სიტუაციით და საბოლოოდ არ აღმოეფხვრა მონღოლთა ბატონობა საქართველოში. ნ. ურბნელი მოსწრებულად შენიშნავს, რომ გიორგი V-მ: „ოდესმე მრისხანე მეტოქის დასუსტება სამშობლოს აღორძინების საძირკვლად ჩასდო“¹². ვახუშტის სიტყვით, გიორგი V-მ მონღოლები არა მარტო საქართველოს ტერიტორიიდან განდევნა, არამედ ყოფილ ყმადნაფიც ქვეყნებში. რანსა და შირვანშიც, ილაშქრა და ისინიც „მოხარკე ჰყვნა“¹³. ეს ცნობა ძნელი შესამოწმებელია, მაგრამ საინტერესოა, რომ ის ერთგვარ გამოძახილს პოულობს კირილე დონაურის ე. წ. „ანდერძში“. ამ დოკუმენტში ნათქვამია: „ოდეს ბრწყინვალემან მეფემან გიორგი გაიმარჯუა აგრიანთა ზედა განძას და შირ<ა>ვანს, მას ყამსა შინა. ჩუენნი სამწყსონი შაქ-ქურმუხისანი ჩინებულად იბრძოდეს ძლევად მტერთა“. დოკუმენტი დათარიღე-

11 ქ ა ფ ე ზ ე ა ბ რ უ. დასახ. ნაშრომი, გვ. 112.

12 ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი, გიორგი ბრწყინვალე—მეფე საქართველოსი, თბ., 1889, 83-94.

13 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 257.

მუღია 1333 წლის 5 მარტით¹⁴. საბუთის დედანი დღეს აღარ იძებნება, მაგრამ თავის დროზე იგი ნახა და აღწერა ისტორიკოსმა მ. ჯანაშვილ-მა¹⁵. ამ დოკუმენტის მიხედვით, თითქოს უცილობელი ხდება. რომ ჭერ კიდეც აბუ საიდის სიცოცხლეში გიორგი V-ს რანსა (განძა) და შირვანში ულაშქრია. ცნობილია გიორგი V-ს სხვა ბრძოლაც განძასთან, მაგრამ ეს ბრძოლა მოგვიანებით. დაახლოებით 1338 წლისთვის. მოხდა ჰასან ქუჩუყის შემოჭრილი ლაშქრის წინააღმდეგ¹⁶.

ვახუშტისა და ბერი ეგნატაშვილის კომისიის ცნობით, გიორგი V-ს ამ პერიოდში, დაახლოებით 1327—1329 წწ. ჰერეთ-კახეთისა და სომხეთის (ქვემო ქართლის) ურჩი და მონღოლთა მომხრე ერისთავები სიკვდილით დაუსჯია. მეფეს ეს ფეოდალები, „რომელ[ნი]ც ჩინგიზთ შიუდგნენ“, კახეთის ცივის მთაზე (სადაც მისი ერთ-ერთი რეზიდენცია იყო) თითქოს სადარბაზოდ მიუწვევია და ყველა გაუწყვეტია¹⁷. ჩვენი აზრით. გიორგი V-ის ასეთი მკაცრი განაჩენი იმან განაპირობა, რომ აღნიშნულ მხარეთა ერისთავები მის წინააღმდეგ იარაღითაც გამოვიდნენ იმ დროს, როდესაც მეფე მონღოლებთან გადამწყვეტ ბრძოლას აწარმოებდა.

დ. ლანგი და ზოგიერთი სხვა მკვლევარი, გიორგი V-ის ამ აქციას ათარიღებს ჩობანის „მფარველობის“ ხანით და მიაჩნია, რომ საქართველოს მეფემ ურჩი ფეოდალები ჩობანის თანადგომით დასაჯა¹⁸. ასეთი დასკვნის უსაფუძვლობა ჩანს თვით წყაროს ჩვენებიდან იმის შესახებ, რომ დასჯილი ერისთავები „ჩინგიზთა“, ე. ი. მონღოლთა, მომხრენი ყოფილან. ამგვარად, გამოდის, რომ გიორგი V მონღოლთა მხარდაჭერით სჯის მათივე ერთგულ ფეოდალებს. მეორე მხრივ. ვახუშტი ბატონიშვილი წერს, რომ მონღოლთა უღლის დასასრულამდე („ყამამდინ“) გიორგი V-მ ურჩი ერისთავების შეცვლაც კი ვერ მოახერხა: „არამედ დიდებულნი და ერისთავნი ვერ სცვალნა ყამამდინ რიღითა ყუენისათა“¹⁹ — წერს იგი. არაორაზროვნად ამასვე აღნიშნავდა ყამთა აღმწერელიც²⁰.

14 კირილე დონაურის მეორე ანდერძი, წიგნში: მ. ჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 206.

15 იქვე, გვ. 203—204.

16 ვ. კიკნაძე. საქართველოსა და ჩობანანთა ურთიერთობის ერთი ფაქტის შესახებ..., გვ. 502—503.

17 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 325 (ეგნატაშვილის კომისიის შენიშვნა); ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 256.

18 დ. ლანგი, დასახ. სტატია, გვ. 76, შენ. 2.

19 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 256.

20 ყამთა აღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 256.

ვახუშტის ცნობით, XIV ს. 30-იან წლებში გიორგი V-მ მთიულთა საქმეებიც მოაწესრიგა და სპეციალურად მათთვის შეადგინა სამართლის წიგნი: „განიხილა მეფემან მთიულთა და კავკასთა საქმენი. რამეთუ მრავალნი უჭერონი (ე. ი. უკანონობანი, უსამართლობანი. — ვ. კ.) იქმნებოდნენ... განუჩინა მათ სამართალი და წესნი და დაუსხნა წიგნით, რათა ჰყოფდნენ წალმართ ეგრეთ“²¹. მართლაც, ჩვენამდე მოაღწია გიორგი V-ის სამართლის კრებულმა „ძეგლის დებამ“, რომელიც სპეციალურად მთიულთათვის არის შედგენილი.

130-იანი წლების მიწურულს, ვახუშტისავე სიტყვით, გიორგი V-ს საეკლესიო კრებაც მოუწვევია²². მონღოლთა ხანგრძლივი ბატონობის შემდეგ ასეთი კრების მოწვევა. მართლაც, საჭირო და აუცილებელი იქნებოდა. ამავე წყაროს მოწმობით, კრებას ორივე კათალიკოსი (ქართლისა და აფხაზეთისა) ესწრებოდა — „შემოიკრიბნა კათალიკოზნი... ივერიისანი“²³. მართალია, მათი სახელები აღნიშნული არ არის. მაგრამ ცნობილია, რომ 1335 წლამდე ქართლის კათალიკოსია ექვთიმე²⁴. შემდეგ კი ბასილი²⁵. რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) კათალიკოსს, მისი სახელი ამ დროის არც ერთ სიგელში დასახელებული არ არის. მაგრამ სინას მთის სულთა მატეიანის ერთ ჩანაწერში ვკითხულობთ: „სულსა ქართლისა ქათალიკოზისა ეფთ[ვი]მეოზისა შეუნდვენ ღმერთმან“ და შემდეგ: „სულსა აფხაზეთისა ქათალიკოზისა ნიკოლოზ[ი]სა შეუნდვენ ღმერთმან“²⁶. ექვს არ იწვევს, რომ აქ ნახსენები ეფთ[ვი]მეოზი, იგივე ექვთიმე კათალიკოსია (მის უწინარეს დასახელებულია აბრაჰამ კათალიკოსი, რომელიც, მართლაც, მასზე ადრე კათალიკოსობდა XIII ს. მიწურულში). ექვთიმეს შემდეგ მოხსენიებული ნიკოლოზი კი სწორედ აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსი უნდა იყოს ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში²⁷. ასე რომ, თუ საეკლესიო კრება, მართლაც, შედგა, მას დასწრებიან კათალიკოსები ბასილი და, შესაძლოა, ნიკოლოზი.

21 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 258.

22 იქვე, გვ. 259.

23 იქვე.

24 1334 წ. მას შეწირულება გაუგზავნია პალესტინის ქართველი ბერებოსათვისა იხ. ვ. კიკნაძე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიდან, „მნათობი“, 1983, № 9, გვ. 164—165.

25 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 258.

26 ივ. ჭავჭავაძის შვილი, სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1947, გვ. 244.

27 ბედიელყოფილ აფხაზეთის კათალიკოსი ნიკოლოზი იხსენიება იერუსალიმის ყრის მონასტრის აღაპებშიც, იხ. ელ. მეტრეველი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 131—132.

XIV ს. 20-30-იან წლებში გიორგი V-სა და რომის პაპს იოანე XXII-ს შორის საყურადღებო მიწერ-მოწერა წარმოებდა²⁸. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ 1329 წელს პაპმა სმირნის (იზმირის) კათოლიკური საეპისკოპოსო კათედრა თბილისში გადმოიტანა²⁹. როგორც ჩანს, პაპის ყურამდეც მიაღწია მონღოლთა წინააღმდეგ გიორგი V-ის ბრძოლის ექიმ. ვფიქრობთ, სმირნის საეპისკოპოსო კათედრის გადმოტანა თბილისში 1329—1330 წწ. შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ავინიონში, რომის პაპის იმჟამინდელ რეზიდენციაში, ალბათ, უკვე იცოდნენ, რომ საქართველო ამიერიდან დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა და ასეთი ნაბიჯიც ამიტომ გადადგეს. იოანე XXII თბილისს უწოდებს „განთქმულს, შესანიშნავს და შესაფერ ქალაქს“³⁰. 1330 წ. იგივე პაპი წერდა: „საქართველოს სამეფოს დიდებულ ადგილს — თბილისს ჩვენ ვამაღლებთ საეპისკოპოსო ქალაქის რანგამდე... და ვუსურვებთ, რათა მომავალში იგი სამუდამოდ „საეპისკოპოსო ქალაქ თბილისად“ იწოდებოდეს“³¹. 1329—1330 წწ. იოანე XXII-მ კათოლიკეთა ეპისკოპოსებად დანიშნა იოანე ფლორენციელი (1330—1348) თბილისში და პეტრე გერალდი სოხუმში. 1332—1333 წწ. საქართველოს მეფეს გიორგი V-ს თბილისში ესტუმრნენ ფრანცისკანელი მისიონერები — რიკარდო მერჩერი (მერსიე) და ალექსანდრე ინგლისელი³².

ამგვარად, ვახუშტი ბატონიშვილისა და ბერი ეგნატაშვილის კომისიის ჩვენებით, გიორგი V-მ კარგად შეაფასა საგარეო ხელსაყრელი ვითარება. ვახუშტის მიხედვით, საილხანოში არეულობის დაწყებისთანავე, ე. ი. 1327 წ. შემდგომ: „იცა ჟამი ბრწყინვალემან მეფემან გიორგი და განასხნა თათარნი საქართველოსაგან, რომელნიმე გონიერებითა, რომელნიმე ბრძოლითა და ძლიერებითა და მოსპნა ყოველნი საზღვართაგან თვსთა“³³. მოკლედ მოგვითხრობს ამ მოვლენების შესახებ ეგნატაშვილის კომისიაც: „ამის გიორგი მეფის ჟამში ჩინგიზ-ყეენთა (ე. ი. მონღოლებს) მტერობა აღუჩნდათ და წახდნენ... და რა დრო და-

28 მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, გვ. 29—39.

29 იქვე, გვ. 34—36.

30 იქვე, გვ. 34.

31 ი. ტაბაღაძე, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, ტ. II, თბ., 1984, გვ. 213.

32 ვ. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის ევროპული..., გვ. 158—159.

33 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 256.

იცა მეფე გიორგიმ... იმერნი და ამერნი გაიერთა და დაიპყრა ნებისა-
ებრ ყოველი საქართველო³⁴.

აშკარაა, რომ XVIII ს. I ნახევრის ქართველი ისტორიკოსები ამ
დროს ჭერ კიდევ არსებულ აღწერილ მოვლენათა თანადროულ წყარო-
ებს ეყრდნობოდნენ³⁵.

უკანასკნელ ხანს გამოქვეყნდა ინგლისელი ქართველოლოგის და-
ვიდ მარშალ ლანგის შრომა, რომელიც საქართველოს ისტორიის აღნი-
შნულ პერიოდს შეეხება³⁶. ამ სტატიაში, როგორც აღნიშნული იყო,
დ. ლანგი აყენებს მთელ რიგ დებულებებს. რომლებიც ძირეულად ეწი-
ნააღმდეგებიან ჩვენს ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულ აზრს, XIV ს.
საქართველოს პოლიტიკური სიტუაციის შესახებ. ამიტომ მისი არგუ-
მენტები რამდენადმე დაწვრილებით უნდა განვიხილოთ.

დ. ლანგი გიორგი V-ის მოღვაწეობას ყოფს ერთმანეთისაგან მკვეთ-
რად გამიჯნულ ორ პერიოდად: ჩობანის მფარველობისა (1314—1327)
და ჩობანის დაცემის შემდგომ ხანად (1327—1346)³⁷.

თავისთავად ასეთი დაყოფა შესაძლებელია. მაგრამ არა ჩობანის
„მეურვეობის“ გადამწყვეტი მნიშვნელობის პრინციპით. საქმე ის არის,
რომ დ. ლანგი თვლის, თითქოს პირველი, ე. ი. ჩობანის მფარველობის
ხანა გიორგი V მოღვაწეობის ერთადერთი ნაყოფიერი პერიოდი, ხო-
ლო ჩობან ნოინის დაცემასთან ერთად ქართული სახელმწიფოც სწრა-
ფად მიდის დაღმავლობის გზით. მონღოლთაგან დამოუკიდებლობის
მოპოვებაზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტია. ავტორი თითქმის სრულიად
უგულვებელყოფს ვახუშტისა და ბერი ეგნატაშვილის ცნობებს. მაგრამ
ამასთანავე, მას გამორჩენია ჟამთააღმწერლის თხზულების მოღწეული
ნაწილის მნიშვნელობაც და იმ დროის მცირე რაოდენობით არსებული,
მაგრამ საყურადღებო ქართული სიგელ-გუჯრებიც. ასეთ ვითარება-
ში ინგლისელ ავტორს ისლა დარჩენია, რომ აღმოსავლურ, ძირითადად
„მტრისაგან დაწერილი“ (ივ. ჭავჭავაძის გამოთქმა³⁸) წყაროების
ფრაგმენტულ და ტენდენციურ ჩვენებებს დაეყრდნოს. ამ წყაროებისა
და ნუმისმატიკური მონაცემების მიხედვით კი, დ. ლანგი მიდის იმ დას-
კვნამდე, რომ საქართველომ არა თუ დამოუკიდებლობის მოპოვება
შესძლო, არამედ „გიორგი V-მ. როგორც უნდა ვიფიქროთ. დაკარვა

34 ქართლს ცხოვრება, ტ. II, გვ. 325 (ეგნატაშვილის კომისიის ჩანაწერ-შენიშ-
ვნა).

35 იხ. ზევით წყაროებისა და ლიტერატურის მიმოხილვა (ვახუშტის წყაროები).

36 D. M. Lang, Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant, BSOAS,
London, 1955, XVII/1. p. 74—91.

37 დ. ლანგი, დასახ. სტატია, გვ. 75.

38 ივ. ჭავჭავაძის, ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი, ტ. III,
თბ., 1932, გვ. 192.

თბილისი და აღმოსავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი³⁹. ყველა ამ „უბედურების“ ერთადერთ მიზეზად დ. ლანგს ჩობან ნოინის დაცემა მიიჩნეოდა.

ამ კონცეფციას დ. ლანგი რიგი არგუმენტებით ამაგრებს, რომლებიც ასეთი სიმკვეთრით ქართულ ისტორიოგრაფიაში მანამდე არ მდგარა. მისი კონცეფციის ერთერთ დასაყრდენს წარმოადგენს არაბი ისტორიკოსის (კომპილატორის) ალ-კალკაშანდის (XV ს. დასაწყისი) შრომა, კერძოდ წყაროს შემდეგი ადგილი; „როცა ირანში თათართა მფლობელობა აღიკვეთა და მათი ძალები გაცამტვერდა. (ეგვიპტის სულთნის) მიმოწერაც ქართველთა მეფესთან ჩამომცრობილ იქნა აღ-რინჯული საფეხურიდან“. საქმე ის არის, რომ ეს არგუმენტი დ. ლანგთან წარმოდგენილია იმ სახით, თითქოს მიმოწერის ფორმა ჩამოქვეითდა უშუალოდ ჩობანის სიკვდილისთანავე. 1327 წელს⁴⁰, და რაც თითქოს აშკარად ადასტურებს გიორგი V-ის ავტორიტეტის დაცემას; ასეთი დასკვნა უზუსტობას წარმოადგენს. რადგან თვით ალ-კალკაშანდის შრომაში გარკვევითაა ნათქვამი, რომ მიმოწერის ჩამოქვეითება მომხდოდა არაბი ისტორიკოსის ალ-უმარის (1301—1349), ე. ი. გიორგი V-ის სიკვდილის (1346) შემდეგ⁴¹. ამას გარდა, უდავოდ უნდა მივიჩნიოთ ეს გარემოება, რომ მონღოლ ილხანთა სახელმწიფოს დაცემამ და გადაშენებამ ეგვიპტის სულთნების ინტერესი ამ რეგიონისადმი მკვეთრად შეამცირა⁴², რადგან აღარ იყო საჭირო მოკავშირის ძებნა ეგვიპტის მამლუქთა დაუძინებელი მტრის — ილხანთა წინააღმდეგ. მიმოქცევაში ჩვენ მიერ შემოტანილი ევროპული წყაროები ცხადყოფენ, რომ ამ პერიოდში საქართველო უკვე ევროპასთან ეძებს კავშირს ეგვიპტის სულთნის წინააღმდეგ⁴³. მხოლოდ ამით აიხსნება დ. ლანგის მიერ დამოწმებული XIV ს. მიწურულის არაბი ავტორის (ალ-კალკაშანდი) ფრაზის რეალური საფუძველი. ამ წყაროს კომენტირებისას დ. ლანგს ყურადღებიდან გამორჩა. აგრეთვე, ალ-კალკაშანდის მიერ ირანელი ილხანებს გადაშენების პირდაპირი აღიარება: „ირანში თათართა მეფო-

დ. ლანგის დასახ. ნაშრომი, გვ. 75.

უკვე, გვ. 76.

Заметка Элькикашанди о грузинах, издание В. Г. Тизенгаузена, ВВРАОБ, т. I, вып. III, СПб., 1886, с. 214—215; იხ. აგრეთვე, დ. გოჩო-ლეიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 276—277.

⁴² А. М. Поляк, Новые арабские материалы позднего средневековья с Восточной и Центральной Европе; Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы, М., 1964, с. 53.

⁴³ ვ. კიკნაძე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, ჟურნ. „მნათობი“, № 9, 1982, გვ. 156—160; მისივე, საქართველოს ისტორიის ევროპული წყაროები, „მნათობი“ № 4, 1983, გვ. 158—164.

ბა აღიკვეთა და მათე ძალები გაცამტვერდა“-ო — წერდა არაბი ავტორი.

უფრო რთულია დ. ლანგის მეორე არგუმენტი — ეპოქის ნუმისმატიკური ვითარება. დ. ლანგი განსაკუთრებულ აქცენტს სწორედ ამ საკითხზე აკეთებს. საქმე ის არის, რომ მთელი XIV ს. I ნახევრის განმავლობაში (ორმოცდაათიანი წლების ბოლომდე და რიგ შემთხვევაში, საუკუნის მიწურულამდეც კი)⁴⁴ საქართველოს ზარაფხანებში (თბილისი, ყარაღაჯი და სხვ.) იჭრებოდა იმდროინდელი მონღოლი მარიონეტი მმართველების ზედწერილიანი მონეტები. ეს მაშინ, როცა საილხანო დაიშალა და ქართული წყაროების მიხედვით, საქართველომ გადაგდო მონღოლთა უღელი. ამ ფაქტს ლანგზე ადრე მიაქციეს ყურადღება ნუმისმატიკებმა — ი. ბარტოლომეიმ⁴⁵ და ე. პახომოვმა⁴⁶.

ამ მოვლენასთან დაკავშირებით რამდენიმე სხვადასხვა მოსახრებაა გამოთქმული. ნუმისმატიკ დ. კაპანაძე თვლიდა, მაგალითად, რომ ილხანთა ზედწერილიანი ეს მონეტები, რომლებიც განუწყვეტლივ იჭრებოდნენ XIV საუკუნის საქართველოს ზარაფხანებში, ქართულ გამოშვებას წარმოადგენენ. მისი აზრით, XIV ს. I ნახევრის ნუმისმატიკური ვითარების წინა პერიოდისაგან მოწყვეტით განხილვა დაუშვებელია⁴⁷, რომ მონეტების ამა თუ იმ ქვეყნისადმი კუთვნილება „განსახლდერება არა იმდენად მათი გარეგნული ნიშნებით, რამდენადაც მათი არსით და მონეტებზე მოთავსებული წარწერების შინაგანი შინაარსით: ამიტომ ეს საკითხი უნდა გადაწყდეს „მონეტის ნიშნების შეპირისპირებით იმ ვითარებასთან, რა დროსაც ხდებოდა მათი მოჭრა“⁴⁸. აქედან გამომდინარე, დ. კაპანაძე თვლის, რომ მართებული არ არის ვილანა-რაკოთ ეროვნული გამოშვების მონეტების მოჭრის შეწყვეტის შესახებ და უფრო სწორია დავასკვნათ, რომ დაიწყო ისეთი მონეტების მოჭრა, „რომელთაც დაკარგული ჰქონდათ ეროვნული ქართული ნიშნები“⁴⁹.

დ. კაპანაძე იმასაც განმარტავს. თუ რატომ შეიქმნა ასეთი უცნაური სიტუაცია ქართულ სამონეტო სინამდვილეში. ავტორის სიტყვით, ამ დროს საქართველოში იჭრებოდა ორი ტიპის მონეტები: პირველი,

44 ც. დეაბერძენი, საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ცალკურთა სახელმწიფოსთან, თბ., 1986, გვ. 49—54.

45 J. Bartholomaei, *Lettres numismatiques et archéologiques relatives à la Transcaucasie*, S/Pbg., 1859, p. 108—109.

46 Е. Пахомов, *Монеты Грузии*, II-ое издание, Тбилиси, 1970, с. 200.

47 Д. Г. Капаназе, *Продолжительность и характер монгольского владычества по нумизматическим данным*, «Советская археология», М., 1964, № 2, с. 64—69.

48 იქვე, გვ. 67.

49 იქვე, გვ. 68.

ქართულ მეფეთა მიერ მოჭრილი მცირერიცხოვანი მონეტები საკუთრივ საშინაო ბაზრისათვის; მეორე, ძირითადი ტიპი კი, ე. წ. ქართულ-ჰულაგუიდური მონეტები, რომელთა დანიშნულება იყო „საერთაშორისო ბაზარზე ფართო გავრცელება და საქონელბრუნვა“⁵⁰. ამ აზრს ფაქტიურად ნუმისმატი გ. ლუნდუაყ ეთანხმება: „გიორგი ბრწყინვალე... თავისი დროის შესანიშნავი პოლიტიკოსი, არ დაადგობოდა საქართველოს მახლობელ აღმოსავლეთთან ეკონომიკური მოწყვეტის გზას“⁵¹. მაგრამ გ. ლუნდუა უარყოფს პირველი ტიპის მონეტების არსებობას, ე. ი. მას მიაჩნია, რომ გიორგი V-ს საკუთარი მონეტა საერთოდ არ მოუჭრია. ამ მიმართებაში მან ყურადღება გაამახვილა შემდეგ გარემოებაზე: აღბულა ათაბაგის სიტყვები (XIV ს. II ნახევარი) „დიდისა წარჩინებულისა. მეფის გიორგის ეჟამის თეთრი გავაჩინეთ“-ო⁵² (ხაზი ავტორისაა) უშუალოდ არ მოწმობს გიორგი V-ის მიერ საკუთარი მონეტის მოჭრის ფაქტს. ავტორის მიხედვით, აქ ლაპარაკია მხოლოდ გიორგი V-ის დროის მონეტაზე⁵³. თავის მხრივ, დ. კაპანაძე ამტკიცებს, რომ გიორგი V-მ მოჭრა საკუთარი მონეტა და ის დღეს ზელთ გვაქვს. ამის საფუძველს მკვლევარს აძლევს ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცული ერთი მონეტა (№ 133). მის შუბლზე დაქარაგმებულია ქართული ზედწერილი — „მეფეთა მეფე გიორგი“, ზურგზე კი ორმაგ რკალში ჩასმული სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილია, რომელიც დამახინჩებულ სუნიტურ-რელიგიურ ფორმულას წარმოადგენს. დ. კაპანაძის აზრით, ილხანი მარონეტების სახელით მოჭრილი მონეტების გვერდით გიორგი V-ს ეს მონეტა უნდა მოეჭრა 1339—1344 წწ-ში. ეს ერთგამიანი მონეტა, მისი სიტყვით, სულეიმან ხანის (1339—1344) დრამის აშკარა პროტოტიპს წარმოადგენს, რაც განსაზღვრავს კიდევ მისი მოჭრის თარიღს⁵⁴. გ. ლუნდუა კი მიიჩნევს, რომ ზევით აღწერილი მონეტა გიორგი V-ს კი არა, გიორგი VII-ს (1393—1407) მიეკუთვნება⁵⁵.

გიორგი V-ის მიერ საკუთარი მონეტის მოჭრის ფაქტს ვ. გაბაშვი-

50 Д. Г. Капанадзе, О происхождении некоторых монет, чеканившихся в Грузии по иноземным образцам, Сообщения АН ГССР, т. XXII, № 1, Тбилиси, 1959, с. 117; მისივე, ქართული ნუმისმატიკა, თბ., 1969, გვ. 106—107.

51 გ. ლუნდუა; სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV ს. საქართველოში, თბ., 1964, გვ. 54.

52 ბექა-აღბულას სამართალი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1962, გვ. 42.

53 გ. ლუნდუა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 29—55.

54 დ. კაპანაძე, ქართული ნუმისმატიკა, თბ., 1969, გვ. 117; მისივე, ზემოთ დასახელებული სტატია, გვ. 72—73.

55 გ. ლუნდუა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 29—55.

ლიც იზიარებს. იგი განმარტავს აგრეთვე, რომ დასავლეთ საქართველოში ამასთან ერთად კვლავაც იჭრება ტრადიციული, ტრაპიზონის ასპრების მინაბაძი, ე. წ. „კირმანელი თეთრი“, მაგრამ ამ მონეტების ნაწილს უკვე გიორგი V ინიციალებიც ახლავს (მონეტის ზურგზე)⁵⁶. მართალია, თ. აბრამიშვილი ამ ინიციალების (L7) შესახებ წერს, რომ დღესაც დაუდგენელია — ის წმინდანს განეკუთვნება თუ მეფესო (ეს მერყეობაც დ. ლანგის შრომიდან იღებს სათავეს). ვფიქრობთ, ეს საკითხი არავითარ დავას არ უნდა იწვევდეს. განა შესაძლებელია, რომ ეს ინიციალები წმინდანს (წმ. ევგენის) მიეკუთვნოს, როდესაც მონეტის შუბლზე ამოტვიფრულია ორი ასო „მფ“ (MF), რაც მხოლოდ „მეფედ“ შეიძლება გაიშიფროს?

ნუმიზმატი ი. ჯალალანიაც. უარყოფს ე. წ. მეორე ტიპის, ანუ საქართველოში მოჭრილ ჰულაგუიდთა მონეტების გიორგი V-ს თვის მიეკუთვნებას. მისი აზრით, გაუმართლებელია, მონეტები, რომელთაც არავითარი ქართული ნიშანი არ გააჩნიათ (მოჭრის ადგილის გარდა), ნივთიერებით დამოუკიდებელ ქართულ გამოშვებას. ამის საბუთად მას მოჰყავს ის გარემოება, რომ მონეტებზე საერთოდ არ ჩანს საქართველოს მეფის სახელი ან ქართული წარწერა, მაგრამ, მეორე მხრივ, ისინი კარგად ასახავენ საილხანოს ცვალებად პოლიტიკურ სიტუაციას⁵⁷. ამ საკითხში ი. ჯალალანიას იზრი დ. ლანგისას უახლოვდება. ცალკე უნდა განვიხილოთ მოსაზრება ც. ღვაბერიძისა, რომელმაც უკანასკნელ ხანს სპეციალური ნაშრომი უძღვნა XIV ს. საქართველოს ნუმიზმატიკურ ვითარებას⁵⁸. იგი დაწვრილებით იხილავს საქართველოში მოჭრილ მონეტებს XIII ს. მიწურულიდან XIV ს. ბოლომდე.

ც. ღვაბერიძე იზიარებს დ. ლანგის მოსაზრებას (ავტორის დაუსახელებლად) იმის შესახებ, რომ „სამოქალაქო ომის დროს ირანში (1338) ხელისუფლება ხელში ჩაიგდო ემირ ჩობანის შვილიშვილმა შეიხ ჰასან ქუჩუქმა (მცირემ). საქართველო ჩობანიდების მმართველო-

56 ე. გაბაშვილი, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხისათვის, გვ. 136; აგრეთვე, თ. აბრამიშვილი, საქართველოს ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ტრაპიზონის ასპრებისა და დასავლეთ ქართული ფულის (კირმანელი) კატალოგ, თბ., 1984, გვ. 107.

57 И. Л. Джалагания, Иноземная монета в денежном обращении Грузии V—XIII вв., Тбилиси, 1979, с. 131.

58 ც. ღვაბერიძე, საქართველოს ურთერთობა... (აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნაშრომის მე-10 გვ-ზე დაშვებულია აშკარა შეცდომა. მეფიანაცვალა ჩორმაღანი ილხანის მოადგილე ვერ იქნებოდა, რადგანაც აქ წარმოდგენილი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა განეკუთვნება ილხანებამდე (1260 წ-მდე) სიტუაციას. იქვე, მე-4 პუნქტში არანა შესაძლებელია უნდა ეწეროს „მუღანი“ და ანა „გილანი“).

ბას დაექვემდებარა“⁵⁹. თუმცა იქვე აღიარებს, რომ: „უკანასკნელი ილხანები თვით ირანშიც არ სარგებლობდნენ რეალური ხელისუფლებით და მათი სახელით ფულის გამოშვება ილხანთა ირანთან ვასალური დამოკიდებულებს გამოხატულებას წარმოადგენდა“⁶⁰ და რომ უკანასკნელი ილხანების (უფრო სწორი იქნებოდა გვეთქვა: უკანასკნელი მარიონეტი ყაენების): მუჰამედის, სულეიმანისა და ნუშირვანის დროს თბილისის ზარაფხანა მათი სახელით საერთო მონღოლური მონეტებისაგან განსხვავებული ტიპის ვერცხლის მონეტებს ჭრის. ც. ღვაბერიძის აზრით, ეს მცირე გადახვევაც კი სხვა ზარაფხანებში მოჭრილი დირჰემების ტრაფარეტიდან „უნდა მიგვანიშნებდეს იმ პოლიტიკურ, სოციალურ და ეკონომიკურ ცვლილებებს, რომელიც საილხანოში შემავალ ქვეყნებსა და, მათ შორის საქართველოშიც ხდებოდა“⁶¹. კონკრეტულად რა ცვლილებებზეა ლაპარაკი, ავტორი არ აზუსტებს. აქვე დავძენთ, რომ თვით ლანგი საქართველოს მონღოლთა ულლის ქვეშ ყოფნას XIV ს. 50-იან წლებამდე ვულისხმობს, ც. ღვაბერიძე კი უფრო შორს მიდის და ასკვნის, რომ XIV ს. II ნახევარში საქართველო „ჩელიაირებს ექვემდებარებოდა“⁶². ამ აზრს იგი უფრო გამოკვეთილადაც გამოთქვამს: „შეიხ ოვეისის სახელით თბილისში მოჭრილი მონეტა ადასტურებს, რომ დავით IX-ისა და ბაგრატ V-ის (1360—1393) მეფობის დროს საქართველო მონღოლებს ემორჩილებოდა. თუ რა მოვალეობა ჰქონდა საქართველოს ამ დროს მონღოლების მიმართ დაკისრებული, წერილობითი წყაროებიდან არაფერია ცნობილი.“⁶³ (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). ამგვარად, მხოლოდ მონეტების ზედწერილების ანალიზის საფუძველზე ც. ღვაბერიძე ასკვნის, რომ საქართველო მონღოლებს ემორჩილებოდა XIV ს. მიწურულამდე. მაგრამ, მეორე მხრივ, ავტორი გრძნობს, რომ თუ მხოლოდ მონეტების ზედწერილებიდან ამოვალთ, ერთგვარი წინააღმდეგობა იქმნება XIII ს. მიწურულის და XIV ს. დამდეგის ვითარებასთან, როდესაც თვით ყაზან ყაენის სამონეტო რეფორმის მკაცრ პირობებშიც კი ჰულაგუიდურ-ქართულ მონეტაზე ყაენის გვერდით ჩანს საქართველოს მეფას, მაგალითად, ვახტანგ III-ის სახელი. ამ ფაქტს ავტორი შემდეგნაირ ახსნას აძლევს: „ილხანები, დავით VIII-ის მოქმედებით შეშინებულნი, ვახტანგ III-თან ფრთხილ პოლიტიკას ეწეოდნენ და ზოგიერთ დათმობაზეც მიდიოდნენ მასთან“⁶⁴. ამგვარი ლოგიკით გამოდის, რომ შეკ-

59 იქვე, გვ. 33.

60 ც. ღვაბერიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33.

61 იქვე, გვ. 42—43.

62 იქვე, გვ. 44.

63 იქვე, გვ. 48.

64 იქვე, გვ. 59.

დეგ პერიოდში (როდესაც საქართველომ დამოუკიდებლობა მოიპოვა), არათუ ქართველი მეფეები ველარ „აშინებენ“ მონღოლებს, არამედ თვით არიან იმდენად შემკრთალნი, რომ 1396 წლამდე თავისი სახელის ხსენებას მონეტაზე ველარ ბედავენ. ასეთი დასკვნის მიუხედავად, ავტორი თვლის, რომ ჩრდილო კავკასიაში, ყარაჩინსა და ალაგირში 1338/39, 1357/58 და 1340—1359 წწ. მარიონეტ ილხანთა სახელით გამოსულ მონეტებს გიორგი V და დავით IX (1346—1360) ჰქონდა⁶⁵.

მართლაც, ამ პერიოდში ილხანთა მემკვიდრეების — ჩობანიანთა, თუ ჭალაირიანთა ლაშქრობა ჩრდილო კავკასიაში არც ერთი წერილობითი წყაროთი არ დასტურდება. პირიქით, ცნობილია, რომ ოქროს ურდოს მესვეურნი აქტიურობენ და უტევენ ილხანთა სამფლობელოს. მეორე მხრივ, ქართული წყაროები ერთხმად აღნიშნავენ გიორგი V-ს ლაშქრობას აღმოსავლეთ კავკასიის მთიანეთში⁶⁶. ამიტომაც შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მონეტებზე არაპირდაპირ აისახა გიორგი V-ის ლაშქრობა ჩრდილო კავკასიაში⁶⁷. მიუხედავად ზემოთ თქმულისა, ამგვარი დაშვება საკმაოდ დაუსაბუთებლად მოგვეჩვენება, თუ არ აღვნიშნეთ მთავარი: თვით საქართველოშიც ილხანი მარიონეტებას სახელით გამოშვებული ფული ასევე გიორგი V-ისა და მისი ძის დავით IX-ის ბრძანებითაა მოჭრილი. XIV ს. სამონეტო გამოშვების შეფასებისას უთუოდ გათვალისწინებული უნდა იქნეს საქართველოს პოლიტიკური სიტუაცია და ეკონომიკური ფაქტორი. საქმე ის არის, რომ, გიორგი V-ისა და მისი ძის სახელით მოჭრილ მონეტას, საერთაშორისო მასშტაბით, არავითარი წონა და გასაყალი არ ექნებოდა. ამიტომ გიორგი V ჩრდილო კავკასიაშიც ისე იქცევა, როგორც თავას ქვეყანაში — მონეტებს ჰრის ყოფილი სიუზერენის სახელით. ასეთი მონეტები კი, ტრადიციით, კვლავ მთელი მახლობელი აღმოსავლეთის რეგიონში მიმოიქცეოდა. რაც შეეხება იმას, თუ ვინ ცვლიდა თავრიზის ტახტზე ერთმანეთს, ამ მხრივ ქართული სამეფო კარი ზუსტად იქნებოდა ინფორმირებული.

ამავე კუთხით უნდა განვიხილოთ 1356—1358 წწ. საქართველოს სამონეტო სიტუაცია, როდესაც, ც. ლვაბერიძის სიტყვით, „საოცრად საკვირველ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე“. ამ წლებში აღმოსავლეთ საქართველოს ზარაფხანები ერთდროულად უშვებენ ოქროს ურდოსა და ჭალაირიანთა მონეტებს; ეს იმ დროს, როდესაც ყველა წყაროს

⁶⁵ იქვე, გვ. 99.

⁶⁶ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 258; ძველი ერისთავთა, დასახ. გამოცემა, გვ. 19; კ. დონაუროს II ანდერძი, წიგნში: მ. ჭანაშვილი, საქართველოს ისტორია, გვ. 204—206.

⁶⁷ Гваберидзе Ц. О новом монетном дворе в Северной Осетии, Нумизматический сборник, Тбилиси, 1977, с. 117—125.

მიხედვით, ოქროს ურდოს ყაენმა ჯანი-ბეკმა და მისმა ვაჟმა ბერდი-ბეკმა საილხანოში დაამხეს ჩობანიანები, ხოლო საქართველოსთან კავშირში ჯალაირიანები საერთოდ არ ფიგურირებენ. ც. ლვაბერიძე ამ ფაქტს შემდეგნაირად ხსნის: უნდა დავუშვათ, რომ 1356 წლისთვის ჩობანიანებმა მცირე ხნით თავი დამარცხებულად ცნეს ჯალაირ ჰასან დიდის სასარგებლოდ. შემდეგ მათ ისევ გაიმარჯვეს და ოქროს ურდოს ყაენი ჯანი-ბეკი უკვე ჩობანიანებს ამარცხებს⁶⁸. ჩვენი აზრით, ასეთი ახსნა, მეტისმეტად ხელოვნურია და არც ერთი წყაროთი არ დასტურდება: ჯერ ერთი, ცნობილია, რომ 1346 წლიდან ჯალაირიანებთან დავაში წარმატებამ ჩობანიან მელიქ აშრაფის მხარეზე გადაინაცვლა⁶⁹ და მეორეც, 1356 წ. ივლისში თვით ჰასან დიდი ჯალაირი გარდაიცვალა; ასე რომ, ჯანი-ბეკის შემოსევის წინ (1356—1357 წწ.), ნაკლებ სავარაუდოა, ჰასან დიდი ჩობანიანთა დამარცხებას მოასწორობდა. ამ სიტუაციის ახსნისას ამოსავალი სხვაგან უნდა ვეძებოთ. გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ კიდევ ერთ მნიშვნელოვან მომენტზე, რომელსაც აქამდე არც ერთი ნუმიზმატის ინტერესი არ გამოუწვევია. ჯალაირიანთა სახელით საქართველოში მოჭრილ ყველა მონეტაზე აღბეჭდილია რწმენის მაჰმადიანურ-სუნიტური ფორმულა⁷⁰ (დასახელებულია ოთხი მართლმორწმუნე ხალიფას სახელი ისევე, როგორც უკანასკნელი ილხანების მონეტებზე), მაშინ, როდესაც, მკვლევართა სიტყვით, ჯალაირიანებმა შიიზმი აღიარეს. აღმოსავლეთმცოდნე ვან ლუნის დაკვირვებით, ჯალაირიანი ჰასან ბუზურგი ისევე, როგორც მისი მრავალი ჩამომავალი, დაკრძალეს „ქ. ნაჯაფში, სადაც ალის, ე. ი. წინასწარმეტყველის, სიძის საფლავი მდებარეობდა. ის ფაქტი, რომ ჰასანმა თავის უკანასკნელ განსასვენებლად ამოირჩია ქალაქი, სადაც შიიტების ეს წმინდა სალოცავი მდებარეობდა, მეტყველებს იმაზე, რომ ისინი მთლიანად ირანიზირებულნი იყვნენ და მიიღეს... ისლამის შიიტური მიმდინარეობა“⁷¹ (ხაზი ჩვენია).

— ვ. კ.)

ჩვენი აზრით, ყველაფერი ეს იმაზე მეტყველებს, რომ ამ შემთხვევაში როგორც ჯალაირების, ასევე ოქროს ურდოს ყაენთა სახელით მონეტებს ჭრის თვით საქართველოს სამეფო კარი, რომელიც ხელმძღვანელობს მხოლოდ ეკონომიკური მოსაზრებებით და მონეტას უშვებს მთელ აღმოსავლეთში აღიარებული იმ ძალის სახელით, რო-

68 ც. ლვაბერიძე, საქართველოს ურთაერთობა..., გვ. 46.

69 აბუ ბაქარ ალ ყუტბი, დასახ. გამოცემა, გვ. 11 (შესავალი).

70 ც. ლვაბერიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 47—49.

71 აბუ ბაქარ ალ ყუტბი, დასახ. გამოცემა, გვ. 11 (მთარგმნელის წინასიტყვაობა).

მელიც კი ასპარეზზე გამოჩნდება. ქართული სამეფო კარისთვის ეს სულ ერთი იყო, რწმენის რომელ ფორმულას ამოჭრიდა მონეტებზე — სუნიტურს თუ შიიტურს.

მიგვაჩნია, რომ ამგვარი რთული სამონეტო სიტუაციის ერთადერთი სწორი ახსნა სწორედ ეკონომიკური ტრადიციებისა და ფაქტორების გათვალისწინებით არის შესაძლებელი. ამ თვალსაზრისით, არ შეიძლება არ გავიხსენოთ ნ. მარის განმარტება, რომელსაც მას ქ. ანისის XIII—XIV საუკუნეების ნუმისმატიკური ვითარების განხილვისას აქვს გამოაქმული. ნ. მარი ვრცელ მონოგრაფიაში, რომელიც ქ. ანისს ეძღვნება, წერდა: „Что правители (г. Ани, В. К.), армяне, на своих монетах легенды писали на монгольском и арабском языках, а армянской легенды мы на них не находим, если исключить отдельные буквы, и те похожие более на грузинские, чем на армянские, для нашего вопроса это не столь важно. Выбор языка и письма (на монетах, В. К.) определяется различными международными, политическими и экономическими условиями и осторожность требует не полагаться целиком на их свидетельство“⁷² (ხაზი ჩვენია.—ვ. კ.). ვფიქრობთ, აქ ზუსტად არის ახსნილი ის სიტუაცია, რომელსაც ამავე ხანებში საკუთრივ საქართველოს სივრცეში ვიღებთ ადგილი. აქედან გამომდინარე, მოჭრა თუ არა გიორგი V-მ საკუთარი მონეტა, ამას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს. ვაცოლებით მეტად მნიშვნელოვანია სპარსელი ავტორის რაშიდ ად-დინის ცნობა, რომელსაც დ. კაპანაძემ, გ. დუნდუამ და სხვა ნუმისმატიკებმა კარგა ხანია მიაქციეს ყურადღება. სპარსელი ისტორიკოსი პირდაპირ აღიარებს, რომ საქართველო, რომელიც არც კი სცნობდა ყაზანის ხელისუფლებას, იძულებული იყო, ეკონომიკური მოსაზრებით მოეჭრა ყაზანის მიერ დაწესებული სამონეტო ტიპი. რაშიდ ად-დინი წერს: „Даже в Грузии, где никогда не чеканили монету во имя бога и наследника (его), стали по необходимости (ее) чеканить, и бги (другие монеты) помимо нее, не имели нигде хождения... хотя они (грузинны) и не признают власти (Газан-хана), а иначе их деньги нигде не принимали“⁷³ (ხაზი ჩვენია.—ვ. კ.).

72 Н. Я. Марр, Ани, Книжная история и раскопки на месте, М.—Л., 1934, с. 43.

73 Рашид ад-Дин, Джамии ат Таварих (Сборник летописей), т. III, Баку, 1957, с. 28.

სხვათაშორის, ასეთი მდგომარეობა საქართველოს ისტორიის სხვა პერიოდებისთვისაც არ არის უცხო. ამ კონკრეტულ სიტუაციაში კი საქართველო მონღოლთა ასწლიან ბატონობას პოლიტიკურად თავს აღწევს, მაგრამ ეკონომიკური ტრადიციით მახლობელი აღმოსავლეთის რეგიონში მის საკუთარ „დამოუკიდებელ“ მონეტას არავითარი გასავალი არ ექნებოდა. ასეთი ქართულ-ჰულაგუიდური მონეტების მოჭრის ეკონომიკურ მიზეზს ის გარემოებაც მოწმობს, რომ ისინი ნაპოვნია საქართველოს მომიჯნავე ვრცელ ტერიტორიაზე — შირვანში. სომხეთში და უნდა ვიფიქროთ ირანშიც⁷⁴.

ამავე დროს, ი. ჯალალნიას დაკვირვებით, თვით მონღოლებმა უცვლელად მიიღეს მათ დაპყრობამდე არსებული ძველი, ტრადიციული მუსულმანური სამონეტო სისტემა. რადგანაც „მონღოლებს მშვენივრად ესმოდათ, რომ არსებული (სამონეტო. — ვ. კ.) სისტემის შეცვლით, მათ შეეძლოთ ძირი გამოეთხარათ ახლად შექმნილი სახელმწიფოს ეკონომიკური ძლიერებისათვის“⁷⁵.

ეს დასკვნა ზედმიწევნით ესადაგება დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგდროინდელი საქართველოს ნუმიზმატიკურ სიტუაციასაც. ამგვარად, უნდა დავასკვნათ, რომ საქართველოს მიერ მონღოლთა უღლის გადაგდების შემდეგ ილხანთა მემკვიდრეების მონეტების კვლავ მოჭრა თბილისში (და ახალ ზარაფხანებში — ყარაღაჯში, დმანისში, ანისში, ჩრდილო კავკასიაში და ა. შ.) ეკონომიკური მიზნებით იყო განპირობებული.

ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ XIII—XIV სს. მიჯნაზე დავით VIII-ისა და ვახტანგ III-ის მიერ მცირე რაოდენობით მონეტების მოჭრა, ქართული ზედწერილებით, პირიქით, აშკარად პოლიტიკური მოტივებით იყო ნაკარნახევი. იმ დროის რთულ შიდაპოლიტიკურ სიტუაციაში თითოეული ხელისუფალი ცდილობდა ამ საწინააღმდეგო, საკუთარი ფულის მოჭრითაც, დაემკვიდრებინა თავისი ადგილი პოლიტიკურ ასპარეზზე. XIV ს. 30-იან წლებში კი სიტუაცია შეიცვალა — გიორგი V ერთპიროვნული ძლიერი და დამოუკიდებელი მმართველია. მას არ სჭირდება მონეტების წარწერებით განიმტკიცოს თავისი შიდა თუ გარე ავტორიტეტი. მისთვის გადამწყვეტი ფაქტორია ქვეყნის მომძლავრება და საერთაშორისო ბაზარი. მითუმეტეს, რომ მკვლევართა აღიარებით, XIV ს. 30-იანი წლებისათვის: „ილხანის [ე. ყენის. — ვ. კ.] ოდინდელი ძლიერების დაკარგვამ, შეასუსტა

74 И. Л. Джалаганья, Иноземная монета в денежном обращении Грузии V—XIII вв., Тбилиси, 1979, с. 114.

75 И. Л. Джалаганья, Из истории монетного дела в Грузии XIII в., Тбилиси, 1958, с. 25.

სახელმწიფო კონტროლი სამეურნეო ცხოვრების ყველა სფეროზე, მათ შორის ზ ა რ ა ფ ხ ა ნ ე ბ ზ ე ც⁷⁶ (ხაზი ჩვენია, — ვ. კ.).

ნუმისმატიკური მონაცემების გარდა, დ. ლანგმა ყურადღება მი-
აქცია სპარსელი ისტორიკოსის ჰამდალახ ყაზვინის გეოგრაფიული ხა-
სიათის შრომას — „ნუხჰათ ალ ყოლუბ“ („გულთა სიამე“). ამ წყარო-
ზე დაყრდნობით, დ. ლანგის მიხედვით, 1336 წლისთვის საქართვე-
ლოდან ილხანთა ხაზინამ 120,5 თუმანი (1 202 000 ვერცხლის დინარი)
მიიღო⁷⁷.

განვიხილოთ ხარკის საკითხი და დ. ლანგის კომენტარები მას-
თან დაკავშირებით. ერთი შეხედვით, აღნიშნული არგუმენტი მეტად
სერიოზულია. ჰამდალახ ყაზვინი ფინანსური უწყების ცნობილი მო-
ხელე იყო. მას ხელი მიუწვდებოდა საგადასახადო დავთრებსა და სხვა
დოკუმენტებზე. თავისი გეოგრაფიული ხასიათის თხზულება „გულთა
სიამე“, სადაც ამ ხასიათის ცნობებია დაცული, მან დაასრულა 1339/
40 წწ. ამგვარად, როგორც თანამედროვის ცნობებს, ჰამდალახ ყაზვი-
ნის მონაცემებს პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს.
მაგრამ ამ საკითხსაც დ. ლანგი არაზუსტად წარმოგვიდგენს.

საქართველოდან გასული ხარკის საკითხზე პირველ გამოხმაურე-
ბას ვ. გაბაშვილის სტატიაში ვხვდებით. მკვლევარმა გაითვალისწინა
რა საქართველოსა და საილხანოს იმდროინდელი საერთო სიტუაცია,
დაასკვნა, რომ ამ ხარკს ეპიზოდური ხასიათი ჰქონდა და წარმატებით
დამთავრებული ლაშქრობის შედეგი უნდა ყოფილიყო⁷⁸. მოგვიანე-
ბით ეს საკითხი სპეციალურად განიხილა რ. კიკნაძემ. მან ყურადღე-
ბა გაამახვილა იმ გარემოებაზე, რომ ჰამდალახ ყაზვინის დასახელე-
ბული ფინანსური ხასიათის ცნობა წინააღმდეგობაშია თვით ამ ავტო-
რის წინასწარ განცხადებასთან; კერძოდ, ჰ. ყაზვინი გვამცნობს, რომ
ყაზან ყაენის შემოსავალთან (2100 თუმანი) შედარებით. მისი დრო-
ის, ე. ი. XIV ს. 30-იანი წლების მიწურულის ილხანთა სახელმწიფო
ხაზინის შემოსავალი განახევრებულა⁷⁹ (ე. ი. დაახლოებით 1 000 თუ-
მანი უნდა ყოფილიყო). მაგრამ ვნახოთ, რას გვაძლევს მის მიერვე და-
სახელებული ციფრობრივი მონაცემები, რომლებიც XIV ს. 30-იანი
წლების ვითარებას უნდა ასახავდნენ. თუ შევკრებთ სპარსელი ავტო-

76 М. А. Сейфеддини, Монетное дело и денежное обращение в Азербайджане XII—XV вв., кн. II, Баку, 1981, с. 13.

77 დ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 85. დ. ლანგი აქ ამრგვალებს წყაროს ცნო-
ბას, სადაც ლაპარაკია 120 თუმანსა და 2000 დინარზე.

78 ვ. გაბაშვილი, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობას
საკითხისათვის, გვ. 141.

79 რ. კიკნაძე, XIV ს. I ნახევრის საქართველოს ისტორიიდან, ძიებანი სა-
ქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, თბ. 1976, გვ., 200—204.

რის მიერ მოყვანილ ყველა ქვეყნისა და ოლქის შემოსავალს (არაბეთის ერაყი, სპარსეთის ერაყი, არანი, მულანი, აზერბაიჯანი, საქართველო და ა. შ., სულ 19 ერთეული), აღმოჩნდება, რომ შემოსავალი თითქმის იმდენივეა, რაც ყაზანის დროს იყო, დაახლოებით 1976,5 თუმანი. ამგვარად, შემოსავლის განახევრებაზე ლაპარაკიც ზედმეტია (განსხვავება მხოლოდ 24 თუმანამდეა). ამ ფაქტს რ. კიკნაძემ ერთადერთი სწორი ახსნა მოუძებნა. მისი აზრით, ჰამდალახ ყაზვინი ამ შემთხვევაში სარგებლობდა ილხანთა არა ყოველწლიური შემოსავლის დავთრით, არამედ გადასახადთა წინასწარი განაწილების წიგნით (ანუ „დაეთარე კანუნ“-ით), რომელიც ათეული წლების განმავლობაში არ იცვლებოდა⁸⁰, აქედან გამომდინარე, აღმოჩნდა, რომ სინამდვილეში საქმე გვაქვს ყაზან-ოლჯაითუს დროინდელ საფინანსო ვითარებასთან და არა XIV ს. 30-იან წლებთან. დ. ლანგი, რომელიც ჰამდალახ ყაზვინის მონაცემების ღრმა ანალიზს არ ახდენს, სხვა დაუსაბუთებელ დებულებასაც აყენებს. ინგლისელ ავტორს პირდაპირ გადააქვს პ. ყაზვინის ცნობა საილხანოს ხაზინის შემოსავლის განახევრების შესახებ საქართველოს მაგალითზე და აცხადებს, რომ; 1336 წ. საქართველოდან გასული ხარკის რაოდენობა ყაზანის დროის ხარკის ნახევარსაც არ შეადგენდა⁸¹.

რაც შეეხება ამ პერიოდში ილხანთა ხაზინის შემოსავლის განახევრების ფაქტს. ეკვი არ არის, რომ მას ნამდვილად ექნებოდა ადგილი. მაგრამ, ჩვენი აზრით, არა მარტო იმ მიზეზების გამო, რომლებსაც თვით ჰამდალახი და დღევანდელი მკვლევარები ასახელებენ (მონღოლთა მეურნეობის არაინტენსიური ხასიათი, კორუფცია, შინა ომები და ა. შ.), არამედ იმ გარემოებებითაც, რასაც ყაზვინი, როგორც ილხანთა კარის ოფიციალური კურსის გამტარებელი, პირდაპირ არასოდეს არ დაასახელებდა. ვფიქრობთ, რომ შემოსავლის „განახევრება“ გამოწვეული იყო იმითაც, რომ XIV ს. 30-იან წლებში ილხანთა კარს რამდენიმე რეგიონი და პირველ რიგში — საქართველო, გამოაკლდა.

თავის მხრივ, დ. ლანგი საქართველოს ხარკის ოდენობის მკვეთრ შემცირებას XIV ს. 30-იანი წლებისათვის შემდეგნაირად ასახულებს: საქართველოს შემოსავალი (და შესაბამისად ხარკის რაოდენობა) იმატომ განახევრდა, რომ იმ სისხლიან ფეოდალურ შინაომებს, რომლებმაც თავი იჩინა საილხანოში XIV ს. 30-იან წლებში. ადგილი ჰქონია ამავე პერიოდის საქართველოშიც⁸². სინამდვილეში, ამ პერიოდის საქართველოში ასეთი შინაომების დამადასტურებელი არც ერთი ფაქტი

⁸⁰ იქვე, გვ. 204.

⁸¹ დ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 85.

⁸² იქვე.

არ გაგვაჩნია და მათ არც დ. ლანგი იმოწმებს. მაგრამ ეს უკანასკნელი განცხადება გაიზიარა ვ. გაბაშვილმა. იგი აღნიშნავს, რომ ასეთ შინაომებს და შფოთს საქართველოში, მართლაც. უნდა ჰქონოდა ადგილი. რადგან არსებობს ავგაროზ ბანდაისძის 1348 წლის ერთი მინაწერი. სადაც აღმწერის მიერ ნათქვამია: „კელვყავ და ვიწყე წერად ღიდსა სიგლახაკესა და ეტრატის სიძვირესა და შფოთსა და უცალობასა შინა. წელსა მას. რომელსა იყო დიდი სიკუდილობა“ (1348)⁸³. მინაწერში ნახსენებმა „სიგლახაკემ“. „ეტრატის სიძვირემ“. „შფოთმა“ და „სიკუდილობამ“ აფიქრებინა ვ. გაბაშვილს, რომ ლანგის ვებულება საქართველოში შინაომების შესახებ სამართლიანად უნდა იყოს (თვით ინგლისელი ქართველოლოგი არ იცნობს ამ დოკუმენტს). ამასთან. მართალია ვ. გაბაშვილი ამახვილებს ყურადღებას იმ გარემოებაზე, რომ მინაწერში ნახსენები დიდი სიკვდილიანობა ამ პერიოდში (1346—1348 წწ.) მახლობელ აღმოსავლეთსა და საქართველოში მძვინვარე შავი ჭირის შედეგი იყო, მაგრამ სხვა ზევით ჩამოთვლილი უბედურებანი და პირველ რიგში შფოთი მაინც შინაომების შედეგად მიაჩნია. კიდევ მეტი, მკვლევარის აზრით. შფოთი 1348 წელზე გაცილებით ადრე უნდა დაწყებულიყო⁸⁴.

ჩვენი აზრით. ავგაროზ ბანდაისძის ცნობა მხოლოდ და მხოლოდ შავი ჭირის ეპიდემიის შედეგებს ასახავს და მისი გამოყენება XIV ს. 30-იანი წლების გასულის საქართველოში შფოთისა და არეულობის მასობრივი ხასიათის მაჩვენებლად მართებული არ უნდა იყოს. ვფიქრობთ, წყაროში დაცული ცნობა დიდი სიკვდილიანობის, ეტრატის სიძვირის, სიგლახაკისა და შფოთის შესახებ არ უნდა განვიხილოთ ერთმანეთისგან მოწყვეტით. დიდი სიკვდილიანობა თავისთავად არის შედეგი მეურნეობის მრავალი დარგის მოშლისა, რაც საერთოდ არეულობასა და „სიგლახაკეს“ იწვევს. მეორე მხრივ. ამ მძიქე ეპიდემიის გავრცელების დროს ხდებოდა მრავალი საგნის და მათ შორის ეტრატის დაწვაც. ამას რომ თავი დაეანებოთ, არავითარი საბუთი არა გვაქვს. მთიულეთის ერთ კერძო თემში გადაწერილი ზელნაწერის ანდერძის ცნობები უყოყმანოდ გავავრცელოთ მთელი საქართველოს მასშტაბით. ასე ფიქრობდა ამ ცნობის პირველი მეცნიერულად შემფასებელი მკვლევარი — ივ. ჯავახიშვილი. მისი სიტყვით. ამ შფოთს ადგილი ჰქონდა, შესაძლებელია, სწორედ იმ თემში, სადაც

⁸³ „ძველი ერისთავთა“, შ. მესხიას გამოცემა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი 30, თბ., 1954, გვ. 319.

⁸⁴ ვ. გაბაშვილი, მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხისათვის, გვ. 142.

ამ ცნობის ავტორი პირადად იმყოფებოდა⁸⁵ 1346—1348 წწ. სხვა ქვეყნების ისტორიასაც თუ გავითვალისწინებთ, დავრწმუნდებით, რომ ჩვენს მსგავსი და ხშირად უარესი სურათიც კი გადაგვეშლება შავი ჭირის მძვინვარების გამო. ასეთი მდგომარეობაა, მაგალითად: სომხეთში, ეგვიპტეში, სირიაში, ინგლისში და ა. შ. შავი ჭირის შედეგების საჩვენებლად, ვფიქრობთ საინტერესო იქნება მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი. XIV ს. ანონიმი სომეხი ავტორი წერს: „В году 797 (1348) был страшный голод. Три года подряд в армянской стране волки нападали на людей, после чего свирепствовала смерть. Превратилась в пустыню многолюдная армянская страна“⁸⁶. არაბი ავტორი ალ-აინი კი აღნიშნავს, რომ 1348 წელს ეგვიპტეში გარდაცვლილთა რიცხვმა 900 000 მიაღწია. იგი აგრეთვე წერს: „Она (чума.—В. К.) охватила и мусульман и неверных, во всех странах, особенно в землях франковых и обезлюдил большую часть стран. Оказался недостаток во всех товарах, вследствие незначительности привоза их“⁸⁷. (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). ეპიდემიამ გაამწვავა სოციალური პროცესები სოფლად (მაგალითად, ინგლისში), ძალიან გაზარდა ყველა პროდუქტის ფასი⁸⁸. აღნიშნულის გათვალისწინებით, ვფიქრობთ რომ XIV ს. 30-იან წლებში საქართველოში ფეოდალური შინაომების და შფოთვის არსებობის დასამტკიცებლად ბანდაის ძის მინაწერი არ გამოდგება. ეს ცნობა ლოკალურად უნდა ჩაითვალოს დროის და შესაძლოა, ტერიტორიის მიხედვითაც. ამ აზრის სასარგებლოდ მეტყველებს 1344 წ. შიომღვიმის ლავრის შემორჩენილი სიგელი, რომლის მიხედვით, 1344 წელს საქართველოში შფოთსა, არეულობაზე, თუ დიდ სიღატაკეზე ლაპარაკიც ზედმეტია. ამ გუჯარში, რომელსაც შიომღვიმის ლავრა მკვდელ ჭაუნორს აძლევს, იგი თავის თავს უწოდებს „ძლიერსა და უძლეველს“⁸⁹.

XIV ს. 50-იან წლებში საქართველოს ხარკის გადამხდელ ქვეყანათა რიცხვში ჩასათვლელად დ. ლანგი იმონებებს კიდევ ერთ წყაროა, ამჯერად საქმე შეეხება აბდალაჰ იბნ ქია ალ-მახანდარანის ფინანსური

85. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თბულებანი, ტ. III, 1982, გვ. 179.

86 «Хроника» неизвестного автора, Армянские источники о монголах, перевод и издание А. Г. Галстяна, М., 1962, с. 87.

87 В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов..., т. I, 1884, с. 539.

88 История средних веков, т. I, под редакцией А. Д. Удадькова, Е. А. Косминского, О. Л. Ваиштейна, М., 1941, с. 339.

89 თ. უორდანიანი, ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა... თბ., 1936, გვ. 71—72.

ხასიათის თხზულებას („რესალი-ე ფალაქია“), რომელიც პირველად მეცნიერულად განიხილა ვალტერ ჰინცმა. ალ-მაზანდარანის მიხედვით, საქართველოს 1350 წ.⁹⁰ გადასახადის სახით გაუღია 40 თუმანი (400 000 დინარი)⁹¹. თვით ვ. ჰინცი ამ თარიღმა სერიოზულად დააეჭვა. მისი გამოანგარიშებით, მაზანდარანის თხზულება დაწერილია ჯალაირიანების ეპოქაში, არა უადრეს 1363 წლისა. გერმანელი ორიენტალისტის სიტყვით, თხზულებაში დასახელებულ 1350 წელს ის რაიონები, რომლებსაც ალ-მაზანდარანი ჩამოთვლის (საქართველო, გილანი. შირვანი, მცირე აზია და ა. შ.) ჯალაირიანებს არ ემორჩილებოდნენ. ამ დროს ისინი ფორმალურად მელიქ აშრაფის (ჩობანიანის) გავლენაში არიან. მაშასადამე, დაასკვნა ვ. ჰინცი. ხარკის გადახდის წელი არასწორადაა დასახელებული. აქედან გამომდინარე. გადასახადის ეს თანხა ვ. ჰინცს აბუ საიდის პერიოდში გადაჰქონდა⁹². რაც შეეხება დ. ლანგს. მან ამ ცნობის თარიღში დაეჭვების ყოველგვარი შესაძლებლობა გამორიცხა. მისი სიტყვით, ალ-მაზანდარანი სარგებლობს მელიქ აშრაფის დროინდელი საადრიცხო წიგნებით, რომლებიც ჯალაირიანებს ხელში ჩაუვარდათ 1358 წ. მათ მიერ თავრიზის საბოლოოდ დამორჩილების შემდეგ⁹³. დ. ლანგს არ აუქვებს თანხის მეტად მცირე რაოდენობაც. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ისედაც მცირე თანხა — 40 თუმანი. XIV ს. დასაწყისიდან ფულის სინჯისა და წონის პროგრესული კლების გამო (რასაც თვალნათლივ თვით დ. ლანგის მოყვანილი ცხრილი აჩვენებს)⁹⁴, ნომინალის ნახევარს თუ შეადგენდა.

თავისთავად, 10 წლის მანძილზე (1340-დან 1350-მდე) გადასახადის ასეთი შემცირების ფაქტი (მიუხედავად შავი ჭირის შედეგებისა და ა. შ.) მეტად, საეჭვოდ მიაჩნია მკვლევარ ს. აშურბეილის⁹⁵. ბოლო დროს მან სპეციალურად შეისწავლა ალ-მაზანდარანის აღნიშნული თხზულება და გაიზიარა ადრე გამოთქმული თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ საქართველოს მიერ 40 თუმნის გადახდის თარიღი — 1350

⁹⁰ ვ. ჰინცთან, დ. ლანგთან და სხვა ავტორებთან აღნიშნულია 1349/50 წ. ს. აშურბეილისთან — 1350 წ. (იხ. ქვემოთ).

⁹¹ დ. მ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 88—89.

⁹² W. H i n z, Die Resala — ye Falakiyya des Abdollah ibn Mohamad ibn Kiya al Mazandarani, Wiesbaden, 1952, s. 2—6.

⁹³ დ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 89.

⁹⁴ იქვე, გვ. 89.

⁹⁵ С. Б. Ашурбени, «Ресалей-е Фалакий-е» Абдаллаха ибн Мухаммада ибн Киа ал-Мазандарани как источник по социально-экономической истории Грузии, Источниковедческие разыскания, Тбилиси, 1979, с. 38—46.

წელი, ნდობას არ იმსახურებს. ამასთან, ჰინცისგან განსხვავებით, ს. აშურბეილის თარიღი აბუ საიდის ხანაში კი არ გადააქვს, მიაჩნია, რომ ხარკის გადახდა XIV ს. ბოლოს უნდა მომხდარიყო⁹⁶. მართალია, იგი სათანადოდ ვერ ასახულებს ამ აზრს, მაგრამ როგორც დავრწმუნდებით. ეს მოსაზრება ახლოს არის სინამდვილესთან. სადღეისოდ, ალ-მაზანდარანის თხზულების თვით შექმნის თარიღიც კი სათუოდაა გამხდარი. თუ ვ. ჰინცს მისი შედგენის თარიღად დაახლოებით 1363 წ. მიაჩნდა, ს. აშურბეილი თხზულებას ათარიღებს 1467 წლით⁹⁷. რაც უფრო დამაჯერებელი ჩანს. ს. აშურბეილი თვალნათლივ აჩვენებს იმ მრავალ სერიოზულ ქრონოლოგიურ უზუსტობას, რომელიც ალ-მაზანდარანის თხზულების ხელნაწერში გვხვდება. რამდენიმე შემთხვევაში, სადაც ამის გარკვევა ხერხდება, თარიღების უზუსტობა — სხვაობა 100 წელს აღწევს⁹⁸. სხვა შემთხვევებში, საბუღალტრო ჩანაწერთა ნიმუშებში, თარიღები „მხოლოდ“ 30 წლის სხვაობას იძლევა. ვ. ჰინცის და ს. აშურბეილის დასკვნით, თარიღების ასეთი უზუსტობა გამოიწვია ალ-მაზანდარანის ხელნაწერის გადამწერის მეთოდმა. ს. აშურბეილის სიტყვით, მას რატომღაც თავისი დროის (XV ს. დასაწყისი) ამბები ხშირად გადააქვს უფრო ადრე. მაგალითად. დადასტურებულია, რომ 1437 წელს მომხდარი ფაქტი ხელნაწერში დათარიღებულია 1340 წლით და ა. შ. ს. აშურბეილის დაკვირვებით, გამორიცხული არ არის, რომ ასე იქცევა არა ხელნაწერის გადამწერი, არამედ თვით ავტორი⁹⁹. იმის გამო, რომ ამჟამად სამეცნიერო მიმოქცევაშია ალ-მაზანდარანის თხზულების ერთადერთი (აია-სოფიის ბიბლიოთეკის) ხელნაწერი, ძნელია თარიღებზე და თხზულებაში დასახელებულ იმ პირებზე რაიმეს გარკვევით თქმა, რომლებიც სხვა წყაროებში არ გვხვდებიან. მკვლევარის სიტყვით: „საჭიროა ღრმა, გამოწვლილვითი მუშაობა მოცემული სახელებისა და პიროვნებების იდენტიფიცირებისათვის და ასევე ამ პირებთან დაკავშირებული ზუსტი თარიღების დადგენისათვის“¹⁰⁰.

კონკრეტულად განვიხილოთ ალ-მაზანდარანის თხზულების ის ადგილი, სადაც საქართველოზეა ლაპარაკი. იქ რამდენჯერმე იხსენიება გურჯისტანიდან შემოსული გადასახადი („მალი“), რომელიც

⁹⁶ იქვე, გვ. 45.

⁹⁷ С. Б. Ашурбейли, «Ресалей-е Фалакий-е» Абдаллаха ибн Мухаммада ибн Киа ал-Мазандарани как источник по социально-экономической истории Грузии, Источниковедческие разыскания, Тбилиси, 1979, с. 43—44.

⁹⁸ იქვე, გვ. 43.

⁹⁹ იქვე, გვ. 42—43.

¹⁰⁰ იქვე, გვ. 43.

400 000 ლინარს ან 40 თუმანს შეადგენდა¹⁰¹. რაც შეეხება თარიღს, 1350 წ., იგი მხოლოდ ერთხელ იხსენიება VIII თავის იმ ნაწილის დასაწყისში, სადაც ლაპარაკია დივანში (საფინანსო უწყებაში) სხვადასხვა ქვეყნიდან შემოსულ გადასახადთა შესახებ¹⁰². ტექსტიდან ვიგებთ, რომ „გურჯისტანის მელიქს“ (ზოგჯერ ამ ტერმინის ნაცვლად ნახმარია მმართველის მნიშვნელობის სიტყვა „ვალი“) უცისრია გადაეხადა და გადაუხდია კიდევ 40 თუმანი. ერთ ადგილას მაზანდარანისთან პირდაპირაა ნათქვამი, რომ ეს თანხა საქართველოს გამგებელმა (მეფემ) ბარათებით გადაიხადა „დამტკიცებული დოკუმენტის საფუძველზე“¹⁰³. სხვაგან ნათქვამია: „გადასახადი (შალი)... აიღო თავის თავზე (საქართველოს. — ვ. კ.) გამგებელმა“¹⁰⁴. ამგვარად, გამოდის, რომ ეს გადასახადი ახლად არის ნაკისრი საქართველოს მეფისგან და არ მოდის ძველთაგანვე. განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ თხზულებაში არც ერთგან არ იხსენიება როგორც საქართველოს მეფის. ისე თანხის მიმღები ქვეყნის მბრძანებლის სახელი. მაზანდარანის თხზულებაში დასახელებულია მხოლოდ იმ ფინანსური უწყებას მოსვლეთა სახელები. ვინც თანხა მიიღეს. სახელდობრ, იქ იხსენიება ხაზინადარი ბარდ ად-დინ ლულუ¹⁰⁵, ხოჯა, ჭალალ ედ დინი და ემირი რბაღლახი, რომელსაც ეს თანხა დივანში მიუტანია. არც ერთი მათგანი დღეს-დღეობით იდენტიფიცირებული არ არის და, ამგვარად, მათი მოღვაწეობის წლებიც უცნობია. ყურადღებას იპყრობს ისიც, რომ თხზულების მიხედვით, ეს თანხა (40 თუმანი) შეუკრებიათ საქართველოს სხვადასხვა რაიონში და მიუტანიათ „ტფილისში“, „აბხაზში“ (აფხაზეთში) და სხვა პუნქტებში¹⁰⁶. გამოდის, რომ გადასახადი, რომელიც წყაროში შალის სახელით იხსენიება, დასავლეთ საქართველოდანაც აუკრეფიათ. რა შეიძლება ითქვას ყოველივე ამის შესახებ? პირველ რიგში, უფიქრობთ. აშკარად ჩანს ს. აშურბეილის დასკვნის მართებულობა იმის შესახებ რომ თარიღი 1350 წ. ისევე როგორც სხვა შემთხვევებში, გადასახადი და შესამოწმებელია. 1350 წლისათვის არც ერთი ქართული და უცხოური წყარო არ ასახელებს ჩობანიანთა შემოქრას საქართველოში. მაზანდარანის მიხედვით კი

101 ს. აშურბეილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 44—45.

102 იქვე, გვ. 45.

103 იქვე.

104 იქვე, გვ. 44.

105 საინტერესოა, რომ ვინმე ბარდ ად-დინ ლულუ ქ. მოსულის ათაბაგი იყო 1223-1259 წწ-ში.

106 ს. აშურბეილი დასახ. ნაშრომი, გვ. 40. ეს თანხა გარკვეულ ასოციაციას აწვევს პლანო კარპანის მიერ XIII ს. შუა ხანებში დასახელებულ ხარკის თანხასთან — 40 000 იპერპერთან ან ბიზანტთან.

ეს გადასახადი ახალი ნაკისრია: „Вали (правитель) Гурджи взял на себя обязательство доставить безоговорочно путем откупа налога на основании утвержденного документа, 400 000 динаров (40 туманов)“¹⁰⁷. XIV ს. ბოლოს კი, მართლაც, იხსენიება უკვე ფორმალურად ქცეული „სათათრო მალი“. მაგალითად, დაახლოებით 1391—1446 წლების ეანის ქვების ერთი ხელნაწერის მინაწერში გვხვდება „ქაქრული სათათრო მალი“¹⁰⁸. ვფიქრობთ, მაზანდარანის თხზულებაში საქმე ეხება ყარა-ყოინლუს მბრძანებლის ჯაჰან-შახის (1438—1467) პერიოდის გადასახადს, რომელიც უკისრია საქართველოს მეფეს 1440 წ. ამ წელს ჯაჰან-შახმა სასტიკად დაარბია სამშვილდე და თბილისშიც შევიდა. ცნობილია აგრეთვე, რომ მან ქრისტიანებს დიდი ხარკი დაადო¹⁰⁹. მაზანდარანის თხზულებაში რომ ჯაჰან-შახის დროინდელ დროებით ნაკისრ გადასახადს ეხება საქმე, მით უფრო საფიქრებელია, რადგან, როგორც აღიწერა. ახალი გამოკვლევის მიხედვით, ხსენებული თხზულება სწორედ ჯაჰან-შახის დროს უნდა შექმნილიყო. მისი მეფობის ბოლო წლებში ან უფრო გვიანაც კი¹¹⁰. იმ პერიოდსა და სიტუაციაში კი თუმანი ორივე მხარისთვის მისაღები თანხა იქნებოდა.

საქართველოს მიერ XIV ს. 30-იან წლებში მონღოლთა უდიდესი გადაჯდების უარსაყოფად, რაც დ. ლანგის მთავარ დებულებას წარმოადგენს, მას მოჰყავს კიდევ ერთი არგუმენტი. ამჟერად იგი იმომემებს სპარსელი ავტორის ჰაფეზე აბრუს (გარდ. 1430/31 წ.) თხზულებას. დ. ლანგის მიხედვით, 1338 წელს საქართველო დალაშქრა და თითქოს დაიპყრო შეიხ ჰასან ქუჩუკმა (მცირემ). ჩობანიანმა¹¹¹.

დაწვრილებით განვიხილოთ დ. ლანგის ეს არგუმენტიც, მით უფრო, რომ ამის შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ძალიან ცოტა რამ დაწერილა¹¹².

ჰასან ქუჩუკი და მისი ძმა მელიქ აშრაფი (ჩობან ნოინის შვილთა შვილები) დამპარსებლები იყვნენ ჩობანიანთა სახელმწიფოსი, რომელიც ილხანთა იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენდა. ჰასან ქუჩუკმა 1336—1338 წლებში არა ერთი ადარბადაგანის მეზობელი თუ შორე-

¹⁰⁷ იქვე, გვ. 44—45. (ხაზი ჩენია. — ვ. კ.).

¹⁰⁸ თ. ეორ ლანია, ისტორიული საბუთებო..., გვ. 48. (მ-ნაწერი № 11).

¹⁰⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი 12 ტომად ტ. 111, თბ., 1982, გვ. 265.

¹¹⁰ ს. აშურბეილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 44.

¹¹¹ დ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 83—84, 91 (ქრონოლოგური ცხრილი).

¹¹² ი. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის X111—XIV სს., თბ., 1967, გვ. 178.

ული ქვეყანა დალაშქრა. მათ შორის ტრაპიზონიც კი¹¹³. ჩვენ მიერ დადგენილია, რომ ვახუშტი ბატონიშვილთან აღწერილი XIV ს. 30-იანი წლების შუა ხანებში „ადარბაგანის (ადარბადაგანის) ნოინების“ საქართველოზე თავდასხმა სწორედ ჰასან ქუჩუკის შემოსევას გულისხმობს¹¹⁴. როგორც ჩანს, ვახუშტის საქართველოს ისტორიის ამ მონაკვეთის წერისას დოკუმენტური ქართული წყაროები გააჩნდა. მათზე დაყრდნობით აღწერა მან სიტუაცია, რომელიც შეიქმნა საილხანოში აბუ საიდის სიკვდილის შემდეგ. ეს ბრძოლა, მისი ცნობით, ქ. განძასთან (განჯასთან) მომხდარა: გიორგი V-ს მონღოლ ნოინებზე გაუმარჯვია და მტერი უკუუქცევია¹¹⁵.

განვიხილოთ ჰაფეზე აბრუს თხზულების ის ადგილი, რომელსაც დ. ლანგი ეყრდნობა. სამწუხაროდ, ამ უკანასკნელის გავლენით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაზუსტად აისახა ჰაფეზე აბრუს ეს ცნობა. დ. ლანგთან ლაპარაკია იმაზე, თითქოს ჰაფეზე აბრუ იუწყებოდეს, რომ ჰასან მცირემ, ჩობანიანმა, საქართველოს დალაშქროლი, კონკრეტულად — აღმოსავლეთი საქართველო დალაშქრა და დაიპყრო¹¹⁶. იგივეს აღნიშნავს ვ. გაბაშვილიც¹¹⁷. ზემოთ მოყვანილ ავტორებზე დაყრდნობით ეს აზრი გავიზიარეთ ჩვენც 1979 წ. გამოქვეყნებულ სტატიაში¹¹⁸. სინამდვილეში, ჰაფეზე აბრუს კონკრეტულად არა აქვს აღწერილი არც ერთი ბრძოლა საქართველოსთან (აქ ვგულისხმობთ XIV ს. 30-იან წლებს) და, ბუნებრივია, არა აქვს დასახელებული ბრძოლის თარიღიც. ვიდრე 1339 წ. ამბებს მოგვითხრობდეს, ჰაფეზე აბრუ ზოგადად აცხადებს: „მას შემდეგ, რაც შეიხ ჰასან ჩობანიანმა მთლიანად დაიპყრო ერაყი აჯემი (სპარსეთის ერაყი, ვ. კ.), აზერბაიჯანი, არანი, მულანი (ტექსტში ეს ტოპონიმი დამახინჯებულია. — ვ. კ.) და გურჯისტანი, იგი სულთანზეში საზეიმოდ შე-

113 ვ. კიკნაძე, მ. ჰანარტგის „ტრაპიზონის ქრონიკის“ ერთი ადგილის განმარტებისათვის, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდები, II, თბ., 1925, გვ. 76—79.

114 ვ. კიკნაძე, საქართველოსა და ჩობანიანების ურთიერთობის ერთი ფაქტის შესახებ, გვ. 501—503. ეს დებულება აისახა საქართველოს ისტორიის ნარკვევებშიც, იხ. ბ. ლომინაძე, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979, § 6, გვ. 667 (შენ. 3).

115 ვახუშტი ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 258—259.

116 დ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 83—84, 91.

117 ვ. გაბაშვილი, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხი, გვ. 137—141.

118 ვ. კიკნაძე, საქართველოსა და ჩობანიანებს..., გვ. 502.

ვიდა და იქ იმყოფებოდა ზამთრის ბოლომდე¹¹⁹ (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.) როგორც ვხედავთ, სპარსელი ავტორი არ ლაპარაკობს საქართველოს ნაწილზე და არც რაიმე კონკრეტულ ბრძოლაზე. იგი მთლიანად „გურჯისტანს“ ასახელებს. ამ ტექსტის ციტირებისას დ. ლანგი სწორედ ჩვენ მიერ დამოწმებულ გამოცემას და გვერდს უთითებს, მაგრამ ეტყობა მიაჩნია, რომ მთლიანად საქართველოს დაპყრობა იმ დროის დამწილ საილხანოს მემკვიდრეთ არაფრით აღარ შეეძლოთ და „კორექტორებს“ უკეთებს ჰაფეზე აბრუს ზოგად განცხადებას. ასევე იქცევა ა. ალი-ზადეც. რომელიც საქართველოს დასახელებისას უმატებს მას სიტყვა „ნაწილს“ რაც, როგორც დავრწმუნდით, სპარსულ ავტორთან არ არის¹²⁰.

დ. ლანგი თავისი სიტყვებით გადმოგვცემს ჰაფეზე აბრუს ტექსტს და წერს, რომ 1342 წელს ჰასან ქუჩუქს აუჯანყდა ძმა მელიქ აშრაფი და ისიც საქართველოში შევიდა („დაიხია“)¹²¹. ესეც დ. ლანგის აზრით, საქართველოს დაპყრობის მაჩვენებელია.

ეს აზრი უფრო გარკვევით აქვს მას გამოთქმული შრომისადმი დართულ ქრონოლოგიურ ნუსხაში. აქ ნათქვამია შემდეგი: „1342 წ. მელიქ აშრაფ ჩობანიანმა, ჰასან მცირის ძმამ, დაიპყრო აღმოსავლეთ საქართველო“¹²². სინამდვილეში, სამხრეთ აზერბაიჯანში, სადაც ჰასან მცირის რეზიდენცია იყო, მეტად არეული სიტუაცია შეიქმნა. 1339 წ. ჰასან დიდი ჯალაირის და ჰასან მცირე ჩობანიანის არმიები მდინარე ჯალათუსთან სისხლისმღვრელ ბრძოლაში შეეჯახნენ ერთმანეთს. მართალია, ამ ბრძოლაში ჩობანიანებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ ამის შემდეგ ჰასან მცირეს განუდგა მისი ჯარის მხედართმთავარი ფირ ჰუსეინი. მალე, ჰასან მცირემ იგი მოტყუებით შეიპყრო და მოკლა, მაგრამ ახლა ჩობანიანებს აუჯანყდა ჩობანის ერთ-ერთი ვაჟი იალი-ბასთი, რომელმაც თავი ჯალაირანებს შეაფარა. ამას მოჰყვა სეიფ ალ-მულუქის გამოსვლა, რომელმაც თავი ოლჯაითუს შთამომავლად გამოაცხადა¹²³. ამ ამბების გადმოცემის შემდეგ ჰაფეზე აბრუს სიტყვა-სიტყვით შემდეგს გვაუწყებს: „მელიქ აშრაფი თავისი ძმის (ჰასან ქუჩუქის,—ვ. კ.) შიშით, რომელიც იმ დროს ძალიან ძლიერი იყო, წავიდა საქართველოს ქვეყანაში და თავი გადაირჩინა“¹²⁴ (ხაზი

¹¹⁹ Hafizi Abgu, Chroniques des rois Mongols en Iran, Paris, 1936 p. 131.

¹²⁰ А. А. Али-Заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII—XIV вв., с. 330.

¹²¹ დ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 131—135.

¹²² იქვე, გვ. 91.

¹²³ ჰაფეზე აბრუს, დასახ. ნაშრომი, გვ. 131—135.

¹²⁴ იქვე, გვ. 136.

ჩვენია. — ვ. კ.). როგორც ვხედავთ, სიტუაცია სულ სხვაგვარია. ვიდრე ამ ცნობაზე დაყრდნობით დ. ლანგი იძლევა. აშკარად ჩანს, რომ ჰასან ქუჩუკს XIV ს. 30-იანი წლების ბოლოს საქართველო არა თუ არ დაუპყრია (ლაპარაკი არა გვაქვს დალაშქვრაზე), არამედ იგი იმდენად დამოუკიდებელი ქვეყანაა, რომ შეუძლია შეიფაროს ჰასან მცირე სივრცეში. ეს ცნობა აბათილებს ჰაფეზე აბრუს ადრე გაკეთებულ ზოგად განცხადებას და კარგად ადასტურებს საქართველოს სუვერენობას. ცხადია, მელიქ აშრაფის მიერ თავის შეფარება საქართველოში მოხდებოდა მხოლოდ გიორგი V-სთან შეთანხმების შედეგად. ე. ი. ამ დროს საქართველოს მეფე იმდენად დამოუკიდებელი ყოფილა ჰასან მცირისაგან, რომ ამ უკანასკნელს იქ ხელი არ მიუწვდებოდა.

ამავე დროს, საქმის ასეთი ვითარება თავისთავად ადასტურებს ვანუშტის ზევით დასახელებული ცნობის სიმართლეს — გიორგი V-ის მიერ განჯასთან მონღოლი ნოინების (ჰასან ქუჩუკის) დამარცხების შესახებ.

საინტერესოა, რომ იაპონელი ქართველოლოგის, ს. კიტაგავას, უახლესი გამოკვლევის მიხედვითაც, ამ დროს საქართველოში მონღოლთა ჯარი სრულიად არ დგას. აღნიშნული მკვლევარის დასკვნით, ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ამ დროს საქართველომ მონღოლთა უღლისაგან გაითავისუფლა თავი¹²⁵.

აღ ყუტბი ალ აპრის ცნობები ავსებს ჰაფეზე აბრუს თხრობას. მისი სიტყვით, 1342—1343 წწ. აშრაფს და იალი-ბასთის თავი შეუფარებიან აგრეთვე ჰასან დიდი ჯალიირისათვის ბაღდადში¹²⁶. როგორც ჩანს, საქართველოში ისინი მცირე ხანს დარჩნენ. შემდეგ კი ბაღდადში გადავიდნენ. მაგრამ იქაც ვერ გაძლეს დიდხანს და სპარსეთის ერაცისა და შირაზისკენ გაემართნენ. სავარაუდოა, ისინი აქ იმყოფებოდნენ 1343 წლის 15 დეკემბრამდე, როდესაც თვით ჰასან მცირე მისმა მეუღლემ გამოასალმა სიცოცხლეს¹²⁷. ამის შემდეგ დაბრუნდა აშრაფი ადარბადაგანში, ალ ყუტბის სიტყვით, „ბრბო, რომელიც ახერბაიჯანში იმყოფებოდა, მათ (აშრაფს და იალი-ბასთის, — ვ. კ.) შეუერთდა და მათ იქ დაამყარეს ტირანია და ჩაგვრა“¹²⁸. მელიქ აშრაფმა და ჩობანის შვილმა (ე. ი. მისმა ბიძამ) იალი-ბასთიმ ერთად შემო-

¹²⁵ Kitagawa S., Mongol armies in Shirvan and Gurjistan. The Annual Report on Cultural Science, № 53.1, 1983, The Faculty of Letters, Hokkaido University, p. 5—6 (Summary).

¹²⁶ ალ. ყუტბი ალ აპრი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 69.

¹²⁷ ჰაფეზე აბრუ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 138—139.

¹²⁸ ალ. ყუტბი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 70.

არტყეს ალყა თავრიზს. რადგან დედაქალაქის მცხოვრებლებს შათი შეშვება არ უნდოდათ. მართალია, მალე აშრაფმა და ბასთიმ თავისას მიიღწიეს და დედაქალაქ თავრიზში შევიდნენ (სადაც სასტიკი ხოცვა-ჟლეტა გამართეს), მაგრამ ამის შემდეგ თვით მათ შორის ჩამოვარდა განხეთქილება¹²⁹. შემდგომ ხანებში აშრაფის საქართველოში შემოჭრის შესახებ არც ერთ წყაროში არაფერი არ არის ნათქვამი. ჰაფეზე აბრუს სიტყვით, 40-იანი წლების მიწურულს მელიქ აშრაფმა ალყა შემოარტყა ჯალაირიანთა დედაქალაქ ბაღდადს, მაგრამ უშედეგოდ. ბაღდადელთა ერთ-ერთი კონტრშეტევისას, აშრაფის ჯარმა მოხსნა ალყა და სამარცხვინოდ გაიქცა. იგი თავრიზში დაბრუნდა. ამის შემდეგ, ჰაფეზე აბრუ კვლავ ზოგადად და დაუსაბუთებლად აცხადებს, რომ აშრაფმა „აზერბაიჯანის, ერაყი-აჯემის, არანის, მულანის, ქურდისტანის და გურჯისტანის ქვეყნების მმართველებად დანიშნა ის ემირები. ვინც მისი ერთგულები იყვნენ“¹³⁰. შევადაროთ, როგორ წარმოგვიდგენს ყოველივე გამოთქმულს თავის შრომაში დ. ლანგი. იგი წერს: „1342 წ. შეიხ ჰასან მცირეს ძმა მელიქ აშრაფი აუჯანყდა და მან საქართველოში დაიხია. ცოტა ხნის შემდეგ, როცა ჰასან მცირე მოკლულ იქნა, მელიქ აშრაფმა თავისი ერთი მომხრეთაგანიალმოსავლეთ საქართველოს გამგებლად დანიშნა“¹³¹ (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). დ. ლანგის შრომაში დაკარგულია წყაროს რამდენიმე მნიშვნელოვანი ნიუანსი. მოყვანილი ტექსტიდან ისე გამოდის. თითქოს მელიქ აშრაფი საქართველოში თავის გადასარჩენად კი არ გადასულა, არამედ ქვეყნის დასაპყრობად. ამ აზრს უფრო აძლიერებს მოტანილი ციტატის შემდეგი წინადადება, რომლის მიხედვით მკითხველი იფიქრებს, რომ წყარო კონკრეტულად ასახელებს, ვინ დანიშნა აშრაფმა ამის შემდეგ საქართველოს (კერძოდ, აღმოსავლეთ საქართველოს) გამგებლად, რაც სინამდვილეს არ შეეფერება.

განსაკუთრებით საინტერესოა, როგორ წარმოადგენს დ. ლანგი გიორგი V-ის მოღვაწეობას 1327 წ. შემდეგ. დ. ლანგის მიხედვით, აბუ საიდ ყაენის მიერ ჩობანის მოკვლის შემდეგ გიორგი V-მ რუსუდან დედოფალსა და დავით ნარინს მიბაძა და სამეფო ტახტი ქუთაისში გადაიტანა. ამ აზრის დამადასტურებლად დ. ლანგს მოჰყავს XVIII ს. ქართული წყაროების ვახუშტისა და ეგნატაშვილის ცნობა იმის შესახებ, რომ გიორგი V 1330 წ. დასავლეთ საქართველოში გადადის და იმიერ-ამიერს აერთიანებს¹³². ამ შემთხვევაში ამ გვიანდელი ცნობე-

129 ჰაფეზე აბრუ. დასახ. ნაშრომ., გვ. 146—147.

130 იქვე, გვ. 148.

131 დ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 84.

132 იქვე, გვ. 86—87.

ბის მიმართ ავტორს ექვი არ ებადება, მაგრამ თავისებურად იაზრებს მათ.

ინგლისელი ავტორის ასეთი დასკვნის უსაფუძვლოებას კარგად აჩვენებს (თავი რომ დავანებოთ თვით ვახუშტისა და ეგნატაშვილის კომისიის სრულიად გარკვეულ ცნობებს ამ საკითხზე) 1338 წლის გიორგი V-ის სიგელი. ამ საბუთის მიხედვით, 1338 წელს გიორგი V-ის რეზიდენცია თბილისშია; მეფე ივანე ჭავჭავაძე-თორელს კოჭრის (კოჭრის) მონასტერ „ათენაგუენს“ უბოძებს. ის, რომ საქმე თბილისის მახლობელ სოფელ კოჭორს შეეხება, მტკიცდება იმით, რომ სიგელის დასამოწმებლად მეფე მიმართავს „ტფილისის ამირათ-ამირათა“ და ქართლის კათალიკოსს¹³³. დ. ლანგის ზევით მოყვანილი დებულების უსაფუძვლოებას მოწმობს, აგრეთვე, საფრანგეთის მეფის ფილიპე VI—ვალუას მიმართვა გიორგი V-ისადმი და საქართველოს მეფის პასუხი 1332/33 წწ¹³⁴. ამ წერილში, გიორგი V საფრანგეთის მეფეს უთვლიდა, რომ მზად იყო მასთან ერთად „წმინდა მიწების“ გამოსახსნელად სირია-პალესტინაში გაელაშქრა და ამ მიზნით 30 000 ჯარისკაცი გამოეყვანა¹³⁵. ეს ფაქტი თავისთავად მეტყველებს იმაზე, რომ გიორგი V ამ დროს უკვე თვით არის თავისი ქვეყნის სრული ბატონ-პატრონი. ამავე წყაროში ნათქვამია, რომ 1332 (1333) წ-ს გიორგი V-ს თბილისში პატივით მიუღია საფრანგეთის მეფის წარგზავნილები — რიკარდო მერჩერი (მერსიე) და ალექსანდრე ინგლისელი¹³⁶.

გიორგი V-ის მიერ თბილისისა და აღმოსავლეთ საქართველოს მფლობელობაზე 1335 წლისთვის და მონღოლთაგან მის დამოუკიდებლობაზე მეტყველებს, აგრეთვე, გიორგი ბრწყინვალის მიერ მთიულთათვის შედგენილი სამართალი — „ქეგლის დადება“ (შედგენილია 1334—35 წწ.)¹³⁷. ამ ქეგლის პრეამბულაში მეფე აცხადებს, რომ სამართალი მთიულთათვის დაუდვია — „ყოველგნით უცილობლად ქონებასა შინა სამეფოსა... და უცილობლად პყრობასა ტახტისა და სკიპტრისა“¹³⁸. იქვე მეფე დასძენს, რომ ადრე მის სახელოვან წინაპრებს მთიულთათვის სამართალი ვერ დაუდვიათ „სხვის უამის შემოსრულობის“ გამო. აქედანაც ის დასკვნა გამომდინარეობს, რომ ახლა, მის დროს, „სხვის (უცხოელთა) უამი“ დასრულებულა და მეფემ მთი-

133 წყალობის სიგელი გიორგი V-ისა ივანე თორელ-ჭავჭავაძისადმი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, თბ., 1966, გვ. 97.

134 იხ. ვ. კაკანაძე, საქართველოს ისტორიის ევროპული წყაროები, ეურნალი „მნათობი“, 1983, № 4, გვ. 158—164.

135 იქვე, გვ. 159.

136 იქვე.

137 ი. დოლიძე, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბ., 1957, გვ. 13—15.

138 იქვე, გვ. 103; შეად. ვახუშტი, დ. ასახ. ნაშრომი, გვ. 258.

ულეთის არეული საქმეებისათვის მოიცალა. „ძეგლის დადების“ ამ ადგილს ყურადღება მიაქცია და სწორი ინტერპრეტაცია მისცა ჯერ კიდევ 1889 წ. ნ. ურბნელმა¹³⁹. უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ ამავე წყაროში მეფე გიორგი თავის სამეფო რეზიდენციად ჟინვანთან (საზაფხულო სასახლე) ერთად, მ უ ხ რ ა ნ ს ა ც (საზამთრო სამყოფელი) ასახელებს. ეს კი გამორიცხული იქნებოდა მონღოლთა მფლობელობის ჟამს. როდესაც ქართული წყაროების ცნობით, მუხრანი მონღოლ-მომთაბარეთა ერთ-ერთ ძირითად სადგომს წარმოადგენდა ქართლში (იხ. ზევით. ჟამთააღმწერელი. „ძეგლი ერისთავთა“).

გარდა ზემოთ მოყვანილი არგუმენტებისა, მონღოლთა უღლის გადაგდებაზე თვალნათლივ მეტყველებს, აგრეთვე, ჟამთააღმწერლის, გიორგი V-ის თანამედროვე ავტორის შემორჩენილი ტექსტიც, მართალია. ამ მატიანის თხრობა მხოლოდ 1318 წ-მდე აღწევს. მაგრამ თხზულების მთელი აღნაგობა და თავშეკავებული მემატიანის მიერ გიორგი V-ის აღფრთოვანებული დახასიათება („ბრწყინვალე“, „უქლეველი“. „საკვირველი და უმჯობესი ყოველთა კაცთა“, „დიდი“, „საჩინო“)¹⁴⁰, მოწმობს ამ მეფის ძალიან დიდ ღვაწლს სამშობლოს წინაშე. გიორგი V-ის დროს კი ყველაზე მნიშვნელოვანი, რაც შეიძლება საქართველოში მომხდარიყო, მონღოლთაგან განთავისუფლება იყო. ამიტომ ადარებს ეს ქართველი ისტორიკოსი გიორგი V-ის სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლას დილის ვარსკვლავის („მთიების“) ამობრწყინებას¹⁴¹; ამიტომაც უწოდებს XIV ს. მიწურულში მოღვაწე აღბულა სამცხის ათაბაგი გიორგი V-ს „დიდს, წარჩინებულს“¹⁴². ამასთან ერთად, თავისი თხზულების დასაწყისშივე ჟამთააღმწერელი გვამცნობს, რომ საქართველომ მარცხი განიცადა მონღოლებთან ბრძოლაში XIII ს. 20-იან წლებში. ამის შემდეგ, „ვითარ იქმნა ცვალება ბედისა ქართველთა ნათესავისა, არლარა მიეცა (ქართველებს, — ვ. კ.) ძლევა თათართა ზედა, ვ ი დ რ ე ჟ ა მ თ ა მ დ ე ჩ უ ე ნ თ ა“¹⁴³ (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.), ე. ი. მემატიანის დრომდე საქართველომ ვეღარ მოახერხა მონღოლთა დამარცხება. მაგრამ გიორგი V-ის ჟამს ქართველებმა სძლიეს მტერს. სწორედ ასე ესმოდა მემატიანის ეს სიტყვები ივ. ჯავა-

¹³⁹ ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი, გიორგი ბრწყინვალე მეფე საქართველოსი, თბ., 1889, გვ. 80.

¹³⁴ ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 255, 294, 296, 304.

¹⁴¹ იქვე, გვ. 325.

¹⁴² ბ ე ქ ა ა ღ ბ უ ლ ა ს სამართალი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, თბ., 1962, გვ. 42.

¹⁴³ იქვე, გვ. 165.

ხიშვილს¹⁴⁴. საინტერესოა ისიც, რომ 1335 წ. ერთი უცხოური წყარო: საქართველოს მეფეს „უძლიერესს“¹⁴⁵ უწოდებდა. XIV ს. შესრულებული ხონის ეკლესიის წმ. გიორგის ხატის წარწერაც გიორგის „უძლეველის“ ეპითეტით ამკობდა¹⁴⁶.

მონღოლთა უღლის გადადგებასთან დაკავშირებით, ჩვენი აზრით, განსაკუთრებით ხაზი უნდა გაესვას შემდეგ გარემოებას: გიორგი V რომ სავსებით მომზადებული არ შეხვედროდა 1327 წ. საილხანოს პირველი ნოინის ჩობანის სიკვდილს, იგი თვითონაც მის ხვედრს გაიზიარებდა. გაეიხსენოთ გიორგი V-ის მამის, დემეტრე II-ის (1270—1289) მაგალითი. დემეტრე თავდადებული, როგორც ცნობილია, მხოლოდ იმიტომ დასაჯეს ურდოში სიკვდილით, რომ მას ყაენისაგან შერისხული ბულა ჩინგისანის (ეს წოდება მონღოლთა ყველაზე საპატიო წოდება იყო. ამ ეპითეტით ბულას ქამთაალმწერელიც ახსენებს) მომხრეობა დაჰბრალდა. ეს საკმარისი აღმოჩნდა, რომ დემეტრესთვის თავი მოეკვეთათ. აღსანიშნავია ისიც, რომ ასეთი სიტუაცია მონღოლთა ისტორიაში გამონაკლისს არ წარმოადგენდა. ასე რომ, 1327 წელს გიორგი V-ს ალტერნატივა არც ჰქონდა: მონღოლთა წინააღმდეგ იგი ან იარაღით უნდა გამოსულიყო, ან თვითონ მას დაიბარებდნენ ურდოში და ჩობანის ხვედრი გარდუვალი იყო. ჩობანისა და გიორგი V-ის ურთიერთობისა და კეთილმოყვარეობის ამბავი ხომ იმდენად გახმაურებულა, რომ შორეული ეგვიპტის არაბი ისტორიკოსების ალ-აინისა და ალ კალკაშანდის ყურამდეც მიუღწევია. ვფიქრობთ, ზევით მოყვანილი ეს მომენტი, რომელსაც ისტორიოგრაფიაში ნაკლები ყურადღება ექცევა, გადამწყვეტ არგუმენტს წარმოადგენს საქართველოდან მონღოლთა განდევნის დასამტკიცებლად¹⁴⁷.

ამგვარად, კრიტიკულად განვიხილეთ ყველა ის არგუმენტი, რომლებიც თითქოსდა ეწინააღმდეგებიან საქართველოს მიერ მონღოლთაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებას 1327—1335 წწ-ში. როგორც დავრწმუნდით, ისინი არ იძლევიან საკმარის საფუძველს, უარვესოთქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებული აზრი ამ ეპოქაში განხორციელებული კარდინალური მოვლენის — საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვების შესახებ.

144 ივ. ჭავჭავაძის შვილი, თხზულებანი, ტ. VIII, თბ., 1977, გვ. 247.

145 ვ. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის ევროპული წყაროები..., გვ. 160.

146 შ. ამირანაშვილი, ხონის ეკლესიის წმ. გიორგის ხატი, საისტორიო შოაშვე, წ. II, თბ., 1924, გვ. 138.

147 ამ საკითხზე ერთგვარად ყურადღებას ამახვილებს მხოლოდ ლ. სანიკიძე. იხ. „უქარქაშო ხმლები“, წ. II, თბ., 1984, გვ. 192.

„ტრაპიზონს ზევით... მდებარეობს ერთი მბრძანებლის დიდი და ხალხმრავალი ქვეყანა. იქ ისეთი თანხმობა სუფევს, რომ მას ვერცერთი წარმართი ვერაფერს დააკლებს“.

XV ს. სე რ ბ ი ი ა ნ ი ჩ ა რ ი ს ჩ ა ნ ა წ რ ე ბ ი დ ა ნ .

XIII ს. II ნახევარში, მონღოლთა გაბატონების შედეგად, საქართველოს ორ სამეფოდ გაყოფა ფაქტი გახდა. 1259—1264 წწ. ლიხთიმერეთში დავით რუსუდანის ძე, ნარინად წოდებული (1247—1293) დამკვიდრდა და ქუთაისი დასავლეთ საქართველოს სატახტო ქალაქად აქცია.

ამავე ხანებში (1266 წ.) საქართველოს გამოეყო სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი — სამცხე-საათაბაგო. სამცხე ილხანი ყაენჩის უშუალო მფლობელობაში გადავიდა (ე. წ. „ხასინჯუდ“ იქცა).

ამ დროის დასავლეთ საქართველოს შესახებ ძალიან ცოტა ცნობებია შემონახული. 1293 წელს, დავით ნარინის გარდაცვალების შემდეგ, ლიხთიმერეთის მეფედ მისი უფროსი ვაჟი კონსტანტინე ეკურთხა. ჟამთააღმწერლის მიხედვით, დავით ნარინს, კონსტანტინეს გარდა, კიდევ ორი ძე ჰყავდა — მიქელი და ალექსანდრე — „რომელი უშვა დედოფალმან დიდისა პალიალოლოსის ასულმან“ (იგი, ჩანს, სწრაფად გარდაიცვალა). შემდეგ მემკვიდრე განაგრძობს: „ხოლო მიიღო მეფობა კონსტანტინე პირმშობისა ძლით, რომლისა მეფობასა წინააღმდეგა ძმა მისი მიქელ და დაიპყრა ქუეყანა რაჭისა და არგუეთი და ღღეთა მათთა იშლებოდა სამეფო“. ეს დავა ძმათა სიკვდილამდე გაგრძელბულა, „რამეთუ რომელსა ჟამსა დაიზავნიან, მყის შეიშალნიან“¹⁴⁸. კონსტანტინეს, როგორც ჩანს, გარკვეული სახელი მაინც მოუხვეჭია; რადგან იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ერთი აღაპი მას ამ მონასტრის „ახლად შემკაზმავს“ (ე. ი. აღმდგენელ-განმაახლებელს) უწოდებს¹⁴⁹. მისი აღაპი ძმა მიქელთან ერთად დაუცავს სინას მთის ერთ-ერთ ხელნაწერსაც¹⁵⁰ და პეტრიწონის მონასტრის 1311 წ. ხატის წარწერასაც¹⁵¹.

კონსტანტინეს შემდეგ მისი ძმა — მიქელი გამეფდა, მაგრამ მისი მეფობა ძალიან ხანმოკლე აღმოჩნდა. მიქელი 1329 წელს გარდაიცვა-

148 ჟამთააღმწერელი, გვ. 295.

149 ელ. მეტრეველი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 100, 138.

150 ივ. ჭავჭავაძის შვილი, სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1947, გვ. 242.

151 ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში, გვ. 358.

ლა¹⁵². შემორჩენილია მის მიერ გაცემული მიქელაძეთა სასისხლო სიგელის გვიანდელი ასლი, რომელიც დათარიღებულია 1326 წლით¹⁵³. თუ ამ სიგელის XIX საუკუნის ასლში რაიმე შეცდომა არ არის დაშვებული, მაშინ უნდა დავასკვნათ, რომ მიქელი 1327 წ. კი არა, როგორც ვახუშტის აქვს, არამედ ერთი წლით ამაზე ადრე გამეფებულა. ამ აზრს თითქოს ის გარემოებაც ამაგრებს. რომ თვით ვახუშტი ერთგან აღნიშნავს გამეფებიდან — 1329 წ-მდე (გარდაცვალებამდე), მიქელმა სამი წელი იმეფაო¹⁵⁴ (ე. ი. 1326 + 3 = 1329 წ.). მიქელაძეთა დასახელებული სიგელი სხვა მხრივაც საინტერესოა. გარდა იმისა, რომ იქ იხსენიება იმ დროის დასავლეთ საქართველოს წარჩინებულ-დიდებულთა გვარები (მხეცის-ძე, კახაბერის-ძე და ა. შ.), რაც საბუთის სანდოობაზე მეტყველებს, სიგელის მიხედვით ისიც დასტურდება, რომ მონღოლთა სუზერენობა გარკვეული დროით და სახით ლიხთიმერეთზეც ვრცელდებოდა. მაგალითად, სიგელში ნათქვამია, რომ მანგასარ მიქელაძეს სასისხლო სიგელი არ აღმოაჩნდა, რადგან თურმე „თათართაგან წაღებული [ჰ]ქონდა“¹⁵⁵. ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა რაშიდ ად-დინის მიმოწერის ცნობებიც.

ირკვევა, რომ თვით ამ სპარსელ მემატიანეს, აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად, დასავლეთ საქართველოშიც ჰქონია ზაფრანის მოზრდილი პლანტაციები¹⁵⁶. გარდა ზევით დასახელებული ფაქტური მონაცემებისა, რაშიდ ად-დინის მიმოწერაში ნათქვამია აგრეთვე, რომ ყაზან ყაენს სირიაში ლაშქრობის დროს ჯარის ერთი ნაწილი, 120 000 მეომრის რაოდენობით, ტრაპიზონსა და „აფხაზეთში“ (ჩანს, დასავლეთ საქართველოში) გაუგზავნია: „ურჩი ხალხისა და ბილწი ბრბოს წესრიგში მოსაყვანად და მათთვის მონობისა და მორჩილების უღლის დასადგმელად“¹⁵⁷. ეს უნდა მოხდარიყო 1299—1300 წწ-ში, ამგვარად, თუ ცნობა სინამდვილეს შეესაბამება, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ დროიდან დასავლეთ საქართველო გარკვეული სახით კვლავ მონღოლთა მფლობელობაშია. შესაძლოა, ეს მოხდა ჯერ კიდევ რუსუდან დედოფლის (1222—1245) მიერ მონღოლებთან დადებული ზავის პირობების აღდგენის საფუძველზე. ზავი, კერძოდ, გულისხმობდა, რომ ლიხთიმერეთში მონღოლთა ლაშქარი და მათი

152 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 257.

153 მიქელაძეთა სასისხლო სიგელი. ე. თაყაიშვილი, საქართველოს სიკვლევი, ტ. II, თბ., 1904, გვ. 33.

154 ვახუშტი, დასახ. შრომა, გვ. 801.

155 მიქელაძეთა სასისხლო სიგელი, დასახ. გამოცემა, გვ. 33.

156 ე. ტაბატაძე, რაშიდ ად-დინის [მიმოწერის] ცნობები..., გვ. 85.

157 იქვე, გვ. 86.

მოსხლეები არ შევიდოდნენ, მაგრამ იმერეთიც სცნობდა მათ უზუნა-
ესობას და გარკვეული რაოდენობით ხარკს გადაიხდიდა¹⁵⁸.

ვახუშტი ბატონიშვილის დაკვირვებით, ვითარება ამ პერიოდს
დასავლეთ საქართველოში დეცენტრალიზაციის ძალიან კარგ პირო-
ბებს ქმნიდა. მისი სიტყვით: „იხილა დადიანმან გიორგი ესე ვითა-
რება მათ შორის (იგულისხმება ქიშტი კონსტანტინესა და მიქელს შო-
რის, ვ, კ.), მიიტაცა საერისთო ცხომისაცა და დაიპყრა თვით სრუ-
ლიად ოდიში ანაკოფიადმდე, აგრეთვე, შერვაშიძემ — აფხაზეთი და
გურიელმან — გურია და სუანთა ერისთავმან — სუანეთი და განიშ-
კვიდრნეს თვსად და არღარა ეგოდენსა მორჩილებასა შინა იყვნენ
მეფეთასა“¹⁵⁹.

მართლაც, ოდიშის ერისთავები — დადიანები, თანდათან ძალს
იკრებენ და აფართოებენ თავიანთ საგამგეოს. ისინი ფორმალურადღა
ემორჩილებიან ცენტრალურ ხელისუფლებას. თანდათანობით მათი
საერისთო ტერიტორია დამოუკიდებელი სამთავროს ატრიბუტებს
იძენს; თუმცა მოცემულ პერიოდში დასრულებული სახით ის არ გა-
ფორმებულა, მაგრამ რამდენად დიდი გავლენა ჰქონიათ დადიანებს,
ჩანს არაბი ავტორის ალ კალკაშანდის კომპილაციიდანაც. ეს წყარო
(ალ მუჰიბიზე დაყრდნობით) დადიანებს „მელიქების“ (მეფე, მთავა-
რი) ტიტულით მოიხსენიებს და დასავლეთ საქართველოს მეფეებად
ჰყავს მიჩნეული¹⁶⁰. ისევე, როგორც ვახუშტი, ალ. კალკაშანდიც აღნიშ-
ნავს, რომ დადიანები ქ. სოხუმსაც ფლობდნენ¹⁶¹. დადიანთა ძლერება
იმდენად დიდი ყოფილა, რომ XV ს. შექმნილი თურქული ეპოსი („ქო-
თაბი დედე ქორქუთ“) მათ ქ. ახალციხის ფლობასაც კი მიაწერ-
და¹⁶². ვახუშტის მიერ ნახსენები გიორგი დადიანი, XIII ს. მეორე ნა-
ხევრის ერისთავთ-ერისთავისა და მანდატურთუხუცესის — ბედან და-
დიანისა და ბეგა ქართლის ერისთავის ასულის — ხუაშავის ძე იყო¹⁶³.
იგი გარდაიცვალა 1323 წ. მას ცვლის ვაჟი მამია, რომელმაც „უმეტე-
სად დაიპყრა ოდიში“¹⁶⁴. ვახუშტის ცნობით, მიქელ წარინის ქეს

158 შდრ. ც. ღვაბერიძე, ფულად ტერმინებს შესახებ XIV ს. სასისხლო
საკვლებში, ს. ჭანაშაის სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის „მოამბე“- XX XV
— B. თბ., 1981, გვ. 17—18.

159 ვახუშტი, დასახ ნაშრომი, გვ. 801.

160 В. Г. Тизенгаузен, Заметка Элькалькашанди..., с. 214.

161 იქვე.

162 Бартольд В. В., Турецкий эпос и Кавказ, Сочинения, т. V,
M., 1968, с. 44; შდრ. დედე ქორქუთის წიგნი, თბ., 1987, გვ. 90 (აქ ტექსტი
სხვაგვარად იკითხება).

163 ვ. ბერიძე, ხობის ტაძრის ისტორიისათვის, „მაცნე“, ისტორიის... სერია,
თბ., 1973, № 2, გვ. 77.

164 ვახუშტი, დასახ ნაშრომი, გვ. 801.

უცდია ერისთავთა და მთავართა დამორჩილება, მაგრამ ერისთავთა გადაყენება და შეცვლა მას აღარ შესძლებია: „წართმევითა და ცვალებითა ვერღარა შეუძლო“¹⁶⁵, წერს იგი.

ამ პერიოდში გაძლიერდა დადიანთა ურთიერთობა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან. მართალია, ცნობილია, რომ ამ დროს შავი ზღვის სანაპიროზე გენუელთა კოლონიები (გაგარი, სანტასოფია, კავო დე ბუქსო, ნიკოფა, სანტ-ანჯელო) მოქმედებდნენ, მაგრამ უკანასკნელ დრომდე ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობი იყო, რომ ცხუმში კათოლიკური საეპისკოპოსო კათედრა არსებობდა. ეს კათედრა დაარსებულა გიორგი დადიანის დროს. 1318 წელს. სოხუმას პირველი კათოლიკური ეპისკოპოსი იყო ბერნარ მორე. როგორც ჩანს, იგი ეპისკოპოსობდა 1330 წლამდე, როცა ამ პოსტზე შეცვალა წარმომადგენელი ინგლისელმა პეტრე გერალდმა¹⁶⁶.

ამ დროს შავი ზღვის სანაპიროზე სებასტოპოლს (ცხუმს) გარდა, დიდ როლს თამაშობდა ბიჭვინთა (იტალიურ რუკებზე „პეტონდა“). XIII ს. დამლევს და XIV ს. დამდეგს ბიჭვინთა (სოტირიუპოლი) მთელი დასავლეთ კავკასიის რელიგიურ ცენტრს წარმოადგენდა, რადგანაც მასთან შეერთებული იყო ჭიქეთისა და აღანთა მიტროპოლიები. სამი კათედრის ასეთი გაერთიანების შესახებ ი. კულაკოვსკი ფიქრობდა, რომ შესაძლოა მას შემთხვევითი ხასიათი ჰქონდა, ზ. ანჩაბაძეს კი მიაჩნდა, რომ გაერთიანების მიზეზი სოტირიუპოლის (აბაზგიის) იერარქის ჩრდილო კავკასიაში გავლენის გავრცელება იყო¹⁶⁷. ეს მოსაზრება უფრო მართებული ჩანს. XIV ს. მიწურულიდან ბიჭვინთაში მკვიდრდება აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსიც. მანამდე, როგორც ზევით ციტირებული პეტრე გერალდის წერილი მოწმობს, დასავლეთ საქართველოს პატრიარქის (წყაროში მას „ეპისკოპოსთა-ეპისკოპოსის“ ეწოდება) რეზიდენცია სოხუმში (სებასტოპოლში) ყოფილა.

როგორც აღვნიშნეთ, მიქელ დავით ნარინის ძემ მხოლოდ სამი წელი იმეფა და 1329 წელს გარდაიცვალა. დასავლეთ საქართველოში ახლა მიქელის მცირეწლოვან ძეს ბაგრატს უნდა ემეფა, მაგრამ „ამან, ბაგრატ. სიყრმით თუსით და დაუმორჩილებლობითა მთავართათა ვერ ეკადრა მეფობა, რამეთუ არღარა მოერთნენ ერისთავნი“.

¹⁶⁵ ვახუშტი, დასახ. მაშრომი, გვ. 801.

¹⁶⁶ R i s h a r d J., La Pape et les missions d'Orient au Moyen age, Rome, 1977, p. 178; R a y n a l d y O., Annales Ecclesiastici., t. XV, Rome 1691, p. 417 (1333, № 57).

¹⁶⁷ Ю. Кулаковскій, Христианство у алан, Византийский временник, т. V, СПб., 1898, с. 11; З. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии (VI—XVII вв.), Сухуми, 1959, с. 241.

გიორგი V-მ, რომელიც თვალს ადევნებდა იმერეთის სამეფოში მიმდინარე მოვლენებს, ვითარება ხელსაყრელად ჩათვალა და დასავლეთ საქართველოში ილაშქრა. ვახუშტის სიტყვით, „მაშინ ჩხილა ესე ვითარება... ბრწყინვალემან მეფემან გიორგი და ეზრახა იმერთა... მერმე შემოიკრიბნა სპანი თესნი ძლიერნი, გარდავლო მთა ლიხისა სპითა. და ამისი მხილველნი იმერნი. ყოველნი მოერთოდენ სიხარულითა“¹⁶⁸. მისივე ცნობით, ლიხთ-იმერეთს ლაშქრით გადასულ გიორგი V-ს წინააღმდეგობა ფაქტიურად არავინ გაუწია: თავისი შრომის მეორე ნაწილში (საქართველოს XIV—XVIII სს. ისტორია) ვახუშტი იმერთა უბრძოლველად დანებების მიზეზსაც განმარტავს: „იმერნი, ვინათგან შეიწრებულ იყვნენ კდომითა და ოკრებითა. და არცა გიორგი იყო შორეული მემკვიდრე იმერეთისა, ამისთვის მისცეს პირი მტკიცე“¹⁶⁹.

ყრმა ბაგრატ მიქელის ძე მის აღმზრდელებს და მომხრეებს ქუთაისის ციხეში გაუმაგრებიათ, მაგრამ როცა გიორგი ბრწყინვალის ლაშქარი მოახლოვდა, „ბაგრატ ვერლარა წინააღმდეგომი და შემჭირვებული რაოდენსაჲ ეამსა, ევედრა მეფესა გიორგის, რათა არა-რაი ავნოს სიკუდილითა, ანუ პატიმრობითა“¹⁷⁰. გიორგი V-მ შეიწყნარა ბაგრატის თხოვნა და შორაპნის ერისთავად დააყენა ის¹⁷¹. 1330 წლისათვის გიორგი მეფეს სჭერია „ყოველნი ციხე-ქალაქნი იმერეთისანი“¹⁷². ამის შემხედვარე დადიანი მამია. გურიელი, შერვაშიძე და სვანთა ერისთავი მორჩილებას უცხადებენ მეფე გიორგი ბრწყინვალეს¹⁷³.

დასავლეთ საქართველოს შემოერთების ამბავს მოკლედ მოგვითხრობს, აგრეთვე, ბერი ეგნატაშვილის კომისიის მინაწერიც „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტზე. ამ წყაროს სიტყვით, ნარინ დავითის შვილნი „ერთმანეთზედა აღდგენ“, ამით ისარგებლა გიორგი V-მ — „იმერნი და ამერნი გაიერთა და დაიპყრა ნებისაებრ ყოველი საქართველო“¹⁷⁴.

ვახუშტის მიერ დასავლეთ საქართველოს შემოერთების დეტალური აღწერა ნათელყოფს იმ ფაქტს, რომ მას XIV ს. ქართული დოკუმენტური წყარო გააჩნდა. მისი თხრობის სანდოობაზე მეტყველებს, აგრეთვე სამეცნიერო მიმოქცევაში ჩვენს მიერ შემოტანილი, სოხუ-

168 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 257, 802.

169 იქვე.

170 იქვე, გვ. 257.

171 იქვე, გვ. 258.

172 იქვე, გვ. 257.

173 იქვე, გვ. 278.

174 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 325 (ჩანართ-შენიშვნა).

მის (სებასტოპოლის) კათოლიკეთა ეპისკოპოსის პეტრე გერალდის წერილი. საბუთში ნათქვამია, რომ 1330 წელს დასავლეთ საქართველოს გამგებელი (როგორც ჩანს, მამია დადიანი) მთელი საქართველოს მხედართმთავრის (ამირსპასალარის) წოდებას ატარებდა¹⁷⁵. ამგვარად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ გიორგი V დასავლეთ საქართველოში სწორედ 30-იან წლებში გადასულა და მორჩილების აღიარების სანაცვლოდ მამია დადიანისათვის (1323—1345) ამირსპასალარობა უბოძებია, როგორც ამას გვაუწყებს ვახუშტი. გიორგი V-ის მიერ დასავლეთ საქართველოს შემოერთებაზე უნდა მეტყველებდეს აგრეთვე ის ფაქტიც, რომ იმიერ საქართველოს XIII—XIV სს. ტრადიციული ფულადი ერთეულის, ე. წ. „კირმანული თეთრის“ ზოგიერთ ცალზე ჩნდება გიორგი მეფის მონოგრამა — ინიციალები¹⁷⁶.

ქართული წყაროების მიხედვით, ასე უსისხლოდ განხორციელდა ისეთი მნიშვნელოვანი საქმე, როგორც საქართველოს პოლიტიკურა ერთიანობის აღდგენა იყო.

როგორც ი. სიხარულიძე აღნიშნავს, „იმერ-ამერის დარღვეულ ერთიანობის აღდგენა პროგრესის ძალთა დიდი გამარჯვება იყო“¹⁷⁷.

იმერეთის შემოერთების შემდეგ განცალკევებით რჩებოდა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი, სამცხე-საათაბაგო: ეს მხარე გიორგი მეფის დედის და აღშზრდელი პაპის ბექა მანდატურთუხუცესის სამშობლო იყო. ეამთაღმწერლის ცნობით, XIV ს. დასაწყისისათვის ბექას უზარმაზარი ტერიტორია სჭერია: „ტასისკართგან — ვიდრე სპერამდე და ვიდრე ზღუამდე“¹⁷⁸ (იგულისხმება შავი ზღვა. — ვ. კ.) გიორგი ბრწყინვალემ ჭერ კიდევ 20-იან წლებში ბიძა სარგის II დაიახლოვა და „მიუბოძა სარგისს ჭაყელსა ათაბაგობა და ამირსპასალარობა“¹⁷⁹.

დაახლოებით 1334 წ.¹⁸⁰ კი, როდესაც სარგის II გარდაიცვალა, მისი მემკვიდრე ყვარყვარე უკვე თვით მეფემ „დასვა“ სამცხის გამგებლად. ამგვარად, აღიარებულ იქნა საქართველოს მეფის უზენაესობა.

175 ვ. კიკნაძე, ლათინური წყარო XIV ს. საქართველოს შესახებ. გვ. 98—99.

176 თ. აბრამიშვილი, საქართველოს ს. ჭანაშაის სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ასპრებოსა და დასავლეთ ქართული ფულის (კირმანულის) კატალოგი, გვ. 107.

177 ი. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის, XIII—XIV სს., გვ. 176.

178 ეამთაღმწერელი, გვ. 304.

179 ვახუშტი, გვ. 253.

180 იქვე, გვ. 255; იხ. აგრეთვე, ვ. კიკნაძე, ვინ არის ეამთაღმწერელი? გვ. 156—157. ჩვენი აზრით, ვახუშტის ეს თარიღი უფრო ადრეა გადასაწვეი (იხ. აქვე-დამატება).

სამცხე-საათაბაგოზე თუმცა: „ძენი ბექასნო ფრიად განდიდებულ იყუნენ“.

გიორგი ბრწყინვალის მიერ სამცხე-საათაბაგოს დამორჩილებას ეამთაღმწერელიც მოგვითხრობს. მემატინანე აღწერს დავით ულუს და სარგის I უთანხმოებას და დასძენს: „მიერთვან, იქმნეს ჭაყელნი მორჩილნი ულოსისანი (ე. ი. მონღოლთა. — ვ. კ.), ვიდრე ეამთამდე მეფეთა შორის ბრწყინვალისა და საჩინოსა, დიდისა გიორგისათა“¹⁸¹.

ასე დასრულდა XIV ს. პირველ ნახევარში საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის აღდგენის პროცესი. ვახუშტის ცნობით, გიორგი V ამით არ დაკმაყოფილებულა და ყოფილი ყმადნაფიცი ქვეყნებიც შემოუმტკიცებია: „კულად შემოიკრიბნა სპანი და შევიდა რანს. ვერეინ წინააღუდგა და მუნიდამ შევიდა შირვანს და დაიმორჩილნა იგი-ნიცა და მოხარკე ჰყუნა დარუბანდამდე“¹⁸². მართალია, ვახუშტის ეს ცნობა მკვლევართა ნაწილს სარწმუნოდ მიაჩნია¹⁸³, მაგრამ, როგორც ჩანს, საქმე უნდა ეხებოდეს გიორგი V-ის მიერ დასახელებულ რაიონებში მხოლოდ ლაშქრობას და არა ამ რეგიონების კვლავ შემოერთებას. ასეთ ლაშქრობას ადგილი ჰქონია 1333 წელს/ გიშ-ქურმუხელის მთავარეპისკოპოსი კირილე დონაური თავის ანდერძში გვამცნობს, რომ „ბრწყინვალემან გიორგი გაიმარჯუა აგაროანთა ზედა განძას და შირ<ა>ვანს“¹⁸⁴. სპარსელ ისტორიკოსს ალ ყუტბი ალ აპრის არა ერთხელ აქვს დასახელებული მდ. აღსუ (თეთრი წყალი). როგორც მონღოლი ნოინების მოქმედების უკიდურესი საზღვარი¹⁸⁵ ამავე ავტორის მოჰყავს ჰასან დიდი ჭალაირის (ბუზურგის) ძლიერებენ ხანაში (1338—1339 წწ.) საილხანოს ტერიტორიის დანაწილების ნუსხა. ჰასან ჭალაირს დიარბექირის ოლქი ჰაჯი თალაისთვის მიუცია, რუმსართანა განაგებდა, შარური და დვინი ნახჭევანმდე ჰაჯი ბეკ აყვის ძისთვის ჩაუბარებია, ტერიტორია ყარაბაღის მისადგომებიდან საქართველოში შესასვლელამდე ამირა სურღანს რგებთა. შირვანი და სასაზღვრო სანაპირო დუმენი შეიბ ჩუბან აყანჯის ძეს მიუღია საგანმგებოდ და ა. შ.¹⁸⁶. როგორც ვხედავთ, ეს წყარო უაღრესად საყურადღებო დოკუმენტს წარმოადგენს. აქედან კარგად ჩანს, რომ საქართველოს

181 ეამთაღმწერელი, გვ. 255.

182 ვახუშტი, გვ. 256—257.

183 ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 177; ზ. ლომინაძე, საქართველო XIV ს. I ნახევარში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევებ, ტ. III, გვ. 663.

184 ი. დონაურის ანდერძი, წიგნში; მ. ჭანაშვილი; საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 206.

185 ალ აპრი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 59, 63 (სხვათაშორის, წყაროში ნათქვამია, რომ მდ. აღსუს მიდამოებში ნავთობი მოპოვებოდა).

186 ალ აპრი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 64.

სუვერენიტეტი აღარ ვრცელდება შირვანზე და მით უფრო დარუბანდზე, მაგრამ დოკუმენტიდან ისიც სრულიად აშკარა ხდება, რომ ამ პერიოდში საქართველო მონღოლებს არ ემორჩილება და ერთ-ერთ მონღოლ ნოინს მხოლოდ საქართველოს მისადგომებაზე ტერიტორია აზარია.

1341 წ. საქართველო (და მისი მეთაური) აქტიურ მონაწილეობას იღებს ტრაპიზონის იმპერიაში ქართული ორიენტაციის ჯგუფის გამარჯვების საქმეშიც.

1341 წ. 4 ივლისს, ბიზანტიელი ავტორების ცნობით, ტრაპიზონის საეისროს თურქები შეესივნენ და დაარბიეს¹⁸⁷. ამ ვითარებაში ტრაპიზონის კეისრას ალექსი II (1297—1330) კომნენოსის უფროსი ასული ანა (ანახუტლუდ წოდებული) მონაზვნობას თავს ანებებს და „ლაზზეში“ მიდის¹⁸⁸. ივ. ჯავახიშვილის შენიშვნით. ამ გეოგრაფიულ საზღვარში საქართველო იგულისხმება, რადგან საკუთრივ „ლაზეთი“ ტრაპიზონის სამეფოს შემადგენლობაშია¹⁸⁹. იმავე წლის 17 ივლისს ანახუტლუ ტრაპიზონში ბრუნდება ლაზური (ქართული) ლაშქრით და ტახტს იპყრობს. ბიზანტიის კეისრის — ანდრონიკე III პელეოლოგოსის (1328—1341) ასული ირინე გადაყენებულად გამოცხადდა.

ამრიგად, ანახუტლუ, რომელიც ქართული ორიენტაციის ჯგუფს ეკუთვნის, ტრაპიზონის ბიზანტიურ დასზე ქართული სამეფოს უშუალო თანადგომითა და დახმარებით იმარჯვებს.

მართალია, ქართული ორიენტაციის ჯგუფის გამარჯვება ხანგრძლივი არ აღმოჩნდა — 1343 წ. 4 სექტემბერს დედოფალი ანა (ანახუტლუ) და მისი მომხრეები კონსტანტინეპოლიდან მოსულმა ჯარისკაცებმა სიკვდილით დასაჯეს¹⁹⁰, მაგრამ ფართული თუ აშკარა ბრძოლა ქართულ და ბიზანტიურ დასთა შორის შემდგომშიც არ შეწყვეტილა.

საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის აღდგენის ასეთი სურათი გვაქვს ქართულ და ნაწილობრივ უცხოურ წყაროთა მიხედვით.

მაგრამ ამ საკითხზე, ისევე როგორც საქართველოს მიერ მონღოლთა უღლის გადაადგებასთან დაკავშირებით. თავისებური აზრისაა ინგლისელი მკვლევარი დ. ლანგი. საქმე ის არის, რომ იგი თავისებურად იაზრებს ქართული წყაროების ჩვენებებს გიორგი V-ის მიერ დასავლეთ საქართველოს შემოერთების შესახებ. როგორც აღინიშნა,

¹⁸⁷ შიხ. პანარეტოსი, ტრაპიზონის ქრონიკა. „გეორგიკა“, ტ. 7, თბ., 1967, გვ. 179—180; ასევე: ნიკ. გრიგორასი, „ისტორია“. „გეორგიკა“, ტ. 7, გვ. 146.

¹⁸⁸ შიხ. პანარეტოსი, დასახ. გამოცემა, გვ. 180.

¹⁸⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1966, გვ. 271.

¹⁹⁰ შიხ. პანარეტოსი, დასახ. თხზულება, გვ. 82.

დ. ლანგის არგუმენტებს. რომლებიც მან გამოაქვეყნა სტატიაში „საქართველო გიორგი ბრწყინვალის მეფობისას“ გამოეხმაურა გამოჩენილი ქართველი მკვლევარი ვ. გაბაშვილი. იგი ძირითადად არ ეთანხმება ინგლისელ ავტორს, მაგრამ რატომღაც მიაჩნია. რომ დ. ლანგი აღიარებს საქართველოში პოლიტიკური ერთიანობის აღდგენას. ვ. გაბაშვილი წერს: „გიორგი ბრწყინვალე რომ 1327 წ. შემდეგაც აქტიურ პოლიტიკურ მოღვაწეობას ეწევა, ეს კარგად ჩანს მისი იმ პოლიტიკიდან, რომელიც მან სამცხე-საათაბაგოს და დასავლეთ საქართველოს მიმართ განახორციელა. ამ პოლიტიკის უშუალო შედეგი იყო საქართველოს ერთიანობის აღდგენა. ეს მნიშვნელოვანი ფაქტები, როგორც ცნობილია, ქრონოლოგიურად 1327—1335 წწ. თავსდება. ამ ფაქტებს არც ლენგი უარყოფს, ამასთან, რგი იმოწმებს ქართველთა ტრაპიზონში ლაშქრობასაც. მაგრამ ყველაფერი ეს მას მაინც არ მიაჩნია მონღოლთა მფლობელობის მოსპობის და მონღოლების საქართველოდან განდევნის დამადასტურებლად“¹⁹¹ (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.).

მართალია. ლანგი აღიარებს გიორგი V-ის დასავლეთ საქართველოში გადასვლას. მაგრამ საინტერესოა. რა კონტექსტში. ზევით მოყვანილ ციტატში დ. ლანგი წერს: „1327 წლიდან... გიორგი V-მ დაკარგა კონტროლი თბილისზე და აღმოსავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილზე. მან — ეს დანაკარგი აანაზღაურა იმით, რომ თავის კვერთხს დაუმორჩილა მთელი დასავლეთ საქართველო“¹⁹².

შემდეგ ლანგი უფრო ფართოდ მსჯელობს ამ საკითხზე. გიორგი V-ის ლიხთ-იმერეთში გადასვლა მას მიაჩნია არა საქართველოს ერთიანობის აღდგენის დამადასტურებელ ფაქტად, არამედ გიორგი V-ის იძულებითი უკანდახევის მანიშნებლად. როგორც აღნიშნული გვქონდა. დ. ლანგის აზრით, გიორგი V-მ მიჰბაძა თავისი გვირგვინოსანი წინაპრების: რუსუდან დედოფლისა (1222—1245) და დავით ნარინის (1249—1293) მაგალითს და 1327 წლის შემდეგ დასავლეთ საქართველოში გაიხიზნა¹⁹³.

ინგლისელი ავტორის ამ მოსაზრების უსაფუძვლობა წინა პარაგრაფში ვაჩვენეთ და ამიტომ ამ საკითხზე ვრცლად აღარ შევჩერდებით (იხ. მაგალითად, გიორგი V-ის 1338 წლის სიგელი ივ. ჯავახიშვილ-თორელისადმი და 1332/33 წწ. წერილი ფილიპე VI ვალუასადმი).

რაც შეეხება ტრაპიზონის საკითხს (იგულისხმება ქართული ორი-

191 ვ. გაბაშვილი, მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლიობის საკითხისათვის., გვ. 139.

192 დ. ლანგი, დასახ. სტატია, გვ. 75.

193 იქვე, გვ. 86—87.

ენტაციის მქონე ანახუტლუს შესვლა ტრაპიზონში ქართული ჯარით (1341 წ.), დ. ლანგი აქაც ასეთ აზრს გამოთქვამს: „არავითარი დამატკიცებელი საბუთი არ არის იმისა. რომ ვაჩვენოთ, იყო ეს ლახ-ქართველთა ინტერვენცია — მეფე გიორგის მიერ დაგეგმილი, თუ ქართველთა მონაწილეობა აქ გამოიხატებოდა მხოლოდ როგორც პარტიზანების ან დაქირავებულთა მოქმედება“¹⁹⁴.

1341 წ. ტრაპიზონში ქართული დასის გამარჯვების შეახებ ივ. ჭავჭავიძეილი სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ ასეთი ვითარება საქართველოს მეფესთან. გიორგი V-თან, შეთანხმების გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა¹⁹⁵. მართლაც, აქ რომ „პარტიზანებთან და დაქირავებულ რაზმებთან“ არა გვაქვს საქმე, კარგად ჩანს თვით ბიზანტიელი ავტორების სიტყვებიდან: მაგ., მიხ. პანარეტოსი (XIV ს. II ნახ. — XV ს. დასაწყ.) აღნიშნავს, რომ როცა ტრაპიზონის ტახტზე ბიზანტიელი დედოფალი ირინე (ადრონიკე III პალეოლოგოსის ასული) ავიდა — „მაშინვე აჯანყდნენ მთავრები და წარმოიშვა ორი ბანაკი“¹⁹⁶ (ხაზი ჩვენია, — ვ. კ.). ამ დასების პოლიტიკურ საფუძველზე და იმაზე, რომ ალექსი II-ის ასული ანახუტლე პირადი შეხედულების შესაბამისად კი არ მოქმედებს, არამედ მთელი ქართული ორიენტაციის ჯგუფის ინტერესების გამომხატველია, აშკარად ლაპარაკობს მეორე ბიზანტიელი ავტორი ნიკიფორე გრიგორასი (1290—1360): „ირინეს მოწინააღმდეგე დასმა დაიყოლია იგი (ანახუტლე, — ვ. კ.) მოლოზნის კაბა გაეხადა და ლაზეთში (საქართველოში. — ვ. კ.) წასულიყო, სადაც იგი... (ტრაპიზონის, — ვ. კ.) მეფედ იქნა გამოცხადებული. ლაზები, ქანები და ყველა ადგილობრივი თავის მშობლოურს, კომუნოსთა ოჯახიდან გამოსულს აძლევდნენ უპირატესობას, პალეოლოგოსთა გვარიდან გამოსულ ირინეს წინაშე“¹⁹⁷.

ამას გარდა, მნიშვნელობას მოკლებული არ უნდა იყოს ის გარემოებაც. რომ ანახუტლუს მამა, ალექსი II (1297—1330), ბეჟა მანდატურთუხუცესის ქალიშვილზე იყო დაქორწინებული¹⁹⁸. ე. ი. ანახუტლე გიორგი V-ის პირდაპირი ნათესავი იყო და მას დეიდაშვილად ერგებოდა.

ყველა ეს ფაქტი საფუძველს გვაძლევს, დარწმუნებით ვივარაუდოთ, რომ საქართველოს სამეფო კარი უშუალოდ იყო დაინტერესე-

¹⁹⁴ დ. ლანგი, დასახ. სტატია, გვ. 87.

¹⁹⁵ ივ. ჭავჭავიძეილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1966, გვ. 272.

¹⁹⁶ მიხ. პანარეტოსი, გეორგია, ტ. 7, გვ. 177.

¹⁹⁷ ნიკ. გრიგორასი, „გეორგია“, ტ. 7, გვ. 146, შენიშვნა.

¹⁹⁸ მიხ. პანარეტოსი, დასახ. გამოცემა, გვ. 172; ქამფაალმწერელი, გვ. 304.

ბული ტრაპიზონში მიმდინარე მოვლენებითა და მათი შედეგებით. ეს საკეისრო, რომელიც დასახლებული იყო დიდი რაოდენობით ქართველთა მონათესავე ტომებით (ლაზ-ქანები). ქართველთავე ხელშეწყობით დაარსდა თამარ დედოფლის დროს¹⁹⁹. დაარსების შემდეგ იგი ყოველთვის რჩებოდა ქართული სახელმწიფოს ყურადღების არეში²⁰⁰, როგორც მნიშვნელოვანი, სამხრეთ-დასავლეთიდან მოსაზღვრე ქრისტიანული ერთეული (ამ პერიოდში ბიზანტიის იმპერია ჯერ კიდევ არსებობს, მაგრამ ფაქტობრივად მხოლოდ კონსტანტინოპოლის მონიჭნავე ტერიტორიით იფარგლება).

ინტერესი ტრაპიზონის მიმართ მით უფრო გაძლიერდებოდა, რაც საქართველო გაერთიანდა და ქართული სამეფო კარის ინტერესებში კვლავ მოექცა იმიერ საქართველო და სამცხე-საათაბაგო, რომლებიც უშუალოდ ესაზღვრებოდნენ ტრაპიზონის საკეისროს.

199 ი. ბე რ ა ძ ე, ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების საკითხისათვის, 1971 გვ — 34-36.

200 მიხ. პანარეტოსის ცნობით, 1282 წ. დავით ნარინი ტრაპიზონში შეიქრა და ამ საკეისროს დედაქალაქს ალყა შემოარტყა. იხ. მიხ. პ ა ნ ა რ ე ტ ო ს ი, ტრაპიზონის ქრონიკა, „გეორგიკა“, ტ. 7, გვ. 170.

თ ა ვ ი I V
საქართველო XIV ს. 40—70-იან წლებში. მონღოლთა
ბატონობის შედეგები

„ყო ხომადო, კვლავ გავიტაცებს შენ
ზღვაში ტალღა!“

პ ო რ ა ც უ ს ი.

„არა უწყია, ვითარმედ მენავეთმოდლუ-
არსა — ზამთარი, და მედარსა — ბრძო-
ლი, ერისთავსა — [ლაშქრის] განწყო-
ნი და ქრისტიანესა — განსაცდელი...
გამოსცდის?!“

ბ ა ს ი ლ ი კ ე ს ა რ ი ე ლ ი

XIV ს. 40-70-იანი წლების ქართული ორიგინალური საბუთები თითქმის მთლიანად განადგურდა. ის მასალაც კი, რასაც ეყრდნობოდა ვახუშტი ბატონიშვილი თითქმის სამი საუკუნის წინ, ამაჟამად აღარ იძებნება. ამიტომ XIV საუკუნის შუა წლების პოლიტიკური ისტორიის აღსადგენად მხოლოდ ფრაგმენტული ცნობებიღა გაგვანჩნია.

ევროპული წყაროებიდან ირკვევა, რომ XIV ს. 30-იანი წლების დასაწყისში გიორგი V მზად იყო ევროპის სახელმწიფოებთან ერთად ელაშქრა პალესტინა-იერუსალმში, ე. წ. „წმინდა მიწების“ ეგვიპტის სულთანისგან გამოსახსნელად¹, მაგრამ შემოდგომში ლაშქრობა აღარ განხორციელებულა.

როგორც აღნიშნული იყო, ამავე საუკუნის ოცდაათიანი წლების მიწურულს (დაახლ. 1338 წ.), ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით, გიორგი V ბრწყინვალე შეებრძოლა ადარბადაგანის ნოინებს და კერძოდ. ჰასან ქუჩუქს. იმავე ხანებში (30-იანი წლების მიწურული) საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილს, კერძოდ კი კლარჯეთს, „საბერძნეთის“ (მცირე აზიის) სულთანი ორხანი შეესია: „საბერძნეთის სულ-

¹ ვ. კიკნაძე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, „მნათობი“, 1983, №, გვ. 158—164.

ტანმან ორხან ინება, რათა დაიპყრას კლარჯეთი და მიმდგომნი მისნი. მცნობმან. გიორგი მეფემან მიუვლინა მას ზავისა პირი, ხოლო მან არა ინება და შეკრებული სპითა, მეფე ეწყო სულტანსა. მოსცა ღმერთმან ძლევა და მოსრნა ურიცხუნი თურქნი და ილტვოდნენ სულტნითურთ².

საქმე ეხება თურქ-ოსმანთა სახელმწიფოს დამაარსებლის ოსმანის ძეს — ორხანს (1326—1359). მისი რეზიდენცია მცირე აზიის დასავლეთ ნაწილში მდებარე ქ. ბრუსა (ბურსა) იყო. ვახუშტის ცნობა არც ერთ უცხოურ წყაროს არ დაუცავს³, რის გამოც ამ ცნობის მეცნიერული ანალიზი აქამდე არ მომხდარა. ძნელია გადაჭრით მტკიცება, მაგრამ ვფიქრობთ, უცხოურ წყაროებში საქართველოს დასავლეთ ნაწილზე ორხანის ლაშქრობის მოუხსენიებლობა არ გვაძლევს საფუძველს უარყოფით ვახუშტის ცნობის სიმართლე. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში ვახუშტი ქართულ წყაროს ეყრდნობოდა. უცხოური წყაროებისთვის კი ორხანის ლაშქრობის ეს ეპიზოდური შემთხვევა ინტერესს არ წარმოადგენდა. მეორე მხრივ, ცნობილია, რომ 1337 წელს ორხანმა გადალახა ჰელესპონტის სრუტე და მცირე ხნით კონსტანტინოპოლის ევროპულ ნაწილსაც კი შემოარტყა ალყა⁴. მანვე ჩამოაყალიბა შემდგომში სახელგანთქმული იანი-ჩართა კორპუსი. ახლად ჩასახული და მადაგახსნილი ოსმანთა ამ სახელმწიფოსათვის ჰელესპონტიდან საქართველოს საზღვრებამდე ლაშქრობა ჩანს ამ ტერიტორიაზე პირველი, საცდელი საომარი მოქმედება იყო.

1342 წელს, როგორც ვწერდით, საქართველოს თავის გადარჩენის მიზნით თავი შეაფარა ჰასან ქუჩუკის ძმამ — მელიქ აშრაფმა⁵. შესაძლოა, ამ მომენტსაც გულისხმობდა არაბი ავტორი ალ-კალკაშანდი (ალ-უმარიზე დაყრდნობით), როდესაც წერდა, რომ ქართველებს განსაკუთრებით ენდობიან „ჩობანის შვილები, შვილთაშვილები და სხვა მემკვიდრენი“⁶.

ამ პერიოდში საქართველოში თავი იჩინა მოვლენამ, რომელსაც ქვეყნის დეცენტრალიზაციის თვალსაზრისით შორს მიმავალი შედეგები ჰქონდა. მართალია, ქვეყანა გაერთიანდა და გარკვეული დროით ძველი ძლიერება აღიდგინა, მაგრამ ამასთან ერთად, კვლავ არსებობენ ე. წ. „პროვინციის მეფეები“. ამ მოვლენას მონღოლთა აშკარა ხელშეწყობის გამო სამეფო ხელისუფლება ვეღარ ეწინააღმდეგებოდა.

2 ვახუშტი ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 259.

3 M. Brosset, Histoire de la Géorgie, t. I, p. 648, № 3.

4 W. Heyd, Histoire du Commerce du Levant au Moyen age, Leipzig, 1936, t. I, p. 489.

5 ვახუშტი აბრუ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 136.

6 Тизенгаузен В. Г., Заметка Элькальканди о грузинах..., с. 211.

ფაქტობრივად, პროვინციის მეფეები დიდი ფეოდალები იყვნენ, რომლებიც სამეფო საგვარეულოს უშუალო ნათესაობით უკავშირდებოდნენ. მათ მიერ გაცემულ სიგელებში ისინი თავს განიდიდებენ „მეფეთ-მეფისა“ და მთელი საქართველოს მეფეების სხვა ოდინდელი ეპითეტებით. შემორჩენილია „პროვინციის მეფეთა“ რამდენიმე სიგელი, რომელთა მეშვეობითაც ნათელი ხდება, რომ ისინი ძირითადად ქ. გორის მიმდებარე რაიონების მფლობელები ყოფილან⁷. მათი ერთი შტო კი ჭავჭავაძეთა მდებარე საუფლისწულო ს. ალასტანს დამკვიდრებულა⁸. პირველად პროვინციის მეფეები ჩანან დავით VIII-ის — დემეტრეს ძის — 1297 წ. სიგელში⁹. ამავე სიგელის საშუალებით ირკვევა, რომ საბუთის დამამტკიცებელი პროვინციის მეფე მელქისედეკი და მისი ძმა ანდრონიკე დავით VIII-ის ძეები ყოფილან¹⁰, მეორე მხრივ, ამ „მეფეებს“ საერთოდ არ ახსენებს ეპითეტის მქონე და თბილისის სამეფო ტახტიც მათ ალბათ არასდროს სცნობდა.

ნ. ბერძენიშვილის სიტყვით, საქართველოში უკვე იმდენად ღრმად არის გამჭვრელი „სახელმწიფოებად“ დაშლის ტენდენცია, რომ ფეოდალური სეპარატიზმის ეს სახეობა მყარად იკიდებს ფეხს¹¹.

საყურადღებოა, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი, როდესაც გიორგი V-ის მიერ საქართველოს გაერთიანებაზე მსჯელობს, იქვე აღნიშნავს: მართალია, საქართველო XIV ს-დან პოლიტიკურად მთლიან ერთეულად რჩება XV ს. შუა ხანებამდე (გიორგი VIII ალექსანდრეს ძემდე — 1446—1468), მაგრამ ხანდახან რომელიმე კუთხე შესაძლოა ფორმალურად განდგომილიყო კიდევ: „გარნა თუ განდგებოდინ და იწოდებიან „მეფედ“, არამედ ირიცხვის ესრეთ, ვინაითგან არა იყო სიმტკიცე“—ო¹² (ხაზი და ბრჭყალები ჩვენია,

7 ანდრონიკე მეფის სიგელი წითლოსან ქვენიფნეველისადმი; ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 99; ს. კაკაბაძე, დავით უცნობი XIV ს. მეფე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, წ. I, თბ. 1914, გვ. 147; Грамота царя Андронике Цитлосану Квенипневели, Грузинские документы IX—XV вв. перевод и комментарии С. С. Какабадзе, М., 1982, с. 87—91.

8 ქ. ოდიშელი, აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ისტორიისათვის XIV—XVII სს., კრებ. XVIII ს. რამდენიმე ქართველი ისტორიული დოკუმენტი, თბ., 1964, გვ. 89—90.

9 1297/98 წწ. სიგელი დავით მეფისა... ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი I, თბ., 1984, გვ. 183—184

10 ქ. ოდიშელი, დასახელებული სტატია, გვ. 89.

11 ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV ს-ში, მასალები საქართვ. და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. I, თბ., 1937, გვ. 25

12 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 802.

— ვ. კ.). ასე რომ. ვახუშტი ბატონიშვილის სამართლიანი განმარტებით. გამდგარი კუთხეების მფლობელნი (ამ შემთხვევაში „პროვინციის მეფეები“) მხოლოდ ფორმალურად ირიცხებოდნენ (ითვლებოდნენ) „მეფეებად“, რადგან ცენტრალური ხელისუფლება ყოველთვის არ იყო მზად ამ მოვლენის ასალაგმავად.

XIV ს. 40-50-იან წლებში გორის მხარის პროვინციის მეფეები არიან ანდრონიკე და დავითი¹³, ჭავჭავთის კი გიორგი — ალასტანელად წოდებული ფლობს, რომელიც 1373 წ. აგვისტოში დაღუპულა საქართველოში შემოჭრილ თურქებთან ბრძოლის დროს¹⁴.

1344 წლის ერთადერთი სიგელის მიხედვით, შიო-მღვიმის ლავრას, რომელიც თავის თავს მოიხსენიებს „ძლიერის და უძლეველის“ სახელით, მკედელ ბიერიტის ძე ჭაუნორისთვის გადაუცია განთქმულ ვარდანის ძეთა ნაქონი სამი დღიური მიწა ადგილ შოლარბიურში, სამაგიეროდ, მკედელ ჭაუნორს უკისრია ლავრისთვის წელიწადში ერთხელ, წმ. შიოს დღეს. გადაეხადა ოთხი ლიტრა ცვილი. სიგელს ამტკიცებენ ქართლის სხვადასხვა სოფლებში მცხოვრები გლეხები, მზარეული, ხელოსანი, მღვიმის ყმები. აქ დასახელებულია შემდეგი სოფლები: ანგროვანი, თეძამი, კოხოტი, ხევისპირი, გოროვანი და წეროვანი. გუჯარს (რომელსაც დედანში „დაწერილი“ ეწოდება), ამტკიცებენ აგრეთვე: პალატის წინამძღვრის „შვილი“, საწოლის მწიგნობარი, მთავარ მამა (მღვიმელი), ქართლის მთავარეპისკოპოსი მელქისედეკი, მცხეთის მოძღვარი შაბურის ძე აბრამი, მღვიმის ღვკანოზი დავითი და პალატის მოძღვარი გერმანოზი¹⁵.

საილხანოში ამ დროს დიდი არევ-დარევა სუფევდა. ყოფილი მოკავშირენი ერთმანეთს თავს ესხმოდნენ, „მტრის“ ტერიტორიებს აჩანაგებდნენ და დაუნდობლად ელეტდნენ ერთმანეთს. 1343 წ. 15 დეკემბერსა და 1344 წ. 15 მაისს შორის ქ. თავრიზში ჩობანიანთა მეტად საინტერესო შეხვედრა შემდგარა. რადგანაც ემირები ერთუროს არ ენდობოდნენ და არ ინდობდნენ, მათ გადაუწყვეტიათ წერილობითი შეთანხმება დაედოთ. აქ შეყრილან ემირი სურღანი ან სოურღანი (ჩობანის ერთ-ერთი გადარჩენილი ძე), ჩობანისვე შვილიშვილი მელიქ აშრაფი და ჩობანის ვაჟი იალი-ბასთი. ამ ემირებს წერილობითი შეთანხმება დაუდვიათ, ვის რა ტერიტორია უნდა სჭეროდა მათ, ე. ი. ტერიტორიების, დაპყრობის შემდეგ. თავრი--

13 ქ. ოღაშელი, დასახ. სტატია, 89—90.

14 ძველი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 110; აგრეთვე „ცხოვრება საქართველოსა“ (პარიზის ქრონიკა), თბ., 1980 გვ. 38.

15 თ. ეორდანიძე, ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა, გვ. 71—72.

ზის თათბირზე დაუდგენიათ, რომ ემირ სურლანს დაემორჩილებოდა, რასაც კი იგი დაიპყრობდა თავიზის კარიბჭიდან სულთანიემდე. მეორე მხრივ, რა ტერიტორიის დაკავებასაც მელიქ აშრაფი შესძლებდა, მარანიდან და ნახჭევნიდან რუმის მიმართულებით, ყველაფერი მას დაექვემდებარებოდა; ხოლო არანი, შირვანი და საქართველო უნდა მიჰკუთვნებოდა იალი-ბასთის¹⁶. ეს უნიკალური ცნობა შეიხ უვეისის ისტორიას დაუცავს, თუმცა დღემდე ანალიზის საგნად არ გამხდარა. თვითმხილველი სპარსელი ავტორის ეს და ზევით მოტანილი ცნობები თავისთავად ბევრის მეტყველია. განსაკუთრებით უნდა მიექცეს ყურადღება იმ გარემოებას, რომ შეთანხმებაში ყველგან ლაპარაკია იმ ტერიტორიებზე, რომლებიც ჩობანიანებს 1343 წ. შემდგომ უნდა დაეკავებინათ თავისად. ე. ი. დაბეჭდვით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მანამდე (და მას შემდეგაც) საქართველო სავსებით სუვერენული ქვეყანა ყოფილა. ის, რომ ემირ იალი-ბასთის „წილში ზედომილი“ საქართველო არასდროს არ დაუპყრია, იქიდანაც კარგად ჩანს, რომ მალე ამ შეთანხმების შემდეგ, 1344 და 1345 წწ. შორის, იგი სიკვდილით იქნა დასჯილი მელიქ აშრაფის მორ¹⁷.

აზრს საქართველოს დამოუკიდებლობის შესახებ ამაგრებს ალ აპრის კიდევ ერთი საყურადღებო ცნობა. გადმოგვცემს რა 1347—1348 წწ. საილხანოში შექმნილ სიტუაციას, იგი წერს: „მელიქ აშრაფი ერთხელ კიდევ შევიდა თავრიზში და ასობით ათასი მშვიერი მგელი მიუშვა ადერბაიჯანის და არანის (საჯიჯნად): ისინი იმას იქმოდნენ, რაც მოესურვებოდათ. მოსახლეობაში იზრდებოდა სასოწარკვეთილება. მათ ყველამ მიატოვეს მშობლიური მხარე და ნაწილი წავიდა ჯილანში (ხომ არ უნდა იყოს გილანი? ვ. კ.), ნაწილი შირვანსა და დეშტი ყიფჩაღში (ოქროს ურდო, ვ. კ.), ნაწილმა კი საქართველოს მიაშურა“¹⁸ (ხაზი ჩვენია, ვ.კ.) მაშასადამე, მელიქ აშრაფის ტირანიით შეწუხებული მოსახლეობა თავის გადასარჩენად, სპარსელი ავტორის მოწმობით, თურმე სხვა ქვეყნებთან ერთად, საქართველოშიც გარბოდა. ვფიქრობთ, უაზრობა იქნებოდა მუსულმანური მოსახლეობისათვის მეზობელი საქართველოსთვის თავის შეფარება. თუ იქ ისეთივე პირობები და ჩავვრა სუფევდა, რაც არანსა და ადერბაიჯანში (დღევანდელი სამხრეთ აზერბაიჯანი). ამგვარად, დასკვნა თავისთავად გამომდინარეობს: საქართველო ეკონომიკურადაც და პოლიტიკურადაც ჩობანიანთაგან დამოუკიდებელი ქვეყანაა.

1346 წელს საქართველოს ახალი მძიმე განსაცდელი მოეკლინა.

¹⁶ ალ ყუტბი ალ აპრი, „თარხ-ი შეიხ უვეის-ი“. დასახ. გამოცემა, გვ. 71.

¹⁷ იქვე, გვ. 72.

¹⁸ იქვე, გვ. 74.

მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში. ყირიმში. აფრიკის ჩრდილო სანაპიროზე და ევროპაში შავი ჭირი გავრცელდა, რამაც უამრავი ხალხი იმსხვერპლა და ეკონომიკა მოშალა. ამ პერიოდის ქართული საბუთები არ შემორჩა, მაგრამ შავი ჭირის მძვინვარების ამსახველი ავგარობ-ბანდაისძის მინაწერი ზევით უკვე ნახსენები იყო. 1347 წ. ჭირი მძვინვარებდა საქართველოს მომიჯნავე სომხეთსა და ტრაპიზონშიც. იგი 1348 წლამდე გაგრძელებულა, მაგრამ ეპიდემიის ცალკეულ გამოვლინებებს მოგვიანებითაც ჰქონია ადგილი, ვახუშტის მიხედვით, 1366 წ. შავ ჭირს უმსხვერპლია ბაგრატ V-ის (1360—1393) მეუღლე ელენე დედოფალი¹⁹. ის გარემოება რომ ეპიდემიას XIV ს. 60-იან წლებში ზელმეორედ უფეთქია, ჩანს სომხური ანონიმური ქრონიკადანაც. იქ ნათქვამია, რომ 1363 წ. მზე დაბნელდა და სომხეთში სამი-ნელი ეპიდემია გავრცელდა²⁰.

1346 წ. გარდაიცვალა გიორგი V ბრწყინვალე და საქართველოს ტახტზე ავიდა მისი ძე დავით IX (1346—1366). გამორიცხული არ არის, რომ გიორგი V შავი ჭირის მსხვერპლი გახდა.

გიორგი ბრწყინვალის ძის — დავითის ეპოქის შესახებ კიდევ უფრო ცოტა ცნობებია შემორჩენილი. „ძველი ერისთავთა“ მხოლოდ იმას გვაძეცნობს. რომ მისი ქალიშვილი გულშარი ქსნის ერისთავ იოანეს უთხოვია. წყაროში დავითის ასული საუკეთესო ეპითეტებითაა შემკული — „რომლისა ქებასა თუ შეკრბენ ყოველნი ბრძენნი სოფლისანი, ვერ მისწუთებიან“²¹ — ნათქვამია იქ.

ორიოდე შემორჩენილი სიგელიდან ჩანს, რომ დავით მეფის დროს ნიკოლოზ მაწყვერელი (აწყურის ეპარქიას სამცხეში ცენტრალური ადგილი ეჭირა) სრულ მორჩილებას აცხადებს ქართლის კათალიკოსის იოვანეს²² მიმართ. როგორც ჩანს, სამცხე-საათაბაგოს ხანისჯუდ ქცევის დროიდან. მაწყვერელ ეპისკოპოსსაც გამოყოფის ტენდენცია დაეტყო, მაგრამ გიორგი V-ის მიერ შემომტკიცებულა სამცხე მის ძეს დავითს ახლა ეკლესიურადაც შემომტკიცებია²³.

1350 წლის თმოგვის ციხის წარწერა გვაძეცნობს: „შეწეენითა ჟა

19 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 262.

20 Армянские источники о монголах, перевод с древнеармянского и комментарий А. Г. Галстяна, с. 87.

21 ძველი ერისთავთა, ქართულ სამართლის ძეგლები, II, გვ. 111.

22 ვახუშტის მიხედვით, ამ დროს (1357 წლიდან) ქართლის კათალიკოსაა დორიო-ოესი, იხ. ვახუშტი, გვ. 260; მაგრამ აღნიშნული წყაროს ცნობა უფრო სარწმუნო ჩანს.

23 ერთგულებას დაწერილი ნიკოლოზ მაწყვერელისა იოანე კათალიკოსისად-მე, ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბ., 1970, გვ. 181—182; აგრეთვე, რ. პატარაძე, XIV—XVI სს. ქართული ხელნაწერების კვირნიშნები, პალეოგრაფიული ძიებანი, I, თბ., 1965, გვ. 114—115.

ძლიერებითა ვარძიის ღეთისმშობელისაითა, ქორონიკონს ლმ (33) დაეიწყე ზლოდე ესე, მე მეფეთ-მეფის დაეითის ვარძიელმა საწოლის მწიგნობარმა...²⁴. როგორც ეს ეპიგრაფიკული წყარო დოკუმენტურად მოწმობს, 1350 წ. უკვე ნამდვილად დავით IX, გიორგის ძე, მეფობს და მას თმოგვში აღდგენით-გასამაგრებელი სამუშაოებიც უწარმოებია. 1355 წელს კი დავით IX-ს იმ დავის გადასაწყვეტადაც მოუცლია, რომელსაც დასაბამი მისი დიდი პაპის დავით ულუს (1249—1270) დროს დასდებია; ორბოძლელ ფეოდალს (ორბოძლელთა მიწები, ს. მარლიშვილის გამოკვლევით, ძამისა და ხვედურეთის ხევებში მდებარეობდა) დავით ულუსთვის, როგორც ჩანს, სანადიროდ თეთრი ქორი მიურთმევია; ამის სანაცვლოდ აღფრთოვანებულ მეფეს მცხეთის საკათალიკოსოს კუთვნილი მიწების ხარჯზე ორბოძლელი უხვად დაუსაჩუქრებია. თეთრი ქორის სანუჭფოდ ორბოძლელს მიუღია ხვედურეთის ხევისა და იმერხევის სახმარ-უხმარი სანახები და გლეხები. ულუს ასეთი საქციელი იმდენად უცნაურად აღარ მოგვეჩვენება, თუ გავიხსენებთ, რომ სწორედ ამ პერიოდში დაიწყო საეკლესიო მიწების ე. წ. „გამოწირვის“ პროცესი. გრძნობდა რა თავისი „საჩუქრის“ საკმაოდ საეჭვო ხასიათს, დავით ულუს ამ მიწებისა და გლეხების უკან დასახსნელი პირობაც დაუდვია. თუ ქართლის კათალიკოსი ორბოძლელს 12 000 თეთრს გადაუხდიდა, თავის კუთვნილ გლეხებსა და მიწას უკანვე მიიღებდა. მაგრამ როგორც დავით IX გვაუწყებს, XIII ს. 50—70-იანი წლებიდან მის დრომდე ე. ი. თითქმის ერთი საუკუნე, ეს საქმე ვეღარ მოგვარებულა. „ესე ყამთა შლილობისაგან, არცა მეფეთა მოევლო, არცა ქათალიკოზსა და მცხეთელთა დაეხსნა და ორბოძლელს... ყუელა მიმძლავრებით დაეკირა“²⁵. როგორც ჩანს, 1355 წელს მეფეს უკვე სხვა საქმეები მოგვარებული ჰქონდა და ეს გაქიანურებული კონფლიქტიც მოაგვარა. მან თვითონ გადაიხდა თავისი „პაპის მამისა... დავითისაგან გაჩენით ნაბრძანები“ — 12 000 თეთრი და მცხეთის საკათალიკოსოს ძველი კუთვნილება უკანვე დაუბრუნა.

ამ ფრიად საინტერესო სიგელის დედანი XX ს. დასაწყისში დაქარგულა, მაგრამ თ. ყორღანის პუბლიკაციის სანდოობას ამოწმებს მარი ბროსეც. საქართველოში მოგზაურობისას მას მცხეთის საკათა-

24 ვ. ცისკარიშვილი, ჭავჭავთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959, გვ. 103.

25 თ. ყორღანია, ქრონიკები... ტ. II, თბ., 1897, გვ. 185. ეს სიგელი, მცირეოდენი შემოკლებით გადაუწერია ივ. ჭავჭავიშვილსაც, მაგრამ მეცნიერმა მისი ანალიზი ვეღარ მოასწრო. იხ. კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ივ. ჭავჭავიშვილის ფონდი № 262 (ქართვ. ერის ისტ. ე. წ. ვრცელი ვარიანტის მასალები), ფ. 135.

ლიკოსოს დავთრებსა და გუჯრებში პირადად უნახავს ეს სიგელი და მისი მოკლე შინაარსიც გადმოგვცა²⁶. XIV ს. ბოლოსთვის ხვედურეთი და იმერხევი რომ კვლავ მცხეთის საკათალიკოსოს კუთვნილ მამულებშია, ჩანს 1392 წლის გუჯარიდან²⁷, რაც ერთხელ კიდევ მოწმობს ამ სიგელის სანდობას. ამ სიგელის მნიშვნელობა ისიც არის, რომ კარგად გეიხატავს იმ მშვიდ და ჭრილობათა მოშუშების სიტუაციას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა საქართველოში XIV ს. შუა პერიოდში. არაპირდაპირ, იგი ერთხელ კიდევ გვარწმუნებს იმაში, რომ 1348 წელს საქართველოზე მოწეული უბედურებანი იმ საშინელი სენის შედეგი იყო, რომელიც „ხმამალა მოთქმას“ (დ. ლ ა ნ გ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 74, შენ. 2) აიძულებდა მთელს აღმოსავლეთს.

როგორც ჩანს, ვახუშტისაც ძალიან მწირი ცნობები ჰქონია დავით IX-ის ზეობის შესახებ. ამით იხსნება მისი თხრობის ზოგადი და პათეტიკური ხასიათი: „მოვლიდა ესე დავით მეფე სამეფოსა თვისსა ზემო-ქუემოსა, ამერ-იმერთა და განაგებდა, ნადიმობდა და იშუებდა“²⁸. ზემოთქმულთან ერთად ექვს არ იწვევს ისიც, რომ XVIII ს. ქართველ ისტორიკოსს ისეთი საბუთებიც ჰქონდა ხელთ, რაც დღეს უკვე დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს. ვახუშტი წერს, მაგალითად, რომ დავითის მეუღლეს სინდუხტარი რქმევია. რომ ეს ცნობა ისტორიკოსს დოკუმენტური წყაროდან ამოუღია, ჩანს ვახუშტის მიერ თავისი შრომის ბოლოს დართული ქრონოლოგიური ცხრილიდან. 1354 წლის გასწვრივ ვახუშტის მოაქვს დავით მეფისა და დედოფალ სინდუხტარის რომელიღაც წყალობის სიგელის პირველი ფრაზა („ჩუენ მეფემან დავით და დედოფალმან სინდუხტარ გიწყალობეთ...“)²⁹. ასევე მომდევნო 1355 წლის გასწვრივ მოტანილია სიგელის საწყისი: „ჩუენ, მეფემან დავით, ყოვლისა საქართველოსამან, გიწყალობეთ...“³⁰. არ ვიცით, მხოლოდ აქ, ზევით ნახსენები. ორბოძლელისა და ქართლის კათალიკოსის დავის შესახებ დავითის გაცემული საბუთი იგულისხმება, თუ სხვა დოკუმენტზეა საუბარი.

1357 წელს, ვახუშტისვე ცნობით, მზე დაბნელებულა. ამას გარდა, მზის დაბნელებას ვახუშტი ახსენებს 1361 და 1372 წწ-შიც³¹.

²⁶ M. Brosset, Rapports sur un Voyage... IV rapp. III livr. S/Pg 185 p. 8.

²⁷ ქართლ-კახეთ-მესხეთის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარი, ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 177.

²⁸ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 260.

²⁹ იქვე, გვ. 895 (ქრონოლოგიური ცხრილი).

³⁰ იქვე.

³¹ იქვე, 1361 წ. მზის დაბნელებას მის. პანარეტოსიცი მოწმობს. იხ. მისი ტრაპიზონის ქრონიკა, „გეორგიკა“, ტ. VII, გვ. 194.

ჩანს. ჭაყელთა რომელიდაც მატრიანედან აქვს ამოღებული ვახუშტის ცნობა ყვარყვარე ბექას ძე ჭაყელის ასულის ქორწინების შესახებ ბაგრატ მიქელ ნარინის ძეზე. 1358 წელს³².

თავის მხრივ. სპარსული წყარო კიდევ ერთ საინტერესო ეპიზოდს გვიყვება უკანასკნელ ჩობანიანთა და საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან. მელიქ აშრაფის უაზრო სისასტიკემ ისეთ ზღვარს მიადწია, რომ ამ ტირანს საკუთარი მონა-მსახურნიც კი აუჭანყდნენ. აღ ყუტბი აღ აპრი მოგვითხრობს: „ბაიაზიდი და აღფი მის (აშრაფის, ვ. კ.) მიერ დაწინაურებული მონები იყვნენ. როდესაც მათ დაინახეს, რომ მისი გაუმადლობა უკვე საკუთარ მსახურებსაც გადასწვდა, ისინი აჭანყდნენ. ისინი შეიყარნენ განჯასა და ტფილისს შორის და მდ. მტკვარი გადალახეს. (შემდეგ) ისინი შევიდნენ ლიპარიტის³³ პროვინციაში, სადაც ორივენი მოკლულ იქნენ. მათი თავები კი მელოქ აშრაფს გაუგზავნეს“³⁴. ამ მოკლე ცნობიდან ძნელია იმის დადგენა, თუ ვინ იყო ლიპარიტი, რატომ შეიპყრო მან აჭანყებულები და ა. შ., მაგრამ ის კი ცხადია. რომ მდ. მტკვრის გადალახვის შემდეგ შეთქმული ბაიაზიდი და აღფი საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩნდნენ. როგორც ჩანს, ისინი ამ მხარის (შესაძლოა კახეთის) განმგებლის (ერისთავის). ვინმე ლიპარიტის, თავის მხარეზე გადაყვანას ფიქრობდნენ. იქ ისინი ძალთა მოკრებას აპირებდნენ, რის შემდეგაც თავრიზს შეუტევდნენ. სხვაგვარად აზრი არ ჰქონდა შეთქმულთა ჩრდილოეთით წასვლას. მაგრამ ლიპარიტს (ან საქართველოს მეფეს) სხვაგვარად უფიქრია. მან ამჯობინა, მელიქ აშრაფი ტყუილუბრალოდ არ გაელიზიანებინათ, ამიტომაც, საქართველოში აჭანყებულები სიკვდილით დასაჯეს, მათი თავები კი აშრაფს გაუგზავნეს. ეს მოხდა XIV ს. 50-იანი წლების შუა ხანებში (1353-სა და 1356 წწ. შორის), მეფეთ-მეფე დავით IX-ის ზეობისას.

აშრაფის ტირანია კი დღითიდღე მატულობდა. თავის რეზიდენციად მან თავრიზის მახლობლად მდებარე პატარა ქალაქი „რუბ-ი რაშიდი“ აირჩია. ეს ქალაქი ისტორიკოსისა და ფეოდალის რაშიდ აღდინის მიერ იყო დაარსებული. ამ უმდიდრესმა ფეოდალმა იქ 24 ქარვასლა. 1500 ქულბაქი, 30 000 სახლი, ქალაღისა და აბრეშუმის სარეწი ქარხანა. ზარაფხანა და სხვა ობიექტი ააშენა³⁵, აქვე იყო რელიგიური შენობა „იმარათი რაშიდი“. სწორედ თავრიზის ამ გარეუბანში

32 -ქვე, გვ. 260, 802, 895.

33 ტექსტში სიტყვასიტყვით წერია „ლიპარიკ“. გამომცემელი აღნიშნავს, რომ ვერსად დაადგინა მისი მნიშვნელობა.

34 აღ ყუ ტ ბ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 75.

35 აღ ი-ზ ა დ ე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 190.

დაიღო ბინა მელიქ აშრაფმა. ალ ყუტბი გვამცნობს, რომ აშრაფმა „ბრძანება გასცა, როგორც კი მისი დეკრეტი გამოვიდოდა. ემირები, წარჩინებულები, მოსამართლენი და უფლისწულები (მაშინვე) „რუბ-ი რაშიდი“-ში გამოცხადებულიყვნენ. ეს განსაკუთრებით თავრიზზე ვრცელდებოდა, რადგანაც აქაური მოსახლეობა და სახელმწიფო მოსამსახურნი (ყოველდღე) დადიოდნენ რელიგიურ დაწესებულებაში („იმარათ“-ში). მთელი დღე ისინი თავიანი საქმით იყვნენ დაკავებულნი. მაგრამ (ყოველ) საღამოს კვლავ ბრუნდებოდნენ („რუბ-ი რაშიდი“-ში). ხალხში სასოწარკვეთილება იზრდებოდა და ყველა სიკვდილს ნატრობდა. მას (აშრაფს. — ვ. კ.) ერთი დირჰემიც კი არ გაუღია. მაგრამ შეაგროვა კი ყველაფერი ძალითა და უსამართლობით“³⁶. იმავე წყაროს ცნობით. მელიქ აშრაფს ნაღდ ფულად. ოქრო-ვერცხლისა და სხვა ძვირფასეულის გარდა, 300 000 ვერცხლის ღინარი დაუგროვებია.

ორმოცდაათიანი წლების შუა ხანებში (1356 წლამდე) მელიქ აშრაფი საქართველოს საზღვრებშიც შემოიჭრა. კერძოდ. აშრაფს ქ. ბიჯნისი დაურბევია და ხალხი გაუწყვეტია³⁷. მაგრამ ეს მხოლოდ ეპიზოდური თავდასხმა იყო. აშრაფის³⁸ გამგეობა სამხრეთ აზერბაიჯანში. როგორც მრავალი წყარო, მათ შორის ალ აპრი მოწმობს, სასტიკი და დაუნდობელი აღმოჩნდა. მოკლე ხანში მან მთელი მოსახლეობის ზიზღი და შტრობა დაიმსახურა. მის წინააღმდეგ დიდი აჯანყებანი მოეწყო თავრიზში 1346/47 წწ. და არანში 1351/52 წლებში³⁹. მალე აზერბაიჯანის მოსახლეობის მოწვევით ჩრდილოეთიდან აშრაფის წინააღმდეგ გამოილაშქრა ოქროს ურდოს ყაენმა ჯანი-ბეკმა. ამ ყაენმა განახორციელა ჩრდილოეთის ურდოს დიდი ხნის ოცნება და ილხანთა მემკვიდრე ჩობანიანების სახელმწიფო საბოლოოდ გაანადგურა. ჯანი-ბეკმა აშრაფი ტყვედ ჩაიგდო და სიკვდილით დასაჯა⁴⁰. როდესაც შეპყრობილი აშრაფი თავრიზში ჯანი-ბეკთან მიჰყავდათ, მოსახლეობა მას ლანძღვით ხვდებოდა და სახლების სახურავებიდან ქვიშასა და ნაცარს აყრიდა. ეს მოხდა 1356 წ.⁴¹. ასე უსახელოდ დამთავრდა ჩობანიანების ბატონობა. ალ ყუტბის სიტყვით, აშრაფის მიერ ნაძარკვი მთელი ქონება. „საქონლის ჯოგები და მისი საკუთარი შვილები და დედაც კი

³⁶ ალ ყუტბი ალ აპრი, შეიხ უვეისის ისტორია, დასახ. გამოცემა, გვ. 75.

³⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თბ., ტ. III, თბ., 1982, გვ. 180 (შეცდომით ივ. ჯავახიშვილს მელიქ აშრაფი ქალაიროანად მიაჩნა).

³⁸ ფორმალურად ამ დროს აშრაფმა ტახტზე დასვა მაროინეტი ყაენი ანუ შირვანი (1343—1350).

³⁹ ა. ალი-ზადე, დასახ. წიგნი, გვ. 335.

⁴⁰ D' O l i s s o n, Histoire des Mongols, t. IV, p. 740—741.

⁴¹ В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов, т. II, 1941, с. 230—232.

ჯანი-ბეკმა ოქროს ურდოში წაასხა...“⁴². „ასე აღიკვეთა ირანში უძღებობა“ — დასძენს იგი.

ჯანი-ბეკი სწრაფად უკანვე, ოქროს ურდოში, გაბრუნდა, თავრიზის ტახტზე კი მოადგილედ თავისი ვაჟი ბერდი-ბეკი დატოვა. მაგრამ აზერბაიჯანში მისი ყაენობაც არ აღმოჩნდა ხანგრძლივი. გაიგო რა მამის ავადმყოფობის ამბავი, იგი სწრაფად გაეშურა ოქროს ურდოს დედაქალაქ სარაიში, გადატრიალება მოახდინა და თავი ყაენად გამოაცხადა. ყველაფერი ეს ძალიან სწრაფად, 1356-1357 წწ. განმავლობაში. მოხდა. აზერბაიჯანის გამგებლობა ბერდი-ბეკმა თავის ერთ-ერთ ამირას ახიჩუკს ჩააბარა, მაგრამ ამ უკანასკნელმა, როგორც კი ბერდი-ბეკი გაემგზავრა, მაშინვე თავი დამოუკიდებელ მბრძანებლად გამოაცხადა და დამხობილი მელიქ აშრაფის მომხრეები შემოიკრიბა.

როგორც ადრე იყო აღნიშნული, ნაპოვნია მონეტები, რომლებიც მოჭრილია თბილისში, ჯანი-ბეკის და ბერდი-ბეკის სახელით. ამ ფაქტმა ნუმისმატებს (გ. დუნდუა, ც. ლვაბერიძე) აფიქრებინა, რომ დარუბანდის გარდა, ჯანი-ბეკის ლაშქრის ნაწილმა, დარიალის გზათ, თბილისზეც გაიარა⁴³. ჩვენი აზრით. ასეთი ვარაუდი საფუძველს მოკლებულია. ჯერ ერთი, არც ერთ წყაროში სამხრეთ აზერბაიჯანში ჯანი-ბეკის ლაშქრობის მარშრუტად, დარუბანდის გასასვლელს გარდა. სხვა გზა დასახელებული არ არის. გაუგებარია, რა მიზეზით უნდა გამოჩენოდნენ დარიალის გზა ამ ამბების დაწვრილებით აღმწერ აღმოსავლელ ავტორებს. არაერთგზის ციტირებული სპარსელი თვითმხილველი ავტორი ალ ყუტბი ალ აპრი წერს, რომ ჯანი-ბეკმა: „მდ. თერგი გადალახა და დერბენდს ჩავიდა. აქედან იგი შირვანში შევიდა და მელიქ აშრაფს მაცნე გაუგზავნა ასეთი დანაბარებით: „მე მოვდივარ, რათა ჰულაგუს ულუსი ჩემად დავიკავო...“ შემდეგ, იმავე წყაროს ცნობით, ჯანი-ბეკმა თავისი მრავალრიცხოვანი ლაშქრით მდ. მტკვარი გადალახა და აიღო ქალაქები არდებილი და სარაბი. სწორედ ამ ქალაქის მიდამოებში გაიმართა მთავარი ბრძოლა აშრაფისა და ჯანი-ბეკის ჯარებს შორის⁴⁴. ის, რომ ციტირებული ავტორი სხვა წყაროებს გარდა. უშუალოდ ბრძოლის მონაწილე თვითმხილველთა მონათხრობს ეყრდნობოდა, ჩანს მისი ერთი ფრაზიდან, რომელიც ქ. სარაბის მახლობლად გა-

⁴² ალ ყუტბი ალ აპრი, დასახ. შრომა, გვ. 78.

⁴³ გ. დუნდუა, ერთი ფურცელი საქართველოსა და ოქროს ურდოს ურთიერთობის ისტორიიდან XIV-ს-ში, ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით, ივ. ჯავახიშვილის 100 წლისთავისადმი მიძღვნილ კრებული, თბ. 1976, გვ 319—323; ც. ლვაბერიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 24.

⁴⁴ ალ ყუტბი ალ აპრი „თარხ-ი შეიხ უვერს“, დასახ. გამოცემა, გვ. 76—78.

მართულ ბრძოლაში აშრაფიანთა ჯარის დანაკარგს — 2 თუ 3 000 კაცს შეეხება. ალ ყუტბი წერს: „ამ ცნობის (ე. ი. დაღუპულთა რიცხვის, — ვ. კ.) სიმართლე მთხრობელის კისერზე იყოს“—⁴⁵. უფრო მეტიც, იმავე ავტორის მოწმობით, ჯანი-ბეკი უკანაც იმავე გზით გაბრუნდა და დერ-ბენდზე გავლისას თავი ცუდად იგრძნო⁴⁶.

მეორეც, კიდევაც რომ დავეუშვათ, რომ ჯანი-ბეკის ლაშქრის ერთმა მცირე ნაწილმა (მცირემ იმიტომ, რომ დარიალის ვიწროებში დიდი ლაშქრით მოძრაობა საკმაოდ გაძნელებოდა და თანაც ჯარის დიდი რაოდენობით ამ გზით გადაადგილება წყაროებს არ გამოჩვენობდათ) დარიალზე გაიარა, განა მხოლოდ გავლა საკმარისი იქნებოდა იმისთვის, რომ აქ მაშინვე მოეჭრათ მონეტა ოქროს ურდოს ყაენთა სახელით? თანაც, არა მარტო იმჟამინდელი ყაენის ჯანი-ბეკის, არამედ, რაც უფრო დაუჯერებელია, სარაისა და თავრიზის ტახტის მხოლოდ მომავალი მფლობელის — ბერდი-ბეკის სახელითაც? ამავე დროს, ჯარის ამ სავარაუდო ნაწილს ძალიან უნდა ეჩქარა, რომ ჯანი-ბეკის მთავარი ძალებისათვის მიესწრო სამხრეთ აზერბაიჯანში გენერალური ბრძოლის გამართვის დროს და საკითხავია, სად ეცლებოდა მას თბილისში მონეტის მოჭრისათვის (სრულიად რომ გამოვერიცხოთ ამ საკითხთან დაკავშირებით საქართველოს მესვეურთა ნება-სურვილი).

აქვე აუცილებლად უნდა გავიხსენოთ ის ფაქტიც, რომ ზუსტად ამავე დროს (1356—1357 წწ.) თბილისის ზარაფხანა მონეტებს ქრის ჯალაირიანების: ჰასან ბუზურგის და მისი ძის შეიხ უვეისის სახელითაც, ეს იმ დროს, როცა ალ აპრის, შეიხ უვეისის კარის ისტორიკოსის დოკუმენტური მოწმობით (იხ. ზევით), ამ ჯალაირიანებს საქართველო არც არასდროს სჭერიათ და არც თბილისზე გაუვლიათ. ამას სხვათაშორის, მოწმობს აზერბაიჯანელი მეკლევარი ა. ალი-ზადეც, რომელიც ჯალაირიანთა სამფლობელოების დასახელებისას (აზერბაიჯანი, სპარსეთისა და არაბეთის ერაყი, სომხეთი, ქურთისტანი) საქართველოს საერთოდ არ ახსენებს⁴⁷. ამგვარად, აქ საქმე, როგორც წინა თავში (§ 1) იყო აღნიშნული, სულ სხვა ვითარებასთან გვაქვს და ჭეჩიანთა და ჯალაირიანთა სახელით ფულის გამოშვება მხოლოდ თბილისზე გავლით არ აიხსნება. ჩვენი აზრით, ქართული სამეფო კარი ფხიზლად აღევნებდა თვალს ყოფილი სიუზერენის კარზე მიმდინარე პროცესებს და „იმისდა

⁴⁵ ალ ყუტბი ალ აპრი, „თარხ-ი შეიხ უვეის“-ი, დასახ. გამოცემა, გვ. 78.

⁴⁶ იქვე.

⁴⁷ ა. ალი-ზადე, დასახ. ნაშრომ., გვ. 336. ზემოთქმულადან გამომდინარე, გაუმართლებელია ც. დვაბერძის მიერ საქართველოს ხელალებით მიკუთვნება ჯალაირიანებისადმი, იხ. მისი დასახ. ნაშრომ., გვ. 44.

მიხედვით. რომელ მხარეს იხრებოდა უპირატესობა და გამარჯვება, საქართველოში სათანადო ყაიდის მონეტა იჭრებოდა⁴⁸.

როგორც აღვნიშნეთ, ბერდი-ბეკმა თავრიზში თავის ნაცვლად დატოვა ახიჩუკი, მაგრამ მისი მბრძანებლობაც არ აღმოჩნდა ხანგრძლივი.

1358 წელს მის წინააღმდეგ დიდი ძალებით გაილაშქრა შეიხ უვე-ისმა. ჰასან დიდი ჯალაირის ვაჟმა ახიჩუკი სასტიკად დაამარცხა. 1358 წ. 6 აგვისტოს შეიხ უვეისი შევიდა თავრიზში და თავისი რეზიდენცია გამართა სწორედ იმ „იშარათ-ი რაშიდიში“. სადაც ადრე აშრაფ ჩობანიანი იყო დამკვიდრებული. შართალია, იმეამად უვეისმა ამ გამარჯვებით ვერ ისარგებლა და ბაღდადს გაბრუნდა, მაგრამ უკვე მომდევნო წელს ახიჩუკის ძალები გაანადგურა მუზაფარიანმა მუბარის ად დინ მუჰამედ იეზდელმა⁴⁹. მუზაფარიანები ილხანთა გადაშენების შემდეგ გამოდიან ასპარეზზე. ისინი თავდაპირველად მხოლოდ ქ. იეზდს ფლობდნენ (1313 წ-დან), შემდეგ კი მიიერთეს ქერმანი (1341), ფარსი შირაზითურთ (1354) და სპარსეთის ერაყის დიდი ნაწილს ისპაჰანი-თურთ (1358). აშკარაა, რომ მათი სახელმწიფოს გაფართოების თარიღები ყოფილი საილხანოს დასუსტების ახალ საფეხურს მოწმობს. მუზაფარიანთა სახელმწიფომ 1393 წ.-მდე იარსება.

მუბარის იეზდელის გამარჯვებაც არ აღმოჩნდა ხანგრძლივი. რამდენიმე დღეში მან თავრიზი დატოვა, რადგანაც გაიგო, რომ იქით კვლავ უვეისი შეიშრებოდა. თავრიზი რამდენჯერმე გადავიდა ხელიდან-ხელში. საბოლოოდ კი იგი უვეისმა დაიმორჩილა. ახიჩუკი და მისი მომხრეები სიკვდილით დასაჯეს⁵⁰.

ასეთი უითარებაა საქართველოსა და ყოფილი საილხანოს ტერიტორიაზე დავით გიორგის ძის ზეობისას.

დავით IX-ის ეპოქის შესახებ კიდევ ორიოდე ცნობის შოტანა შეიძლება. ბიზანტიური წყაროს მოწმობით. დავითის — „თბილისის მეფის“ ასული გულქანი ტრაპიზონის იმპერატორის უმცროს ძეზე — მანუ-ლზე გათხოვილა⁵¹. 1377 წელს გულქან-ხათუნი გონიოდან მაკრი-ალში (პუნქტია ლაზეთში, გონიოსა და ხოფს შორის, ამჟამად ეწოდება „ქემალ ფაშა“)⁵² ჩასულა, სადაც მას შეხვედრიან ტრაპიზონის იმპერატორი და მისი ამალა. ერთი წლის შემდეგ. 1378 წელს. ქორწინება შემდგარა, რომლის დროსაც გულქან-ხათუნისთვის სახელი გამოუც-

⁴⁸დ. კაპანაძე, ქართული ნუმისმატიკა, თბ., 1969, გვ. 100.

აღ უუ ტ ბ ი ა ლ ა კ რ ი, დასახ. გამოცემა, გვ. 11—12 (შესავალი).

⁵⁰ იქვე, გვ. 12.

⁵¹ მიხეილ პანარეტოსი, ტრაპიზონის ქრონიკა, „გეორგია“, ტ. VI, 207.

⁵² ი. სიხარულიძე, ჟანეთი, I. ბათუმი, 1977, გვ. 46—47.

ლიათ და ევდოკია უწოდებიათ⁵³. იქვე ნათქვამია, რომ გულქანი „აღბუღას დისწულია“. როგორც ჩანს, საქმე ეხება აღბუღა სამცხის სპასალარს, სჯულმდებელს⁵⁴. ამგვარად, გამოდის, რომ დავით IX მე- ულლე სინდუხტარი (შესაძლოა შემდეგში მან სხვა ქალი ითხოვა) აღ- ბუღას და ყოფილა. მკვლევართა შორის დავას იწვევს ის საკითხი, პა- ნარეტოსის მიერ ნახსენები „თბილისის მეფე“ დავითი ნამდვილად დავით გიორგი ბრწყინვალის ძეა, თუ იგი ბაგრატიონთა რომელიმე გვერდითი შტოს (მაგ. ალასტანელთა) შთამომავალია. ყოველ შემთხვე- ვაში. სარგის კაკაბაძე ამ უკანასკნელ აზრს დაბეჭდვით იცავდა⁵⁵. ალ. გამყრელიძის აზრით, ამ დავითის ალასტანელობა თუნდაც იქიდან არ მტკიცდება, რომ ალასტანელებს დედაქალაქი თბილისი არასდროს დაუპყრიათ თავისად⁵⁶; მაგრამ მეცნიერი იქვე აღნიშნავდა, რომ ასეთ გაიგივებას (დავით თბილისის მეფისა და დავით IX-სა) თითქოს ეწი- ნააღმდეგება სადედოფლოს — გულქანის და ნეფის ასაკი, სადედოფ- ლო 1377/78 წელს — 17 წლის მაინც უნდა ყოფილიყო (რადგან მამამი- სი მეფე დავითი 1360 წ. გარდაიცვალა). მაშინ, როცა მანუილ ტრაპა- ზონელი 1364 წ. დაიბადა და, ამგვარად, სადედოფლო მასზე სულ ცო- ტა 13 წლით უფროსი გამოდის⁵⁷. ეს დაბრკოლება ადვილად მოიხსნე- ბა, თუ გავითვალისწინებთ ბერძნული წყაროს ცნობას იმის შესახებ, რომ გულქანი მანუილისთვის კი არ იყო განსაზღვრული საცოლედ, არამედ მისი უფროსი ძმის ანდრონიკესათვის, რომელიც 1355 წ. იყო დაბადებული⁵⁸. ოცივე წყაროს მოწმობით, ეს ქორწინება არ შედგა უბე- დური შემთხვევის გამო, რადგანაც უფლისწული ანდრონიკე 1376 წელს სასახლიდან გადმოვიარდა და გარდაიცვალა⁵⁹. ამის გამო იყო სწორედ, რომ: „საქორწინო პირობა, რომელიც დადებული იყო იბერიასთან, თბა- ლისის მეფის დავითის ასულისათვის“, აღარ დაარღვიეს და ჭაბუკ მეფე მანუილს, ანდრონიკეს ძმას, რამდენადმე უფროსი ქალიშვილი შერთეს ცოლად. ვფიქრობთ. ექვს არ იწვევს, რომ ეს საქორწინო შეთანხმება აშკარად პოლიტიკურ ხასიათს ატარებდა და ამიტომაც მისი დარღვევა

53 მ. პანარეტოსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 208.

54 იქვე, გვ. 133 (კომენტარები).

55 ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, I, თბ., 1914, გვ. 139, 140 და სხვ.

56 შიხ. პანარეტოსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 183.

57 ტრაპიზონის ქრონიკა. ალ. გამყრელიძის გამოცემა. გვ. 183, (კომენტ. № 149).

58 იქვე, გვ. 31.

59 იქვე, გვ. 41.

დაუშვებლად მიიჩნის. შეიძლება გვევარაუდა ისიც, რომ შეთანხმებას გარკვეულად მოწინააღმდეგეებიც აღმოუჩნდნენ (ბიზანტიის ან საკმაოდ მომძლავრებული თურქების მხრიდან) და ტრაპიზონის იმპერატორის უფროსი ძის სასახლიდან „გადმოვარდნა“ სწორედ საქორწინოდ გამოცხადებული თარიღის წინ, შემთხვევითი ინციდენტი არ იყო. ამ პერიოდში საქართველო-ტრაპიზონის აშკარად განახლებული ალიანსი დასტურდება თუნდაც დავით IX-ის ძის ბაგრატის ტრაპიზონის იმპერატორის ასულ ანაზე საქორწინების ფაქტიდანაც⁶⁰. ამგვარად, გულქან-ევდოკია ჩვენ უდავოდ საქართველოს მეფის დავით IX-ის, და არა რომელიმე პროვინციის მეფის, ასულად მიგვაჩნია. ამას ერთგვარად შეიძლება მოწმობდეს მისი სახელიც (გულქანი), რადგანაც, როგორც ზევით იყო აღნიშნული, დავით IX-ის მეორე ქალიშვილს, რომელიც ქსნის ერისთავ იოვანეზე იყო გათხოვილი, გულშარი ერქვა. ასე რომ, ადვილი მოსალოდნელია, დავითის ასულებს მსგავსი სახელები: გულქანი და გულშარი რქმეოდათ.

1382 წ. 19 ივნისს გულქან-ევდოკიასა და მანუილს შეეძინათ ვაჟი, რომელსაც ტრაპიზონელი პაპის სახელი ბასილი დაარქვეს⁶¹.

1360 წელს დავით IX გარდაიცვალა და იგი შეცვალა მისმა ძემ ბაგრატმა⁶². ამ თარიღის შემოწმება დღესდღეობით შეუძლებელია, მაგრამ ვახუშტის მიერ ქრონოლოგიურ ცხრილში ამ თარიღთან ნახსენები „გუჯარი ბარათიანთა“⁶³ და აგრეთვე მის მიერ აღრე დამოწმებული „იმერეთის გარიგების წიგნის“ ქრონიკალური სია გვაფიქრებინებს, რომ ეს ცნობა ნდობას იმსახურებს. ამგვარად, 1360 წ. გამეფდა ბაგრატ V, ქართული და უცხოური წყაროების მიხედვით „დიდად“ წოდებული. წყაროთა სიმციროსა და ფრაგმენტულობის გამო გაურკვეველია, რა დამსახურებისთვის ეწოდა ბაგრატს ეს საპატიო წოდება. მიხეილ პანარეტოსი მას რამდენჯერმე ასახელებს თავის თხზულებაში. პირველად იგი ნახსენებია 1367 წ. ამბებთან დაკავშირებით, როდესაც მაკრალში (მაკროსეგიალოსში) ჩასულა ტრაპიზონის კეისარი თავის საპატარძლო ქალიშვილ ანასთან ერთად, „რომელიც უნდა მისთხოვებოდა ცოლად იბერთა და აფხაზთა მეფეს ბატონ ბაგრატ ბაგრატიონს“⁶⁴. შემდეგ ბაგრატ V დასახელებულია 1372 წელს. მიხეილ პანარეტოსი წერს: „ნ აგვისტოს წავედით ლაზიკაში და... შევხვდით ბაგრატ მეფეს. მას

60 ტრაპიზონის ქრონიკა, აღ. გამყრელიძის გამოცემა, გვ. 38, 40, (კომენტ. № 149).

61 იქვე, გვ. 43 — 44

62 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა..., გვ. 260.

63 იქვე, გვ. 895.

64 მ. პანარეტოსი, „ტრაპიზონის ქრონიკა“ (აღ. გამყრელიძის გამოცემა), გვ. 38.

შემდეგ მივედით ბათუმს..., გვყავდა 2 კატარა და 40-მდე ნავი. აქ ვებაასეთ გურიელს, რომელიც მეფესთან პატივისცემისათვის მოვიდა⁶⁵. როგორც ვარაუდობენ. შესაძლოა, ცნობაში ნახსენები გურიელი — კახაბერ გურიელი. ერისთავთ-ერისთავ გიორგი დადიანის ძე იყოს⁶⁶. ბაგრატ მეფეს მაღალი ეპითეტებით იხსენიებენ სომეხი ქრონიკტიცი. XIV ს. მიწურულს სანაინის მონასტრის ერთი გადამწერი მას უწოდებს „ძლევა მოსილ, მამაც მეფე ბაგრატს“ და იქვე დასძენს, რომ „მის დროში დიდი მშვიდობიანობა იყო საქართველოში“⁶⁷.

თემურ-ლენგის შემოსევასთან დაკავშირებით მ. პანარეტოსი კიდევ ერთხელ ახსენებს საქართველოს მეფეს. ამ კონტექსტში ტრაპიზონელი მემატიანე მას „გამოჩენილი სარდალ ბაგრატ მეფეს“⁶⁸ უწოდებს. ივ. ჭავჭავიძის ვარაუდობდა, რომ ბაგრატმა სახელი და დიდება თემურ-ლენგის შემოსევებამდე მოიპოვა⁶⁹. მართლაც, როგორც ჩანს, ეს ასეც იყო, რადგან კოკლ ნამონღოლართან ორთაბრძოლაში ბაგრატს მაინც და მაინც დიდი სახელისთვის ვერ უნდა მიეღწია. სომეხი ისტორიკოსის თომა მეწოფეცის სიტყვით, „იგი (ბაგრატი. — ვ. კ.) დიდძალი ძღვნით, მორჩილებით ეახლა ბილწ ხელმწიფეს (თემურ ლენგს — ვ. კ.) ხოლო მან, აღსავსემ სატანის ბოროტებით. რჯული დააგდებინა მას“⁷⁰. მართალია, ამავე ავტორის და ახალი ქართლის ცხოვრების მოწმობით, ეს ბაგრატის ტაქტიკური ნაბიჯი იყო და შემდეგ მან შეიღებთან ერთად თემურს შეუტია, 12 000 მისი მხედარიც ამოწყვეტა, მაგრამ საბოლოოდ საგრძნობ წარმატებას მაინც ვერ მიაღწია⁷¹.

ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით, ბაგრატი ქუთაისში უკურთხებიან მეფედ. შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ რადგანაც მამამისი, დავით IX, გეგუთს გარდაიცვალა და გელათს დაკრძალეს, ამიტომ ბაგრატიც იქვე უკურთხა სრულიად საქართველოს მეფედ⁷². ივ. ჭავჭავიძის აზრით, ქუთაისში კურთხევა განპირობებული იყო ორივე სამეფოს

65 იქვე, გვ. 40.

66 იქვე, გვ. 81 (კომენტ. № 144).

67 ა. აბდლაძე, სომხურ ხელნაწერთა ანდერძების ცნობები საქართველოს შესახებ... გვ. 26.

68 მ. პანარეტოსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 45.

69 ივ. ჭავჭავიძის, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III (1966), გვ. 408; მისივე, ქართველი ერის ისტორია, წ. III, 1986, გვ. 181.

70 თ. მეწოფეცი, ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა, თბ., 1987, გვ. 24.

71 იქვე, გვ. 24—25; ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ქართლის ცხ., ტ. II, თბ., 1959, გვ. 329—330

72 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 261.

(ლიხთ იმერის და ამერის) ბაგრატის მიერ უცილობლად პყრობით და „ძველი წესი“-ს შესაბამისად.

ვახუშტის ხელთ ჰქონია ერთი საინტერესო ცნობა, რომლის თა-
ნახმად 1362 წელს სვანები აჯანყებულან, დიდი ლაშქრით გადმოსულან
ქუთაისში, დაურბევიათ და დაუწვავთ ქალაქი⁷³. რამ გამოიწვია სვანთა
ეს ჯანყი. უცნობია. მართალია. XIII—XIV სს. სვანური საბუთები
აღიარებენ, რომ „ჰავისა ეამისა შემოსლვამა ქუეყანა დააშავა“ და
„მრავალსა უწესურსა საქმესა დაუხუდენით“-ო⁷⁴. მაგრამ ქუთაისის გა-
დაწვას რალაც უფრო მნიშვნელოვანი მიზეზი ედო საფუძვლად. შე-
საძლოა. ბაგრატს სურდა სვანთა საერისთაოში სამეფო ხელისუფლე-
ბის გამტკიცება, რაც სვანთა ძლიერ წინააღმდეგობას წააწყდა. საგუ-
ლისხმო ფაქტია. რომ XIII—XIV სს. მრავალ სვანურ ხელნაწერ დოკუ-
მენტში საქართველოს მეფე მხოლოდ ერთხელ იხსენიება და ისიც და-
სავლეთ საქართველოს მეფე კონსტანტინე ნარინის ძეა⁷⁵. აჯანყების
ცენტრი. როგორც ჩანს. ეცერში იყო; ამასთან „უკუ-მდგარ“ სვანთა
რიცხვი საკმაოდ დიდი ყოფილა. რადგანაც ბაგრატ მეფეს დასჭირდა
შემოეკრიბნა „სპანი სრულიად გიორგიისანი“, რათა აჯანყება ჩა-
ეხშო⁷⁶. ვახუშტი გვამცნობს, რომ როცა საბოლოოდ ბაგრატმა პერ-
კახთა, რაჭველთა, აფხაზთა, სომხითართა, ოდიშართა, გურულთა,
მესხთა, კლარჯთა გაერთიანებული ლაშქრით ეცერი აიღო. გადმო-
ცემის თანახმად („იტყვიან...“). სვანთა ერისთავი ვარდანის ძე დააპა-
ტიმრა, ახალ ერისთავად კი გელოვანი გაამწესა. ამის შემდეგ, მისი
სიტყვით, მეფემ თვით სვანები „უმეტეს პირველისა, მორჩილ
ჰყენა“⁷⁷.

ამავე ხანებში მომთაბარე თურქებს გაუგიათ, რომ მეფეს მათ-
თვის არ ეცალა და სამცხე დაურბევიათ. მაგრამ ბაგრატმა 12 000
მხედარი აარჩია და თურქებს სწრაფად დაედევნა. მას ფერსათის (ლა-
დოს, ლომისის) მთა გადაუვლია და სამი დღე-ღამე გაუჩერებელი ჰე-
ნების შემდეგ მდ. არაქსს (რახსი) მიღმა დასწევია თურქებს⁷⁸. ბაგ-
რატ V-მ თურქები სასტიკად დაამარცხა და თბილისს დაბრუნდა. ამის

73 იქვე.

74 ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, თბ., 1986, გვ. 134
(№ 30) და გვ. 138 (№ 37).

75 სიგელი კონსტანტინე მეფეთ მეფისა გომჭოთელისაჲსადმე. სვანეთის წერი-
ლობითი ძეგლები, გვ. 102 ამ მხრივ. გამოჩაკლსია სოფ. ლაქილის მქაელ მთავარ-
ანგელოზის ხატის (XIII—XIV) წარწერა. იქ კრებოთად იხსენიებენ „მეფენი ბაგ-
რატუნაჲნი“.

76 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 261.

77 იქვე.

78 იქვე, გვ. 262.

შემდეგ მეფის ძლიერების შემყურე მთელი საქართველო „დამშვიდდა“ და „აღარავინ იყო მავნებელი“. როგორც ჩანს, ამ პერიოდს გულისხმობდა ზევით ნახსენები სომეხი ავტორი, რომელიც ბაგრატ V-ის დროს „დიდ (ღრმა) მშვიდობიანობის“ ეპოქად მიიჩნევდა. 1366 წელს საქართველოში კვლავ თავი იჩინა მასობრივმა „მომსვრელმა“ სენჟა. ჩანს, საქმე შავი ჭირის რეციდოვს შეეხება, რომელსაც მრავალი ქართველი უმსხვერპლია. მ. პანარეტოსის მოწმობით, 1363 წელს იკო მოდებული ყოფილა თურქებს შორის⁷⁹. შესაძლოა, საქართველოშიც მათვე შემოიტანეს. 1382 წლისთვის კი თვით ტრაპიზონში გავრცელებულა საზარდულის რალაც მასობრივი სენი. ალ. გამყრელიძის განმარტებით, შესაძლოა, ამ სენშიც შავი ჭირი იგულისხმებოდეს⁸⁰. 1369—1370 წწ. ქოლერის ეპიდემია მძვინვარებდა ქ. თავრიზში. ზოგიერთი აშკარად გაზვიადებული ცნობით, მსხვერპლმა ამ ქალაქში 300 000 მიაღწია⁸¹.

როგორც აღვნიშნეთ, 1366 წელს შავ ჭირს ბაგრატ V-ის მეუღლე ელენეც შეუწირავს. დედოფლისაგან ბაგრატს ორი ძე დარჩა: ვიორგი და კონსტანტინე⁸². მომდევნო. 1367 წელს, ბაგრატმა ცოლად შეირთო ტრაპიზონის იმპერატორის იოანე — ალექსი III-ის (1350—1390) ასული ანნა. ანნა 1357 წ. 6 აპრილს იყო დაბადებული. დედამისი თეოდორა ბიზანტიის კეისრის კარზე დაახლოებული, ნიციფორე კანტაკუზენეს ასული იყო. ანნა დედოფალი, მისი ძე დავითი და თვით მეფე ბაგრატე შემდგომში ტყვედ ჩაიგდო თემურ-ლენგმა, როდესაც მან „ომის კანონით ხელთ იგდო საოცარი (ქალაქი) თბილისი“⁸³.

1363 წლისთვის, ვახუშტის სიტყვით, სამცხის ათაბაგი ყუარყუარე გარდაიცვალა და ბაგრატ V-მ ნაცვლად მისი ძე მანდატურთუხუცესი ბექა (II) დასვა⁸⁴. ეს ცნობა ეჭვს იწვევს. რადგანაც დანამდვილებით ვიცით, რომ XIV ს. 80-იან წლებში სამცხის ათაბაგია სჯულმდებელი აღბულა, რომელსაც ვახუშტი საერთოდ არ ახსენებს. აღბუ-

79 მ. პანარეტოსი, ტრაპიზონის ქრონიკა (ალ. გამყრელიძის გამოცემა), გვ. 36.

80 იქვე, გვ. 85 (კომენტ. № 161).

81 ალ. ზაღვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 337.

82 იხ. თომა მეწოფეცი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 25; ვახუშტი შეცდომით ელენე დედოფლის ძედ მიიჩნევს არა კონსტანტინეს, არამედ დავითს, რომელიც მეფეს ტრაპიზონის იმპერატორი ასულთან შეეძინა... თუმცა მან კარგად იცის ისიც, რომ მეფის მეორე მეუღლეს ანნა ერქვა. იხ. ვახუშტი, გვ. 262, 264.

83 მ. პანარეტოსი, დასახ. გამოცემა, გვ. 45 (ფრჩხილები ჩვენია).

84 ვახუშტი, გვ. 262. შტრ. მ. რეხვიაშვილი, შალვა სამცხის სპასალარი და ათაბაგი. „ძეგლის მეგობარი“, № 3, 1983, გვ. 40.

ლა თავის თავს ბექა მანდატურთუხუცესის (გარდ. 1308 წ.) შვილი-შვილს უწოდებს⁸⁵. ასე რომ, იგი ყვარყვარეს (ან შალვას) ძე უნდა იყოს.

XIV ს. 70-იან წლებში საქართველოში კვლავ მშვიდობიანობაა. გააქტიურებულან ევროპელი კათოლიკე მისიონერებიც. 1373 და 1390 წწ. ფრანცისკანელი პატრები ქ. ახალციხეს სწვევიან და შესაძლოა, იქ თავისი რეზიდენციაც დააარსეს. 1370 წელს საქართველოში ჩამოსულა სალონიკის არქიეპისკოპოსი (როგორც ჩანს ფრანცისკანელი ანტონი) 25 სხვა ფრანცისკანელ ძმასთან ერთად⁸⁶. 1382 წელს კათოლიკურ „მოქადაგე ძმათა საზოგადოებას“ თავისი რეზიდენცია დაუარსებია თბილისსა და ახალციხეში⁸⁷.

1373 წ. საქართველოს სამხრეთ საზღვრებს კვლავ თურქი მარბეველი შეესივნენ. ისინი საქართველოს სიღრმეში ჯავახეთამდე შეიჭრნენ და აქ, ალასტანში, მომთაბარე თურქებს ბრძოლა გაუმართა ერთ-ერთმა უკანასკნელმა „პროვინციის მეფემ“ გიორგიმ. თურქებს, „ძეგლი ერისთავთას“ ცნობით, ხოსია ბაედარის ძე მეთავეობდა, მეფე გიორგის კი სხვა წარჩინებულებთან ერთად მხარს უმაგრებდა ქსნის ერისთავი ქვენიფნეველი. ბრძოლის დროს ალასტანელი მეფეც და ქსნის ერისთავიც მოკლეს⁸⁸. აშკარაა, რომ „ხოსია ბაედარის ძე“ ქსნის საგვარეულო მატეანის ავტორის. ან გადაწერთაგან დამახინჯებული საკუთარი სახელია. რამდენადაც ვიცით, ის არავის გაუშიფრავს. ჩვენი აზრით, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, რომ საქმე ეხება ყარა-ყოინლუს თურქმანთა ერთ-ერთი ტომის ბელადის ბეირამის (ან ბაირამის) რომელიღაც ძეს. ბეირამი კი წყაროებში სწორედ XIV ს. 60-იანი წლების ბოლოდან — 70-იან წწ. ბოლომდე ფიგურირებს⁸⁹. რაც შეეხება მის ძეს ე. წ. „ხოსია“-ს, ყველაზე უფრო ახლოს ამ სახელთან „ჰუსეინი“-ა, ამგვარად, ვფიქრობთ. საქმე ეხება ვინმე ჰუსეინ ბეირამის ძის, ყარა-ყოინლუს თურქმანის, თავდასხმას სამხრეთ საქართველოზე.

1374 წ. გარდაიცვალა თავრიზის ტახტის მფლობელი შეიხ უეისი. იგი შეცვალა მისმა ძემ ჰუსეინმა. მას მაშინვე აუჯანყდა ძლიე-

⁸⁵ სამართალი ბექასი და აღბუღასი, ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., 1963, გვ. 425.

⁸⁶ ვ. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის ევროპული..., გვ. 163.

⁸⁷ იქვე.

⁸⁸ ძეგლი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 110.

⁸⁹ აბუ ბაქრ ალ ყუტბი ალ აპრი, დასახ. გამოცემა, გვ. 12 (წინასიტყვაობა); აგრ. ა. ალი-ზადე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 338; აქვე აღვნიშნავთ, რომ „ისლამის ენციკლოპედიაში“ არაფერია ნათქვამი ამ ბეირამზე. იქ ნახსენები თურქმანი „ბაირამი“ XVI ს-ში ცხოვრობდა.

რი ვასალი შახ-შუჯა, მუზაფერიანი, რომელმაც თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა. მან 1375—1376 წწ. ისპაჰანიდან აზერბაიჯანზე გაილაშქრა და თავრიზიც კი ხელში ჩაიგდო, მაგრამ მხოლოდ მცირე ხნით. აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის (1413—1482) დაცული აქვს ერთი საინტერესო ეპიზოდი ამ ლაშქრობასთან დაკავშირებით. იგი მოგვითხრობს, რომ როდესაც შახ-შუჯამ აზერბაიჯანი დაიპყრო, სხვადასხვა რაიონებსა და ოლქებში თავისი ნათესავები და ვასალები დააჯიზაგნა. შირვანის, არანის, მულანის და დერბენდი — შემახის სამართავად მას გაუგზავნია თავისი ძმისშვილი შახ მანსური. წყაროს თანახმად, იმდროინდელ შირვანშაჰს მისთვის შეუთვლია, რომ იგი არ აპირებდა თავისი სამფლობელოს დათმობას და ურჩევდა შახ მანსურს — გასცლოდა იქაურობას. ამის საპასუხოდ შახ მანსურმა მას მისწერა: „...ჩვენ მოვედით აქ და არავისი არ გვეშინია. ჩვენ ბრძოლაში ვიწვევთ ყველას, თუგინდ იგი შირვანიდან, ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო დ ა ნ ა ნ რ უ მ ი დ ა ნ ი ყ ო ს... ბიძაჩემმა შახ-შუჯამ დაიმორჩილა აბუ საიდის რეზიდენცია, დაიპყრო რა მიწები სისტანიდან ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო მ დ ე“⁹⁰ (ხაზი ჩვენია, ვ. კ.). ამ ტექსტიდან კარგად ჩანს, რომ საქართველო ამ დროს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ერთეულია კავკასიაში და მას ასახელებენ ისეთ ქვეყნებს შორის, რომელსაც ანგარიში უნდა გაეწიოს. რაც შეეხება მომდევნო ფრაზას, რომ შახ-შუჯამ დაიპყრო ყაენ აბუ საიდის კუთვნილი მიწები საქართველომდე, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ „საქართველომდე“-ს გავიგებთ როგორც ტერიტორიებს საქართველოს ჩათვლით, აქ აშკარად შახ მანსურის კვებნასთან უფრო გვაქვს საქმე ვიდრე რეალურ ვითარებასთან. ამაზე მიუთითებს ჯერ ერთი ამ პატარა პოლიტიკური ერთეულის (მუზაფარიანთა) მესვეურთა ამბიციოზური განცხადება და პრეტენზიები აბუ საიდის დროინდელ საილხანოს საზღვრებზე; და მეორეც, შახ-შუჯასა და მისი ძმისშვილის ბაქიობა კარგად ჩანს იქიდანაც, რომ მათ აზერბაიჯანში მხოლოდ ოთხ თვემდე დაყვეს⁹¹. შემდეგ კი უსიტყვოდ გაბრუნდნენ უკან, ისპაჰანში.

1382 წელს ჯელაირიანი ჰუსეინი საკუთარმა ძმამ აჰმედმა დააჩხო და სიკვდილით დასაჯა, თავრიზის ტახტი კი თავისად გამოაცხადა (1382—1410, წყვეტილად). თითქმის მაშინვე მას განუდგა მომდევნო ძმა ბაიაზიდი. რომელმაც აგრეთვე სულთნის ტიტული მიიკუთვნა. ასეთი ვითარება იყო საქართველოს მომიჯნავე რეგიონში ბაგრატ V დიდის მეფობისას.

⁹⁰ აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი მითითებულია ა. ალი-ზადეს დასახელებული შრომის მიხედვით, გვ. 380—381.

⁹¹ ა. ალი-ზადე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 338.

თუ ვახუშტის დაუუჭერებთ, ბაგრატს ამ პერიოდში რანი, მოვანნი და დვინი „მოხარკედ აქუნდა“⁹². ალბათ, ეს ცნობა კორექტირებას მოითხოვს, მაგრამ ქართულ წყაროთა უქონლობის პირობებში, ძნელია რაიმეს გადაჭრით თქმა. საინტერესო ფაქტია, რომ იერუსალიმის ერთი სომხური ხელნაწერი, თემურ ლენგთან დაკავშირებით; ბაგრატს „თურქთა მომხრეს“ უწოდებს⁹³. თუ ეს წყარო არ ცდება, შესაძლოა, მხოლოდ ის ვივარაუდოთ, რომ მრისხანე მტრის მოახლოვებისას, ბაგრატს უცდია თანხმობა ჩამოეგდო ისეთ ძალასთანაც კი, როგორც მომთაბარე თურქმანები, მომავალი ყარა და აყ ყოინლუს სახელმწიფოთა დამაარსებლები იყვნენ და რომელთა პერიოდულ თავდასხმებს ბაგრატი ძირშივე აღკვეთდა ხოლმე. ვფიქრობთ, ეს ერთადერთი წყაროა, სადაც ბაგრატი თურქების მომხრედ თუ მეკავშირედ იხსენიება.

როგორც უნდა ვივარაუდოთ, ბაგრატს თემურ ლენგის გამოჩენამდე აღდგენითი და აღმშენებლობითი საქმიანობა ენერგიულად უწარმოებია. ამის დამადასტურებლად თითქოს რამდენიმე სიგელიც მოიპოვება. ერთი მათგანი, გერგეტის სამებას და მის საყდრისშვილებს შეეხება, მეორე კი „მთის წმინდა გიორგის“ ყმებს. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ორივე საბუთის ზუსტი დათარიღება ძალიან გაძნელებულია, ამიტომ მათ ხან ბაგრატი V-ის გაცემულად მიიჩნევენ, ხან კი XV ს-ში შედგენილ ბაგრატი VI-ის საბუთებად. პირველ სიგელში ნათქვამია: „ღვთივ გუირგუინოსანმან, მეფეთა მეფემან ბაგრატი, ესე მტკიცე, უქცეველი ბრძანება და სიგელი“ თქვენ. გერგეტის საყდრისშვილებს, გიბოძეთო. მეფეს ძველი სიგელი განუახლებია და გერგეტის საყდრისშვილთა სისხლი მაღალი ნიხრით შეუფასებია. სამწუხაროდ, სიგელი დაზიანებულია და სხვა რამის გარკვევა იქიდან არ ხერხდება⁹⁴. მეორე საბუთი საკმაოდ ვრცელია. იგი სასისხლო სიგელს წარმოადგენს. მისი დათარიღება კიდევ უფრო ჭირს, რადგან დედანი არ შემონახულა, საბუთის ასლი კი უთარიღოა. საბუთის გაცემია „ორთავე სახელმწიფოთა: ლიხთ იმერისა და ლიხთ ამერისა თუით-მპყრობელი“, მეფეთ-მეფე ბაგრატი. სიგელში იხსენიებიან აგრეთვე მისი მეუღლე ელენე, ვაჟები: გიორგი და ალექსანდრე⁹⁵.

⁹² ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 263.

⁹³ Из сборника рукописей Иерусалимского Матенадарана, в кн.: Л. Х. Тер-Мкртчян, Армянские источники о Средней Азии VIII—XVIII вв., М., 1985, с. 90.

⁹⁴ საბუთის უკანასკნელი გამოცემა იხ. თ. ს ა ნ ი კ ი ძ ე, გერგეტის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბ., 1976, გვ. 91, 117

⁹⁵ განჩენება მთის (წმ.) გიორგის ყმათა სისხლის შესახებ; ს. კ ა კ ბ ა ძ ე, პატარა წერილები და შენიშვნები, საისტორიო მოამბე, წ. 11, თბ., 1924, გვ. 248.

საქმეს ის ართულებს, რომ როგორც ბაგრატ V-ის პირველ მეუღლეს, ისე ბაგრატ VI-ის (1455—1478) თანამეცხედრესაც ელენე ერქვა. რაც შეეხება ვაჟების სახელებს. ბაგრატ V-ს ჰყავდა ვაჟი გიორგი, მაგრამ არ ჰყავდა ალექსანდრე, ხოლო ბაგრატ VI-ის ერთ ვაჟს ერქვა ალექსანდრე, მეორეს კი დავითი. ამგვარად, სიგელის გამცემი მეფის იდენტიფიკაცია გართულებულია: ყოველ შემთხვევაში, საბუთი საინტერესო წყაროა და მასში ლაპარაკია რაჭის მოოხრებული სოფლის (შავორის ანუ შაორის) აღდგენაზე და ხელახლა დასახლებაზე. მეფე მოგვითხრობს აგრეთვე, რომ მას დიდად უგულსმოდგინებია მთის წმ. გიორგის (ეკლესია დგას რაჭის ქედის სამხრეთ კალთაზე, ცნობილია ლეკნარის წმ. გიორგის სახელითაც) „ახლად აღშენებად და შემკობად“. საბუთში იხსენიება რაჭის სოფლები: შავორი, თხმორი, ძმუისი, წყნორი, ველიეთი (ველევი?), ბობოთი, კაციეთი და ა. შ., აგრეთვე, სურამი და მასთან ახლო მდებარე სოფ. ფონა⁹⁶.

XIV ს. იწურებოდა. თვითეული ახალი წელი აახლოვებდა მრისხანე განსაცდელს. არ ვიცით, რას ფიქრობდა საქართველოს სამეფო კარი და როგორ ემზადებოდა ახალ მსოფლიო მბრძანებელ კოჰლთემურთან შესახვედრად. სასტიკი მტერი კი სულ ახლოს იყო მოსული საქართველოს საზღვრებთან და შეიძლება ითქვას, მისი სუსხიანი სუნთქვა უკვე სწვდებოდა ივერიას. ბაგრატის მეფობის ოცდამეექვსე წელი ილეოდა, როცა: „უფლის წელთაღრიცხვის 1386 წელს... გამოჩნდა ერთი ყველაზე უბორეტესი და უავესი მხეცი: ლენგ-თემური“⁹⁷. საქართველოში ხანგრძლივი ზამთარი დადგა. „მზე დაბნელდა და ქუეყანა ზარტყილ იქმნა“⁹⁸. თემურის რვაგზისი ამოხრებელი ლაშქრობების შედეგად საქართველო დიდხანს ვეღარ გასწორდა წელში.

მონღოლთა გაბონობის შედეგები

მონღოლ-თათართა თითქმის ასწლიან ბატონობას საქართველოსათვის უკვალოდ არ ჩაუვლია. მათმა მფლობელობამ გავლენა მოახდინა ფეოდალური საქართველოს ყოფა-ცხოვრების, ეკონომიკის, პოლიტიკის, სოციალური წყობილების ყველა სფეროსა და ასპექტზე. დაქვეითდა ქართველი ხალხის თვითშეგნება, კულტურა. დამკვიდრდა ქართული ყოფისათვის უცხო წესჩვეულებანი. მონღოლური ლექსიკა

96 განჩინება მთის წმინდა გიორგის ყმათა..., გვ. 248—249.

97 Х а ч а т у р Д ж у г а е ц и, История Персии, ч. I, в кн.: Л. X. Тер-Мкртчян, Ук. издание, с. 86.

98 ქართლ-კახეთის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარი, ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 189.

შეიკრა ქართულ ენაში (ეს ეხება ტერმინებს, საკუთარ და ტოპონიმურ სახელებს).

მონღოლური საკუთარი სახელების დამკვიდრების კარგი მაგალითია გარეჯის ტეტრალინგვა (1352 წ.)⁹⁹ და ქარცების ეკლესიის (XIV ს. I ნახევარი) წარწერები¹⁰⁰. ამ მხრივ საინტერესოა პირველ წარწერაში ნახსენები საკუთარი სახელები ამირ-საიდი და არსლანი, მეორეში კი ჭუბინი. საყურადღებოა ისიც, რომ გარეჯის წარწერა (გრაფიტი) ამოკაწრულია ოთხ ენაზე (ქართულ, სომხურ, სპარსულ და უიღურულზე) იმ დროს, როცა მონღოლთა მფლობელობა უკვე გადაშენებული იყო.

გამწვავებული ეკონომიკური მდგომარეობის და მომთაბარე მეურნეობის შემოტევის შედეგი იყო ეკლესიისათვის შეწირული მიწების საერო პირების მიერ უკან გამოთხოვის („გამოწირვის“) პროცესის დაწყება¹⁰¹.

რამდენად დაცემულა ხალხის თვითშეგნება, ჩანს კახა თორელის „დაწერილიდან“; ამ საბუთის მიხედვით ირკვევა, რომ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ფეოდალები თურმე ერთმანეთს თავს ესხმოდნენ და: „მონასტერსა და საფლავთაც დათხრას ემართლებოდნენ“¹⁰². გიორგი V-ის მიერ გორის გამოსხნისათვის ბრძოლის დროს (XIV ს. 20-იანი წლები) მეფის ლაშქარში შემავალი არაგვისა და ქსნის ზეობელნი ერთმანეთს წაჰკიდებია. მათი კონფლიქტის მიზეზი მხოლოდ ის გამხდარა, რომ თურმე ქსნის ერისთავის ვირშელის ქება — „შეიშურვეს მთიულთა არაგვისათა“¹⁰³. მათი დამშვიდება გიორგი V ძეს — დავითსაც კი ვერ მოუხერხებია, თუმცა მორკინლებს — „ძე მეფისაი მუხლთა დაუყრიდა“-ო¹⁰⁴. გვამცნობს ეს წყარო.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად, მონღოლთა მფლობელობის შეფასება სრული და ობიექტური არ იქნება, თუ არ აღინიშნა შემდეგი: მონღოლთა უღელმათავეისი ხანგრძლივობის მიუხედავად, ვერ შეძლო ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს საფუძვლების მოშლა-გარდაქმნა. მონღოლთა გავლენა საქართველოს სინამდვილის სხვადასხვა სფეროზე

99 Л. М. Меликсет-Бекон, Гареджинская тетралингва эгохи монголов (1352), Эпиграфика Востока, ч. VIII, М.—Л., 1953, с. 58.

100 ვ. ცისკარიშვილი, ჭავჭავაძის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959, გვ. 118.

101 ქაშთაალმწერელი, გვ. 276; ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, გვ. 396—397; 161—164.

102 კახა თორელის დაწერილი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 59.

103 ძეგლი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II გვ. 107.

104 იქვე, გვ. 108.

მანც ზედაპირული იყო. მცირე აზიის აღმოსავლეთი ნაწილის (რუმის), ირანისა და შუა აზიის რიგი რაიონებისაგან განსხვავებით, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის შედეგად არ შეცვლილა საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილება. ამასთან, საქართველომ შეინარჩუნა „ტერიტორია მის ძველ პოლიტიკურ საზღვრებში, შემოინახა მისთვის დამახასიათებელი სტრუქტურა, აგრარული ურთიერთობანი და სამოხელეო ორგანიზაცია. შენარჩუნებული იყო სამეფო ხელისუფლება, რომელიც მონღოლ ყაენებთან ყმადნაფიცობის ანუ ვასალიტეტის საფუძველზე იყო დამოკიდებულ-დაკავშირებული“¹⁰⁵.

დამახასიათებელია, რომ XIV ს. ანონიმი მემატიანე ეპითაღმწერილი მონღოლურ-თურქულ ტერმინებს ხშირად მარტავს შესაბამისი ქართულის მეშვეობით; ე. ი. მემატიანე გულისხმობს. რომ იმ დროის საზოგადოებას ეს ტერმინოლოგია კიდევ არ შეუთვისებია და შესაძლოა მოსახლეობისათვის ისინი გაუგებარი ყოფილიყო.

ყოველივე ეს აიხსნება როგორც ქართული ფეოდალური ტრადიციების სიმტკიცით, ასევე იმ გარემოებითაც. რომ თვით მონღოლილხანთა სახელმწიფო შინაგანი წინააღმდეგობებით სავსე კონგლომერატს წარმოადგენდა. საილხანოში მახინჯი ფორმით იყო შერწყმული მომთაბარულ მემინდერული ფეოდალიზებული მონღოლური სახელმწიფოებრიობა განვითარებულ ირანულ ფეოდალიზმთან. ისევე, როგორც პრიმიტიული შამანიზმი — ისლამურ ნორმებთან¹⁰⁶

უნდა დავასკვნათ, რომ ქართული სახელმწიფოს ფეოდალური სუბსტრატის თითქმის უცვლელად შენარჩუნებამ დიდად შეუწყო ხელი საქართველოს მიერ მონღოლთაგან დამოუკიდებლობის მოპოვების საქმეს.

აქვე გვინდა მოვიყვანოთ საქართველოში მონღოლ ნაცვალთა სია, რომელიც სხვადასხვა წყაროსა და ლიტერატურის შედარება-შეჯერების შედეგად დავადგინეთ ან დავაზუსტეთ¹⁰⁷.

1265 — სირმონი (შირემუნი) ჭორმალანის ძე (რაშიდ ად დინი)

1284 — აჯაი, არლუნ ყაენის ბიძა (რაშიდ ად დინი)

¹⁰⁵ ე. გაბაშვილი, მახლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის მასალები ეპითაღმწერლის თხზულებაში, მახლობელ აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1968, გვ. 32—33.

¹⁰⁶ И. П. Петрушевский. Иран и Азербайджан под властью Хулагуидов, в книге: Татаро-Монголы в Азии и в Европе, М., 1977, с. 235.

¹⁰⁷ ასეთი სია მოყვანილია მხოლოდ ბ. შუღურის წიგნში, მაგრამ სია 1316 წ. წყდება და ამავე დროს არაზუსტია, იხ. მისი დასახელებული შრომა, გვ. 352.

1280-იანი წლების ბოლო — 1300-იანი წლების დასაწყისი — ფირ-სულთანი რაშიდ ად დინის ძე (რაშიდ ად დინის მიმოწერა).

1316 — ერენჯინი, უფლისწული. (ბერთოლდ შპულერი, „მონღოლები ირანში“).

1319 — ყურმიში ალინაყის ძე (ვ. ბარტოლდი, ანისის მეჩეთის წარწერა).

1327 — მაჰმუდი, ჩობან ნონის ძე (ალ-კალკაშანდი, შენიშვნა ქართველების შესახებ...).

1334 — ფორმალურად და მცირე ხნით — შეიხ ჰასან დიდი ჯალაირი (შეიხ უვეისის ისტორია...).

საგანგებოდ უნდა შევჩერდეთ უკანასკნელი პირის, შეიხ ჰასან დიდის ნაცვლად დანიშვნის გარემოებებზე. დევიდ ლანგი ამ საკითხსაც თავისი კონცეფციის სასარგებლოდ იყენებს (იხ. ზევით), თუმცა დღემდე ქართველ მეცნიერთაგან საგანგებოდ ამ მხრივ არავის ვაუმახვილებია ყურადღება.

დ. ლანგი წერს, რომ 1327 წ. შემდეგ, როცა ჩობანის ძე, შეიხ მაჰმუდი, საკუთარმა ჯარისკაცებმა სიკვდილით დასაჯეს, საქართველოს მონღოლ გამგებლად (ნაცვლად) დაინიშნა იუბალშახი, ყუთლულშაჰის ძე. ხოლო 1334 წელს „ეს პოსტი გადაეცა შეიხ ჰასან ჯალაირს, ცნობილს „დიდი“-ს სახელით“¹⁰⁸. ამ ცნობათა წყაროდ ავტორი ასახელებს „შეიხ უვეისის ისტორიას“.

ჩვენ შევამოწმეთ ლანგის მიერ მითითებული წყარო და უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: იუბალშახის საქართველოს ნაცვლად დანიშვნაზე იქ არაფერია ნათქვამი; შეიხ ჰასან დიდის შესახებ კი, ეს წყარო შემდეგს გვაუწყებს: აბუ ბაქრ ალ ყუტბი, მართლაც, წერს, რომ 1333—1334 წწ. „ზამთარში იგი (ყაენი აბუ საიდი. — ვ. კ.) კვლავ ბაღდადში მივიდა და დააგზავნა იარლიყი (ბრძანება. — ვ. კ.). რომ ამირა შეიხ ჰასანი წასულიყო საქართველოში. ემირი წავიდა იქ“. მაგრამ მთავარი ის არის, რაც ამ ცნობას ორიოდ წინადადების შემდეგ მოსდევს და, რაც დ. ლანგს მხედველობიდან სრულებით გამორჩენია. აბუ ბაქარი სიტყვასიტყვით წერს: „და კვლავ გამოიცა ყაენის ბრძანება, რათა მთელი რუმი ამირა თაჯ ად დინ (საპატიო ტიტულია, — ვ. კ.)

¹⁰⁸ დ. ლანგი, დასახელებული სტატია. გვ. 83.

შეიხ ჰასანს დამორჩილებოდა და რომ იგი იქ წასულიყო¹⁰⁹. ვფიქრობთ, კომენტარი ზედმეტია. სპარსული წყარო თვით გვიდასტურებს, რომ ყაენს სურვილი კი ჰქონია 1333—1334 წწ. საქართველოში კვლავ თავისი ნაცვალი გაეგზავნა, მაგრამ აშკარაა, რომ მისი ნაცვალი საქართველოში აღარ მიუღიათ და ყაენიც იძულებული გამხდარა ბრძანება შეეცვალა — შეიხ ჰასანი რუმში გაემწესებინა. შეიხ ჰასან დიდს 1334 წელს რუმის გამგებლად ასახელებს ბ. შპულერიც¹¹⁰. ამგვარად, ჩობანის ძე — მაჰმუდი იყო უკანასკნელი მონღოლი ნაცვალი და მონღოლური ლაშქრის უფროსი საქართველოში...

109 აბუ ბაქარ ალ ყუტბი ალ აკრი, „თარხი-ი შეიხ უეის“, გვ. 58.

110 ბ. შპულერი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 354.

XIV საუკუნის ქართული კულტურის
ისტორიიდან

„ხელოვნება მარადულაა, სოცოხლე კი
ხანმოკლე“.

პ ა პ ო კ რ ა ტ ე

XIV ს. კულტურული ვითარება ნაკლებადაა შესწავლილი, ხოლო კულტურა. როგორც ზედნაშენური მოვლენა, ხშირად აირეკლავს პოლიტიკურ სიტუაციასაც (თუმცა არა სარკისებურად). ცნობილი მკვლევარის კ. კეკელიძის სიტყვით, „მასალები მონღოლთა დროის ქართული კულტურის ისტორიისათვის არც ბევრია და არც მაინც-დამაინც კონკრეტული და ხელშესახები. როგორც ოქროს მაძიებლებს..., ისე აღნიშნული დროის ისტორიკოსს ჩვენში უხდება უამრავი საისტორიო და სამეზღვემო-საარქივო მასალის გადაჩხრეკა-გადარჩევა, რომ... გამოსადეგი მასალის ნამცეცები გამოკრაბოს იქიდან“¹. აღნიშნული ვითარების გამო ხშირად ადგილი აქვს ამ პერიოდის კულტურული დონის დაქვეითების გადაჭარბებულად შეფასების ფაქტს.

ჩვენ შევეცადეთ სხვადასხვა მასალაზე დაყრდნობით, საერთო წარმოდგენა შეგვექმნა ამ დროის კულტურის ძირითადი დარგების შესახებ.

ამ საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლებიდან ყურადღებას იქცევს XIII ს. უკანასკნელ ოცწლეულში აგებული თბილისის მეტეხის ღვთისმშობლის ტაძარი. მეტეხი აგებულია დემეტრე II (1270—1289) მიერ აქ აღრე არსებული ტაძრის ადგილას და იმეორებს აღრინდელი ეკლესიის ისეთ ფორმებს, რომლებიც ამ პერი-

კ. კეკელიძე, ქართული კულტურის ისტორიისათვის მონღოლთა ბატონობის ხანაში, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. II, თბ., 1945, გვ. 314

ოდში უკვე აღარ გვხვდება (ოთხი თავისუფლად მდგომი ბოძი, სამი შვერილი აფსიდი და სხვ.)².

ეპითალმწერლის ცნობაზე დაყრდნობით, მეტეხის აშენების თარიღი მკვლევართა მიერ განსაზღვრულია 1278—1289 წწ³. აქედან პირველი თარიღია დემეტრე II მიერ რეალური მმართველობის დაწყების წელი (გამეფებისას იგი მცირეწლოვანი იყო), მეორე კი დემეტრეს სიკვდილია. ჩვენ შევეცადეთ უფრო დაგვეზუსტებინა მეტეხის აგების თარიღი. ამის შესაძლებლობა კი, მართლაც, არის. ეპითალმწერლის ცნობას მეტეხის აგების შესახებ უშუალოდ მოსდევს დემეტრეს ურდოში წასვლისა და ცნობილი მედროვის სადუნ მანკაბერდელის მიერ (მონღოლთა გადასახადისათვის) მეფისადმი ფინანსური დახმარების აღმოჩენის ამბავი⁴. ამგვარად, ცხადი ხდება, რომ მეტეხი აგებულია სადუნის სიკვდილამდე. მანკაბერდელი კი 1280 წ⁵. გარდაიცვალა. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მეტეხი აგებული (თუ საფუძვლიანად რესტავრირებული) ყოფილა 1278—1280 წლებში.

XIII ს. ბოლოს ქართულ არქიტექტურაში თავს იჩენს მნიშვნელოვანი ხარისხობრივი ცვლილებები: მაგალითად: XII—XIII სს. I ნახევრის არქიტექტურის დახვეწილობის მნიშვნელოვნად უარყოფა, X—XI სს. ხუროთმოძღვრული მოტივების მოგონება-გამეორება (რემინისცენცია), ეკლექტიზმის ნიშნების გაჩენა, სახეთა დაწვრილმანება და ა. შ.⁶.

ეს ცვლილებები დამახასიათებელია მეტეხის ტაძრისათვის და უფრო მეტად მომდევნო ხანის ძეგლებისათვის.

XIII—XIV სს. მიჯნის ძეგლები ყველაზე მეტი რაოდენობით შემორჩენილია ისტორიული სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე. აქ პირველ რიგში აღსანიშნავია ზარზმის კომპლექსის დიდი ტაძარი და საფარის წმ. საბას ეკლესია. ამ პერიოდში სამცხე-საათაბაგო, საქართველოს სხვა კუთხეებთან შედარებით. უკეთეს მდგომარეობაშია. განსაკუთრებით ნაყოფიერად მოღვაწეობს აქ ბექა ჭაყელი. მის მიერაა აგებული საფარის წმ. საბას ეკლესია. ზარზმის დიდი ტაძარი კი მისი

2 ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1970, გვ. 164. ბოლო დროს რიგი მკვლევარებისა გამოთქვამს ვარაუდს, რომ დემეტრე მეფემ მეტეხი მხოლოდ აღადგინა. თუ ასეა, აღდგენა მეტად საფუძვლიანი ყოფილა.

3 ვ. ბერიძე, რ. მეფისაშვილი, ლ. რჩეულიშვილი, რ. შმერლინგი, თბილისის მეტეხის ტაძარი, თბ., 1969, გვ. 12.

4 ეპითალმწერელი, ქცა, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 272.

5 ივ. ჭავჭავაძის შვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1966, გვ. 221.

6 ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, გვ. 62

დროის ადგილობრივი ფეოდალის მიერაა აშენებული. „წმ. საბას ტაძარი (საფარაში. — ვ. კ.) ზარზმის ტაძართან ერთად ყველაზე დიდა ბექქანდროინდელ ეკლესიათა შორის. იგი პირველთაგანია საქართველოს იმდროინდელ ძეგლთა შორისაც როგორც სიდიდით. ისე მხატვრულ-ხუროთმოძღვრული ხასიათით“⁷ — აღნიშნავს ხელოვნებათმცოდნე ვ. ბერიძე. ორივე ტაძარი ცენტრალურ-გუმბათოვანია, ჩუქურთმებითაა შემკული და თამარისა (1178—1207/12) და ლაშა-გიორგის (1207/12—1222) ხანის გუმბათოვან ტაძრებს უახლოვდება. მაგრამ განსხვავებაც თვალსაჩინოა. განსაკუთრებით თვალშისაცემია აღმოსავლეთ ფასადზე სამკუთხა ჩაღრმავებული ნიშის უქონლობა, რაც ასე დამახასიათებელია XI—XIII სს. ტაძრებისათვის.

წმ. საბას ტაძარი, წარწერის მიხედვით, აშენებულია ხუროთმოძღვარ ფარეხას-ძის მიერ, ხოლო ზარზმის დიდი ტაძარი აგებულია იქ, სადაც ჯერ კიდევ სერაპიონ ზარზმელმა დააარსა მონასტერი. ზარზმაში ყურადღებას იქცევს უზარმაზარი ჩუქურთმიანი ჯვარი ცენტრალური სარკმლის თავზე. გარეთა მხარეს.

ასევე XIII—XIV სს. მიჯნით თარიღდება სამცხის შემდეგი ძეგლები: ჭულეს გუმბათიანი ტაძარი. აგებულია 1308 წ-მდე. მოხატულობა კი ამავე საუკუნის ბოლოს უნდა განეკუთვნოს (ამჟამად ტაძარი ძლიერ დაზიანებულია; ფრესკები აღარ არსებობს)⁸. გავეთის წმ. გიორგის სახელობის ერთნავიანი ეკლესია: მკვლევართა სიტყვით. იგი არის „ძალიან ლამაზი... ნაშენი შოწითალო ფერის შესანიშნავად დამუშავებული თლილი ქვით“⁹. აღსანიშნავია, რომ ეკლესიის ორნამენტებში შეიმჩნევა ახალი, ისლამური ელემენტები (მუზარადისებრი თალები, გეომეტრიული ფიგურები), დაბისა და ჭულეს ეკლესიათა მსგავსად¹⁰. ქარზამეთის ეკლესია საქართველოში ყველაზე დიდი ერთნავიანი ბაზილიკაა (სიგრძე — 18 მ, სიგანე — 10 მ). აქვს უთარილო წარწერა გრიგოლ მაწყვერელ-მთავარეპისკოპოსისა, რომლის ბრძანებითაც აუგიათ ეს ეკლესია¹¹. ამ პერიოდისაა ბიეთის წყორძის (ამჟამად ძლიერ დაზიანებული) და სხვა ეკლესიები.

ჯავახეთში შეიძლება დავასახელოთ იხტილას (ღრტილას) წმ. სტე-

7 ვ. ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები, თბ., 1970, კვ. 70.

8 ნ. ალხაზიშვილი, ჭულე. „ძეგლის მეგობარი“, № 35, თბ., 1974, გვ 33.

9 ა. ვ. ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრება (XIII—XVI სს.), თბ., 1955, გვ. 180—186.

10 იქვე, გვ. 180—186.

11 იქვე, გვ. 186—188.

ფანჯის ეკლესია. რომელიც 1308 წელსაა აგებული¹². ასევე განძანის ორი ერთნაიანი ეკლესია¹³ (თუმცა, უკანასკნელ დროს ზოგი ავტორი XIII ს. ათაოლებს მათ)¹⁴. ასევე, XIII—XIV სს. უნდა განეკუთვნოს საკმაოდ დიდი ზომის სოფ. ყაურმის ხიდი მდ. ფარავანზე.

ბორჯომის რაიონში, სოფ. დაბასთან (ისტორიული თორი), საინტერესოა გიორგი V-ის მოლარეთუხუცესის მიერ აგებული ერთნაიანი ეკლესია (სურ. 1). გ. ჩუბინაშვილის მიხედვით, იგი წმ. გიორგის სახე-

სურ. 1

ლობისაა¹⁵ (თუმცა იქვეა კითხვის ნიშანი). უკანასკნელ ხანს გამოსულ შრომაში „გუჯარეთი“ კვლავ გამეორებულია აშკარად მცდარი სახელწოდება. მცირე ვარიაციით: „ჩრდილოეთის წმ. გიორგი“¹⁶. მართალია, დაბის ეკლესიას ასე მოიხსენიებს ადგილობრივი მოსახლე-

ვ. ცისკარიშვილი, ჭავჭავთოს ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959, გვ. 94.

¹³ იქვე, გვ. 96—106.

¹⁴ გ. ოთხმეზური, XII—XIII სს. მიწის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1981, გვ. 99—102.

¹⁵ გ. ჩუბინაშვილი ბორჯომის რაიონის სოფ. დაბის ეკლესიის ტიშანის წარწერის თარიღისათვის, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოაზბე. ტ. XVII, № 9, 1956, გვ. 861.

¹⁶ გუჯარეთი, თბ., 1987, გვ. 58.

ობა, მაგრამ იგი ნამდვილად არ შეიძლება წმ. გიორგის სახელობის იყოს, რადგანაც თვით ეკლესიის წარწერა გამორიცხავს ასეთ შესაძლებლობას. იქ მიმართვის სახით ნათქვამია: „სიტყუსა ღვთისა კორკთშესხმისა მიზეზო“! ე. ი. აღმშენებელი მიმართავს იმ წმინდანს, ვის სახელზედაცაა აგებული ეკლესია. ასეთი მიმართვა კი მხოლოდ ღვთისმშობელს გულისხმობს, ე. ი. მამალმერთის „სიტყვის“ ანუ იესო ქრისტეს ადამიანური ხორცშესხმის მიზეზს — ღვთისმშობელ მარიამს. ამგვარად, ეკლესია რომ წმ. გიორგის სახელობის იყოს, აღმშენებელი მას შეევედრებოდა და არა ღვთისმშობელს. ამ ფრაზაზე დაყრდნობით ასეთი ვარაუდი გამოთქვა ჯერ კიდევ მ. ბროსემ¹⁷; რაც შეეხება მოსახლეობაში გავრცელებულ აზრს, იგი აიხსნება იმით, რომ დაბის ამჟამინდელ მცხოვრებთ დაავიწყდათ ეკლესიის თავდაპირველი სახელი, ხოლო ტერიტორიულად ახლოს მდებარე სადგერის წმ. გიორგის ეკლესიისგან გასარჩევად დაბას უწოდეს „ჩრდილოეთის წმინდა გიორგი“, რაც, თავისთავად, გაუგებრობის ნაყოფია. ეკლესიას ათარილებენ 1333 წლით, მაგრამ, ჩვენი აზრით, იგი 1318 წლის ახლო ხანებშია აგებული¹⁸. ხელოვნებათმცოდნე რენე შპერლინგი ასე აფასებს ამ ეკლესიას: „კოხტა, მისი ეპოქისათვის ბრწყინვალე, პატარა ეკლესია დაბაში, თავისი ფასადებითა და მათი დამუშავებით ძალიან დამახასიათებელია იმ საუკუნისათვის, რომლითაც ის თარიღდება“¹⁹.

XIII—XIV სს. მიჯნას მიეკუთვნება აჰის (მახარაძის რ-ნი) ერთნავიანი წმ. გიორგის ეკლესიაც. აქ არის მოხატულობაც, რომელიც ე. წ. პალეოლოგთა ეპოქას მიეკუთვნება²⁰.

ამავე ხანისაა სვანეთში ლაშთნვერის მიქელ მთავარანგელოზის („მკერ“) და „თარნგულ“ ეკლესიები. ორივეგან დატულია მოხატულობა, კანკელი. ასევე XIV ს-ისაა ს. ლალამის მაცხოვრის ორსართულიანი ეკლესია (ყველა მესტიის რ-ნი). ს. უღვალის წმ. გიორგის ეკლესია.

XIV ს. მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვან ძეგლთაგან შეიძლება აღინიშნოს: ასპინძის მახლობლად მდებარე ეკლესია „ბეთლემი“: ქვემო ოშორის ეკლესია (შემორჩენილია მოხატულობა); ახალციხის რაბათის კომპლექსის სარგის ჭაყელის ციხესიმაგრე; ახალციხის რ-ნის

¹⁷ M. Brosset, *Lettres de Bartolomaei...*, p. 266, № 2.

¹⁸ იხ. ე. კიკნაძე, გიორგი V ბრწყინვალის გამეფების თარიღის საკითხისათვის, საისტორიო კრებულ. ტ. VII, თბ., 1977, გვ. 229—230.

¹⁹ Шмерлинг Р. О. Постройка моларет-ухуцеса царя Георгия Блистательного в селении Даба..., *Грузинское искусство*, II, Тбилиси, 1948, с. 122.

²⁰ დ. უკლებია, ჟ. იოსებოძე, აქო, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, II, თბ., 1977, გვ. 78.

სოფ. ელიაწმინდის ამავე სახელობის ეკლესია (XIII—XIV სს.) მოხატულობის მცირე ნარჩენებით; ბოლნისის ცენტრში, გორაკზე აღმართული პატარა ერთნავიანი ბაზილიკა „ყორანთა“ (XIII—XIV სს.); ბოლნისის რაიონის სოფ. კიანეთის მონასტრის მთავარი ეკლესია „დავითსაგარეჯო“ (XIII—XIV სს.); კასპის რ-ნის გუდალეთის გუმბათოვანი ეკლესია (დანგრეულია); ახმეტის რ-ნის ახაშნის გუმბათიანი ეკლესია საჩინო; ხაშურის რ-ნის ს. ნაბახტევის (XIV—XV სს.) და ონის რაიონში სორის ეკლესიები. ხობის მონასტერი (არის XIII—XIV სს. მოხატულობა); გელათის სამრეკლო; ჩხოროწყუს რ-ნის ს. მუხურის ეკლესია „ოწინდალე“ (შემორჩენილია XIV—XV სს. მოხატულობა); ჭიათურის რ-ნის მღვიმევის მონასტრის მცირე ეკლესია (დაცულია წარწერები); აბაშის რ-ნის საფიეთში მდებარე ყაღარის ეკლესია (არის მოხატულობა) და სხვ.

XIII ს. 70-იან წლებსა და XIV ს. 30-იან წლებს შორის მონაკვეთით თარიღდება ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსის გუმბათოვანი ტაძარი²¹.

XIV ს. I ნახევარს მიეკუთვნება გერგეტის სამება, სამრეკლოსთან ერთად²², რომელიც განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს თავისი შესანიშნავი მდებარეობით მყინვარწყვერის ფონზე. ეს ხევის ერთადერთი გუმბათიანი და ყველაზე დიდი ეკლესიაა.

ამ პერიოდის აღდგენითი სამუშაოებიდან შეიძლება მოვიხსენიოთ მცხეთის სამთავროს ტაძრის (XI ს.) გუმბათის აღდგენა²³, რომელიც, როგორც ჩანს, XIII ს. 80-იანი წლების ძლიერი მიწისძვრის შედეგად ჩაინგრა. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, გიორგი V-მ აღდგენითი სამუშაოები ჩაატარა სვეტიცხოველშიც: (საპატრიარქო ტაძარი) — „ძვრით დარღვეული აღაშენა ოა (71) მეფემან გიორგი“²⁴ (გიორგი V. — ვ. კ.). XIV ს-ში აღდგენიათ აგრეთვე ცხინვალის რ-ნის ხეითის X ს. მონასტერი „საბაწმინდა“, ს. ერედვის 906 წელს აგებულია წმ. გიორგის ეკლესია და ს. ჭარების X—XI სს. ბაზილიკა; ახალციხის რ-ნის ს. აგარას X—XI სს. ეკლესია და აწყურის X—XI სს. ღვთისმშობლის ტაძარი და სხვ.

XIV ს-დან, ისევე როგორც საერთოდ შუა საუკუნეების საქართველოს ხუროთმოძღვრების ძეგლებიდან, ჩვენამდე ძირითადად სა-

12 პ. ზაქარია, ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი, თბ., 1956, გვ. 58, 67.

22 თ. სანიკიძე, გერგეტის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბ., 1975.

23 პ. ზაქარია, ქართული ცენტრალურ-გუმბათოვანი არქიტექტურა, წ. I, თბ., 1975, გვ. 64.

24 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 349.

კულტო ნაგებობებმა მოაღწიეს. ამ მხრივ გამონაკლისია ს. ჟინვალის-
ხუთსართულიანი საცხოვრებელი კოშკი, რომელიც გიორგი V-ის სამე-
ფო რეზიდენციის (იხ. „ძველის დადების“ პრეამბულა) ერთ-ერთი
ცენტრალური ნაგებობა უნდა ყოფილიყო. კოშკი მასიურია და საქმაო-
სიმაღლეზეა აღმართული (18.70 მ). მისი პირველი სართული ყრუა-
და, ჩანს, სამეურნეო დანიშნულებისათვის (შესაძლოა, ყინულის შესა-
ნახად) იყო განკუთვნილი²⁵, მეხუთე სართული კი ოთხი თაღოვანი
ფორმის ღია აივნით ყოფილა შემკული. იმას, რომ კოშკი სოციალუ-
რად მაღალი ფენის რეზიდენციას წარმოადგენდა, მოწმობს იქ მოპო-
ვებული არქეოლოგიური მასალაც. ჟინვალის ციხის ტერიტორიაზე
აღმოჩნდა მოუქიჩავი და მოჭიქული თიხის კურჭელი, იმპორტულ
ფაიანსის ორმოცამდე ნაირსახეობა, მინის კურჭლის და სარკმლის მი-
ნის ნამტვრევები, ბრინჯაოს, რკინის, ძვლის ნივთები²⁶

ცნობილია გიორგი ბრწყინვალის ელჩების ზრუნვა იერუსალი-
მის ქართული კულტურის კერებსა და სიძველეებზე. ამ მხრივ საინ-
ტერესოა არაბი ისტორიკოსის ალ-აინის (1361—1451) ერთი ცნობა,
აქ ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ 1318/1319 წწ. „ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს
მ ე ფ ე ს (იგულისხმება გიორგი V. — ვ. კ.) უ ფ ლ ე ბ ა მ ი ე ც ა ი ქ
(ი ე რ უ ს ა ლ ი მ შ ი, — ვ. კ.). ე კ ლ ე ს ი ა ა ე გ ო“²⁷ (ხაზი ჩვენია.
— ვ. კ.). არ ჩანს მხოლოდ, საქმე, მართლაც, ახალი ეკლესიის აგებას,
თუ ძველის საფუძვლიან აღდგენას ეხება.

ამ პერიოდის კედლის მხატვრობიდან აღსანიშნავია ზემოთ ნახსე-
ნები საფარისა და ზარზმის ტაძრების ისტორიულ პირთა—ჯაყელე-
ბის — პორტრეტები (ორივე მოხატულობა ტაძრის აშენების თანა-
დროულია). ამასთან, თუ საფარაში ტაძრის ქტიტორად ბექა მანდა-
ტურთუხუცესი ჩანს (რაკი ტაძრის გამოსახულება მას უპყრია ხელთ),
ზარზმაში თუმცა გამოსახული არიან იგივე პირები — სარგის I, ბექა
და მისი ვაჟები — სარგის II, ყვარყვარე, არცერთ მათგანს ტაძრის
მოდელი არ უქიჩავს, რაც იმას უნდა მოწმობდეს, რომ ტაძარი აუგი-
ათ ადგილობრივ ფეოდალებს, ჯაყელები კი დახატულნი იყვნენ. ოო-
გორც ქვეყნის მფლობელები. ზარზმის მხატვრობაში, საფარისაგან
განსხვავებით, სარგის პირველს თავზე შარავანდედი ადგას, რაც იმას
მოწმობს. რომ იგი ან გარდაცვლილი, ან ბერად აღკვეცილი იყო.

25 ნ. კალანდაძე, ჟინვალის ციხე, კრებ. არქეოლოგიურ ძეგლები, (ახალ-
ჯაბრღა მკვლევართა სამეცნიერო სესიის მასალები), თბ., 1977, გვ. 144.

26 იქვე, გვ. 142—143.

27 Э.ль-Айни, В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов..., т. I,
СПб., 1884. с. 520.

აღსანიშნავია, რომ წმ. საბას ფრესკა საფარის მონასტერში საქართველოში ყველაზე დიდი ზომისაა²⁸. ზარზმის ტაძარი მთლიანად მოხატულია, მაგრამ სხვა ისტორიული პირების ფრესკები გვიანდელია. XIV ს. მხატვრობის ძირითადი ნაწილი წმინდა რელიგიური შინაარსისაა. აქ ყურადღებას იქცევს პორტრეტი ქართლის კათალიკოსის ეფთიმოსისა რომელიც კათალიკოსობდა 1298—1310 და 1318—1335 წწ.²⁹.

საინტერესოა დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) ორი ტაძრის მოხატულობის XIV ს. I ნახევრის ფენები. ესენია: ბედიის (X—XI სს.) და ლიხნის (XI ს.) ტაძრები. ბედიის ტაძარში მხატვრობის სამი ფენაა (რ. შმერლინგი)³⁰; რომელთაგან მეორე განეკუთვნება XIII საუკუნის ბოლოსა და XIV ს-ის დასაწყისს. მხატვრობის შემორჩენილი შესაბამისი ფენები ორივე ტაძარში (ლიხნე, ბედია) მხოლოდ რელიგიურ თემატიკას ასახავს. მათთვის დამახასიათებელია კედლის მხატვრობის ე. წ. პალეოლოგიური სკოლის უფრო ადრეულ პერიოდთან მსგავსება, როცა სახარების სცენების გადმოცემისას გარკვეულად იჩენს თავს მხატვრობის ელემენტი³¹.

ორივე ტაძრის მოხატულობა, როგორც აღინიშნა, ახლოსდგას ბიზანტიურთან, მაგრამ შეინიშნება ამ სკოლისაგან განსხვავებული თავისებურებანიც. ერთ-ერთი მათგანია ის გარემოება, რომ ფრესკული ფიგურები იზრდება პროპორციულად არა ზევით; გუმბათისაკენ, რასაც ჩვეულებრივ აქვს ხოლმე ადგილი, არამედ დაღმავალი ხაზით, რაც სრულიად განსხვავებულ სივრცობრივ შთაბეჭდილებას ახდენს³².

საერთოდ, შუა საუკუნეების ქართული ხელოვნებისათვის, როგორც აღმოსავლურ, ბიზანტიურ არეალში შემავალი ხელოვნებისათვის, დამახასიათებელია, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „ვერტიკალურობა“ (ამერიკელი თეოლოგის ტილიხის ტერმინია), როცა სინამდვილიდან აღებული საგნები და მოვლენები განლაგებული არიან იერარქიულად და იძენენ ღვთაებრივ, სიმბოლურ მნიშვნელობას, განსხვავებით დასავლეთის („პორიზონტალური“) ხელოვნებისაგან, სადაც ხელოვნების ნიმუშები უფრო რეალისტურია და წარმოდგენილია სივრცეში

28 გ. ხუციშვილი, ფრესკა საფარის მონასტრის წმ. საბას ტაძრიდან, „ძეგლის შეგობარი“, № 23, თბ., 1970, გვ. 67.

29 ე. ეველიძე, დასახ ნაშრომი, გვ. 315.

30 Шмерлинг Р. О., К вопросу датировки росписи: храма Бедия. Сообщения АН ГССР, т. XVIII, № 4, Тбилиси, 1957, с. 510.

31 Шервашидзе Л. А. Некоторые средневековые стенные росписи на территории Абхазии, Тбилиси, 1971, с. 27, 34.

32 იქვე, გვ. 143.

და დროში³³. ა. ალექსიძის აზრით, „შეიძლება ითქვას, რომ (ბიზანტიური ხელოვნების მიერ. — ვ. კ.) მესამე განზომილების უგულებელყოფაში, ორგანზომილებიანი ხელოვნების კულტივირებაში, საქმე გვაქვს სწორედ ბიზანტიური აზროვნების ვერტიკალიზმის გამოხატულებასთან“³⁴.

სურ. 2

ჩვენი აზრით, ზევით მოტანილი დებულების კარგი ილუსტრაციაა, მაგალითად, ნაუმბურგის საეპისკოპოსო ტაძრის (გდრ) დედოფალ უტას XIII ს. ბრწყინვალე რეალისტური ქანდაკება (სურ. ?) (სხვა ამ ტიპის ქანდაკებებთან ერთად), სადაც ოსტატს სრულიად რეალური, სივრცესა და დროში არსებული ბანოვანი გამოუქანდაკებია, ხაზგასმული, დახვეწილი ხელისთითებით და, ეთქვათ, ოპიზის (ამჟე-

³³ ა. ალექსიძე, ბერძნული კარანდო რომანის სამყარო XIII—XIV სს., თბ., 1976, გვ. 39-40.

³⁴ იქვე, გვ. 40.

მად თურქეთის ტერიტორიაზე) ტაძრის IX ს. აშოტ კუროპალატის რელიეფი, სადაც ეს კონკრეტული პირი ქტიტორის უფრო სიმბოლური სახეა, ვიდრე რეალური. გამოსახულება (ამიტომაც იქცა ალბათ,

სურ. 3

ეს მასიურ ხელებგაწვდილი. ტაძრის მოდელიანი ფიგურა ქართული ხუროთმოძღვრების სიმბოლოდ) (სურ. 3).

ქართულ, ისევე როგორც სხვა ბიზანტიურ-მართლმადიდებლური საწყისების ხელოვნებაში, კანონიზირებული სახე წარმოადგენს არა იმდენად ინფორმაციის წყაროს, რაპდენადაც მის აღმძვრელს³⁵.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს უბისის XII ს. ტაძრის შესანიშნავი, დამიანესეული მოხატულობა. ამ მონუმენტური ფერწერის

³⁵ Е. П. Яковлев, Искусство и мировые религии, М., 1977, с. 195.

თარიღი, მკვლევართა აზრით, XIV ს-ით იფარგლება. შ. ამირანაშვილის დასკვნით (რომელმაც მონოგრაფიულად შეისწავლა ეს საკითხი), „XIV ს. პირველი ნახევრის მონუმენტური ფერწერის განვითარებას ისტორიაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მხატვარ დამიანეს შემოქმედებას“³⁶. მაგრამ იმის გამო, რომ არ გავაჩნია ზუსტი და-

სურ. 4

თარიღებისათვის აუცილებელი საყრდენი (ისტორიული პირის პორტრეტი, დოკუმენტი, თარიღის აღნიშვნა და ა. შ.), მოხატულობის შესრულების დროს ზოგჯერ XIV ს. ბოლოთი განსაზღვრავენ³⁷. დამიანეს ფერწერაში ცენტრალური ადგილი „საიდუმლო სერობის“ ორიგინალურ კომპოზიციას ეთმობა (სურ. 4). ეს მხატვრობა გამოირჩევა წერის თავისებური მანერით, ექსპრესიით, დიდი ოსტატობით. დამიანეს ხელოვნება მომდინარეობს ძველი ქართული ეროვნული ხელოვნე-

³⁶ შ. ამირანაშვილი, დამიანე, თბ., 1975, გვ. 7; მისივე, უბისი, თბ., 1929; მისივე, ქართული ხელოვნების ისტორია თბ. 1971, გვ. 332—335.

³⁷ ი. ლორთქიფანიძე, უბისი, „ფრესკა“, ალმანახი № 3, თბ., 1976, გვ. 19.

ზის ტრადიციებიდან. მაგრამ ბიზანტიური ფერწერის ვავლენასაც ვანიცდის.

ქართულ ტრადიციებზეა აღმოცენებული, მაგრამ ბიზანტიური სკოლის ვავლენას განიცდის, აგრეთვე, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის (XI ს.) მონატულობაც, რომელიც, ისტორიული წყაროების ცნობით, ორჯერ იქნა საფუძვლიანად განახლებული — XIV ს. დასაწყისში და XVII ს.-ში³⁸. კერძოდ, XIV ს. მიეკუთვნება ქრისტე პანტოქ-ტატორისა და ღვთისმშობელი ოდიპიტრიის გამოსახულებანი აბსიდის-პირა შევრილებზე, მთავარანგელოზები საკრებულოს სცენიდან და ა. შ.³⁹.

XIII—XIV სს. უნდა განეკუთვნოს. გ. ჩუბინაშვილის მიხედვით, დავით გარეჯის კომპლექსის უდაბნოს მონასტრის ხარების ეკლესიის მონატულობა. ხელოვნებათმცოდნე ამ ოსტატის ფერადოვან სტილს ელ-გრეკოს მხატვრობას ადარებს⁴⁰. ხარების ეკლესიის ფერწერაში სამი ცენტრია: ღვთისმშობლის გამოსახულება, ეპისკოპოს იოანეს ქტიტორული პორტრეტი და მეფე დემეტრე II-ის (1270—1289) ფრესკა. ეს უკანასკნელი, ახალგაზრდა ასაკის, მეფური ჩაცმულობით, გამოსახული იყო მთელი სიმაღლით. იმ დროს, როდესაც გ. ჩუბინაშვილმა და ცნობილმა საბჭოთა მხატვარმა აკად. ევგ. ლანსერემ ეს პორტრეტი იხილეს, მეფის ტანსაცმელიც და შარავანდედიც იასამნისფერი იყო (ასეთი ჩაიხატა კიდევაც ფრესკა ე. ლანსერემ), მაგრამ, გ. ჩუბინაშვილის სიტყვით, ეს არ არის მონატულობის თავდაპირველი ფერი. არამედ იგი მხოლოდ საფუძველი უნდა ყოფილიყო ოქროსფერი შეფერილობისა, რომლის მცირე ნაშთიდა იყო შემორჩენილი შარავანდედსა და გვირგვინზე⁴¹.

XIV ს. ფერწერაში, უბისის ფერწერასთან ერთად, თავისი გამოჩენილი ადგილი უჭირავს რაჭის სოფ. სორის ეკლესიის დავითის მიერ შესრულებულ მხატვრობას. «ქართული ხელოვნების ისტორიისათვის დავითის შემოქმედებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. მან, ისევე როგორც უბისის მაღალმხატვრული ფრესკების ოპტატმა, თავის ნაწარმოებში ყველაზე უფრო სრულად და ნათლად ასახა XIV ს. ქართული მონუმენტური ფერწერის დამახასიათებელი ნიშნები»⁴². მონატულობა რბილი ფერებით, სადღესასწაულო იერიჟ

³⁸ Вирсаладзе Т. М., Роспись Иерусалимского Крестного монастыря и портрет Ш. Руставели, Тбилиси, 1973, с. 12.

³⁹ იქვე, გვ. 33.

⁴⁰ Г. Н. Чубинашвили, Пещерные монастыри Давид-Гареджи, (Очерк по истории искусства Грузии), Тбилиси, 1948, с. 74.

⁴¹ იქვე, გვ. 73.

⁴² იხ. ახ. კვიციანიძე, სორის მონატულობა, თბ., 1985, გვ. 3.

გამორჩევა და შენობის შიდა სივრცეს თითქმის იატაკამდე ხალიჩა-სავეთ ფარავს. სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კედლებზე გამოსახულნი არიან ქტიტორები, ისტორიული პირები, რაჰის ერისთავები — ჰარელის-ძენი. შემორჩენილი ფრესკული მხედრული წარწერებიც ეკლესიის XIV ს-ში მოხატვას უჭერენ მხარს, თუმცა ქტიტორთა შორის გამოსახულია XVII ს. მოხატულობის განმაახლებელიც — შოშიტა ერისთავი. მოხატულობის დანარჩენი ნაწილი გადმოგვცემს „ვედრების“ (ნაწილობრივ აღდგენილია XVIII ს-ში), „მსხვერპლის თაყვანისცემის“, „ჯვარცმის“, „ხარების“ კომპოზიციებს, აქვეა მთავარანგელოზთა ფრესკები, „ღვთისმშობლის მიძინების“ სცენა და ა. შ.. ფერთა შორის სპარბობს მოყავისფრო-წითელი, მუქი ლურჯი, ქათათა თეთრი, იისფერი, ზურმუხტოვანი მწვანე, ოქრა. ოსტატის ინდივიდუალობა აშკარაა⁴³.

ფერს, სინათლეს ქრისტიანულ ფერწერაში სიმბოლური მნიშვნელობა ენიჭება. ოქრო და ოქროსფერი ღვთაებრივი საწყისის მატარებელია, მაგრამ აქაც თავისებური განსხვავებაა ბიზანტიურ და დასავლურ შუა საუკუნეების ხელოვნებაში. თუ ბიზანტიაში დიდი ყურადღება ექცევა ოქროსფერი ფონის მოზაიკას, დასავლეთში (კათოლიკურ სამყაროში) იქმნება ფერადი ვიტრაჟი... ღვთაებრივი სინათლე — ეს არის წმინდანთა, ქრისტესა და ღვთისმშობლის შარავანდედები, სინათლის სხივი, რომელიც „ხარების“ კომპოზიციაში ღვთისმშობელს ეცემა და ა. შ.⁴⁴.

სორის მოხატულობაში, ჩვენი აზრით, ხელოვანი ღვთაებრივ საწყისს წითელ (და მთელ მასთან დაკავშირებულ გამას) და ქათათა თეთრ ფერს ანიჭებს.

ლიხნეს, ბედიის, უბისის, ზარზმის, საფარის, მარტვილის ფრესკულ მოხატულობებზე დაყრდნობით, იზ. ჭიჭინაძე სამართლიანად ასკვნის, რომ XIV ს-ში „საქართველო კვლავ რჩება შუა საუკუნეების ერთ-ერთ უდიდეს მხატვრულ ცენტრად“⁴⁵.

XIV ს. მიწურულს განეკუთვნებიან ხობის, ნაბახტევის, მარტვილის კედლის მხატვრობანი. ეს ფერწერული ძეგლები ბიზანტიური ე. წ. „პალეოლოგთა სკოლის“ დიდ გავლენას განიცდიან. ხობის მონასტერმა შემოინახა მანდატურთუხუცესის, ერისთავთ-ერისთავის ეამეყ დადიანის (1384—1396) წარწერა, რომელშიც ეს უკანასკნელი მოგვითხრობს, რომ ჯიქეთზე ერთ-ერთი წარმატებული ლაშქრობის შედეგ იქიდან წამოუღია „სვეტნი და ფიქალნი მარმ[ა]რილოსანი“, რომ-

⁴³ იზ. ჭიჭინაძე, სორის მოხატულობა, თბ., 1985, გვ. 16.

⁴⁴ ე. იაკოვლევი, დასახ. წიგნი, გვ. 72—73.

⁴⁵ იზ. ჭიჭინაძე, სორის მოხატულობა, გვ. 33.

ლითაც მონასტერში დედ-მამის საფლავები შეუმკია⁴⁶. წალენჯიხის ტაძარი ვამეყ დადიანისვე დაკვეთით მოუხატავს საგანგებოდ ამ მიზნით ბიზანტიიდან მოწვეულ ფერმწერს კირ მანუილ ევგენიკოსს⁴⁷.

ოქრომკვდლობის ნიმუშებიდან გამოირჩევა ხონის წმინდა გიორგის ხატი. წარწერის მიხედვით, იგი გიორგი V ბრწყინვალის დროს არის შესრულებული — ე. ი. 1318—1346 წწ. ხატზე წმინდა გიორგი ფეხზემდგომია გამოსახული, მარჯვენა ხელში შუბით. მისი ფიგურა და სამოსელი ძველი იკონოგრაფიული მანერითაა შესრულებული, მაგრამ სახე უკვე სქემატურია⁴⁸ (ხატი განადგურდა 1924 წ.)⁴⁹.

ანჩისხატის კარედის შიდა მხარეზე გამოსახულია კომპოზიციები: „თორმეტი დღესასწაულის“ ციკლიდან. აქ არსებული წარწერიდან ვგებულობთ, რომ იგი სამცხე-საათაბაგოშია შესრულებული 1318—1334 წწ⁵⁰. მისი შემამკობელი ოსტატი ცდილობდა მიეხატა სახელგანთქმული წინაპრის, ოქრომკვდელ ბექა ოპიზარის ნამუშევრისათვის⁵¹.

ინტერესს იწვევს აგრეთვე პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის (ამჟამად ბაჩკოვოს მონასტერი ბულგარეთში) ღვთისმშობლის ერთი ხატი, რომელიც შექმნილია 1311 წ. ამას გვაძეგნობს მისი ვრცელი ქართული წარწერა. ხატზე გამოსახულია ღვთისმშობელი ყრბით. მან რამდენიმე რესტავრაცია განიცადა (XVII ს., XIX ს.) და დაკარგა თავდაპირველი სახე. 1949 წ. იგი ნახა საქართველოდან ბულგარეთში მივლინებულმა სამეცნიერო ექსპედიციამ. მისი ერთი წევრი აკ. შანიძე ხატის შესახებ გადმოგვცემს, რომ დაზიანების მიუხედავად, „კარგად ჩანდა მისი შემქმნელი ოსტატის უბადლო მხატვრული გემოვნება“⁵². წარწერის მიხედვით, ხატი მოუქედია ორ ტაოელ ძმას — ათანასესა და ოქროპირს, ეგნატეს ძეთ.

საინტერესოა ქსნის ერისთავთა ქრონიკის ცნობა, რომ შალვა ერისთავმა (XIV ს. I ნახ.) „მოკვდნა ხატნი და შეამკო ხატი თეთრო-

46 ვ. ბერიძე, ხობის ტაძრის ისტორიისათვის, „მაცნე“ (ისტორიის... სერია), № 3, თბ., 1973, გვ. 79.

47 შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 38—41.

48 გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ოქრომკვდლობა XIII—XVIII (ალბომი, ისტ. გამოხილვა და ანოტაციები), თბ., 1957, გვ. 13.

49 შ. ამირანაშვილი, ხონის ეკლესიის წმ. გიორგის ხატი, საისტორიო ზოამბე, II, თბ., 1924, გვ. 136—151.

50 თ. ეორდანიას, ქრონიკები, ტ. II, თბ., 1897, გვ. 17; შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 367.

51 შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 367.

52 აკ. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში, თბ., 1971, გვ. 357 (დანართი რუსულ ენაზე).

სანი, წმიდათა ნაწილებითა და ყოვლითა სამკაულითა“; მის ძეს ლარგველს (II) კი აუგია „ტვილურითა წესითა დარბაზოვანი ქუე-ნიფნენს“ და მასვე შეუქმნია „დიდი... ხატი მაცხოვრისა, საზომითა ტანისა თვისისათა“⁵³.

XIV ს-ში მიმდინარე ინტენსიური აღდგენითი საქმიანობა კარგად ჩანს XIV—XV სს. საბუთში. ე. წ. „მთის წმ. გიორგის“ ყმათა სისხლის განჩინებაში. საქართველოს მეფე ბაგრატ I რაჭის ამ ერთ-ერთ გამორჩეულ სალოცავს ასე მიმართავდა: „ვიგულსმოდგინეთ და ხელგყავით ახლად აღშენებად და შემკობად ტაძარს შენსა და გარდავქედეთ ზეით ტყვიითა (ტყვიით, ვ. კ.) და სპილენძითა და მოვქედნეთ ხატნი წმიდის გიორგისანი და წმიდისა მარინასნი“⁵⁴. საინტერესო ცნობაა, რომ წმ. გიორგის ეს ეკლესია კრამიტით კი არა, ტყვიითა და სპილენძით ყოფილა დახურული.

შემორჩენილია XIV—XV სს. ოქრომჭედლობის ანგარიში. იქ ნათქვამია: „ოდეს ოქრომჭედელი დავისვით და ხატნი დაუკაზმეთ, მაშინ ხატი და ჯვარი ორმოცი დაუკაზმეთ“-ო⁵⁵. საბუთი სვანეთში, ეცერის ხევშია შედგენილი და მოწმობს, რომ საქართველოს ამ განაპირა მხარეშიც კი ლითონმჭანდაკებლობას ინტენსიური ხასიათი ჰქონდა.

XIV ს-ში იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მამა იოსებს საბაწმინდის მონასტრისაგან შეუძენია შემდეგი ნივთები: ბარძიმი, ტაბაკი, ააცეცხლური, ხვენი (ხემირი?), კოვზი, სათბობი — ყველა ვერცხლისა, 9 ათას დრაჰმანად ღირებული⁵⁶. საგულისხმოა, რომ ეს ნივთები მალაი გემოვნებით იქნებოდა დამზადებული და ჩუქურთმებითა და პატიოსანი თვლებით შემკული.

სოფ. კაბენში ყანჩაეთის მონასტერში XIII—XIV სს. ხელნაწერთა ნაშთებთან ერთად მარი ბროსეს უნახავს ძალიან ლამაზი, ბზის ხისაგან გამოკვეთილი ამ მონასტრის მოდელი⁵⁷. შესაძლოა, იგი XIV ს-ში იყო შესრულებული.

შემორჩენილია ნაქარგობის ერთი უძველესი თარიღიანი ნიმუში; 1312 წ. ცაიშის (მანამდე ანჩის) საყდრის საღვდელმთავრო ოლარი („*опитрахиль*“). ოლარი ოქრომკერდის ძაფებითაა ნაქარგი და მალა-

⁵³ ძველი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, II, თბ., 1965, გვ. 107.

⁵⁴ განჩინება მთის წმ. გიორგის ყმათა, დასახ. გამოცემა, გვ. 247.

⁵⁵ ანგარიში ოქრომჭედლის მიერ დაკაზმული ხატებისა და ჯვრებისა, სვანეთის წერალობითი ძეგლები, I, თბ., 1986, გვ. 123.

⁵⁶ ე. შეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 86 (ალაბი 82).

⁵⁷ M. Brosset, *Rapports*.. (VI), pp. 72—73.

ლი ოსტატობით გამოირჩევა. იგი გადაკეთდა XIV ს. შუა წლებში და განაახლეს 1652 წ.. მაგრამ ოლარს მხატვრული ღირებულება არ დაუკარგავს. ახლა მას აღარ გააჩნია პირველი მისი შემსრულებლის (თამარ ხერხემლისძის) და თარიღის (ქორონიკონი ფლბ — 532) აღმნიშვნელი წარწერა⁵⁸, რომელიც პირველად წაიკითხა და გამოსცა თ. ჟორდანიამ⁵⁹.

XIV ს. დასაწყისში. ისევე როგორც ადრე. მიმდინარეობდა ძველ ხელნაწერთა გადაწერა-შემკობა. ახლის შექმნა. შეიძლება დავასახელოთ შიო-მღვიმის 1304 წ. და მოქვის 1300 წ. გადაწერილი ოთხთავები. ამ უკანასკნელის შესახებ თ. ჟორდანიამ აღნიშნავს. რომ იგი არის „მრავალის სურათებით შემკული და უმაღლესის ხელოვნებით დანატული“, და რომ არქეოგრაფი ყონდაკოვი „განაცვიფრა ამ სურათების უმწვერვალესმან ხელოვნებამ“⁶⁰. იგი გადაწერილია კალიგრაფ ევრემის მიერ.

XIV საუკუნეშია გადაწერილი ლაპილის ოთხთავიც. სახარება გადაწერილია იოვანე ქსციხიანის-შვილის მიერ, იერუსალიმის აღდგომის ტაძარში სპეციალურად სვანეთის მუხერის (მოხერის) მთავარანგელოზის ეკლესიისათვის (ჩანს, იგი შემდგომ მოხვდა მახლობელ სოფ. ლაპილის მაცხოვრის ეკლესიაში). გამაწერ იოვანეს იმაზეც კი უზრუნველ, რომ ღამით კითხვისას ხელნაწერი არ დაზიანებულიყო და ოთხთავის ანდერძში ასეთი გაფრთხილება ჩაურთავს: „კუამლისგან შეინახეთ. ღამით[თა] კვარას ნუვინ მიუშვებთ“⁶¹. სვანეთში შემონახულ მეორე სახარებისთვის (პალიმფსესტი) გამაწერ ტიმოთეს ზუსტი თარიღიც დაუსვამს — 1322 წლის დამდეგი⁶².

XIII—XIV სს. უნდა იყოს გადაწერილი, აგრეთვე, ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. ბიბლიოთეკაში დაცული ერთი სვინაქსარი. ეს თარიღი (XIII—XIV სს.) აღნიშნულია კატალოგშიც და, რაც მთავარია, ამას მიუთითებს ტექსტის მსხვილი ნუსხური. რომელიც პალეოგრაფიულად XIV ს. ხელს უახლოვდება. ყოველ შემთხვევაში, სვინაქსარის გადაწერა ვერ გადასცილდება XIV საუკუნეს, რადგან მისი ერთ-ერთი დათარიღებული ალაპი უკვე 1422 წ. ჩაუწერიათ (გვ. 272). სვინაქსარი დიდი ზომისაა, ნაწერია პერგამენტზე, საწყისი ასოები მთავრულია და ხშირად მხატვრულად გაფორმებული.

58 ქ. დავითაშვილი, ქართული ნაქარგობის უძველესი ნიმუში. „ქველის ზეგობარი“, № 22, თბ., 1970, გვ. 30—33.

59 თ. ჟორდანიამ, ქრონიკები..., ტ. II, გვ. 175.

60 იქვე, გვ. 172.

61 სვანეთის წერალობითი ძეგლები, I, გვ. 56.

62 იქვე, გვ. 57—58.

იგი გადაწერილი უნდა იყოს ყანჩაეთის მონასტერში. ამას მოწმობს ზევით აღნიშნული ალაპი და მიხეილ (გობრონ) საბინინის ქართული მინაწერი (გვ 95 v.): „ეს წ(მიდა) სვნაქსარი მოვიპოვე ქართლს, ყ ა ნ (ჩ) ა ვ ე თ ს ჩყეჲ (1898) წელ(ს)“ (ხაზი და ფრჩხილები ჩვენია, -ვ. კ.). როგორც ამ ხელნაწერის ბიბლიოთეკაში შესვლის თარიღიდან (1899) ჩანს, იგი შემდეგ წელს საბინინს გადაუცია პეტერბურგის სა-ჯარო ბიბლიოთეკისათვის. ასე აღმოჩნდა აღნიშნული სვინაქსარი ლენინგრადში. სვინაქსარი გადაწერილია ვინმე ბერი ბასილის მიერ⁶³.

ქართული ლიტერატურული ძეგლებიდან შეიძლება აღინიშნოს XIV ს. დასაწყისში უცნობი ავტორის მიერ შექმნილი „ნიკოლოზ დვა-ლის წამება“ ნიკოლოზ დვალი წარმოშობით სოფ წაიდან ყოფილა. მოღვაწეობდა კლარჯეთში, იერუსალიმში, კვიპროსზე და ბოლოა, 1314 წლის 19 ოქტომბერს, მოწამებრივად აღესრულა დამასკოს. საინტერესოა. რომ კ. კვიპროსზე მან: „ხატი დაახატეინა წმიდისა ნათლისმცემლისაი და მის წინაშე შესწირვიდა“⁶⁴. ამავე ხანაში უნდა იყოს შექმნილი ლუკა იერუსალიმელის წამება: ხოლო სირიულიდან მა-კარი მესხს XIV ს.-შივე უთარგმნია პეტრე იბერიელის ცხოვრება⁶⁵.

... XIV ს. I ნახევარში მოღვაწეობდა შესანიშნავი ისტორიული თხზულების ანონიმი ავტორი, რომელიც „ჟამთააღმწერელად“ იწო-დება. იგი მოგვითხრობს საქართველოს ასი წლის ისტორიას (XIII ს. დასაწყ. — XIV ს. დასაწყისი). მისი თხრობა თანმიმდევრულ ხასიათ-თან ერთად მხატვრულობითაც გამოირჩევა. ჟამთააღმწერელი ეხება საქართველოს მეზობელი ქვეყნებისა და მონღოლ-თათრების ისტორი-ასაც; მრავალმხრივ განათლებული ავტორი იცნობს მონღოლთა ენას, იყენებს ბერძნულ, სპარსულ, სომხურ⁶⁶ და, როგორც უანასკნელ ხანს დავადგინეთ, სირიულ წყაროსაც კი⁶⁷. ჟამთააღმწერლის ტექსტის ანა-ლიზისას ს. ყაუხჩიშვილმა შემდეგი საყურადღებო აზრი გამოთქვა: „ის გარემოება, რომ XIV საუკუნეში შესაძლებელი ყოფილა ასეთ მაღალ ღირსებათა მქონე საისტორიო თხზულების დაწერა, გვაძიქუ-

63 ლენინგრადის სალტაოკო-შჩედრინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერ-თა განყ., ფონდი „Груз. Нов.“, серия 22; აგრ. ვ. კ. კენაძე, ყანჩაეთის სვინაქსარი და მისი მნიშვნელობა ძეგლი ერისთავთა დათარგმნისათვის; კრებ. ისტო-რიულ-ეთნოგრ. შტუდიები, II, გვ. 52.

64 უცნობი ავტორი, ნიკოლოზ დვალის წამება, ქართული პროზა, წ. III, თბ., 1982, გვ. 23—26.

65 იქვე, გვ. 21—22, 26, 58.

66 ახ. ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. თხზ., ტ. VIII, თბ., 1977.

67 ვ. კ. კენაძე, ჟამთააღმწერლის სირიული წყარო, საქ. მეცნ. აკად. ნოაბზე, 118 № 3, თბ., 1985, გვ. 649—652.

ლებს გადავშინჯოთ ჩვენს საისტორიო მეცნიერებაში წინათ არსებულ-
ლი შეხედულება XIII—XIV საუკუნეებზე, როგორც დაცემის ხანა-
ზე“⁶⁸.

ამ პერიოდის სამართლის ძეგლებიდან აღსანიშნავია სამცხეში
შედგენილი ბექა-აღბულას სამართალი „წიგნი სამართლისა კაცთა
შეცოდებისა ყოვლისავე“⁶⁹. მისი ძირითადი ნაწილი შექმნილია
ბექა მანდატურთუხუცესის დროს (გარდ. 1308 წ.), ძეგლი ძვირფასი
წყაროა ამ პერიოდის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ვი-
თარების შესასწავლად.

მნიშვნელოვანი იურიდიული ძეგლია გიორგი V მიერ მთიულთა-
თვის 1335 წელს შექმნილი სამართალი — „ძეგლის დადება“⁷⁰ (დღემ-
დე შემორჩენლია შესავალი ნაწილი და 46 მუხლი). „ძეგლის დადებ-
ის“ შესავალში გადმოცემულია მისი შექმნის მიზეზები და მოქმედე-
ბის არე⁷¹.

უნიკალურ ძეგლს წარმოადგენს სამეფო კარის ცერემონიალი-
სა და ჩვეულებათა აღწერილობის წიგნი — ე. წ. „ხელმწიფის კარის
გარიგება“. აქ დაცულია უმნიშვნელოვანესი ცნობები კარის მოხელე-
თა და მათი ფუნქციების შესახებაც. მისი შედგენის ზუსტი დრო
უცნობია. მაგრამ ძეგლში მოხსენებული ისტორიული ფაქტებისა და
საერთო სურათის მიხედვით, იგი XIV ს. I ნახევარშია შექმნილი⁷². მი-
სი ისტორიულ-მხატვრული ღირებულების საილუსტრაციოდ მოვი-
ყვანთ ერთ პატარა მაგალითს, რომელიც სამეფო პურობას შეეხება
და იმ დროის ყოფითი კულტურის გათვალისწინებისათვისაც საინტე-
რესოა: „სამყინვარი (საყინულე) ვერცხლისა უნდა ტაბაკი; ცულწე-
რაქვი პატარა... ტარის ბოლოს მოჭედილი, ტარმოკლე... მას ტაბაკსა
ზედა ძე[ვ]ს... ერთი ვერცხლის კოვზი პირდიდი მასვე ტაბაკსა ზედა
ძე[ვ]ს... (სალვინის მოლარე) წვერით გასტეხს (ყინულს), კოვზით
აიღებს (და) ჭიქასა შიგან ჩასდებს“⁷³ (ტექსტის აღდგენა ფრჩხილებ-
ში ჩვენია, ვ. კ.).

68 ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, ქართლის ცხ. მოცულობა და შედგენილობა, ქარ-
თლის ცხ. ტ. II, თბ., 1959, გვ. 023.

69 სამართალი ბექასა და აღბულას, ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ.,
1963, გვ. 429—473.

70 ი. დოლიძე, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბ., 1957, გვ. 14.

71 იქვე, გვ. 103 (სამართლის ტექსტი).

72 ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ძეგლები (ხელმწიფის კარის
გარიგება. დასტურდამალი). თბ., 1970, გვ. 1, 14; ე. თაყაიშვილი, ხელმწიფის
კარის გარიგება, იხ. წიგნი ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ.
IV, 1967 (დანართი), გვ. 418—422.

73 ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ძეგლები, გვ. 41 (ძეგლის
ტექსტი).

დიდ ინტერესს იწვევს სწავლა-აღზრდის მდგომარეობა XIV ს-ში. არსებობს 1310 წლის ერთი საყურადღებო დოკუმენტი, რომელიც ამ საკითხზე წირმოდგენას ვეჭმნის. ეს არის ქურმუხის (დღ. კახი აზერ-ბაიჯანის სსრ-ში) მთავარეპისკოპოსის კირილე დონაურის ე. წ. ანდერძი. საბუთი პირველად გამოაქვეყნა მ. ჯანაშვილმა⁷⁴. დღეს კი, სამწუხაროდ, ლ. მაღალაშვილისეული სახარება, რომელშიც ანდერძი იყო ჩართული, დაკარგულია⁷⁵.

საბუთიდან ირკვევა, რომ საქართველოს პატრიარქს ექვთიმეს მიმოუხილავს თავისი სამწყსოს აღმოსავლეთი და ჩრდილო ნაწილი (ძირითადად ჰერეთი, აგრეთვე დალესტნის, ჩეჩნეთის ნაწილი, თუშეთი), შემდეგ ქურმუხის მთავარეპისკოპოს კირილესათვის დაუეალეგია სახარების გადაწერა-გამრავლება და იმ ეკლესია-მონასტრებისათვის დაგზავნა, სადაც ამის საჭიროება იყო. კირილე დონაურს ბრძანება შეუსრულებია და ამას გარდა სახარება დაუგზავნია „შვდთა სასწავლელთა თავსმდგომთადმი“. ეს ცნობა განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს. როგორც ჩანს, საქმე ეხება საერო ტენდენციის სასწავლებლებს (რადგან ისინი ეკლესია-მონასტრებისაგან განცალკევებით იხსენებებიან), რომელთაც საკუთარი ხელმძღვანელი — „თავსმდგომი“ ჰყავთ. საბუთში ნახსენებია ისიც, თუ რა ისწავლებოდა ამ „სასწავლებლებში“ „სჯული ჭეშმარიტი“ (საღვთო სჯული) და „ფილასოფოსებაი“, „მამათა ცხორებაი“, „ქართლის ცხორება“ და „ცხორებაი ალვანისა“. დასახელებულია ამ უკანასკნელის ავტორიც — ვინმე პეტრე ლაგაძე. ჩანს, ეს საგანი ალბანეთთან უშუალო მეზობლობის გამო ისწავლებოდა.

ამგვარად, საბუთის მიხედვით, საქართველოს ერთ განაპირა კუთხეში, ჰერეთში — შვიდი სკოლა არსებულა, სადაც სწავლა ასეთი ფართო დიპაზონით წარმოებდა.

გვინდა შევეხოთ იმ საკითხსაც, რატომ შეადგინა კირილე დონაურმა ეს ანდერძი, სადაც ასეთი დაწვრილებითი ცნობებია დაცული პატრიარქ ექვთიმეს და თვით მისი მოღვაწეობის შესახებ. აქ უნდა გავიხსენოთ გიორგი მთაწმინდელის ბიოგრაფის ცნობა იმის შესახებ, რომ ღვთის მსახურების, მისი წმინდანების დამსახურების თხრობა ღვთის ქებად ითვლება⁷⁶. იგივე ბიოგრაფის შენიშვნით: „სიბრძნე

74 მ. ჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 205.

75 ეს გარემოება რაც შეკლევართა მხრიდან საბუთის მიმართ სექპტიკურ და მოკიდებულებას ბადებს, მაგრამ ბეკდურა სახით. ამის შესახებ არაფერი გამოთქმულა. რაც შეეხება კ. კეკელიძეს, მისი აზრით, საბუთში დაეჭვების რაიმე საფუძველი არ გაგვაჩნია. იხ. მასი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 324.

76 იხ. ნ. ბერძენიშვილი, მასალები XI. ს. სწავლა-აღზრდის შესახებ, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. V, თბ., 1971, გვ. 323.

დაფარული და საუნჯე უჩინო, ვინ ირგოს მისგან?“⁷⁷. ამავე დროს სა-
ეკლესიო მოღვაწეთა ცხოვრება იმიტომ უნდა აღიწერებოდეს: „რათა
ჩუენ მოხსენებთა შრომათა და ლუაწლთა მათთათა... ბაძვად სათნოე-
ბათა მათთა წარვემატებოდეთ“⁷⁸. შესაძლოა, მთავარეპისკოპოსი კი-
რილე ანდერძის შედგენისას მსგავსი მოსაზრებებით ხელმძღვანელობ-
და⁷⁹.

თუ შევაჯამებთ ზემოთქმულს, უნდა დავასკვნათ, რომ XIV ს-ში,
მონღოლთა ხანგრძლივი ბატონობის უარყოფითი გავლენის მიუხედა-
ვად, ქართული კულტურა კვლავ ინარჩუნებს ძველ ტრადიციებს და
საკმაოდ მაღალ დონეს. ეს თავის მხრივ კარგად შეტყველებს ქართუ-
ლი ფეოდალური სახელმწიფოებრიობისა და ნორმების დიდ გამძლე-
ობაზე. რაც შეეხება დაღმავლობის ტენდენციებს, ისინი არსებობენ,
მაგრამ აშკარად XV ს. II ნახევრიდან იჩენენ თავს.

77 გიორგი მცირე, ცხოვრება და მოქალაქობა წმიდისა და ნეტარისა მა-
შისა ჩუენისა გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები,
თბ. 1978, გვ. 272.

78 იქვე, გვ. 273.

79 ვ. კიკნაძე, XIV ს. I ნახევრის საქართველოს კულტურის ისტორიის ზო-
გიერთი საკითხი, კრებულში: საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1982, გვ.
51—63.

დავატება

XIV ს. ქართველი ანონიმის — ქამთაალმწერლის ვინაობისათვის

Temporis filia veritas.
„ქეშმარიტება დროების შვილია“.

ლათინური ანდაზა.

ვინ არის ქამთაალმწერალი?

გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ XIV საუკუნის დასაწყისის ანონიმი ავტორი — ე. წ. ქამთაალმწერელი, ქართული საისტორიო მწერლობის ერთ-ერთი შესანიშნავი წარმომადგენელია. ამავე დროს, იგი „ქართლის ცხოვრების“ საუკეთესო ავტორთაგანია. არ შეიძლება მკითხველი გულგრილი დატოვოს მისმა ერუდიციამ. მოქნილმა და მჭერმეტყველმა ენამ, სხარტმა და გააზრებულმა თხრობამ, მრავალი უცხო ენის ცოდნამ. თხზულებიდან ჩანს, რომ იგი თავისუფლად ფლობს სპარსულ, მონღოლურ, ბერძნულ-ლათინურ, სომხურ, სირიულ ენებს. ქართველი მემატიანის კრედოს, მისივე აღიარებით, წარმოადგენს „ქეშმარიტების მეტყუელება“. ამ თვისებებმა მისი თითქმის ასი წლის მატიანე (XIII ს. დასაწყისიდან ვიდრე — 1317 — 18 წლამდე) ქართული საისტორიო (და არა მარტო საისტორიო) მწერლობის უბრწყინვალეს ძეგლად აქცია.

სამწუხაროდ, თვით მემატიანის შესახებ ფაქტიურად არაფერი ვიცით. ერთადერთი წყარო მის შესახებ მისივე თხზულებაა, მაგრამ აქაც პირველ პირში მემატიანე თავის თავს არსად ასახელებს. ამის მიუხედავად, სერიოზული და დაკვირვებული ანალიზის შედეგად. ვფიქრობთ, თხზულებაში არ შეიძლება არ ამოტივტივდეს ავტორის პიროვნებაც; როგორც ბევრი აღწერილი მოვლენის თანამედროვე და აშკარად სამეფო კართან დაახლოებული პირი, იგი უთუოდ აქტიური თუ პასიური მონაწილე უნდა ყოფილიყო მისგანვე აღწერილი მოვლენებისა (მხედველობაში გვაქვს, რასაკვირველია, XIII ს. მიწუთული და XIV ს. დასაწყისი, როდესაც მატიანე იწერებოდა).

სახელი „ჟამთააღმწერელი“ ამ ანონიმ მემატთანეს, მისი თხზულებიდანვე გამოძინარემ. მოსწრებულად უწოდა ივ. ჭავჭავიძელმა, რადგან მემატთანე თვითონ წერს, რომ „ჟამთააღმწერლობა ჭეშმარიტების მეტყუელება“ არისო.

ჟამთააღმწერლის თხზულების პირველი სერიოზული მკვლევარი და შემფასებელი ვახუშტი ბაგრატიონი იყო. თხზულების საფუძვლიანი ანალიზის შედეგად ვახუშტიმ დაასკვნა, რომ მათთანის დღევანდელი ტექსტი, რომელიც 1318 წელზე წყდება. თავდაპირველად გიორგი V-ის მთელ მოღვაწეობას მოიცავდა (1318—1346), მაგრამ ეს ნაწილი მომდევნო ხანაში დაიკარგა. ამ დასკვნის საფუძველს, ვახუშტის სიტყვით, იძლევა ჟამთააღმწერლის ცნობები იმის შესახებ, თუ გამეფების შემდეგ „ბრწყინვალემან გიორგი. რადენ გონიერად ჰყო ბრძოლანი ანუ შემატებანი სამეფოსანი“¹.

ვახუშტი იყო პირველი, ვინც ჟამთააღმწერელთან დაცული თვის, რიცხვისა და დღის საშუალებით გამოიანგარიშა დემეტრე II სიკვდილით დასჯის წელი (1289)². მანვე იპოვა „ძუელ ქორონიკონთა შინა“ გიორგი V-ის ტახტზე ასვლის წელი — 1318წ³. (ჟამთააღმწერლის თხზულება, როგორც ცნობილია, თარიღებს არ შეიცავს) და ა. შ.

ვახუშტი ბაგრატიონის შემდეგ არა ერთი მკვლევარი დააინტერესა ჟამთააღმწერლის ვინაობამ და მისმა თხზულებამ, რის შესახებაც მსჯელობდნენ: მ. ჭანაშვილი, თ. ჟორდანიას, ივ. ჭავჭავიძელი, ნ. ბერძენიშვილი, კ. კეკელიძე, ს. ყაუხჩიშვილი, პ. ინგოროყვა, კ. გრიგოლია, რ. კიკნაძე, ბ. ვლადიმირცოვი, კ. თუმანოვი და ა. შ., მაგრამ სპეციალურად მისი ვინაობის გარკვევას ემსახურებიან თ. ჟორდანიას⁴, პ. ინგოროყვას⁵ და კ. გრიგოლიას⁶ შესაბამისი შრომები.

თედო ჟორდანიას აზრით, თხზულება თითქოს დაწერილია თვითონ სამცხის განთქმული გამგებლების სარგის (გარდაიც. 1265 წ.) და ბექა (გარდაიც. 1308 წ.) ჭაყელ-ციხისჯვრელთა მიერ. მათი სიკვდი-

1 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 291.

2 იქვე, გვ. 10.

3 ვ. კიკნაძე, გიორგი V-ის გამეფების თარიღის საკითხისათვის, საისტორიო კრებული, ტ. VII, თბ., 1977; მისივე, XIV ს. დასაწყისის საქართველოს ისტორიიდან (გიორგი V გამეფების თარიღი), „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის სერია, თბ., 1983.

4 თ. ჟორდანიას, ქრონიკები..., ტ. III (გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ), დამატება I, თბ., 1967, გვ. 577—584.

5 პ. ინგოროყვა, რუსთაველიანა, თხზულებათა კრებული, ტ. I, თბ., 1963, გვ. 118—120

6 კ. გრიგოლიას, ჟამთააღმწერელი და მისი თხზულების სამეცნიერო მნიშვნელობა, ქართული ისტორიოგრაფია, I, თბ., 1968, გვ. 85—195.

ლის შემდეგ კი, ხსენებული ავტორის მიხედვით, თხზულება გადაუმუშავებია და ბოლო ნაწილი დაურთავს ვინმე „ვარძიელ წინამძღვარს“.

3. ინგოროყვას გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ ქამთაალმწერელი თორელთა საგვარეულოს წარმომადგენელია; იგი ავტორის აზრით, თხზულების დაწერის დროისთვის ბერად იყო აღკვეცილი და ოპიზის მონასტერში მოღვაწეობდა. თავის მხრივ, კ. გრიგოლაეთანხმება ამ აზრს და აზუსტებს, რომ ანონიმი მემატიანე წარმოშობით მესხია და ოპიზარ-მაწყვერელი უნდა ყოფილიყო.

რა თქმა უნდა, არავითარი საფუძველი არ გააჩნია თ. ყორდანიას მტკიცებას, რომ ჭაყელებმა თვითონ დაწერეს ეს ისტორია და მესამე პირში ხოტბა შეასხეს თავიანთ მოღვაწეობას. არსაიდან არ ჩანს ქამთაალმწერლის თორელობაც. მაგრამ სავსებით სწორია სხვადასხვა ავტორთან წარმოდგენილი დებულება იმის შესახებ, რომ მემატიანე წარმოშობით მესხია და სასულიერო წოდებას ეკუთვნის.

ქამთაალმწერელი დეტალურად მოგვითხრობს სარგის და ბექა მანდატურთუხუცესის მოღვაწეობაზე. დაწვრილებით აღწერს სამხრეთ საქართველოს გეოგრაფიულ გარემოს, იქაურ ტაძარ-მონასტრებს. რაც მთავარია, მემატიანე განსაკუთრებულ დამოკიდებულებას ავლენს ჭაყელთა საგვარეულოს და საერთოდ მესხთა მიმართ. სადაც კი საქმე მესხებს შეეხება, იგი არც ერთ შემთხვევას არ უშვებს. რომ ხაზგასმით არ აღნიშნოს მათი დამსახურება ლაშქრობისას, ქრისტეს სჯულის ქადაგებისას, თუ სხვა მოღვაწეობისას? ასევე, იგი ხაზგასმით აღნიშნავს და გულისტკივილს გამოთქვამს იმ მომენტებზეც, როცა „უმეტეს სხვათა, მესხთა“ ევნოთ. სადაც არ უნდა იმყოფებოდეს მემატიანე, თავისი კუთხის (ამ შემთხვევაში ვიწრო გაგებით) სიყვარული ყოველთვის აშკარად გამოსკვივის. რასაკვირველია, ეს ყველაფერი არ ჩრდილავს ისტორიკოსის საერთო ეროვნულ-ქართულ შეგნებას. სხვაგვარად, მისი თხზულება ცალმხრივი და ნაკლებ ღირებული იქნებოდა. პატრიოტული თვალსაზრისით სამაგალითოა ქამთაალმწერლის მიერ მოყვანილი ბექა მანდატურთუხუცესის სიტყვა, რომლითაც მას მიუმართავს თავისი ჯარისათვის შემოსეულ თურქთა წინააღმდეგ გალაშქრებისას. ვფიქრობთ, აქ თვით მემატიანის პატრიოტული შეხედულებებიც იჩენს თავს. აი რას ათქმევინებს მას ქამთაალმწერელი: „ისმინეთ, მთავარნო საქართველოსანო, ძმანო და თანამონათესავენო. ჩემნო!... დიდმან და სახელგანთქმულმან, სკიპტრისა და პორფირის მჭონებელთა ნორის უმეტეს განთქმულმან მეფემან დავით (აღმაშენ-

ბელმა. — ვ. კ.) დასცა და დაამხო ძლიერება თურქთა ნათესავისა“; მას შეძლო, განაგრძობს ბეჭა, დღემდე (XIV ს. დასაწყისი) თურქებს აღარ შევეუწუხებიათ, ახლა კი კვლავ გამოჩნდნენ ჩვენს საზღვრებთან — „ვინათგან მეფე შემეცირებულ არს მძლავრებისაგან თათართასა და კუალად პირნი და თავნი საქართველოსანი განდგომილან“-ო⁸. მიაქციეთ ყურადღება, რომ ბეჭა, ეპითაღმწერლის მიხედვით, საერთო ქართული მასშტაბით აზროვნებს. თითქმის მთლიანად დამოუკიდებელი ერთეულის — სამცხის, მეფის ტოლი და ხშირად მასზე ძლიერი ფეოდალი, რომელიც ლოგიკურად სწორედ ცენტრალური ხელისუფლების შესუსტებაზე უნდა ოცნებობდეს, წუხს რომ მისი დროის საქართველოს აღარ ჰყავს დავით აღმაშენებლის დარი მეფე (ამ დროს გიორგი ბრწყინვალე ჯერ კიდევ მცირეწლოვანია.) რომ სრულიად საქართველოს მეფის უფლებები დამცრობილია მონღოლთა ბატონობის გამო. რაც ყველაზე მეტად აღსანიშნავია, თვით მონღოლთაგან ხასინჯუდ, ე. ი. პირადად ყაენის მიწებში ჩარიცხულ-შეწყყნარებული და მეფისგან გამდგარი ბეჭა, წუხს საქართველოს თავკაცთა ცენტრალური ხელისუფლებისგან ჩამოცილებას! ასეთი მასშტაბის აზროვნება შუა საუკუნეების მემკვიდრისთვისაც საკვირველია, მით უმეტეს, რომ ეპითაღმწერლის ეპოქა მიჩნეულია საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკური დაღმავლობის ხანად. ამ ფონზე ყოვლად გაუგებარია, რას ემყარება შ. ნუცუბიძის დასკვნა იმის შესახებ, რომ ეპითაღმწერლის იდეოლოგია „არსებითად რეაქციულია, საერო ძალაუფლებისა და განსაკუთრებით ერთმმართველობის წინააღმდეგ მიმართული“⁹. ეპითაღმწერლის თხზულების მთელი ღირსება სწორედ ის არის, რომ მიუხედავად თავისი გვაროვნულ-თემობრივი და სოციალური წარმოშობისა, მიუხედავად ჯაყელთა გვართან უეჭველი და მყარი კავშირისა, მიუხედავად სასულიერო წრისადმი კუთვნილებისა — მემკვიდრე ყველაზე მაღლა, ყოველთვის საქართველოს და მის მეფეს აყენებს. ის მიესალმება გიორგი ბრწყინვალის მიერ ჯაყელთა დაქვემდებარებას. სწორედ მისი წყალობით და მისი განწყობის შედეგად დარჩა შთამომავლობას საერთო ეროვნულ გმირებად ცოტნე დადიანი და დემეტრე II. ეპითაღმწერელი აშკარად სასულიერო პირია (ამის შესახებ ქვემოთ), მაგრამ მას არ ავიწყდება, რომ დემეტრე თავდადებული, პირველ რიგში საქართველოსათვის წამებული“ მეფეა¹⁰.

რაც შეეხება ქართველი მემკვიდრის სასულიერო წრისადმი კუთ-

8 ეპითაღმწერელი, ქართლს ცხოვრება, ტ. II, გვ. 311—312.

9 შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტ. II, თბ., 1958, გვ. 186.

10 ეპითაღმწერელი, გვ. 291.

ვნილებას, მისი თხზულება ასეთი დასკვნის გამოტანის სრულ საფუძველს იძლევა. გარდა იმისა, რომ ასეთი სახის მწიგნობრულ მოღვაწეობას, ჩვეულებრივ ბერ-მონაზვნები ეწეოდნენ. ჟამთააღმწერლის თხზულების აგების პრინციპი, იდეოლოგია და ბიბლიის ბრწყინვალე ცოდნა ამ აზრს უჭერს მხარს. კ. გრიგოლია სამართლიანად ამახვილებს ყურადღებას იმ ფაქტზე, რომ ჟამთააღმწერლის თხზულებაში გატარებულია პროვიდენციალიზმის იდეა. ეს რელიგიური კონცეფცია იმას გულისხმობს, რომ ყველაფერი, რაც ქვეყნად ხდება, წინასწარ ღმერთის განგებით არის გათვალისწინებული. ასევე, ქვეყნის მესვეურთა და ხალხის ბოროტებისაკენ თვითეული გადახრა სათანადოდ ისჯება. ამ საფუძველზე ხსნის მემატიანე საქართველოში მომხდარ ყველა უბედურებას — ხვარაზმელთა და მონღოლთა შემოსევას, გაპირვებას, ჭირს და შიმშილობას. კ. გრიგოლია იმასაც აღნიშნავს, რომ მემატიანის სამღვდელო დასისადმი მიკუთვნებაში გადამწყვეტი მანც მისი დამოკიდებულებაა საეკლესო მიწების ე. წ. „გამოწირვის“ პროცესთან მიმართებაში. ამ მოვლენამ XIII ს. II ნახევარში იჩინა თავი. საქმე ის არის, რომ ეკონომიური გაპირვების გამო საერო ფეოდალებმა დაიწყეს ჯერ არნახული „მკრეხელობა“ ეკლესიისთვის აღრე შეწირული მიწების უკან „გამოწირვა“. ამან, ცხადია, საეკლესიო წრეების აღშფოთება და პროტესტი გამოიწვია. საქმე იმდენად გამწვავდა, რომ 1263 წ. სპეციალური საეკლესიო კრებაც კი იქნა მოწვეული, რომელმაც მკაცრი მუქარა და ღონისძიებათა მთელი კომპლექსი შეიმუშავა უმაღლეს საერო ფეოდალთა მიმართ ამ პროცესის როგორმე შესაჩერებლად. კრების მესვეურნი დავით ულუს შეახსენებდნენ — „სამოცდათხუთმეტთა თქვენთა გარდასულთა მეფობისა შიგა, უფროისი და უმრავლესი ჟამი ამისაგან (ე. ი. XIII ს. 60-იან წლებთან შედარებით, — ვ. კ.) უძნელესი და უბოროტესი ყოფილა, ვითა ქართლის ცხოვრებაი, წარმოაჩენს¹¹“. მაგრამ ასეთი გაუგონარი რამ არავის ჩაუდენიაო, წერდნენ მღვდელმთავრები. აი, ამ დაძაბულ და მძაფრ დავაში მემატიანე მთლიანად სამღვდელოების მხარეზეა. იგი აღშფოთებას ვერ მალავს საერო ფეოდალთა „უწესობისა და ბოროტების“ გამო. აქ, მართლაც, ყველაზე კარგად ვლინდება, თუ რომელ დასს ეკუთვნის მემატიანე. როგორც აღინიშნა, იგი ბიბლიის შესანიშნავი მცოდნეა და ზშირად მოაქვს იქიდან ციტატები; განსაკუთრებით მოსწონს ე. წ. წიგნი ეკლესიასტე და არა ერთხელ იმოწმებს მას. ჟამთააღმწერელი დარწმუნებულია, რომ: „დაუდგრომელ არს მინდობა სოფლისა ამის ამაოსა. ვითარ იტყვის

¹¹ დადგენილება საეკლესიო კრებისა ულუ დავითისადმი, ქართული სამართლის ძეგლები, II, თბ., 1970, გვ. 162.

ბრძენი ეკლესიასტე: ამაოება ამაოებათა და ყოველივე ამაო არს¹². სხვაგან იგი მრავალმნიშვნელოვნად დასძენს: „უგუნურებასა შინა ვართ ნათესავნი ადამისანი“-ო¹³. დემეტრე II-ს კი ისტორიკოსი ასეთ მოხდენილ სენტენციას ათქმევინებს: „მრავალმღელვარე არს საწუთრო ესე, დაუდგრომელ და წარმავეალ. ღლენი ჩუენნი სიზმრებრ და აჩრდილებრივე წარვლენ“¹⁴ და ა. შ. სამართლიანად აღნიშნავდა შ. ნუცუბიძე, რომ ჟამთააღმწერელი უდავოდ ფილოსოფიური განწყობის ავტორია. ისტორიას იგი ფილოსოფიურ ასპექტში იხილავს. ჩვენი აზრით, ისტორიკოსის ასეთი განწყობა იმასაც მოწმობს. რომ თავისი თხზულების წერისას მემატიაზე საკმაოდ ხანდაზმული უნდა ყოფილიყო. ვფიქრობთ, საწუთროს ასეთი ფილოსოფიურ-ამაოებრბკვი ჰვრეტა მსცოვან. მრავალჭირნახულ და დაბრძენებულ პირს უფრო შეეფერება. მემატიაწის ასაკოვნობაზე მეტყველებს მისი ღრმაღ რელიგიურობაც. ეს განსაკუთრებით თავს იჩენს მატიაწის რეალისტურ ქარგაში სასწაულებრივი მომენტების ჩართვის დროს. სამაგალითოა ყრმა დავით ლაშას ძის (ულუს) თავგადასავალი. ავტორის ღრმა რწმენით, იგი მხოლოდ ღვთისმშობლის ხატმა იხსნა აშკარა და გარღუვალი სიკვდილისაგან. მაგალითად, როცა დავითი გველებით სავეს ხაროში ჩაადგეს, მათ არა მარტო არაფერი ავენეს უფლისწულს, არამედ პირიქით, ლოკვით განკურნეს იგი და ა. შ. იქვე მემატიაზე ბიზლიურ პარალელსაც იშველიებს და დავით ულუს ძველი აღთქმის გმირს — დანიელს ადარებს. რომელიც მსგავს სიტუაციაში „დაცულ იქმნა... პირისაგან ლომისა“¹⁵. ამგვარი ფანტასტიკური მომენტები შემდგომი ხანის ქართულ ისტორიოგრაფიას იმდენად ეუცხოებოდა, რომ, მაგალითად, თ. ყორდანიაც ცდილობდა ისინი საერთოდ სხვა პირის, არარსებული „ვარძიელი რედაქტორის“ ჩანართებად გამოეცხადებინა. მაგრამ. თუ გავითვალისწინებთ თხზულების მთელ აგებულებას, ავტორის სასულიერო წოდებას და მის ღრმა რელიგიურობას, ეს მომენტები არც ისე უცხო და წინააღმდეგობრივი მოგვეჩვენება. ქრისტიანობა სასწაულს თავისი მოძღვრების აუცილებელ, კანონიკურ კომპონენტად თვლის. ამ ფონზე ჟამთააღმწერელთან, როგორც ღრმად მორწმუნე ადამიანთან, სასწაულებრივი მომენტები არ მოდიან წინააღმდეგობაში მის მიერვე აღიარებულ „ჰეშმარიტების მეტყველებასთან“. მისთვის ისინი ისეთსავე ჰეშმარიტებას წარმოადგენენ, როგორც სხვა, რეალური ამბები. ასე რომ, ამ მომენტების შეფასებისას მისი დროის

12 ჟამთააღმწერელი, გვ. 185.

13 იქვე, გვ. 256.

14 იქვე, გვ. 273.

15 იქვე, გვ. 200—203.

რეალური ვითარებიდან და კონცეფციებიდან უნდა ამოვიდეთ და არა დღევანდელობიდან.

შემდეგი მომენტი, რომელიც თხზულებიდან კარგად ჩანს, ჟამთა- აღმწერლის სამეფო კართან სიახლოვეა. ამას საგანგებოდ აღნიშნავს პ. ინგოროყვაძე, თუმცა კონკრეტული დასაბუთების გარეშე. მემატიანის სამეფო კართან ურთიერთობაზე მეტყველებს მისი ღრმა განსწავლულობა, ქართველთა და მონღოლთა სამეფო კარის მოხელეთა პირადი, ხოლო ჩვეულებათა ზედმიწევნითი ცოდნა. ამაზე მიუთითებს მისი შრომის საერთო განწყობილებაც და ა. შ. ამ მხრივ, ბევრი დეტალის მოყვანა შეიძლება, მაგრამ, ვფიქრობთ, საკმარისია თუნდაც ერთი პატარა საინტერესო ნიუანსი; როდესაც ქართველი მემატიანე ოლჯაითუ ყაენის გარდაცვალებას გვაუწყებს (1316 წ.), წერს, რომ ყაენს დარჩა — „ძე მცირე, ვითარ (ე. ი. დაახლოებით!) შუდისა წლისა, სახელით მუსაით“ (აბუ საიდი)¹⁶. ყველა აღმოსავლური წყარო კი იუწყება, რომ ამ დროს მომავალი ყაენი აბუ საიდი 12 წლის ყმაწვილი იყო. ამგვარად, ვფიქრობთ, აშკარაა რომ მემატიანე ამ ცნობას რომელიმე წყაროდან კი არ იმოწმებს, თავის პირად შთაბეჭდილებას გადმოგვცემს. ამაზე მიუთითებს მის მიერ ნახმარი ფრაზა — აბუ საიდი დაახლოებით შვიდი წლისა იყო. ე. ი. მას პირადად ჰყავს ნანაბრ მონღოლთა უფლისწული და ისე აფასებს მის წლოვანებას; თორემ, თუ იგი რომელიმე წერილობით წყაროს დაეყრდნობოდა, ცხადია, არ იხმარდა ამ სიტყვას¹⁷. აღარაფერს ვამბობთ ქართულ სამეფო კარზე მიმდინარე ყველა პროცესის მის მიერ საუკეთესო ცოდნაზე.

ჩვენი აზრით, მემატიანის ვინაობის გარკვევასთან არსებითი კავშირი აქვს დემეტრე II-ის დასჯის მათიანისეულ აღწერილობას. ამის გამო, ამ მომენტზე რამდენადმე დაწვრილებით უნდა შევჩვიოდეთ.

XIII ს. გასულს ილხანთა ყაენ არლუნის (1284—1291) წინააღმდეგ შეთქმულება გამოძვლავნდა. ურჩობა დაბრალდა მონღოლ დიდ- მოხელეს — ბულას. იმ დროის მონღოლური ჩვეულებისამებრ, ბევრი სჯაბაასის გარეშე ბულა და მისი ოჯახობა სიკვდილით დასაჯეს. რეპრესირებულ იქნენ მისი მომხრეები და კეთილმოსურნენიც. სამწუხაროდ, მათ რიცხვში მოხვდა დემეტრე მეფეც. 1289 წ. მარტში დე-

¹⁶ ჟამთააღმწერელი, გვ. 324.

¹⁷ გ. ალასანიას აზრით, ეს ციფრი ამ კონტექსტში, საკრალურა 'მნაშენლობისა, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში, მემატიანე არ იტყოდა „დაახლოებით“ შვიდი წლისა“-ო, მით უფრო, რომ აბუ საიდის რეალური წლოვანება — 12 წელი, ასევე საკრალური რიცხვია და ავტორისავე აღიარებით, მას განსაკუთრებით ხშირად ხმარობს მემატიანე. იხ. Г. А л а с а н и а, Классификация грузинских письменных исторических источников, Тб., 1986, с. 178.

მეტრე ურდოში დაიბარეს. მიუხედავად დარბაზის რჩევისა, მეფე მთიულეთში გახიზვნაზე უარი განაცხადა. მან გადაწყვიტა მონღოლთა ყაენის რისხვა პირადად გადაეტანა და ამით თავისი ქვეყანა როგორმე მორიგი გაჩანაგებისაგან ეხსნა. სწორედ ამის გამო უწოდა მას 'მთამომავლობამ „თავდადებული“. მატიანეში ეს დრამატული ამბავი იმდენად ცხოვლად არის აღწერილი და იმდენ საყურადღებო დეტალს შეიცავს, რომ მიზანშეწონილი იქნება ტექსტის დიდი ნაწილის მოტანა (ხაზი და ტექსტის აღდგენა ფრჩხილებში აქ და ქვემოთ ჩვენია): „შეიპყრეს მეფე (დემეტრე) და ძე მისი, მცირე ყრმა დავით ცალკე, და წარჰყვა თანა (ურდოში) მ ღ დ ე ლ-მ ო ნ ა ზ ო ნ ი, გ ა ზ რ დ ა-ლი მ ის ი (დემეტრესი) მ ო ს ე. და არგნითა სცეს მეფესა, და ეგონა ყოველთა არლარა მოკლვა მეფისა, რამეთუ წესად აქენდათ, რა არგნითა სციან, არლარა მოაკუდინიან. გარნა არა დამშვიდდა გულისწყრომა მისი (ყაენისა). წარიყვანეს (მეფე) სამსჯავროსა სახლსა, რომელსა დივანხანად უწოდეს და ჰკითხვიდეს, უკეთუ თანა-ეწამა განზრახვათა... ბულასა. და ვერა ბრალი ჰპოვეს... და მოიწივნეს ათორმეტნი მკედარნი ყაენისნი. რათა წარიყვანონ (დემეტრე) და სიკუდილსა მისცენ. და ვითარ ცნა მეფემან სიკუდილი თავისა თვისისა, მხიარულითა პირითა მოიკითხვიდა მთავართა საქართველოსათა, რამეთუ ყოველნი მუნ მოსრულ იყვნეს ნუგეშინის-ცემად მეფისა და ხუტლუბულაყა მდგომარე იყო მუნ. რქუა მეფემან: „უკუეთუ ძალგიდს. ყაენს წინაშე შემეწიე სიკუდილსა ამას შინა. და თუ არა გნებავს, ძე ჩემი მცირე დავით, ილუაწე, რათა არა მოიკლას გულისწყრომითა აღსავსისა ყაენისაგან“. ხოლო მან და ყოველთა მთავართა, იწყეს ტირილად და განვიდეს გარე; (დემეტრემ) ილოცა და ეზიარა ჯორცსა მეუფისა ჩუენისა ქრისტე ღმრთისასა. ეგრეთ აღსუეს ცხენსა და წარიყვანეს ვითარ მილიონ ერთ¹⁸ და ევედრა მტარვალთა. რათა ილოცოს მცირედ... და წარკუეთეს მეფეს დიმიტრის თავი. ხოლო გამოჩნდა მასვე ეამსა პატივი, ღმრთისა მიერ ცხებულსა მისსა (ზედა), რამეთუ მზემან შარვანდელი თვისი უჩინო-ყო სრულიად და იქმნა სიბნელე დიდი და ყოველნი წარმართნი განკვირდეს, იყო ე ა მ ი მ ე-ათე და მწუხრამდე შეიმოსა ბნელი... ხოლო იყო მესამე შაბათი წმინდაჲ მარხვათა. მეათორმეტე თვისა, ებრაელთა მიერ ნოსანად

¹⁸ აღსანიშნავია, რომ ლ. სანიკიძეს მემატიანის გამოთქმა — „ვითარ მილიონ ერთ“ პირდაპირი, დღევანდელი მნიშვნელობით ესმის (იხ. „უქარქაშო ხმლები“, ტ. II, თბ., 1984, გვ. 151), მაგრამ „მილიონი“ („მილი“) მანძილის აღმნიშვნელ ერთეული იყო და ათას ნაბაჯს უდრდა. იხ. ქცა, II, ლექსიკონი. აგრ. ი. აბულაძე, ძვ. ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.

წოდებული და ჩუენ მიერ მარტად¹⁹, შემდგომ გადმოცემულია დავით უფლისწულის თავგადასავალი, რომელსაც ქვემოთ დაუბრუნდებით, ახლა კი მოტანილი ტექსტი გავაანალიზოთ.

დემეტრე II დასჯის აშბავი, როგორც ვხედავთ, ძალზე დაწვრილებით არის აღწერილი. მთხრობელი თვალნათლივ წარმოგვიდგება როგორც აღწერილი მოვლენების უშუალო მონაწილე და თვითმხილველი. იგი მიმართულების მაჩვენებელ ისეთ თავსართებსაც კი ხმარობს, როგორებიცაა: „მო-იწივნეს“, „მო-სრულ იყვნეს“ და ა. შ. (და არა „მი-იწივნეს“, „მი-სრულ იყვნეს“). ამგვარად. ავტორი თავის თავს გულისხმობს დემეტრეს გვერდით, დასჯის ადგილას. ამის დამადასტურებელია ის მომენტები, რომლებიც გადმოცემით არ იქნებიოდა აღწერილი. მაგ., მეფისათვის ურლოში არგნის (ხელჯონის) დარტყმა, მისი სამსჯავრო სახლში (დივანხანაში) წაყვანა. მხედრების რაოდენობა (თორმეტი). რომელთაც დემეტრე უშუალოდ დასჯის ადგილას მიიყვანეს. რა თქვა დემეტრემ დასჯის წინ. რომ დემეტრეს დაჰლუპავი ხუტლუბულა სადუნის ძეც ესწრება დასჯას. საინტერესოა, რომ სიკვდილის წინ დემეტრე თუმცა კი ცდილობდა „მხიარული პირით“ გამომშვიდობებოდა ქართველ დიდებულებს. მაგრამ ეტყობა, მაინც შემკრთალა. ეს იქიდან ჩანს, რომ მეფე დახმარებას სთხოვს მისსავე დამლუპველ მედროვე ხუტლუბულას. ამასთან, ნაკლებად სჯერა რა ასეთი შემობრუნებისა, მეფე სადუნ მანკაბერდელის ნაშიერს უკანასკნელ ნებად უბარებს იზრუნოს მცირეწლოვან უფლისწულ დავითზე. ხუტლუბულას, თუმცა კი ფარისევლური ცრემლები გადმოუყრია. მაგრამ. როგორც მემატიანის შემდგომი ტექსტიდან ჩანს. სასიკვდილო განსაცდელის დროს მას თითიც არ გაუნძრევია დავითის გადასარჩენად. მოტანილი ნაწყვეტი კიდევ ბევრ ისეთ დეტალს შეიცავს. რომლებიც მხოლოდ თვითმხილველისთვის თუ იყო ცნობილი და მნიშვნელოვანი. თუნდაც ისეთი ფრაზა, როგორიცაა მემატიანის ცნობა იმის შესახებ. რომ ხუტლუბულასთან ლაპარაკის შემდგომ ქართველი დიდებულები „განვიდეს გარე“, მეფე კი ამ დროს ზიარებას იღებს. რომ დემეტრე დასასჯელად წაიყვანეს ათასი ნაბიჯით წინ („ვითარ მილიონ ერთ“), რომ დასჯა მოხდა დილის ათ საათზე („იყო ჟამი მეთათე“) და რომ ამის შემდეგ კარგა ხნით მზე დაბნელდა და ა. შ. მაგრამ ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა მემატიანის მიერ თითქოსდა სხვათაშორის და უადგილოდ ნათქვამი ფრაზა, რომ ურლოში დემეტრესა და დავითს „წარჰყვა თანა მღვდელ-მონაზონი, გაზრდილი მისი (დემეტრესი) მოსე“. საოცარი ის არის, რომ აქ მემატიანე არ ასახელებს არც ერთ დიდგვაროვან საერო თუ საეკლეს-

¹⁹ ე ა მ თ ა ა ლ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 290—291.

სიო დიდმოხელეს (მათ შორის კათალიკოსსაც კი). მაშინ, როცა, როგორც მემატიანის შემდგომი თხრობიდან ირკვევა, დემეტრეს დასჯას მრავალი მათგანი და კათალიკოსიც ესწრებოდნენ. ამგვარად, თავისთავად ყურადღებას იპყრობს ამ ფონზე ვიცაც მღვდელ-მონაზვნის მეფისადმი ურდოში ხლება. მის შესახებაც ეპითაღმწერელი მხოლოდ იმას ვგაუწყებს, რომ ეს მღვდელ-მონაზონი მოსე დემეტრეს „გაზრდილია“. იგი ამ ტრაგიკულ ამბებთან დაკავშირებით კიდევ რამდენჯერმე გამოჩნდება. მაგრამ მივყვეთ ეპითაღმწერლის ტექსტს. დემეტრეს დასჯას შემდგომ, ურდოში მყოფი დაობლებული უფლისწული დავითი ერთ-ერთ მონღოლ მხედართმთავარს — ტაჩარს მიჰგვარეს. მონღოლებმა თურმე ეს არ იკმარეს და გადაწყვიტეს დავითის ღამით, ღალატად მოკვლა, „გარნა ვერა იხელთეს“. გათენდა თუ არა. „განიპარა მოსე ღვდელი. რომელი არაოდეს განეშორებოდა დავითს, და შევიდა ტაჩარს წინაშე“. როგორც ვხედავთ. ასპარეზზე კვლავ გამოდის მოსე მღვდელ-მონაზონი. შემდეგი ტექსტიდან ირკვევა, რომ იგი ევედრება და არწმუნებს ტაჩარ ნოინს, მფარველობა აღმოუჩინოს უდანაშაულო მცირეწლოვან უფლისწულს... მართლაც, ტაჩარი გულისხმიერებას იჩენს, ყაენთან მიდის და სთხოვს. ქართველი უფლისწული დასჯის ნაცვლად მას გადასცენ. „ისმინა (ყაენმან) და და მოსცა (დავითი) და წარიყვანა (ტაჩარ) სახლსა თვსსა და შევედრა ზოჯასა თვსსა, რომელი უკანასკნელ სახიბ-დივან იქმნა“-ო, გვამცნობს ეპითაღმწერელი. ეს უკანასკნელი ფრაზა საკმაო ინფორმაციის შემცველია, მაგრამ ჯერ ისევ მოსე მღვდელს დავუბრუნდეთ.

დასჯილი დემეტრე მეფის გვამს მონღოლები ღლე და ღამე იცავენდენ და ქართველებს მისი დამარხვის ნებას არ აძლევენდენ. „ხოლო იყვნეს მრავალნი წარჩინებულნი საქართველოსანი [მუნ] და ვერცნი იკადრა გამოთხოვად გუამი მეფისა. მაშინ კათალიკოსმან ზა მოსე იყიდეს კაცნი და მოსეცა თანა წარჰყვნა და მოიპარეს ღამით გუამი დიმიტრი მეფისა“²⁰. გადმოგვცემს მემატიანე. შემდეგ, თურმე. მულანის ველზე, სადაც დემეტრეს დასჯა მოხდა, შემთხვევით თბილისელი მეთევზეები გამოჩენილან. მათ თევზთან ერთად გვამის მალულად წაღება იკისრეს და დემეტრეს ცხედარი მცხეთას. მეფეთა სამარხს, წაასვენეს (იქვე). როგორც ვხედავთ. მეფისთვის უკანასკნელი პატივის მიგებაში კვლავ მოსე მონაზონი იღებს აქტიურ მონაწილეობას. უნდა ვიფიქროთ, ამ დროს მოსე მღვდელ-მონაზონი ახალგაზრდა იქნებოდა, რადგან იგი პირადად იღებს მონაწილეობას ისეთ საშიშ ღონისძიებაში. როგორც დემეტრეს ცხედრის მოპარვა იყო. ეს საქმე კი, გაბედულებასთან ერთად, დიდ ფიზიკურ მობილურობას

მოითხოვდა, რაც ხანდაზმული მონაზვნისათვის გამორცხული იყო. იგი რომ ახალგაზრდა იყო, ჩანს იქიდანაც, რომ მოსე დემეტრეს „გაზრდილია“, ე. ი. იგი სამეფო კარზე დემეტრესთან ერთად გაზრდილი პირი ყოფილა. დემეტრე მეფე კი დასჯისას, სულ ახალგაზრდა იყო, 30 წ. არ შესრულებოდა. ამგვარად, მოსე მეფეზე ახალგაზრდა თუ არა, უფროსი არ იქნებოდა. ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ „გაზრდილობა“ ძველი ფეოდალური ინსტიტუტი იყო. „სამეფო კარზე მეფის შვილებთან. განსაკუთრებით ტახტის მემკვიდრე უფლისწულებთან ერთად, იზრდებიან დიდებულ აზნაურთა შვილები... გასაგებია, რომ ესენი ერთგულები და (მომავალი მეფის, ვ. კ.) მორქმა-განდიდებისათვის თავდადებით ნამსახურნი არიან“²¹. მკვლევარის სიტყვით, სამეფო კარი „გაზრდილთათვის“ მარტო პოლიტიკური კი არა, ფართო-განათლებისა და კულტურის ცენტრიც იყო.

ბუნებრივია, წამოიჭრება საკითხი, ვინ არის ეს უამთაღმწერლესელი მეფის გაზრდილი მღვდელ-მონაზონი მოსე? ნუთუ იგი სრულიად შემთხვევითი პირია, უადგილოდ მოხვედრილი უამთაღმწერლის თბრობაში? გასარკვევია, რისთვის დასჭირდა მემატიანეს ამ უმნიშვნელო პირის (რომელზედაც მოკლე, მაგრამ საკმარისი ინფორმაციაა მოცემული) მოხსენიება მეფისა და უფლისწულის გვერდით იმ დროს, როდესაც სხვა, უფრო წარჩინებული პირები მხოლოდ კრებოთად იხსენიებიან („მრავალნი წარჩინებულნი საქართველოსანი“).

მსგავსი სიტუაციები სხვა წყაროებშიც გვხვდება. მხედველობაში გვაქვს ვითარება, როდესაც ამა თუ იმ ავტორის ზოგად და ნეიტრალურ თბრობაში უეცრად ჩნდება და მკვეთრად გამოიყოფა ძირითადი თბრობისათვის არასაჭირო ფიგურა. ხშირად იგი პერსონალური თვისებებითაც არის ხოლმე დახასიათებული, მაგრამ მოვლენათა განვითარებასთან მას უშუალო კავშირი არა აქვს და შემდგომ თბრობიდან ქრება კიდევ. ასეთ მომენტებს თითქოს დისონანსი შეაქვს ამა თუ იმ ავტორის წერის მანერაში. მაგრამ მემატიანე ასეთ შემთხვევაში თითქმის ყოველთვის შეგნებულად მოქმედებს (მხედველობაში არა, გვეყავს დაბალი ხარისხის, კომპილაციური შრომების ავტორები). მას, სურს, ასეთი ფორმით გადმოსცეს და შემოუნახოს შთამომავლობას თავისი, ან მისი საგვარეულოს წარმომადგენლის ესა თუ ის ღვაწლი ქვეყნისა და მის მესვეურთა წინაშე. ასე იქცევა, მაგალითად, ქსნის ერისთავთა საგვარეულო ქრონიკის — „ძველი ერისთავთა“-ს ავტორი (XV ს. დასაწყისი), რომელიც საერთო ტექსტიდან გამოყოფს, მკვლევ-

²¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხებზე. ტ. VII, თბ., 1974, გვ. 86—87.

ვართა აღიარებით, მისი საგვარეულოს — ბანდას-ძეთა დამსახურებას²².

ვუიქრობთ, ასეთი ვითარებაა ეამთაღმწერელთანაც. ჩვენი აზრით, მღვდელ-მონაზონი მოსე თვითონაა ავტორი ამ ასწლიანი მატიანისა. ამ აზრის სასარგებლოდ მთელი რიგი გარემოებანი მეტყველებენ. როგორც აღნიშნული გვექონდა, მემატიანე დაწვრილებით და წვრილმანი დეტალებით აღგვიწერს დემეტრეს დასჯის ამბებს და აშკარა შთაბეჭდილება იქნება, რომ ავტორი ამ ტრაგიკული ამბების თანამონაწილეა. მოსე კი დემეტრეს დასჯას არა მარტო ესწრებოდა, არამედ აქტიურად მოქმედებდა კიდევ. რაც მთავარია, მნიშვნელოვანია ის გარემოებაც, რომ მემატიანე, რომლის უაღრესი კეთილგანწყობა დემეტრესადმი აშკარაა, მოსეს, რომელმაც ამდენი რამ გააკეთა მისი სათაყვანო მეფისათვის, ყოველგვარი საქებარი ეპითეტების გარეშე, სრულიად ნეიტრალურად მოიხსენიებს. ჩვენი მემატიანისათვის დამაქსიათებელი არ არის ასეთი ნეიტრალური პოზიცია. ჩვეულებრივ, თუ რაიმე მნიშვნელოვანი მოსაზრება არ აკავებს, იგი ყოველთვის ნათლად გამოხატავს თავის დამოკიდებულებას ამა თუ იმ პირისა თუ მოვლენისადმი. ეს გარემოება მით უფრო თვალში საცემია, რომ ხსენებული მოსე, სასულიერო პირი, მღვდელმონაზონია. ეამთაღმწერელთან კი არცერთი მომენტის მოძებნა არ შეიძლება, რომ ქების გარეშე იქნეს ნახსენები კონკრეტულად დასახელებული რომელიმე სამღვდლო პირი, რომელსაც კი დადებითი ქმედება მიეწერება, ავტორის ასეთი პოზიცია ვრცელდება არა მარტო მართლმადიდებლებზე, არამედ ერეტიკოს-ნესტორიანელებზეც კი²³. კიდევ უფრო ნიშანდობლივია, რომ მემატიანე ქებას არ იზურებს არა თუ ქრისტიანი მოღვაწეების. არამედ თვით მონღოლი ყაენის — ყაზანის მიმართაც: „იყო ყაზან ფრიად რამე კეთილ და უბოროტო გონება და სიმართლის მოქმედ“²⁴. წერს იგი. მითუმეტეს უცნაურია მემატიანის მიერ მოსეს ღვაწლის მხოლოდ მშრალი აღნუსხვა. ამავე დროს, მოსეზე იგი ისეთ ცნობებს გვაწვდის, რომელთა ცოდნა გასაკვირიც კია უცხო პირისათვის. ვთქვათ, ის, რომ მოსე „არაოდეს განუშორებოდა დავითს“, ან, რომ იგი პირადად მონაწილეობს მეფის ცხედრის მო-

²² ძველი ერისთავთა, შ. მესხიას გამოცემა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 1.

²³ თავის თხზულებაში ეამთაღმწერელი მოკლედ აღწერს ნესტორიანი მღვდელ-მთავრის, ქ. მარალის „ეპისკოპოსის“ (კათალიკოსის) თავგადასავალს. მისი სიმკატია ამ „ერეტიკოსისადმი“ (მართლმადიდებლებისთვის ნესტორიანობა მძიმე მწყობრად ითვლება) აშკარაა. იხ. ვ. კიკნაძე, ეამთაღმწერლის სირიული წყარო, საქართველოს მეცნ. აკად. „მოამბე“ 118 № 8, 1985, გვ. 652.

²⁴ ეამთაღმწერელი, გვ. 301.

პარვავში; ყურადღებას იქცევს ის გარემოებაც, რომ უშუალოდ დასჯის წინ. როდესაც დემეტრე ქართველ დიდებულებს გამოემშვიდობა და ისინი „განვიდეს გარე“, მემატთანე გადმოგვეცემს იმასაც, რას აკეთებს დემეტრე ამის შემდეგ (ზიარებას იღებს). ე. ი. ავტორი ამ დროსაც მეფის გვერდით ჩანს²⁵. მნიშვნელოვანია სხვა დეტალებიც. ზევით აღნიშნული გვექონდა, რომ დავით უფლისწულის ტაჩარ ნოინისადმი მიგვრის ეპიზოდში („ტაჩარ წარიყვანა (დავით) სახლსა თვისსა...“) საინტერესო ინფორმაციაა მოცემული. ქამთაალმწერელი აქ ისეთი ნიუანსების ცოდნას ამჟღავნებს. რომლებიც მხოლოდ თვითმხილველისათვის თუ იყო ხელმისაწვდომი. მემატთანე არა მარტო ქართული, არამედ უნებლიედ მონღოლთა კარის მოხელეთა საუკეთესო მცოდნედაც გვევლინება. პირველ რიგში, უნდა აღვნიშნოთ. რომ მის მიერ დასახელებული დავითის შემფარველი ტაჩარ ნოინი ილხანთა სინაპდვილში კარგად ცნობილი მონღოლი მხედართმთავარი თაღაჩარ (ან თოღაჩარ) ნოინია; ხოლო ტაჩარის უსახელო ხოჯა, რომელსაც უშუალოდ „შეავედრეს“ დავით უფლისწული — შემდგომში ილხანთა კარზე არა ნაკლებ ცნობილი საფინანსო უწყების მეთაური (საჰიბ-დივანი) საღრ ად დინ ახმედ ალ ზენჯანი ანუ ალ ხალიდია. სპარსული წყაროები ერთხმად აღნიშნავენ საღრ ად დინისა და თაღაჩარის ახლო კავშირსა და კეთილმოყვრობას²⁶. როგორც ვხედავთ, ქამთაალმწერელი ამ ერთ ფრაზაში ზუსტ ინფორმაციას გვაწვდის. 1289 წ. უბრალო ხოჯა საღრ ად დინი ცოტა ხნის შემდეგ („უკანასკნელ“), კერძოდ კი 1292 წ., მართლაც, საჰიბ-დივანი ხდება²⁷. მოვლენის ეპიზოდურობის გამო ქამთაალმწერელი დავითის შემფარველი ხოჯის სახელსაც კი არ ასახელებს, მაგრამ თავისდაუნებურად ამჟღავნებს აღწერილი მოვლენის თანდაამსწრობას (საინტერესოა, რომ მოგვიანო ხანის ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე ქამთაალმწერლის ტექსტის შესაბამისი ადგილის გადმოცემისას პირდაპირ საღრ და დინს უწოდებს ხუნე-ბულ ხოჯას). სხვათა შორის, ამ მომენტისათვის ჯერ კიდევ თ. ჟორდანიას მიუქცევია ყურადღება. მართალია, იგი ვერ არკვევს ამ ხოჯის ნამდვილ ვინაობას, მაგრამ სამართლიანად აღნიშნავს: „მემატთანის მოთხრობას ისეთი ძალდაუტანებელი, ბუნებრივი მიმდინარეობა აქვს, რომ გვეგონება, ეს ეს არის... ახლად დაბრუნებული გიამბობს თვალით ნახულს, საქმით განცდილს და დასწრებულს... რა საჭირო იყო ისტორიაში აღნიშვნა ვიღაც უბრალო ხოჯასი, თუ რომ ეს ხო-

²⁵ ქამთაალმწერელი, გვ. 291.

²⁶ Рашид ад Дин, Джами ат таварих (Сборник летописей), т III, Баку, 1957, с. 12.

²⁷ იქვე, გვ. 136.

ჯა ცოცხალი არ იყო ამ მატანის დაწერის დროს“²⁸. უნდა გავითავალისწინოთ ჩვენთვის საინტერესო წინადადების გადმოცემის ფორმაც. ავტორისათვის ამ მოვლენის ათელის წერტილი 1289 წელია. მემატინანემ მაშინ იცოდა, რომ დავით უფლისწულის შემფარველი პირი უბრალო ხოჯა იყო. მოგვიანებით კი ეს ხოჯა მაღალი თანამდებობის პირი — საპიბ-დივანი ხდება. თუ ავტორი ამ ამბების პირადი დამსწრე არ არის და მოვლენებს რეტროსპექტულად გადმოსცემს, ე. ი. ათელის წერტილი მოვლენის თანადროული კი არა. მოგვიანოა, მაშინ იგივე წინადადება უამთააღმწერელთან ასეთი ფორმით იქნებოდა გადმოცემული: დავითი შეავედრეს საპიბ-დივანს, რომელიც მაშინ უბრალო ხოჯა იყო. ამავე დროს, თუ უამთააღმწერელი გადმოცემული მოვლენების თანამედროვე და დამსწრე არ არის, საიდან გაიგო მან თუნდაც ისეთი წვრილმანი, თუ კონკრეტულად ვის ჩააბარეს დავით უფლისწული ტაჩარ ნოინის კარზე.

ახლა განვიხილოთ უამთააღმწერლის პირადი დამოკიდებულება დემეტრე მეორესა და დავით VIII მიმართ. თუ უამთააღმწერლის შრომის ტენდენციების დახასიათებისას მხოლოდ იქიდან ამოვალთ, რომ ის საეკლესიო პირია, წარმოშობით მესხი და ძლიერ დაახლოებულია ჯაყელებთან (რაც დავას არ იწვევს), აუხსნელი და გაუგებარი რჩება მისი საოცარი, სწორედ სამღვდლო პირისაგან მოულოდნელი შემწყნარებლობა დემეტრე II და მისი პირშმო დავითის მიმართ. ამ საკითხში საყურადღებოა. ასე ვთქვათ, დაუინტერესებელი პირის, ივანე ჯავახიშვილის პოზიცია. იგი, უამთააღმწერლის ტექსტიდანვე გამომდინარე, მკაცრად ახასიათებს როგორც დემეტრე მეორის პიროვნების უარყოფით მხარეებს (მომხვეჭელობისაკენ მიდრეკილება, სამცოლიანობა და ა. შ.), ისე განსაკუთრებით დავით VIII მოღვაწეობას. ივ. ჯავახიშვილი წერს, რომ დემეტრეს დამოკიდებულება ქრისტიანობისადმი ძალზე შერყეული ყოფილა. იგი დემეტრე II პიროვნებას ლაშა გიორგისას ადარებს. მემატინანისაგან განსხვავებით. რომელიც, როგორც ცნობილია, სასტიკად კიცხავს ლაშას და მის დასრუსუდანს, ივანე ჯავახიშვილი ლაშა გიორგის დემეტრე თავდადებულზე მაღლაც კი აყენებს. იგი წერს, რომ დემეტრე ლაშა გიორგისგან: „იმით დიდად განსხვავდებოდა, რომ თუ ლაშამ თავისი გულას სატრფოს დაქარგვის შემდგომ, სიკვდილამდე, ცოლი აღარ შეირთო, დემეტრე II-მ პირიქით, ერთი ცოლით თავისი... გრძნობა ვერ დაიკმაყოფილა და სამსაც კი გაუნაწილა“-ო²⁹.

²⁸ თ. ჟორდანი, ქრონიკები. ტ. III, გვ. 572.

²⁹ ი. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ივ. ჯავახიშვილ-ს

მით უფრო უცნაურია საეკლესიო პირის, მორალური ნორმების მკაცრი დამცველის — ჟამთააღმწერლის ასეთი ლმობიერი დამოკიდებულება დემეტრეს მიმართ. მემატთანე ვერ მალავს დემეტრეს ისეთ უარყოფით თვისებებს, რომლებიც, თავი რომ დავანებოთ ქართულ ადათ-წესებს, ღრმად მორწმუნე სასულიერო პირისათვის უღარესად აღმაფთოთებელი უნდა ყოფილიყო. აკი მეფეს მოურიდებლად ამხილებდნენ კიდევ თურმე ბასილი მთაწმინდელი და ნიკოლოზ კათალიკოსი, მაგრამ ამოდ³⁰. ნიკოლოზ კათალიკოსის პროტესტი იმდენად დიდი იყო, რომ დემეტრეს საქციელის გამო მან დემონსტრატიულად დატოვა საკათალიკოსო ტახტი³¹. დემეტრე საკმაოდ ვერცხლისმოყვარეც ყოფილა და ქვეყნისათვის მძიმე დროს დიდძალი ქონება დაუგროვებია. საინტერესოა, რომ დემეტრეს საგანძურში ერთი ნივთი (სარტყელი) იმდენად განთქმული ყოფილა და ჩანს ჟამთააღმწერელსაც არაერთხელ უნახავს, რომ მემატთანე მას ასეთი ფორმით ახსენებს — „სარტყელიცა იგი დიდფასისა“. ამას გარდა, დემეტრემ სამი ცოლი მოიყვანა, ხოლო თავისი და თამარი მესამე ცოლად გაატანა მედროვე სადუნ მანკაბერდელს³². მის დროს გრძელდებოდა, აგრეთვე, საეკლესიო მიწების გამოწირვის ხსენებული პროცესი. „იწყეს მთავართა ხელის შეხებად საყდართა და მონასტერთა“—³³—გულისწყრომით წერს მემატთანე. საოცარი სწორედ ეს არის, რომ ყოველივე ამის შემდეგ ჟამთააღმწერელი თავის თავს მხოლოდ იმის უფლებას აძლევს, გაკვრიტ აღნიშნოს, რომ დემეტრემ მართებული გზიდან მკირედ გადაუხვია და „ურიცხუთა კეთილთა მიერ აღვსებული, მ ც ი რ ე დ სიბოროტედ მიდრკა“³⁴: იგივე ითქმის დავით მერვის მიმართაც. მემატთანის დამოკიდებულება დავითის მიმართ ყველაზე რელიეფურად ჩანს რუმის („საბერძნეთის“) ქალაქ ტუნლუზალოს განდგომილების აღწერისას. ამიტომ უფრო დაწვრილებით განვიხილოთ ეს ეპიზოდი.

1291 წ. აგვისტოს ბოლოს მონღოლ-ილხანებს განუდგა რუმის (დღ. თურქეთი) გამგებელი თაღაჩარი. იგი სწორედ ის ტაჩარ-თაღაჩარია, რომელმაც ამ ამბებამდე სულ სამიოდე წლით ადრე, დემეტრე II დასჯისას, დავით უფლისწული დალუპვას გადაარჩინა. ჟამთააღმწერლის მოწმობით, დავითმა კიდევ კარგა ხანს დაჰყო თაღაჩარს.

ფონდი № 261, ფ. 876—877. „ქართველი ერის ისტორია“ ეს აბზაცა, არცერთ გამოცემაში არ დაბეჭდილა.

³⁰ ჟამთააღმწერელი, გვ. 282.

³¹ იქვე, გვ. 278, 282.

³² იქვე, გვ. 278.

³³ იქვე, გვ. 276.

³⁴ იქვე, გვ. 282.

კარზე. მართალია, უფლისწული „იწროებათა შინა“ იმყოფებოდა, მაგრამ თურმე „ტაჩარ თანა-შეეწოდა დავითს“³⁵. ამ დროს გარდაიცვალა დემეტრეს დამსჯელი ყაენი არლუნი. ახალმა ყაენმა ქელათუქ (1291—1295) ვითარება სწორედ შესაფერისად ჩათვალა უმიზეზოდ დასჯილი ქართველი მეფის ძის ლოიალობის გამოსარკვევად. ამ მიზნით მან რუმში თალაჩარის აჯანყების ჩასახშობად გაგზავნა არა საქართველოს იმდროინდელი მეფე ვახტანგ II (1289—1292), არამედ დავით უფლისწული. ამგვარად, დავით უფლისწულს ალტერნატივა წაუყენეს: მას ან უნდა გაელაშქრა თავისი ცოტახნისწინანდელი მოამაგისა და სიკვდილისაგან გადამრჩენის წინააღმდეგ, ან უნდა გამოსთხოვებოდა მეფობაზე ფიქრს. დავითმა პირველი გზა აირჩია. მართლაც, მონღოლებმა სწრაფად ჩაახშეს თალაჩარის აჯანყება და უკან მობრუნებულ დავითს სათანადო პატივიც მიაგეს — საქართველოს სრულუფლებიან მეფედ დაამტკიცეს. „ვინათგან დასდევ თავი შენ მსახურებად ჩემთვის და სდგახარ ერთგულებასა ჩემსა ზედა, მომიცემა მე მეფობა და სამეფო შენი ყოველი“³⁶. ამ სიტყვებით დაულოცა მეფობა დავითს ქელათუ ყაენმა. როგორც ამ ეპიზოდისგან ვხედავთ, დავითის საქციელი მაინცდამაინც მოსაწონი და აღსანიშნავი არ არის. საინტერესოა, როგორ იქცევა ამ შემთხვევაში ქამთააღმწერელი. ამ მნიშვნელოვან მოვლენებს იგი ვერ აუელის გვერდს, მაგრამ გამოსავალს იმაში პოულობს, რომ აღწერილ ეპიზოდში საერთოდ არ ასახელებს რუმის გამდგარი გამგებლის — მისთვის კარგად ცნობილ თალაჩარის (ტაჩარის) სახელს; მემატიაზე შეგნებულად, ხაზგასმით აღნიშნავს მხოლოდ იმ ქალაქის სახელწოდებას (ტუნლუზალო), რომელშიც თალაჩარი იმყოფებოდა („განდგა ქალაქი... ტუნლუზალო“). მეორე მხრივ, ეს ქალაქი ამ ამბების აღმწერ სპარსულ წყაროებშიც კი არ იხსენიება (მაგალითად, რაშიდ ად დინის „მატიანეთა კრებული“). ქართველი მემატიალის ასეთმა ხერხმა ჩვენს ისტორიოგრაფიაში თავის დროზე დაბნეულობა შემოიტანა. მ. ბროსე და ფ. ჯავახიშვილი, მაგალითად, ერთხმად აღნიშნავენ სპარსული წყაროების თალაჩარის აჯანყებისა და ქამთააღმწერლისეული ტუნლუზალოს განდგომილების იგივეობას. მაგრამ ისინი გაკვირვებულნი იყვნენ, რა იყო ეს ქალაქი ტუნლუზალო და რატომ დასჭირდა მისი ხსენება ქამთააღმწერელს³⁷. რადგან ქამთააღმწერლის ხსენებული ხერხი ამოცნობილი ვერ იქნა, ისინი იმ არასწორ დასკვნამდე მივიდნენ, თითქოს

³⁵ ქამთააღმწერელი, გვ. 293, 294.

³⁶ იქვე, გვ. 297.

³⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III (1966), გვ. 277 — 280, 246—247; M. Brosset, Histoire de la Géorgie, t. I, S/Petersbourg, 1850, p. 611, № 2.

ტუნლუზალო ქალაქის კი არა. პიროვნების — თაღაჩარის დამახინჯებული ფორმა ყოფილიყოს. სინამდვილეში, რუმში ასეთი ქალაქი ნამდვილად არსებობდა³⁶. ამას მოწმობს არაბული, სომხური და სხვა წყაროები, სადაც ეს ქალაქი თითქმის ისეთივე ტრანსკრიპციით — „ტუნლუზლუ“, იხსენიება. სახელოვან მკვლევართა არასწორი დასკვნა იმან განაპირობა. რომ არ იქნა გათვალისწინებული (ან ამოცნობილი) მემატიანის განწყობილება მეფის მიმართ: მემატიანე აშკარად ერიდება, რამდენადაც კი შესაძლებელია. დავით VIII-ის აუგად ხსენებას. აღწერილი მომენტის გარდა, სხვა შემთხვევაშიც, იქ, სადაც ივ. ჭავჭავაძის დავითის წინდაუხედაობას დაუნდობლად აკრიტიკებს, მემატიანე ფაქტების მშრალი აღნუსხვით კმაყოფილდება.

ქამთაღმწერლის ასეთი პოზიცია მხოლოდ მაშინ ხდება გასაგები, თუ ვიგულისხმებთ, რომ იგი დემეტრეს საქართველოსათვის თავდადების ობიექტური დაფასების გარდა, უშუალოდ მის კარზეა გაზრდილი; რომ, გარდა ამისა, მემატიანეს ღვაწლი მიუძღვის აგრეთვე დავით უფლისწულის აღზრდასა და სიკვდილისაგან გადარჩენის საქმეში. ყველა ამ პირობას პირდაპირ პასუხობს იმ მღვდელ-მონაზონ მოსეს პიროვნება, რომელიც დემეტრეს დასჯისას ფიგურირებს. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ძალზე ძუნწადაა დახასიათებული, ზოგიერთი რამ მის შესახებ მაინც მოცემულია. თუ ქამთაღმწერელს მის მიერ (თითქოს სხვათაშორის) მოხსენიებულ მღვდელ-მონაზონ მოსედ მივიჩნევთ, მაშინ გასაგები ხდება ავტორის, როგორც სამღვდელთა დასისადმი კუთვნილება, სამეფო კართან ურთიერთობა და განათლება (მოსე დემეტრე II-ის „გაზრდილია“). ასევე, დემეტრე II და დავით VIII-სთან მისი დამოკიდებულება: მოსე პირადად მონაწილეობს დავით უფლისწულის გადარჩენის საქმეშიც და დემეტრე II-ის გვამის მოპარვასა და საქართველოში გაგზავნაშიც. რაც შეეხება იმ გარემოებას, რომ მემატიანე პირველ პირში არ ახსენებს თავის თავს, ვფიქრობთ, ეს ადვილი ასახსნელია. ჩვეულებრივ, ამ სახის თხზულებებში ასეთი რამ არ იყო მიღებული (ამიტომაც „ქართლის ცხოვრება“ უმეტესი მატრიანეების ავტორი უცნობი). თავმდაბალი მემატიანე ერიდება ხაზგასმით თავისი ღვაწლის გადმოცემას, მაგრამ მიუღებლად მიიჩნია ისიც, რომ მთლიანად დავიწყებას მიეცეს მისი ზრუნვა გამზრდელი მეფის ცხედარსა და მის ძეგ³⁷.

³⁶ რ. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის საკითხები, I, თბ., 1982, გვ. 190, შენ. 45.

³⁷ ვ. კიკნაძე, ახალი მოსაზრება ანონიმი მემატიანის ქამთაღმწერლის ენაობის შესახებ, ახალგაზრდა მეცნიერ-ისტორიკოსთა I რესპუბლიკური კონფერენციის მასალები, თბ., 1979; გვ. 49—50.

ამ ვარაუდის დაშვებისას ცხადი ხდება იმ დაწვრილებითი დეტალუ-
ბისა და ფაქტების წარმომავლობაც, რითაც ასე უხვია ეპითაალმწერ-
ლის თხზულების განხილული მონაკვეთი. ცხადია, მოსე მღვდელ-მო-
ნაზონს, რომელიც თვითონ ესწრება დემეტრე II-ის დასაჯასაც და
XIII ს. მიწურულის სხვა მშფოთვარე ზოვლენების თანამონაწილე და
თვითმხილველია. არ გაუჭირდებოდა მათი დეტალური აღნუსხვა
იმ დიდი მოცულობის საისტორიო შრომაში, რომელიც გიორგი V მე-
ფობაშია დასრულებული.

რაც შეეხება თვით ამ სახელს — მოსეს, ქართულ სინამდვილეში
იგი ძალიან გავრცელებული არ არის. მაგრამ ძველი დროიდანვე
გვხვდება (გავიხსენოთ თუნდაც მოსე ხონელი). საინტერესოა, რომ
სინას მთის ერთ-მოგვიანო დაახლოებით XIV—XV სს. ხელნაწერში,
იხსენიება „მღვდელი მოსე“, რომელსაც აღნიშნული ხელნაწერის გა-
დაწერის საქმისთვის „ბევრი უხარკია“⁴⁰. შესაძლოა. მას რაიმე კავ-
შირი ჰქონდეს ეპითაალმწერელის მოსესთან.

ორიოდე სიტყვა უნდა ითქვას მოსე ეპითაალმწერლის მოღვაწე-
ობის თარიღზე.

თვით მატიანიდან გამომდინარე, სამართლიანად აღიარებულ
აზრია, რომ ეპითაალმწერელი გიორგი ბრწყინვალის თანამედროვე
მოღვაწეა. თუმცა აზრთა სხვადასხვაობაა იმის თაობაზე, იგი გიორგი
V-ის უმცროსი თუ უფროსი თანამედროვე იყო. მატიანე, მართალია,
მოყვანილია 1317—1318 წლამდე. მაგრამ ისტორიკოსი ახსენებს გი-
ორგი V მიერ ოსთა ქართლიდან განდევნასაც, ჯაყელთა დამორჩილე-
ბასაც და მონღოლთა უღლისაგან განთავისუფლებასაც⁴¹. ამ უკანას-
კნელ საკითხზე მემატიანე ხატოვნად წერს, რომ XIII ს-დან დაწყე-
ბული, ქართველებს შემთხვევა აღარ მიეცათ მონღოლებზე გამარ-
ჯება მოეპოვებინათ. ასე გრძელდებოდა „ვიდრე ეპითამდე ჩუენ-
თა“⁴², გვაძვნობს იგი. მაგრამ ვითარება შეიცვალა მატიანის შედ-
გენის. ე. ი. გიორგი V დროს. როგორც მონღოლთა უღლისაგან განთა-
ვისუფლებაზე მითითება. ისე ესმის ეს ცნობა ივ. ჯავახიშვილს. უნდა
ვიფიქროთ, რომ სწორედ ამის შემდეგ დაებადა მემატიანეს სურვი-
ლი. თვალნათლივ წარმოეჩინა მკითხველისათვის მთელი ის მძივე
ასწლოვანი პერიოდი. რაც ამ ღირსშესანიშნავ მოვლენას, მონღოლთა
უღლის დასასრულს, უძღვოდა წინ. ამიტომ არ იშურებს ეპითაალმწე-
რელი საქებად სიტყვებს გიორგი V მიმართ. მის გამეფებას, ისტო-

40 Н. Я. Марр. Описание грузинских рукописей Синайского монасты-
ря, М.—Л., 1940, с. 167.

41 ეპითაალმწერელი, გვ. 296, 255, 165.

42 იქვე, გვ. 165.

რიკოსი, დილის ვარსკვლავის — მთიების ამობრწყინებას აღარებს („და იწყო მთიებმან აღმოქვირებდალ“).

ჩვენი აზრით, მემატიანის მოღვაწეობის ზედა ზღვრის განსაზღვრის დროს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებას, რომ ქამთაალმწერელი არსად არ ახსენებს ლიხთ-იმერეთის შემოერთებას გიორგი V მიერ. ვახუშტის მიხედვით კი ეს 1330 წ. მოხდა⁴³. უცნაური ის არის, რომ როდესაც მემატიანე დასავლეთ საქართველოს ვითარებას აღწერს და მოგვითხრობს დავით ნარინის შეილებს — კონსტანტინესა (გარდ. 1327 წ.) და მიქელს (გარდ. 1329 წ.) შორის ატეხილი შფოთის შესახებ, არცერთი სიტყვით არ ახსენებს გიორგი V-ის დასავლეთ საქართველოში გადასვლას და მის შემოერთებას. თუმცა ქამთაალმწერელი მათ გარდაცვალებას მოსწრებია⁴⁴. ეს გარემოება შეიძლება ორგვარად აიხსნას: ან უნდა მივიჩნიოთ, რომ ვახუშტის შესაბამისი ცნობა გიორგი V-ის დასავლეთში გადასვლის შესახებ სიმართლეს არ შეესაბამება, ან კიდევ იმით, რომ ქამთაალმწერელი ამ მნიშვნელოვან მოვლენას ვეღარ მოესწრო და გარდაიცვალა 1329—1330 წლებს შორის. პირველი მოსაზრება უთუოდ უარსაყოფია, რადგან ლიხთ-იმერეთის შემოერთებას, ვახუშტის გარდა, უტყუარად ამოწმებს „სწავლულ კაცთა კომისიის“ ცნობაც⁴⁵ და არაპირდაპირ უცხოური წყაროც — 1330 წ. პეტრე გერალდის წერილი. ამ წერილში დასავლეთ საქართველოს უძლიერესი ფეოდალი მამია დადიანი მთელი საქართველოს ამირსპასალარად იხსენიება⁴⁶. ამგვარად, რჩება მეორე მოსაზრება, ე. ი. ის, რომ ამ ამბავს მემატიანე ვეღარ მოსწრებია. თუ არა ეს გარემოება, გამორიცხულია, ქამთაალმწერელს არ აღენიშნა გიორგი V ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი ღონისძიება, იმ დროს, როცა შედარებით ნაკლებ მნიშვნელოვან ფაქტს — გიორგი ბრწყინვალის მიერ ოსთა განდევნასაც, ხაზგასმით აღნიშნავს⁴⁷. გამოდის, რომ ქამთაალმწერელი გიორგი V-ის უფროსი თანამედროვეა და დასავლეთ საქართველოს შემოერთებას (1330 წ.) იგი ვერ მოესწრო. ამ აზრს, თითქოს ორი გარემოება ეწინააღმდეგება. ერთი ის, რომ ვახუშტის მიხედვით, ქამთაალმწერელთან ნახსენები ჭაყვლთა დამორჩილება 1334 წ. მოხდა; მეორე გარემოება კი ის არის, რომ ქამთაალმწერელი ერთგან გიორგი V-ის შესახებ აღნიშნავს: იგი „განდიდნა უმეტეს

⁴³ ვახუშტი, დსახ. ნაშრომი, გვ. 801.

⁴⁴ ქამთაალმწერელი, გვ. 293.

⁴⁵ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 325 (ვახტანგ VI-ის კომისიის ჩანართი).

⁴⁶ ვ. კიკნაძე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, „მნათობი“, 1982 № 9, გვ. 157—158.

⁴⁷ ქამთაალმწერელი, გვ. 296.

„შემდგომთა მეფეთა“-ო. ივ. ჭავჭავაძის მი-
აქცია ყურადღება ამ ფრაზას და გამოთქვა ვარაუდი, რომ აქ ტექს-
ტის გვიანდელ დამახინჯებასთან უნდა გვქონდეს საქმე და არა თავ-
დაპირველ ვითარებასთან. ეს ვარაუდი იქიდან გამომდინარეობს, რომ
მემატ-ანეს, რომელიც გიორგი V მოღვაწეობისას ცხოვრობს. მისი
„შემდგომი პერიოდის შესახებ ცნობები, ცხადია. არ ექნებოდა. უკა-
ნასკნელ ხანს. მკვლევარმა რ. კიკნაძემ დაადასტურა ივ. ჭავჭავაძის
ვარაუდის სისწორე⁴⁸. მართლაც, თუ არ ვიგულისხმებთ, რომ აქ
განსაზღვრულად ნათქვამ ფრაზასთან. ანდა მერმინდელ გადამწერთა
მიერ დამახინჯებულ ტექსტთან გვაქვს საქმე. გამოდის, რომ მემატია-
ნე გიორგი V-ის შემდგომ, ორი მეფის—დავით IX (1346—1360) და
ბაგრატ V (1360—1393) ზეობას მაინც მოსწრება. ე. ი. ამ შემთხვე-
ვაში ის სულ სხვა ეპოქის—XV ს. შოღვაწე გამოდის, რაც სავსებით
გამორიცხულია.

რაც შეეხება ჭაყელთა დაქვემდებარებას 1334 წელს. ამ თარიღს
ვახუშტის გარდა არავინ ასახელებს, ხოლო ვახუშტის წყარო ამ
შემთხვევაში გაურკვეველია; ამავე დროს, თუ ამ თარიღს შევუდა-
რებთ ცნობას მამია დადიანის 1330 წ. ამირსპასალარობის შესახებ,
შეუსაბამობა იქმნება, ე. ი. ვახუშტის მიხედვით ამირსპასალარობა
1334 წლამდე ჭაყელთა გვარშია. პეტრე გერალდის ცნობით კი უკვე
1330 წ. მამია დადიანი ამირსპასალარია. აქედან იმ დასკვნის გამო-
ტანა შეიძლება. რომ ვახუშტის ეს თარიღი არასწორადა აქვს გამოთვ-
ლილი. რადგან უპირატესობა (დადიანთა ამირსპასალარობის შესა-
ხებ) უთუოდ მოვლენების თანამედროვე პეტრე გერალდის ცნობას
უნდა მიენიჭოს: ყველა სხვა, გიორგი V-ის სახელთან დაკავშირებული
მოვლენა კი, რომლებსაც ეპითეტად მწერელი ასახელებს — ოსთა გან-
დევა ქართლიდან (XIV ს. 20-იანი წლები) და მონღოლთა
უღლის გადაგდება. 1330 წლამდეა საგულისხმებელი. ვფიქრობთ,
ეპითეტად მწერელი ამ წელს უკვე ცოცხალი აღარ არის და ჭაყელთა
დამორჩილებაც მანამდეა საგულისხმებელი.

შეჩამებული სახით, ანონიმი მემატიაანის შესახებ ასეთ დასკვ-
ნებს მივიღებთ: ეპითეტად მწერელი წარმოშობით მესხეთიდანაა, სასუ-
ლიერო პირია, სამეფო კართან და ჭაყელთა ძლიერ დაახლოებუ-
ლია. მემატიაანე თავს ამჟღავნებს დემეტრე II დასჯის აღწერისას,
როდესაც ახსენებს მღვდელ-მონაზონ მოსეს. იგი უნდა მოღვაწეობ-
დეს XIII ს. ბოლო ორ ათეულში, ვიდრე XIV ს. 30-იან წლებამდე.

48 რ. კიკნაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 54.

ГРУЗИЯ В XIV ВЕКЕ

Резюме

В работе изучен чрезвычайно бедный в документальном отношении, но важный период в истории Грузии — свержения столетнего монголо-татарского ига и объединения разрозненной на части страны в единое государство. В работе рассмотрены все аспекты политического развития Грузии, а также ряд вопросов, связанных с основными этапами развития государства — сюзерена Монголо-Ильханов.

Проведено монографическое исследование событий, начиная с конца XIII века до нашествия Тимур Ленга в конце XIV века. Восполнены пробелы в истории изучаемой эпохи, по новому решены и интерпретированы спорные вопросы, установлены даты правления политических деятелей этой эпохи. (Георгия V Блистательного, Георгия VI малого, Вахтаंगा III, Димитрия, неизвестного царя — начала XIV в. и др.). Автор наиболее полно использует все грузинские и иностранные источники, вводит в научный оборот новые ценные документы, а также использует неопубликованные рукописные материалы (рукописное наследие акад. И. А. Джавахишвили. Грузинский свинаксарий XIII—XIV вв. из Гос. публичной библиотеки г. Ленинграда им. М. Е. Салтыкова-Щедрина и др.).

На основе анализа и сопоставления с другими иноязычными источниками (например, со сведениями Хафизги Аbru, аль Кутби аль Ахри и др.), труда выдающегося грузинского историка XVIII в. Вахушти Багратиони — показана ценность его сведений о событиях XIV века, документированных ныне утраченными источниками XIII—XIV вв. Тщательный анализ сочинения анонимного грузинского летописца XIV века, (т. н. «Жамтаагмцерели») дает основание автору заключить, что историк был современником и нередко, очевидцем описываемых им событий. В монографии отдельная глава посвящена выяснению авторства этой ценнейшей столетней летописи. В. И. Кикнадзе приходит к выводу, что анонимный летописец несколько раз упоминает себя при описании казни.

Димитрия II Самопожертвователя (1270—1289) в Муганской степи 12 марта 1289 года (Иеромонах Мосэ).

Автором впервые введены в научный оборот такие важные европейские (латиноязычные) источники, как: послание царя Георгия V королю Франции Филиппу VI Валуа (1332—1333), эпистола 1330 года епископа сухумских католиков — Петра Гералда кентерберийскому архиепископу, сведения о Грузии персидского автора середины XIV века Абу Бакра аль Кутби аль Ахри и др.

Фундаментально проанализирована статья английского картвелолога Дэвида Ланга, посвященная эпохе царствования Георгия V. Опираясь на документальный материал, показана ошибочность основных выводов Д. Ланга, причем в отличие от более ранних откликов на упомянутую статью, автором рассмотрены все аргументы приводимые Д. Лангом.

Впервые показано, что под битвой Георгия V (1318—1346) с адарбадаганскими нойонами (Южный Азербайджан) в 30-х годах XIV века, подразумевается вторжение чобанида Хасана Кучука (Малого).

Детальный анализ показаний, надписи церкви сел. Даба (Боржомский р-н), источников сочинения Вахушти Багратиони и анонима XIV века, позволяет В. Кикнадзе датировать воцарение Георгия V — 1318-м годом, вместо принятого в грузинской историографии — 1314 года.

Всестороннее рассмотрение и новая интерпретация как известных исторических сведений, так и привлечение данных европейских и частично восточных источников, дает основание тщательно аргументированному выводу автора об окончательном освобождении Грузии от татаро-монгольского владычества в 1327—1335 гг. и объединении Восточной и Западной Грузии в 1330 году.

В труде изучены также памятники материальной и духовной культуры XIV в., свидетельствующие о сохранении древних традиций и достаточно высокого уровня развития культуры.

Проанализированы объективные причины, благоприятствующие достижению Грузией независимости (ослабление государства Ильханов, успех деятельности Георгия V на внутри- и внешнеполитическом поприще), а также роль сох-

ранившегося домонгольского феодального государственного субстрата Грузии.

В труде особое место уделяется анализу сложной нумизматической ситуации XIV века.

На основании всех имеющихся источников, в ряде случаев, по новому интерпретируются исторические события середины и второй половины XIV века.

Т. О. в монографии наиболее полно восстановлено и представлено в последовательности сложное внутри- и внешнеполитическое положение Грузии с 90-х гг. XIII века до конца 80-х гг. XIV века.

ენიგკის მოამბე — ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე.

თსუ შრომები — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები (ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნებათმცოდნეობის სერია).

ჟორდანიას თ., ისტორიული საბუთები... — ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა და ძეგლი ვაჰანის ქვაბთა, თბ., 1895.

ჟორდანიას თ. ქრონიკები... — ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ (ტ. II, თბ., 1897, ტ. III, თბ., 1967. გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ).

ЗВОРАОб — Записки Восточного Отделения Русского Археологического Общества.

BSOAS — Bulletin of the school of Oriental and African Studies, (University of London)

Raynaldy O. Annales Ecclesiastici — Annales Ecclesiastici, at anno quo definit Caes. card. Baronius MCXVIII usque ad annum MDXXXIV continuati ab Odorico Raynaldo. Tarvisino Congreg. oratorii presbytero, T. XV, Rome, 1691

[] — ნაკლები ტექსტის აღდგენა.

() — აზრობრივი აღდგენა.

< > — ზედმეტობის ნიშანი.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	3
ლიტერატურა და წყაროები	5
თ ა ვ ი I. საქართველო და სილხანო XIII—XIV სს. მიჯნაზე	16
§ 1. საქართველო XIII საუკუნის მიწურულს	22
§ 2. საქართველო XIV საუკუნის პირველ ათწლეულში	39
§ 3. ცნობები ქართველებს შესახებ ამ დროის სილხანოს კარზე	44
თ ა ვ ი II. გიორგი V-ის გამეფება და მოღვაწეობის პირველი პერიოდი (1318—1327)	48
თ ა ვ ი III. საქართველო XIV ს. 30-იან წლებში	67
§ 1. მონღოლთა ბატონობის დასასრული	67
§ 2. საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენა	99
თ ა ვ ი IV. საქართველო XIV ს. 40—70-იან წლებში. მონღოლთა ბატონობის შედეგები	110
— მონღოლთა ბატონობის შედეგები...	131
თ ა ვ ი V. XIV საუკუნის ქართული კულტურის ისტორიიდან	136
XIV ს. ქართველი ანონიმის სამთააღმწერლის ვინაობისათვის. ვინ არის სამთააღმწერელი?	156
Грузия в XIV веке (резюме)	176

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ჭამეცნიერო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 4123

გამომცემლობის რედაქტორი რ. ფეიქრეშვილი
მხატვარი სპ. ცინცაძე
მხატვრული რედაქტორი გ. ლომიძე
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ბოკერია
კორექტორი ე. ჩიხლაძე
გამომშვები ე. შაისურაძე

გადაეცა წარმოებას 4. 8. 1988; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 19. 5. 1989
ქალაქის ზომა 60X90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ბეჭდვა მაღალი
გარნიტურა ვენური, პირობით საბეჭდო თაბახი 11. 25;
პირ. საღ. -გატ. 11. 5; სააღრიცხვო საგამომცემლო თაბახი 9. 83;
უე 02266; ტირაჟი 4000; შუკ. № 2509;
ფასი 2 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

Кикнадзе Важа. Иванович:

ГРУЗИЯ В XIV ВЕКЕ.

(на грузинском языке),

«МЕЦНИЕРЕБА»

ТБИЛИСИ.

1989.

გამომცემლობა „მეცნიერებაჲ“ გამოსცა შემდეგი წიგნები:

- ბ. გ ძ ე ლ ი ძ ე ურთიერთდახმარების ფორმები აღმოსაელეთ სა-
ქართველოს მთიანეთში, ფასი 1 მ. 50 კ.
- პ. რ ა ტ ი ა ნ ი. თბილელი ბერები, ფასი 1 მ.
- ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე. მაქსიმე ბერძნუვილი, ფასი 30 კ.
- საქართველო და ევროპის ქვეყნები. ფასი 2 მ. 10 კ.